

**KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARININ AB
POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ:
DENİZLİ İLİ ÖRNEĞİ**

Okan AKIN

Doktora Tezi

Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

**Danışman: Doç. Dr. Gülen ÖZDEMİR
2015**

T.C.
NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ

KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARININ AB POLİTİKALARI
ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ: DENİZLİ İLİ ÖRNEĞİ

Okan AKIN

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: Doç. Dr. Gülen ÖZDEMİR

TEKİRDAĞ-2015

Her hakkı saklıdır.

Doç. Dr. Gülen ÖZDEMİR danışmanlığında, Okan AKIN tarafından hazırlanan "Kırsal Kalkınma Politikalarının AB Politikaları Çerçevesinde İncelenmesi: Denizli İli Örneği" isimli aşağıdaki jüri tarafından Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Juri Başkanı: Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK *İmza :*

Üye: Prof. Dr. İ. Hakkı İNAN *İmza :*

Üye: Doç. Dr. Gülen ÖZDEMİR (Danışman) *İmza :*

Üye: Doç. Dr. Tuğba KİPER *İmza :*

Üye: Doç. Dr. Gökhan UNAKITAN *İmza :*

Fen Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu adına

Prof. Dr. Fatih KONUKCU

Enstitü Müdürü

ÖZET

Doktora Tezi

KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARININ AB POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ: DENİZLİ İLİ ÖRNEĞİ

Okan AKIN

Namık Kemal Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Gülen ÖZDEMİR

Bu çalışmada AB'nin kuruluşundan itibaren izlediği kırsal kalkınma politikaları ile üye ülkelere yönelik yapılan mali yardımlar incelenmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye de Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren uygulanan kırsal kalkınma politikaları ve uygulamalara konu olan kırsal kalkınma paradigmalarının etkileri çalışmanın içerisinde yer almıştır. Özellikle AB tarafından 2007-2013 yılları arasında uygulamaya başlanan Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA), bu aracın Kırsal Kalkınma Bileşeni IPARD ve Türkiye uygulayıcısı TKDK'nın kırsal kalkınma faaliyetleri araştırma kapsamında ele alınmıştır. Araştırmanın saha çalışmasında Denizli ilinin kırsal potansiyeli ortaya konularak kırsal kalkınma dinamikleri sosyal, ekonomik ve fiziki olarak incelenmiştir. Bunun için Denizli'de seçilen 6 ilçede, Neyman Yöntemi ile belirlenen ve basit tesadüfî olarak seçilen 220 işletme yöneticisi ile anket yapılarak doğrudan veriler elde edilmiştir. Bu kapsamda işletmelere ait ortalama arazi varlığı 77,3 da olarak tespit edilmiştir. Anket yapılan işletmelerin %53,2'sinin bitkisel ve hayvansal üretim yapan tarım işletmesi olduğu, işletmelerin %76,8'inin başlıca geçim kaynağının tarımsal faaliyet olduğu ve işletmelerin %54,5'inin tarımsal faaliyetinden dolayı borçlu olduğu görülmüştür. İşletme yöneticileri devletten ilk üç sırada ucuz tarımsal girdi, projeli hibe desteği ve ürünlerin değerinde satılmasını istemektedirler. Ayrıca çalışmada gelir düzeyi arttıkça kırsal kalkınma desteği alma isteğinin artış gösterdiği, eğitim düzeyi arttıkça kırsal kalkınma kooperatiflerine katılım isteğinin arttığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar oldukça önemli olup, ülkenin kırsal kalkınması açısından AB üyesi gelişmiş ülkelerde uygulandığı gibi kooperatifçilik ve eğitimin önemini ortaya koymaktadır. Denizli'de gelecekte kırsal alanların kalkınmasında et tavukçuluğu, tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği, süt hayvancılığı (süt ineği), yerel ürünlerin (Serinhisar leblebisi ve traverten işleme) lokomotif faaliyet olacağı tespit edilmiştir. Ayrıca kırsal turizminde bölge kalkınması için ciddi bir yatırım potansiyeli oluşturacağı vurgulanmıştır. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde IPARD fonlarının etkin kullanımı açısından kırsal yatırımlara ve bölgeye katma değer sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: AB, Ortak Tarım Politikası (OTP), Denizli, Kırsal Kalkınma, IPARD, TKDK
2015, 256 sayfa

ABSTRACT

Ph.D. Thesis

AN INVESTIGATION ON THE RURAL DEVELOPMENT POLICIES WITHIN THE CONTEXT OF EU POLICIES: THE CASE OF DENIZLI PROVINCE

Okan AKIN

Namık Kemal University

Graduate School of Natural and Applied Sciences

Department of Agricultural Economics

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Gülen ÖZDEMİR

In this study were investigated the EU's rural development policies and the financial aids for the member countries since the establishment of the union. Rural development efforts and the effect of rural development paradigms which have been the subject of the applications were also included in the objectives. Especially, Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA), initiated between 2007 and 2013 by EU for all member and candidate countries, and the content of IPARD, the rural development component of IPA, were examined and information on the activities executed in Turkey by TKDK, an agency of IPARD, was given. Rural development dynamics of Denizli province, which is the core of the study, were investigated socially, economically and physically through revealing the rural development potential of this province. To do this, primary data were obtained from 220 farm enterprises in 6 districts according to simple random sampling method. According to data analysis, average farm sizes were found 7.73 ha respectively 53.2% of all enterprises were poly-culture farms. 76.8% of the respondents stated that their main livelihood was agriculture and it was found that 54.5% were indebted due to their agricultural production activities. The income level of increase for rural development support has shown an increase of appetite, the level of education has now been found that by increasing the participation of rural cooperative development request. First three priority expectations of the farm operators from the government were cheap agricultural inputs, supportive grants for the projects and marketing the agricultural products at their real values. It was determined that broiler poultry production, medicinal and aromatic plant production, dairy cattle farming and local products (Serinhisar roasted chickpeas and travertine processing) would be the locomotive activities for rural development efforts in Denizli in near future. Rural tourism was also emphasized as a serious investment potential for the regional development. These results will allow the evaluation of the added value in rural investment and efficient use of IPARD funds.

Keywords: EU, Common Agricultural Policy (CAP), Denizli, Rural Development, IPARD, TKDK
2015, 256 pages

TEŞEKKÜR

Öncelikli bana her daim bilgisi ve bakış açısıyla destek olan Namık Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümünden kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Gülen ÖZDEMİR'e, Bölüm Başkanı değerli hocam Prof. Dr. İ. Hakkı İNAN'a, çok değerli jüri başkanım Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK'a ve jüri üyelerim Doç. Dr. Tuba KİPER'e ve Doç. Dr. Gökhan UNAKITAN'a

Yapmış olduğum araştırma sürecinde, yine bilgi ve deneyimlerinden yararlanma fırsatı bulduğum kıymetli bilim insanı Dicle Üniversitesi Ziraat Fakültesinden Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman KARA'ya, eski ve yeni Denizli TKDK İl Koordinatörlerim Ümit DAĞDEVİREN'e ve Dr. Sadık YETİM'e, Meteoroloji Uzmanı Mevlüt DEMİR'e, Denizli TKDK çalışanlarına ve Denizli Tarım İl ve İlçe Müdürlüğü Personellerine

Ayrıca sahada anket çalışmalarına yardım eden Osman Bilal KAROL'a, Sefa ATICI'ya, Nazım KOCAEFE'ye, Ali YAĞCIYA ve Hülya KAHVECİ'ye

Doktora yapma konusunda beni her daim teşvik eden ve manevi desteğini esirgemeyen çok değerli şefim Fizik Mühendisi ve Meteoroloji Uzmanı olan Tuncay ÖZDEMİR'e,

Çalışmamın gerçekleşmesinde beni, maddi-manevi, sabır ve inançla destekleyen Annem Ayşe AKIN'a, babam Murat AKIN'a ve eşim Yasemin AKIN ile biricik oğlum Erkan Murat AKIN'a

tüm içtenliğimle teşekkür ederim.

Okan AKIN
Şubat 2015

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABGS	: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AYB	: Avrupa Yatırım Bankası
BELDES	: Belediyelerin Altyapısını Destekleme Projesi
CAO	: Competent Accrediting Officer (Yetkili Akreditasyon Görevlisi)
CARDS	: Community Assistance to Reconstruction Development and Stability (Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrar için Birlik Yardımı)
ÇATAK	: Çevre Amaçlı Tarımsal Alanların Korunması Programı
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sistemi
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DOKAP	: Doğu Karadeniz Projesi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EAFG	: European Agriculture Fund for Guarantee (Avrupa Tarımsal Garanti Fonu)
EAFRD	: European Agricultural Fund for Rural Development (Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarımsal Fonu)
EDIS	: Extended Decentralized Implementation System (Genişletilmiş Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi)
EFRD	: European Fond For Regional Development (Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu)
EURATOM	: European Atomic Energy Community (Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu)
FAO	: Food and Agriculture Organization (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)
FEOGA	: Fonds Europeen d'Orientation et de Garantie Agricole (Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu)

GAP	: Güney Doğu Anadolu Projesi
GEKA	: Güney Ege Kalkınma Ajansı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GTHB	: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı
IFAD	: International Fund for Agricultural Development (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu)
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IPA	: Katılım Öncesi Yardım Aracı
IPARD	: Kırsal Kalkınma Bileşeni
ISPA	: Instrument for Structural Policies for Pre-Accession (Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı)
KBKYP	: Köy Bazlı Kırsal Kalkınma Yatırım Programı
KDV	: Katma Değer Vergisi
KKYDP	: Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı
KOP	: Konya Ovası Projesi
KÖYDES	: Köy Altyapısını Destekleme Projesi
LEADER	: Liaison Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale (AB Kırsal Kalkınma Girişimi)
MDAÜ	: Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri
MEDA	: Akdeniz Kalkınma Yardımları
MFIB	: Merkezi Finans ve İhale Birimi
NIPAC	: National IPA Coordinator (Ulusal IPA Koordinatörü)
NAO	: National Authorising Officer (Ulusal Yetkilendirme Görevlisi)
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
OTP	: Ortak Tarım Politikası
PHARE	: Coordinated Support for the Restructuring of Economics of Poland and Hungary (Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Destek Programı)
SAPARD	: Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development (Tarım ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programı)

TERRA	: Turkey Earthquake Relief and Rehabilitation Aid (Türkiye Deprem Kurtarma ve Rehabilitasyon Yardımı)
TKB	: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TKDK	: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TRUP	: Tarım Reformu Uygulama Projesi
UKKP	: Ulusal Kırsal Kalkınma Planı
UKKS	: Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi Belgesi
UNDP	:United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
YHGP	: Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR	iii
KISALTMALAR DİZİNİ	iv
İÇİNDEKİLER	v
ÇİZELGELER DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xvii
1. GİRİŞ	1
2. KAYNAK ÖZETLERİ	6
3. MATERYAL ve YÖNTEM	15
3.1. Materyal.....	15
3.2. Yöntem	15
3.2.1. Araştırma alanı seçimi ve kapsamı	15
3.2.1.2. Alt Bölgeleri temsil eden ilçelerin seçimi	17
3.2.1.3. Ana kitlenin tespiti.....	18
3.2.1.4. Örnek büyüklüğünün tespiti	18
3.2.1.5. Örnek işletme sayısının tespiti.....	19
3.2.1.6. Yapılacak anket sayısının, seçilen işletmelere göre dağılımı	20
3.2.2. Analiz aşamasında izlenen yöntemler	20
4. AB HAREKETİ, AB ORTAK TARIM POLİTİKASI ve KIRSAL KALKINMA HAREKETİ	22
4.1. Avrupa Birliği Hareketi	22
4.1.1. Avrupa entegrasyonunun siyasi ve ekonomik gerekçeleri	22
4.1.2. Avrupa Topluluğu'nun genişlemesi süreci	24
4.1.3. Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylık süreci	27
4.2. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası.....	29
4.2.1. AB Ortak Tarım Politikası ve temel unsurları.....	29
4.2.2. OTP'nin uygulama araçları	32
4.2.3. OTP reformları ve reformların getirdikleri.....	33
4.2.3.1. Mansholt Planı.....	33
4.2.3.2. 1970-1980'li yıllar	34
4.2.3.3. 1988 reformu	34
4.2.3.4. 1992 Mac Sharry Reformu	35

4.2.3.5. Gündem 2000	36
4.2.3.6. 2003-2004 Ara dönem değerlendirmesi ve reformları	37
4.2.3.7. Yönlendirici ilkeler, LEADER, Şeker Reformu.....	38
4.2.3.8. OTP’de sağlık taraması (healt check).....	40
4.3. Avrupa Birliğinde Kırsal Kalkınmaya Geçiş ve Nedenleri	40
4.3.1. Avrupa Birliğinde kırsal kalkınmaya geçiş	40
4.3.2. 2007–2013: Yeni kırsal kalkınma yaklaşımı ve politikası	42
4.4. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Finansmanı ve Mali Perspektifi	43
4.4.1. OTP bütçesi finansmanı	43
5. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN ADAY ÜLKELERE YÖNELİK MALİ YARDIMLARI	46
5.1. IPA Öncesi Mali Yardımlar.....	46
5.1.1. 2000–2006 dönemi mali yardımları	47
5.1.2. PHARE Pogramı	47
5.1.3. ISPA Programı.....	49
5.1.4. SAPARD Programı	50
5.1.5. CARDS Programı	52
5.1.6. Türkiye için katılım öncesi mali araç	53
5.1.6.1. Gümrük Birliği öncesi dönem mali yardımlar (1964-1996).....	53
5.1.6.2. Gümrük Birliği dönemi mali yardımları (1996-1999).....	54
5.1.6.3. Marmara Depremi sonrasında verilen mali yardımlar.....	56
5.1.6.4. Adaylık dönemi mali yardımları (1999-2006).....	56
5.2. 2007–2013 Dönemi AB Katılım Öncesi Mali İşbirliği Aracı – IPA	58
5.2.1. Genel olarak IPA	58
5.2.2. IPA’nın yasal dayanakları	59
5.2.3. IPA’nın özellikleri ve finansmanı	60
5.2.4. IPA’nın bileşenleri.....	62
5.2.5. IPA kapsamındaki mali yardımların dağılımı	68
5.2.6. IPA'nın kurumsal yapılanma	70
5.2.6.1. Merkezi olmayan uygulama sistemi	70
5.2.6.2. Türkiye’deki merkezi olmayan uygulama sistemin de aktörleri	71
6. TÜRKİYE’DE UYGULANAN KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI ve IPARD	73
6.1. Tarihsel Süreç İçinde Kırsal Kalkınma	73
6.2. Türkiye’de Kırsal Kalkınma Çalışmalarının Tarihçesi	76
6.2.1. Planlı dönem (1963 yılı) öncesi politikaları ve uygulamalar	76
6.2.2. Planlı dönem (1963 yılı) sonrası politikaları ve uygulamaları	78

6.2.2.1. Kırsal kalkınmada uygulanan modeller (yaklaşımlar).....	79
6.2.2.1.1. Kırsal kalkınma modellerinin değerlendirilmesi	85
6.2.2.2. Ülkesel kırsal kalkınma politika ve belgeleri	87
6.2.2.2.1. Kalkınma planlarında kırsal kalkınma politikaları	87
6.2.2.2.2. Kırsal kalkınma belgeleri.....	95
6.2.2.3. Kırsal kalkınma projeleri (KKP)	98
Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi (2004-2012).....	104
6.2.2.3.1. Kırsal Kalkınma Projelerinin Değerlendirilmesi	105
6.2.2.4. Bölgesel Kalkınma Projeleri.....	106
6.3. Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Araç-IPARD ve IPARD Ajansı	113
6.3.1. IPARD Programının amacı ve özellikleri.....	113
6.3.2. IPARD Programının İçeriği.....	116
6.3.3. IPARD Programının Uygulanması	118
6.3.4. IPARD Uygulama Birimleri/Otoriteler	120
6.3.5. IPARD Bütçesi	121
6.3.6. TKDK Faaliyetleri.....	123
7. ARAŞTIRMA BULGULARI	125
7.1. Denizli İli Hakkında Genel Bilgiler.....	125
7.1.1. Denizli İli'nin coğrafi yapısı ve iklimi.....	125
7.1.2. Denizli İli'nin demografik yapısı	126
7.1.3. Denizli İli'nin tarihçesi	128
7.1.4. Denizli İli'nde sağlık durumu	129
7.1.5. Denizli İli'nde eğitim durumu.....	130
7.2. Denizli İlinde Tarım Dışı Sektörler	131
7.3. Denizli İli'nde İhracat ve İthalat Durumu	136
7.4. Denizli İlinde Tarım Sektörü.....	138
7.4.1. Denizli İlinin genel arazi dağılımı	138
7.4.2. Denizli İlinde tarım alanlarının dağılımı	139
7.4.3. Denizli İlinde Gayrisafi Üretim Değerlerine göre tarım ürünleri.....	142
7.4.4. Denizli İlinde tarım işletmelerinin arazi büyüklüklerine göre dağılımı	143
7.4.5. Denizli İlinde hayvan varlığı ve süt üretimi	144
7.4.5.1. Denizli İlinde ki büyükbaş hayvan varlığı.....	145
7.4.5.2. Denizli İlinde ki küçükbaş hayvan varlığı	147
7.4.5.3. Denizli İlinde süt üretimi	148
7.4.5.4. Denizli İlinde su ürünleri üretimi	149

7.4.6. Denizli İlinde tarımsal amaçlı kooperatifler	150
7.5. Anket Verilerinin Analizi	152
7.5.1. İşletme sahiplerinin kişisel bilgileri.....	152
7.5.1.1. İşletme sahiplerinin yaş ve eğitim durumları	152
7.5.1.2. İşletme sahiplerinin medeni durumları ile ailedeki kişi ve çocuk sayıları	153
7.5.1.3. İşletme sahiplerinin meslekleri ve aylık gelir düzeyleri.....	157
7.5.1.4. İşletme sahiplerinin sürekli kırsalda kalma durumları ve işletmelerin Denizli'ye olan ortalama uzaklıkları	159
7.5.2. İşletmelerin toplam arazi varlığı.....	161
7.5.3. İşletmelerin toplam hayvan varlığı.....	162
7.5.4. İşletme yöneticilerinin kırsal alan dışında bulunmaları.....	164
7.5.5. İşletme sahiplerinin sosyal güvenlik kapsamı.....	165
7.5.6. İşletme sahiplerinin başlıca geçim kaynakları.....	166
7.5.7. İşletme sahiplerinin ürünlerini satış şekilleri.....	167
7.5.8. İşletme sahiplerinin ürün satış miktarı	169
7.5.9. İşletme sahiplerinin tarımla ilgili kurs ve eğitim alma durumu	170
7.5.10. İşletme sahiplerinin tarımla ilgili TV kanalı izleme durumu	172
7.5.11. İşletme sahiplerinin internet kullanma durumu	173
7.5.12. İşletme sahiplerinin tarımla ilgili borç durumu ve miktarı.....	174
7.5.13. İşletme sahiplerinin nakit ihtiyaçlarını karşılama durumu	177
7.5.14. Kredi kullanan işletme sahiplerinin kredi kullanım amacı.....	179
7.5.15. İşletme sahiplerinin kooperatif ortaklık durumu	180
7.5.16. İşletme sahiplerinin tarımsal gelirlerini değerlendirme durumu	183
7.5.17. Geniş çapta maddi imkânları olması durumunda işletme sahiplerinin yapmak istedikleri	185
7.5.18. İşletme sahiplerinin şehre göç etme düşüncesi ve sebepleri.....	186
7.5.19. Bölgeye özgü varlıkların tespiti.....	188
7.5.20. Kırsal alanda karşı karşıya kalınan en önemli problemler	190
7.5.21. Bölgede kalkınmaya yönelik çalışmaların etkisi	193
7.5.22. Bölgede kırsal kalkınmaya yönelik geliştirilebilecek faaliyetler	195
7.5.23. Bölgede kırsal kalkınmaya yönelik faaliyetlerin analizi	196
7.5.23.1. Kırsal kalkınma faaliyetlerinden haberdarlık	196
7.5.23.2. Kırsal kalkınmaya yönelik eğitim alma durumu	197
7.5.23.3. Kırsal kalkınmaya yönelik kooperatife ortak olma isteği.....	198
7.5.24. Kırsal kalkınmaya yönelik faaliyetlerde etkin olarak rol alma durumu	199
7.5.25. Kırsal kalkınmaya yönelik çalışmaların başarılı olma koşullarının analizi.....	201

7.5.26. Köy kalkınması veya kırsal kalkınma için kimlerin karar alacağıınin analizi.....	202
7.5.28. Kırsal kalkınma kapsamında yatırım desteği alma isteği ve destek türü.....	205
7.5.28.1. Kırsal kalkınma kapsamında yatırım desteği alma isteği	205
7.5.28.2. Kırsal kalkınma kapsamında yapılmak istenen yatırım türleri	206
7.5.29. Bu güne kadar kırsal kalkınma programlarından yararlanma durumunun analizi	207
7.5.29.1. Bu güne kadar kırsal kalkınma programlarına başvurma durumu	207
7.5.29.2. Kırsal kalkınma programlarından sağlanan destek türleri	208
7.5.30. Türkiye'de kırsal kesimin kalkınması için yapılması gerekenler	210
7.5.31. Kırsal alana yönelik yargıların Likert tipi ölçek ile değerlendirilmesi.....	212
7.5.32. Alt bölgelere göre işletme sahiplerinin tarımsal kalkınma kooperatiflerine ortak olma analizi	221
7.5.33. Gelir düzeyi gruplarına göre kırsal kalkınma desteği alma isteğinin analizi	224
7.5.34. Eğitim düzeyi ile kırsal kalkınma kooperatifine katılma isteğinin analizi	225
8. SONUÇ ve ÖNERİLER	227
9. KAYNAKLAR	239
10. ÖZGEÇMİŞ	249
EK 1 (Anket Soruları)	250

ÇİZELGELER DİZİNİ

Sayfa No

Çizelge 3.1. Denizli İli agroekolojik alt bölgeleri	16
Çizelge 3.2. Denizli İli alt bölgelerin oluşturulmasında etkili olan ürün deseni	17
Çizelge 3.3. Her bir alt bölge için seçilen ilçeleri	17
Çizelge 3.4. Örnek işletme sayısının belirlenmesi	19
Çizelge 3.5. Tabakalara göre anket sayılarının dağılımı	19
Çizelge 3.6. Seçilen ilçelere düşen anket sayısı	20
Çizelge 4.1. AB'ye üye, katılacak, aday ve potansiyel aday olan ülkeler	26
Çizelge 4.2. 2011 Yılı Ortak Tarım Politikasında genel bütçe, (Anonim 2014a)	44
Çizelge 4.3. 2014-2020 çok yıllık mali çerçeve taslağında OTP harcamaları, (Çalışkan 2012)	45
Çizelge 5.1. 2000-2006 yılları arasında MDAÜ sağlanan mali yardım	47
Çizelge 5.2. PHARE programı kapsamında ülkelere yapılan yardımlar 1990-2007.....	48
Çizelge 5.3. ISPA kapsamında ülkelere yapılan yardımlar 2000-2003.....	49
Çizelge 5.4. ISPA kapsamında ülkelere ayrılan kaynak (2005-2006).....	50
Çizelge 5.5. SAPARD fonunu çeşitli kalemler itibariyle dağılımı.....	51
Çizelge 5.6. 2000-2006 döneminde katılım öncesi fonların ülkelere yıllık tahsisleri.....	51
Çizelge 5.7. CARDS programı kapsamında ülkelere yapılan yardımlar.....	52
Çizelge 5.8. Gümrük Birliği öncesi Türkiye'ye sağlanan mali yardımlar.....	54
Çizelge 5.9. Gümrük Birliği dönemi Türkiye'ye sağlanan mali yardımlar.....	55
Çizelge 5.10. Türkiye'ye yönelik katılım öncesi mali yardım.	57
Çizelge 5.11. 2002-2006 döneminde Türkiye tarafından kullanılan AB mali yardımları.....	57
Çizelge 5.12. Geçiş dönemi yardımı ve kurumsal yapılanma kapsamındaki taahhütler.....	63
Çizelge 5.14. Bölgesel Kalkınma Bileşeni kapsamındaki taahhütler.....	65
Çizelge 5.15. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Bileşeni kapsamındaki taahhütler.	66
Çizelge 5.16. Kırsal Kalkınma Bileşeni Kapsamındaki Taahhütler.....	67
Çizelge 5.17. IPA dönemi (2007-2013) Türkiye mali yardım miktarları.....	68
Çizelge 5.18. AB mali yardımının aday ve potansiyel aday ülkelere göre dağılımı	69
Çizelge 6.1. Türkiye'de kırsal kalkınma politika ve uygulamalarını sınıflandırılması.....	79
Çizelge 6.2. IPARD'da eksen ve tedbirlere göre paylar	116
Çizelge 6.3. Türkiye için IPARD öncelik ve tedbirleri	117

Çizelge 6.4. Yıllar itibariyle IPARD kapsamında topluluk katkısı fon miktarları	122
Çizelge 6.5. Tedbirler bazında 2007-2013 döneminde AB, ülke ve faydalanıcı katkıları	122
Çizelge 6.6. TKDK 12. başvuru çağrı ilanının ilişkin tedbir ve bütçeler	124
Çizelge 7.1. Denizli İli meteoroloji verileri.....	126
Çizelge 7.2. Denizli İli merkez, belde ve köy nüfusları	127
Çizelge 7.3. Denizli İli alt bölgeleri ve seçilen ilçe alt bölge nüfusları.....	128
Çizelge 7.4. 2012-2013 Eğitim yılı öğretmen, öğrenci ve derslik sayıları	130
Çizelge 7.6. Türkiye’de ilk 1000 Firma içine giren Denizli Firmalarının Sektörel Dağılımı	132
Çizelge 7.7. 2009-2012 Yılları arası Denizli Sanayi İhracatı.....	133
Çizelge 7.8. Denizli'nin yıllar itibarıyla ihracat ve ithalatı.....	137
Çizelge 7.9. Denizli İli yıllık sektörel ihracat miktarları	137
Çizelge 7.10. Türkiye'de yıllık sektörel ihracat miktarları	138
Çizelge 7.11. Denizli İli genel arazi dağılımı.....	139
Çizelge 7.12. İlçelere ve alt bölgelere göre tarım alanlarının dağılımı	140
Çizelge 7.13. Denizli İlinde tarım alanları kullanımı (ha).....	141
Çizelge 7.14. Denizli İlinde gayrisafi üretim değerlerine göre ilk yirmi bütçesel ürün	143
Çizelge 7.15. Denizli İlinde tarım işletmelerinin arazi büyüklüğüne göre dağılımı	144
Çizelge 7.16. Denizli İli hayvan varlığı.....	145
Çizelge 7.17. Denizli'de İlçeler ve alt bölge bakımından büyükbaş hayvan varlığı.....	146
Çizelge 7.18. Denizli'de İlçeler ve alt bölge bakımından küçük baş hayvan varlığı	147
Çizelge 7.19. Denizli İlinde süt üretimi.....	148
Çizelge 7.20. Denizli İlindeki su ürünleri işletmeleri.....	149
Çizelge 7.21. Denizli'de İlçeler bazında tarımsal amaçlı kooperatifler.....	150
Çizelge 7.22. Denizli İlinde bulunan diğer üretici birlikleri	151
Çizelge 7.23. Ankete katılan işletme sahiplerinin yaşları	152
Çizelge 7.24. İlçelere göre ankete katılan işletme sahiplerinin yaşı ortalaması	152
Çizelge 7.25. İlçelere göre ankete katılan işletme sahiplerinin eğitim durumları dağ.(%)	153
Çizelge 7.26. İlçelere göre ankete katılanların medeni durumu (%).....	154
Çizelge 7.27. İlçelere göre ailede ki kişi sayıları ortalaması	155
Çizelge 7.28. İlçelere göre çocuk sayıları ortalamaları	156
Çizelge 7.29. İlçelere göre meslek dağılımları (%).....	158
Çizelge 7.30. İlçelere göre aylık gelir düzeyi dağılımı	159
Çizelge 7.31. İlçelere göre sürekli kırsal alanda kalma ve kalmama durumu	160

Çizelge 7.32. İlçelere göre anket yapılan işletmelerin Denizli'ye ortalama uzaklığı (km).....	160
_Toc412035980Çizelge 7.33. Denizli İli genelinde sahip olunan ortalama arazi büyüklüğü (da)	161
Çizelge 7.34. İlçelere göre arazi ortalamaları ve toplam arazi varlıkları (da).....	161
Çizelge 7.35. İlçelere göre büyükbaş hayvan sayıları ve ortalamaları (adet).....	162
Çizelge 7.36. İlçelere göre koyun sayıları ve ortalamaları (adet).....	162
Çizelge 7.37. İlçelere göre keçi sayıları ve ortalamaları (adet).....	163
Çizelge 7.38. İlçelere göre kırsal alan dışında bulunma (Yıl).....	165
Çizelge 7.39. İlçelere göre sosyal güvenlik durumu	166
Çizelge 7.40. İlçelere göre başlıca geçim kaynağı	167
Çizelge 7.41. İlçelere göre ürünlerin satış şekli	168
Çizelge 7.42. İlçelere göre ürünlerin satış miktarı	170
Çizelge 7.43. Denizli İlinde tarımla ilgili kurs ve eğitim durumları	170
Çizelge 7.44. İlçelere göre tarımla ilgili kurs ve eğitim durumları	171
Çizelge 7.45. Denizli İlin de tarımla ilgili kurs adları ve dağılımı.....	172
Çizelge 7.46. İlçelere Göre tarımla ilgili TV izleme oranı (%).....	173
Çizelge 7.47. İlçelere göre internet kullanım durumları.....	174
Çizelge 7.48. Denizli İli genelinde işletme tarımla ilgili borç durumları (%).....	174
Çizelge 7.49. İlçelere göre tarımla ilgili borç durumu (%)	174
Çizelge 7.50. İlçelere göre tarımla ilgili borç ortalaması (TL).....	175
Çizelge 7.51. İlçelere göre tarımla ilgili borç kaynağı	176
Çizelge 7.52. İlçelere göre nakit karşılama durumu (%).....	178
Çizelge 7.53. İlçelere göre kredi kullanım amacı (%).....	180
Çizelge 7.54. Denizli İlinde kooperatif ortaklığı veya birlik üyelik durumu	180
Çizelge 7.55. İlçelere göre kooperatif ortaklığı veya birlik üyelik durumu (%)	181
Çizelge 7.56. Ortak veya üye olunan kooperatif ve birliklerin oransal dağılımı.....	181
Çizelge 7.57. İlçelere göre kooperatif veya birliklere ortaklık sayısı ve oranı (%).....	182
Çizelge 7.58. İlçelere göre tarımsal gelirin değerlendirilmesi	183
Çizelge 7.59. İlçelere göre geniş çapta maddi imkânda yapılmak istenenler.....	186
Çizelge 7.60. İşletme sahiplerinin şehre göç etme düşüncesi.....	186
Çizelge 7.61. İlçelere göre şehre göç etme düşüncesi	186
Çizelge 7.62. Denizli İli genelinde şehre göç etme düşüncesinin sebepleri (%).....	187
Çizelge 7.63. İlçelerde şehre göç etme düşüncesinin nedenlerinin dağılımı (%).....	187
Çizelge 7.64. Denizli İli genelinde bölgeye özgü varlıkların önem sıralaması ve oranı.....	188

Çizelge 7.65. İlçelerde bölgeye özgü varlıkların dağılımı (%).....	190
Çizelge 7.66. Denizli İli genelinde kırsal alanda karşılaşılan en önemli problemler	191
Çizelge 7.67. İlçelerde kırsal alanda karşılaşılan en önemli problemler (%)	191
Çizelge 7.68. İlçelerde yapılacak kalkınmaya yönelik çalışmaların etkisi.....	193
Çizelge 7.69. Kırsal kalkınmaya yönelik çalışmaların ilçelerde oluşturacağı etkiler	194
Çizelge 7.70. Denizli'de kırsal kalkınmaya yönelik geliştirilebilecek faaliyetler	195
Çizelge 7.71. İlçelere göre kalkınma amaçlı geliştirilebilecek faaliyetler (%)	196
Çizelge 7.72. Denizli genelinde kırsal kalkınmaya yönelik faaliyetlerden haberdarlık	196
Çizelge 7.73. İlçelere göre kırsal kalkınma faaliyetlerinden haberdarlık.....	197
Çizelge 7.74. Denizli' de kırsal kalkınma yönelik alınan eğitim durumu (%)	197
Çizelge 7.75. İlçelere göre kırsal kalkınmaya yönelik eğitim alma durumu.....	198
Çizelge 7.76. İlçelere göre kırsal kalkınma kooperatifine ortak olma isteği.....	199
Çizelge 7.78. İlçelerde kırsal kalkınmaya yönelik çalışmalarda başarılı olma koşulları..	202
Çizelge 7.79. İlçelerde köy kalkınması veya kırsal kalkınma için kimler karar almalıdır	203
Çizelge 7.80. İlçelerde yenilik ve teknolojilerin uygulanmasında kişilik önceliği analizi.....	205
Çizelge 7.81. Denizli de kırsal kalkınma desteği alma isteği (%).....	205
Çizelge 7.82. İlçelerde kırsal kalkınma yatırım desteği alma isteği (%).....	206
Çizelge 7.83. Denizli de kırsal kalkınma kapsamında yapılmak istenen yatırımlar.....	206
Çizelge 7.84. İlçelerde kırsal kalkınma kapsamında yapılmak istenen yatırımlar (%)	206
Çizelge 7.85. Denizli de kırsal kalkınma programlarına başvuru durumu (%).....	207
Çizelge 7.86. İlçelerde bu güne kadar kırsal kalkınma programlarına başvurma durumu.....	208
Çizelge 7.87. İlçelerde kırsal kalkınma destek başvuruları ve alınan destek türleri	209
Çizelge 7.88. Türkiye'de kırsal kesimin kalkınması için yapılması gerekenlerin dağılımı.....	210
Çizelge 7.89. İlçelerde kırsal kesimin kalkınması için yapılması gerekenlerin dağılımı	211
Çizelge 7.90. Denizli'de Likert ölçeğinde verilen yargı ortalama puanları	212
Çizelge 7.91. İlçelerde, kırsal kesim kalkınırsa Türkiye'de çoğu mesele çözülür yargısı.....	213
Çizelge 7.92. İlçelerde, tarım arazileri miras yoluyla bölünmesin (%).....	213
Çizelge 7.93. İlçelerde kırsalda yaşayanlar iyi gelir elde ettikleri için tarımla uğraşırlar.....	214
Çizelge 7.95. İlçelerde, kırsal kesim tarımsal ürün üretimi ile kalkınır (%)	215
Çizelge 7.96. İlçeler göre kırsal kesim, tarıma dayalı sanayi ile kalkınır (%).....	216
Çizelge 7.97. İlçelere göre, Devlet sadece alet-makine ve inşaat için yardım yapmalıdır.....	216
Çizelge 7.98. İlçelere göre, devlet sadece ürüne dayalı pirim desteği vermelidir (%).....	217
Çizelge 7.99. İlçelere göre, Denizli İlinde kırsal kesim kırsal turizm yaparak kalkınır.....	218

Çizelge 7.100. İlçelere göre, kırsal kesim tekstil sanayisinin de çalışarak kalkınır (%)	218
Çizelge 7.101. Devlet sahip olunan tarım arazisi büyüklüğüne göre destekleme yapar (%). 219	219
Çizelge 7.102. İlçelere göre devlet çiftçilerden vergi almamalıdır (%).	219
Çizelge 7.103. Devletin her köye bir ziraat mühendisi veya veteriner vermelidir (%).	220
Çizelge 7.104. İlçelere göre, tarımsal üretim yapacaklar alanları ile ilgili kurs almalıdır.	220
Çizelge 7.105. Her çiftçi en az bir kooperatif veya birliğe ortak veya üye olmalıdır.	221

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa No

Şekil 4.1. AB haritası ve hâlihazırda üye, aday ve potansiyel aday ülkeler.....	25
Şekil 5.1. IPA kapsamı	59
Şekil 5.2. Türkiye için yardım miktarının IPA Bileşenlerine dağılımı.	69
Şekil 5.3. Türkiye’de uygulanan Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi.....	71
Şekil 6.1. 1950’li yıllardan 2000’li yıllar kadar “kırsal kalkınma” teori, tema ve politikaları	75
Şekil 6.2. 1960’lı yıllardan 2000’li yıllar kadar kırsal kalkınmada baskın paradig. ve değ.....	76
Şekil 6.3. Türkiye’de Kırsal Kalkınma Modelleri.....	86
Şekil 6.4. Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi	104
Şekil 6.5. GAP İlleri	108
Şekil 6.6. DAP İlleri	109
Şekil 6.7. DOKAP Bölgesi İlleri	111
Şekil 6.8. KOP İlleri	112
Şekil 6.9. IPARD yapısı	115
Şekil 6.10. IPARD Programı’nın uygulanacağı iller	115
Şekil 7.1. Denizli İli haritası.....	125
Şekil 7.2. Denizli İlinde yeni ekonomik gelişme modeli (7T).	136
Şekil 7.3. Ankete katılan işletme sahiplerinin eğitim durumları (%)	153
Şekil 7.4. Denizli İli genelinde ankete katılanların medeni durumu (%)	154
Şekil 7.5. Denizli İli genelinde ankete katılanların ailede ki kişi sayıları	155
Şekil 7.6. Denizli İli genelinde ankete katılanların çocuk sayısı.....	156
Şekil 7.7. Denizli İli genelinde ankete katılanların meslek dağılımları (%).....	157
Şekil 7.8. Denizli İli genelinde ankete katılanların gelir dağılımları (%).....	158
Şekil 7.9. Denizli İli genelinde ankete katılanların sürekli kırsalda kalma durumu (%).....	159
Şekil 7.10. Denizli ili genelinde ankete katılanların kırsal alan dışında bulunmaları (Yıl) ...	164
Şekil 7.11. Denizli İli genelinde ankete katılanların sosyal güvenlik durumları (%).....	165
Şekil 7.12. Denizli İli genelinde ankete katılanların başlıca geçim kaynağı (%).....	166
Şekil 7.13. Denizli İli genelinde ankete katılanların ürünlerini satış şekli (%).....	168
Şekil 7.14. Denizli İli genelinde ankete katılanların ürünlerini satış şekli (%).....	169

Şekil 7.15. Denizli İli genelinde tarımla ilgili alınan kurs sayıları.....	171
Şekil 7.16. Denizli İli genelinde tarımla ilgili izlenen TV kanalları	173
Şekil 7.17. Denizli İli genelinde işletme sahiplerinin internet kullanma oranları (%)	173
Şekil 7.18. Denizli İli genelinde işletmelerin tarımla ilgili borç kaynağı (%).....	176
Şekil 7.19. Denizli İli genelinde işletmelerin nakit karşılama durum (%)	177
Şekil 7.20. Denizli İli genelinde kredi kullanım durumu ve amacı (%).....	179
Şekil 7.21. Denizli genelinde işletmelerin tarımsal gelirlerini değerlendirme durumu (%)...	183
Şekil 7.22. Denizli İli genelinde geniş çapta maddi imkânda yapılmak istenenler (%).....	185
Şekil 7.23. Yapılacak kalkınmaya yönelik çalışmaların bölgeye olan etkisi (%)	193
Şekil 7.24. Denizli genelinde kırsal kalkınma yönelik kooperatife ortak olma isteği.....	199
Şekil 7.25. Denizli de kırsal kalkınmada etkin olarak rol almada etkin faktörler	200
Şekil 7.26. Denizli de kırsal kalkınmaya yönelik çalışmalarda başarılı olma koşulları.....	201
Şekil 7.27. Denizli de köy kalkınması veya kırsal kalkınma için kimlerin karar almalıdır?..	203
Şekil 7.28. Denizli kırsalında yenilik ve teknolojilerin uygulan. kişilik önceliği analizi	204
Şekil 7.29. Kırsal kalkınma kapsamında destek başvuruları ve alınan destek türleri	209

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu son dönemlerinden itibaren yıkılma sürecine kadar bir dizi yenilik ve modernleşme çabası içine girmiştir. İlk olarak askeri alanda başlayan modernleşme çabası sonrasında maliye, hukuk, tarım gibi birçok alanda yenilikler yapılmaya çalışılmış ve bu alanda başta Almanya, Fransa olmak üzere birçok Avrupa Devletlerinden yardım alınmıştır. Cumhuriyet sonrası dönemde de kalkınma çalışmalarına hız verilmiş, yeni kurulan Türk Devleti uluslararası arenada bloklaşan dünyada bir dizi ekonomik ve sosyal oluşumların içine girme ihtiyacı hissetmiştir. 1952 Yılında NATO'ya girerek yaklaşan komünizm rejimi tehdidine karşı, modern batının yanında yer almayı tercih etmiştir. 1957 yılında Roma antlaşması ile ekonomik bir topluluk haline gelen ve hızla siyasi bir bütünleşmeye doğru giden Avrupa Ekonomik Topluluğunun (AET) kurulmasına ise ilgisiz kalamamıştır. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes tarafından bizzat topluluğa 31 Temmuz 1959'da ortaklık başvurusunda bulunmuştur. AET tarafından yapılmış olduğu başvuru kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti, üyelik koşulları gerçekleşene kadar devam edecek olan 12 Eylül 1963 yılında Ankara Antlaşması ile ortaklık antlaşmasını imzalamıştır. Ankara Antlaşması ile başlayan bu süreçte, 1963 yılından günümüze kadar geçen süre zarfında Avrupa Birliği'ne (AB) üye olma yolunda çalışmalar devam etmektedir. Geride kalan altmış yıldan fazla zaman dilimine rağmen Türkiye'nin, AB'ye ne zaman tam üye olacağı da hala bilinmezliğini korumaktadır.

Geçen süreç zarfında gerek AB, gerekse de Türkiye Cumhuriyeti'nin de büyük çapta değişiklikler yaşanmıştır. Türkiye'nin üyelik başvurusu yaptığı yıllarda altı üyeli ve 189,4 milyon nüfusa sahip olan AB (Anonim 2014a), 1 Temmuz 2013'de Hırvatistan'ın tam üye olması ile 28 üyeli, 505,7 milyon nüfusa ve Avrupa kıtasını kaplayan dev bir yapı haline gelmiştir (Anonim 2014b). Türkiye Cumhuriyeti ise 1960 yılında 27,8 Milyon nüfustan günümüzde 2013 yılında 77,7 Milyon nüfusa (Anonim 2014c) ulaşmış ve geçen süre zarfında 3 adet askeri müdahale geçirmiştir. Ama geçen süre zarfında AB ve Türkiye'de kırsal kesim ve kırsal kesimin kalkınması sorunu önemini yitirmemiş, gündemde ilk sıralarda yer almaya devam etmiştir.

En son genişlemelerle birlikte AB'nin %90'nı kırsal alan olup, nüfusunun yaklaşık olarak %50'si kırsal alanlar da yaşamaktadır. AB, tarım ürünleri ticaretinde ise dünyanın en büyük ithalatçısı ve ikinci büyük ihracatçısıdır. Bu durum sonucunda AB'de kırsal kalkınma politikaları öncelikli ve önemli bir konu olmaya devam etmektedir. AB'de kırsal kalkınma,

1962 yılında bu yana uygulanmakta olan Ortak Tarım Politikasının (OTP) ikinci saç ayacı olmuştur. Halen AB bütçesinin %40'ını oluşturan OTP bütçesinin, yaklaşık olarak %24'ü doğrudan kırsal kalkınmaya aktarılmaktadır. Bu kapsamda AB, kırsal kalkınma, sürdürülebilir tarım uygulamaları ve doğal çevrenin korunması konularına oldukça önem vermekte ve bu konularda tedbirler almaktadır. Aynı zamanda Birliğe aday ve potansiyel aday ülkelere de kendi belirlediği politika ve tedbirlere uyum şartı beklemektedir.

OTP kapsamında yapılan piyasa politikaları, gelir destekleri ve kırsal kalkınma yardımları sadece AB üyesi 28 ülkeye yapılmaktadır. Bunun haricinde AB tarafından aday ülkelere, potansiyel aday ülkelere ve üçüncü ülkelere yönelik mali yardımlar yapılmaktadır. Bu yardımların ana amacı aday ülkeleri ilerleyen süreçte AB üyeliğine hazırlanmaktır. Mali yardımlar, faydalanan ülkelere, hibe ya da kredi şeklinde kaynak aktarılması şeklinde yapılmaktadır. Bu güne kadar AB tarafından PHARE, SAPARD, ISPA, CARDS, MEDA ve Türkiye için Mali Yardım Aracı gibi birçok yardım programı uygulanmış en son olarak bu yardımlar 2007 yılı itibari ile IPA (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı) başlığı altında, tek bir program olarak uygulanmaya başlanmıştır. IPA kapsamında İzlanda, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Türkiye aday ülke, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Kosova ise potansiyel aday ülke olarak gösterilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ile AB arasında da 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Antlaşması ile mali işbirliği başlamıştır. Mali işbirliği kapsamında arasında Gümrük Birliği öncesi dönem (1964-1996), Gümrük Birliği dönemi (1996-1999) ve adaylık dönemi mali yardımları (Aralık 1999'da Helsinki'de başlayıp, 2006 yılına kadar sürmüştür.) olmak üzere 3 dönemde mali yardımlar yapılmıştır. AB, katılım öncesi mali yardımların çeşitliliği ve bunlara bağlı mevzuatın genişliği nedeniyle 2007-2013 yıllarını kapsayan AB aday ve potansiyel aday ülkeler için IPA adında yeni bir yardım aracı geliştirmiştir. IPA programı I-Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılanma, II-Sınır Ötesi İşbirliği, III-Bölgesel Kalkınma, IV-İnsan Kaynaklarının Gelişimi ve V-Kırsal Kalkınma Bileşenlerinden oluşmaktadır. 2007-2013 Yılları için tüm aday ve potansiyel aday ülkeler için öngörülen IPA Bütçesi 11,468 milyar Avro' dur. Ancak IPA Bütçesinden ülkelere intikal eden 9,973 milyar Avroluk yardımın, %48,4'üne tekabül eden 4,831 milyar Avro Türkiye'nin IPA Bütçesini oluşturmaktadır. AB tarafından 2014-2020 yılları arasında da IPA uygulamasının devam ettirilmesi kararlaştırılmıştır.

IPA'nın beşinci bileşeni olan kırsal kalkınma bileşeni olan IPARD ile kırsal alanların ve tarım sektörünün sürdürülebilir uyumuna ve aday ülkelerin OTP ile ilgili müktesebatın uygulanmasına yönelik hazırlıklarına katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. IPARD kapsamında; tarımsal işletmelere destek, tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması, kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve üretici birliklerine teknik destek gibi faaliyetler bulunmaktadır. IPA bütçesinden Türkiye'ye ayrılan 4,8 milyar Avro'luk yardım miktarından yaklaşık %18'i (854,6 milyon Avro) ise IPARD (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma) bütçesini oluşturmaktadır. Ayrıca 2014-2020 yılları arasında kapsayan IPARD II bütçesi 800 milyon Avro olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda IPARD uygulama ajansı olarakta IPARD TKDK (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu) kurulmuştur.

Tüm dünya kırsal alanların kalkınmasını sosyal ve ekonomik olarak belirli bir plan ve program içinde yürütürken, Türkiye'de daha 1930'lı yıllardan itibaren kırsal alanları ve kırsal kesimle ilgili sorunlarını ele almış, bir dizi politika ve uygulamalar geliştirmiştir. 1963 Yılında başlayan planlı döneme kadar 1925 yılında aşar vergisi kaldırılmış, 1932 yılından itibaren tahıl fiyatların da destekleme başlanmış ve Toprak Mahsulleri Ofisleri kurulmuş, tarımın milli gelirdeki payı %42 olurken, ihracattaki payı %85'e çıkmıştır (Dernek 2006). Yine bu dönemde Ankara'da ziraat, orman, veterinerlik ve doğal bilimler fakültelerini içine alan Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuş ve köy enstitüleri açılmıştır. Kırsal alanda uygulanan bu politikalara rağmen 1940-1950 yılları arasında traktör kullanımı, hızlı nüfus artışı ve sanayi sektöründeki gelişmeler İstanbul, Ankara, Adana ve İzmir gibi metropollere olan göçü engelleyememiştir. 1960-1970'li Yılların sonuna gelindiğinde göç ve hızlı kentleşmenin şehirlerde oluşturduğu sorunlar neticesinde kırsal kalkınma konusundaki çalışmalar önemini bir kez daha hissettirmiştir.

Bu amaçla planlı dönemde Toplum Kalkınması, Örnek Köy, Çok Yönlü Kırsal Alan Planlaması, Merkez Köy, Köykent ve Tarım Kentleri Modelleri uygulanmaya konulmuştur. Daha çok tepeden inme bir yaklaşımla, köylere hizmet götürme ve köyleri kalkındırma çabaları istenen sonucu vermemiştir. Uygulanan kırsal kalkınma modellerinin yanında bölgeler arası sosyoekonomik farklılıkların giderilmesi amacıyla kırsal kalkınma projeleri uygulanmıştır. Bu kapsamda Erzurum, Bingöl-Muş, Ordu-Giresun, Erzincan-Sivas Kırsal Kalkınma Projeleri ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP) gibi projeler uygulanmaya konulmuştur. Bu projelerin uygulama kararlarının siyasi etmenler göz önüne alınarak alınması, hazırlama ve uygulayıcı kurumlar arasında yeterince eşgüdümün

olmaması, projelerin üretim artışını hedeflemesi ancak ürünlerin pazarlanması konusunda yetersiz olunması sebebiyle kırsal alanlarda iyileşme sağlansada, göçün önüne geçilememiş ve istenen sonuçlar alınamamıştır.

Türkiye'de hala tarım ve kırsal kesim, Türkiye'nin sosyoekonomik yaşamında önemli yer tutmaktadır. Ülke nüfusunun %35'i kırsal alanda (mülki idare bakımından ise %23,2) yaşamakta, tarımın istihdama katkısı ise %23 düzeyinde bulunmaktadır. Bugüne kadar kırsal alanların yerinde kalkındırılmasına yönelik çok farklı yaklaşımlar, uygulamalar, projeler ortaya konmuştur. Bunların bir kısmında kırsal alanların yerinde kalkındırılması, göçün önlenmesi öncelikli konulardandır. AB adaylık süreciyle başlayan IPARD ile kırsal alanların kalkındırılması ise çok sektörlü yaklaşımla ele alınmıştır. IPARD kapsamında kırsal kalkınma için tarımsal üretim, tarıma dayalı sanayi, gelir artırıcı çiftlik faaliyetleri, yerel ürünlere dayalı küçük sanayi tesisleri, kırsal turizm ve balıkçılık gibi faaliyetler desteklenmektedir. Desteklenen bu faaliyetler sonucu IPARD Ajanslarının (TKDK) bulunduğu illerde kayda değer bir gelişme olması beklenmektedir. Özellikle 2012 ve sonrasında Türkiye TKDK ile önemli oranda ivme kazanmıştır.

Denizli İlde, TKDK'nın bulunduğu illerdendir. Denizli İli sahip olduğu polikültür tarım ve kırsal turizm potansiyeli, geniş ovaları, yerel ürünleri (tekstil ürünleri, traverten, Serinhisar leblebisi gibi) ve İzmir gibi liman kentlerine yakınlığı ile önemli bir kalkınma potansiyeli taşımaktadır. İl sahip olduğu bu potansiyelini, TKDK uygulamaları ile hayata geçirmelidir. Ancak bu potansiyelin değerlendirilebilmesi ve etkin kaynak kullanımı için alt bölgelerde kırsal kalkınma önceliklerinin ve potansiyellerinin tespiti gereklidir. Çalışma kapsamında her bir alt bölgenin mevcut kırsal kalkınma durumunu ve kırsal kalkınma önceliklerini tespit etmek amacıyla başlatılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bilgiler ilde yatırım yapacak yatırımcılara ışık tutacak ve kırsal alanda yapılacak yatırımların başarısını artıracaktır.

Tez sekiz ana bölümden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında konuyla ilgili yapılmış olan, yurt içindeki ve yurt dışındaki çalışmaların tespit edilerek yorumlanması ikinci, uygulanan veri toplama ve örnekleme gibi kullanılan ekonomik analiz yöntemlerinin açıklanması ise üçüncü bölümlerde gerçekleştirilmiştir.

Tez kapsamında dördüncü bölümde AB Hareketinin doğuşu, AB Ortak Tarım Politikasının oluşum süreci ve özellikleri ile AB'de Kırsal Kalkınma Hareketinin tarihsel süreci günümüze kadar güncel veriler ve rakamlarla aktarılmıştır.

Beşinci bölümde "Avrupa Birliği'nin Aday Ülkelere Yönelik Mali Yardımları" incelenerek AB'nin aday, potansiyel aday ve üçüncü ülkelere yaptığı yardım programları, bu programların kapsamaları detaylı olarak ele alınmıştır.

Tezin altıncı bölümde Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye'de uygulanan kırsal kalkınma politikaları planlı dönem öncesi ve planlı dönem sonrası olarak iki kısma ayrılarak incelenmiştir. Türkiye'de uygulanan kırsal kalkınma modelleri, dış destekli kırsal kalkınma programları ile bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltıcı, bölgesel kalkınma projeleri kapsamaları itibarı ile incelenmiştir. Ayrıca IPARD programının içeriği ve TKDK'nın uygulamaları hakkında bilgiler aktarılmıştır.

Tezin araştırma bulguları bölümünü içeren yedinci bölümünde Denizli İli hakkında bilgiler aktararak anket verilerinin analizi yapılmıştır. Denizli İli hakkındaki genel bilgiler kısmında coğrafya ve iklim, demografi, tarih, sağlık, eğitime ilişkin son durum aktararak, Türkiye ortalaması ile mukayesesi yapılmıştır. Denizli İlinde sanayileşme durumu ve ticareti, Denizli İlinde sanayi ve tarım dışı diğer sektörlerle alakalı bilgiler aktarılmıştır. Tüm bunların yanında Denizli İlindeki genel tarım durumu ve tarım sektörüne ilişkin sektörel veriler aktarılmıştır. İl ve İlçeler geneli kırsal doku ve kırsal kesimde öne çıkan kalkınmaya yönelik dinamik yapı ortaya konularak, kalkınmaya yönelik yatırımlarda ki öncelikler belirlenmiştir.

Tezin sekizinci ve son kısmı olan sonuç ve öneriler kısmında ise çalışma kapsamında elde edilen tüm bulgular tartışmaya açılmıştır. Denizli'de kırsal alana ne tür yatırımlar yapılabileceği ve bunların avantajları detaylı olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Denizli İli'nde kırsal kesiminde görülen sürdürülebilir kırsal kalkınmanın devam ettirilmesi için yapılması gerekenler, seçilen ilçelerde kırsal kalkınmaya yönelik tespit edilen eksiklikler ve yapılması gerekenler ve IPARD kapsamında yapılması gerekenler maddeler halinde detaylı olarak tespit edilmiştir. Son olarak Denizli İline yatırım yapmanın avantajları aktarılmıştır.

2. KAYNAK ÖZETLERİ

Yıldırak (1991), çalışmasında Türkiye de kırsal kalkınma ile ilgili çalışmaların tarihi gelişimi, kırsal kalkınmaya ortam hazırlayan koşullar, yerleşim yerleri açısından kırsal kalkınma ve kırsal kalkınmada göz önünde bulundurulması gereken ilkeler konusunda bilgiler verilmiştir. Çalışmada kırsal kalkınma projelerinin uygulama aşamasında yapılacak sürekli değerlendirme ve araştırmalarla projenin başarı derecesinin ölçülmesi, gerektiğinde özgün projenin veya amaçlarının değiştirilmesi önerilmiştir.

Erbay (1996), Tekirdağ bölgesinde işletmelerin %77 oranında tarla tarımı, %33 oranında hayvancılık yapıldığını belirleyerek, mevcutta işletmelerde ortalama 3 büyükbaş ile ortalama 4 ila 7 arasında küçükbaş bulunduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Tekirdağ gibi sanayi bölgelerinin bulunduğu bir yerde halkın %64,4'ünün sadece tarla tarımına bağımlı kalmasının eksikliğine vurgu yapmıştır.

Gülçubuk (1997), özerk bir kuruluş olan Türkiye Kalkınma Vakfının (TKV), Kayseri'nin Uzunyayla yöresindeki 6'sı kırsal kalkınma kapsamında ve 6'sı kırsal kalkınma kapsamı dışında 12 köyü inceleyerek TKV'nin faaliyetlerinin sonuçları, kırsal kalkınma projesi kapsamı dışındaki köyler ile detaylı olarak karşılaştırmıştır. Ayrıca planlı dönemden itibaren Türkiye'nin kırsal kalkınma tarihi aktararak, İsrail, Amerika, İtalya, Japonya ve Norveç'te uygulanan kalkınma çalışmalarına değinmiştir.

Anonim (2000f), Dünya Bankasının 1995 yılında kırsala ilişkin raporlarında kırsalda toplam dünya nüfusunun %55 yaşarken, 2025 yılında Dünyanın %39'unun kırsalda yaşayacağı belirtilmiştir. Dünyadaki sürdürülebilir kalkınmanın ve yeterli gıda arzının karşılanmasının ise ancak gelişmekte olan ülkelerin kırsal alandaki kalkınma sorunlarını çözmekle aşılabileceği vurgulanmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal ve kentsel alan tanımlarının yapılmasını önce doğa, önce insan ilkesiyle sürdürülebilir bir yaşam ve kalkınma ilkesi gözetilmektedir. Ayrıca yeni kalkınma öngörülerini toplumdaki karar alma sürecindeki katılımının güçlendirilmesini ve bu kapsamda devletin geri çekilmesi veya devletin ikinciliği gibi yeni yaklaşımlarla vasi devlet anlayışı yerine yardımcı devlet anlayışına bırakacağı öngörülmektedir.

Gürlük (2001), Dünyada ve Türkiye’de kalkınma anlayışı ve sürdürülebilir kalkınma kavramının önemini vurgulayarak, Türkiye’nin mevcut kırsal kalkınma projelerinin stratejilerini ortaya koymuştur. 2025 Yılında Dünya nüfusunun halen %40’ının kırsalda yaşadığını, Dünya için kırsal alanların ve özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kırsal alanların kalkındırılmasının önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Gelişmiş ülkelerin kırsal kesime uyguladıkları politikaların son yıllarda sürdürülebilirlik kapsamında düzenleme yoluna gittiklerini belirtmiştir. Türkiye’de de kırsal kalkınma projelerinin tarımsal ürün artışı yerine çiftçi gelirini artırıcı ve alternatif alanlara yönlendirici projeler olmasının önemini belirtmiştir.

Bryden (2002), geçmiş 15-20 yıla göre Avrupa kırsal alanındaki problemlerde de, insanlarda da kayda değer değişiklikler olduğunu aktarmıştır. 1980’lerden itibaren OTP’yi, Tek Pazar ve bölgesel eşitsizliklere vurgu yapıldığını, 1988 yılında bunun için yapısal fonların (Bölgesel Kalkınma-ERDF ve Sosyal Fon-ESF) oluşturulduğunu belirttikten sonra yerel kırsal alanlar için daha sonraları ise daha dar kırsal alanlara ulaşmak için LEADER programı, bölgesel alanlar için ise yapısal fonların kullanılacağına artan şekilde devam edeceğini belirtmiştir. OECD’nin ortaya koyduğu kırsal kalkınma tanımlayıcıları (nüfus ve göç, sosyal refah ve eşitlik, ekonomik yapı ve büyüme, çevre ve sürdürülebilirlik) ile AB’nin ortaya koyduğu kırsal alan tanımlamaları (istihdam, net göç, yerel sektör istihdam trendi, ekonomik yapılar, girişimcilik oluşumu, alt yapı ve çevre) arasındaki farklılıkları ortaya koymuştur.

Giray ve ark. (2003), 1950’den sonra başlayan kırsal kalkınma yaklaşımlarını 1960’larda modernizasyon, 1970’lerde devlet müdahalesi, 1980’lerde serbest pazar ve yoksulluğun hafifletilmesi, 1990’larda yoksulluğun azaltılması, katılım ve yetkilendirme, 2000’lerde ise yoksulluğun ortadan kaldırılması olarak belirtmişlerdir. Özellikle 2000’li yılların kırsal kalkınma yaklaşımları olarak AB’nin kırsal kalkınma politikaları, Dünya Bankasının yeni kırsal kalkınma stratejisi, BM’nin milenyum hedefleri ve Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi; SESTAB (su, enerji, sağlık, tarım, bioçeşitlilik) bileşenleri çerçevesinde gerçekleştiğini vurgulamışlardır.

Maxwell (2003), çalışmasında hala dünyada fakir insanların %75’inin kırsal alanlarda yaşadığını ve bununla mücadele edilmesi gerekliliğini vurgulayarak, kırsal alanların yüksek heterojen yapısına, değişken potansiyeline ve iletişim gücüne, yarı kent ve uzak yerleşim yeri gibi özelliklerine göre farklılıklar gösterdiğine dikkati çekmiştir. Başarılı bir kırsal kalkınma

stratejisi için kırsal alanların farklılıklarının ortaya konulması, fakirliği azaltma politikasına ısrarla devam edilmesi, genişleyerek ilerleyen demokratik âdemi merkeziyetçiliğe kayıtsız kalınmaması ve maksimum büyümeyi önermiştir. Ayrıca uluslararası arenada anahtar rol oynayan; AB'nin kırsal yoksullukla mücadele (fighting rural poverty, 2002), FAO'nun açlıkla mücadele (anti-hunger programme, 2002) ve Dünya Bankasının kırsal yoksulluğa erişim (reaching the ruralpoor, 2002) programlarını aktarmıştır.

Başbüyük (2004), kırsal yerleşmelerde halkın geçimini doğrudan topraktan kazanma eğilimine karşılık gelen geleneksel ayırımın önemini yitirdiğini kırsal alanların çiftçiler, ekonomistler, halk destekçileri ve doğa koruyucuları gibi farklı gruplar açısından değişik tanımlamalar ile değerlendirildiğini vurgulayarak tarımsal kalkınma ile kırsal kalkınmanın farklı olduğunu belirtmektedir. Türkiye'deki 1948-1952 yılları arasındaki Türkiye iktisadi kalkınma planı ilk kırsal kalkınma planı olarak dikkat çekerken köy, tarım kentleri, merkez köyler ve köy kentleri tabanlı kalkınma modellerini ifade etmiştir. Çalışmada şu an ki kırsalın, kalkındırma çabasının 1960'lı yılların geç kalınmış bir çabası olduğu söylenmektedir.

Janvry ve Sadoulet (2004), Çalışmalarında Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Honduras, Meksika, Panama, Venezuela ve Brezilya'yı incelemişlerdir. 1970'ler den 2000'li yıllara kadar Latin Amerika da kırsal yoksulluğun giderilmesine karşı başarılı çalışmalar olmadığını sadece 1990'lar da Brezilya da yol alındığı vurgulanmıştır. Kırsal yoksullukla mücadele için bölgenin baskın kırsal alanlar ve avantajlı kırsal alanlar olarak ayrıldığını belirterek 1990'dan 2002'ye kadar olan kırsal kesimdeki tarım dışı faaliyet oranlarının, ülke ortalamalarında %29'dan, %42'ye çıktığını, bağımsız çiftçilerin ise %39'lardan, %13'e düştüğünü belirtmişlerdir. Kırsal kalkınma için yeni tarım teknikleri, sanayileşmiş kırsal alanlar ve sivil toplum kuruluşlarının önemini ifade etmişlerdir.

Can (2007), Kırsal kalkınma kavramı, Türkiye'de kırsal ve tarımsal yapı ile kırsal kalkınma faaliyetleri gibi konulara yer vermiştir. Ayrıca AB içindeki kırsal kalkınma programları ve Türkiye'de uygulanacak mekanizmalara örnek olarak AB'ye 2004'te üye olan Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri ile 2007'de üye olan Bulgaristan ve Romanya'nın, SAPARD ajansları uygulamaları model olarak ele almıştır.

Koç (2005), çalışmasında Bolu-Mudurnu Taşkesti, Ordu-Mesudiye Çavdar ve Van-Özalp Dorutay köy-kentlerinin dayandığı teorik yapı, Türkiye ve Dünyadaki köy-kent

uygulamalarını inceleyerek kırsal kalkınma modellerinde köykenlerin önemini ortaya koymuştur. Kırsal kesimdeki yerleşim yerlerine örnek olarak, ABD’de Anaheim-California, Reston-Virginia ile Singapur’da ki Tampines’ler verilmiştir. Çalışma verileri köyken içi ve köyken dışı olarak değerlendirmeye alınırken, işletmelerin %51,49’u köyken projesinin amacını kentte olanı köye getirmek olarak tarif ederken, %19,80’i ise göçü önlemek olarak tanımlamıştır. İşletme sahiplerinin ise %34,4’ü köykenlerin, tam olarak %18,9’u ise kısmen amacına ulaştığını savunmaktadır.

Turhan (2005), OECD, AB Komisyonu ve DPT gibi kurumların kırsal alan tanımlamalarına açıklık getirerek, kırsal alanların sınıflandırılmasını yapmıştır. Türkiye’de ki kırsal yapıyı, kırsal yolu, kırsal yapılaşma, köy içme suyu vb. kriterleri ortaya koymuş ve Türkiye’nin tarımsal yapısından kaynaklanan kısıtları belirlemiştir.

Yıldız (2005), ödeme kuruluşlarının temelde ortak tarım politikasının uygulanmasından sorumlu olan ve genelde Tarım Bakanlığı bünyesinde kurulu olmasına rağmen her üye devletin kendi içinde değişik şekillerde faaliyet gösterdiklerini aktarmıştır. Üyelikle birlikte Türkiye için Polonya modeline benzer bir şekilde iki ayrı ödeme kuruluşunun kurulabileceğini belirterek IPARD Ajansı (ödeme kurumu) ile Toprak Mahsulleri Genel Müdürlüğünün (müdahale kurumu) organize edilerek dönüştürülebileceği bir başka yapının, üyelikle birlikte ödeme kuruluşu olarak görev alması beklentisini belirtmiştir.

Anonim (2006c), Kırsal kalkınma faaliyetlerine bütüncül bir politika çerçevesi oluşturularak, Ulusal Kalkınma Planına esas teşkil edecek stratejileri ortaya koymak ve ulusal ve uluslararası kaynaklarla finanse edilecek kırsal kalkınma program ve projelerinin uygulayıcılarına perspektif sağlanmıştır. Belgede kırsal kesimin mevcut durumu, güçlü yönleri ile buna dönük fırsatlar, zayıf yönler ile bunlara dönük tehditler ortaya konulmuştur. Ayrıca Orta Vadeli Strateji ve Ulusal Kalkınma Stratejisinin amaçları açıkça belirtilmiştir.

Çelik (2006), Çalışmasını da 1963 yılında başlatılan kalkınma planlarında yer alan kırsal kalkınma politikalarını incelemiştir. Özellikle I. Beş yıllık kalkınma planında toplum kalkınması yönetimine, II. planda toprak ve tarım reformu ön tedbirlerine, III. planda ise ilk kez merkez köy yaklaşımının planlara girmesine ve VIII. planda ise bölgesel hedef ve politikalar başlığı adı altında yer almadığını belirtmiştir. Ulusal programdaki kırsal kalkınma

tedbirlerinden sonra kırsal kalkınma modellerini; örnek köy yaklaşımı, toplum kalkınması yaklaşımı, çok yönlü kırsal alan planlaması yaklaşımı, merkez-köy yaklaşımı, köykent yaklaşımı ve tarım-kent yaklaşımlarını açıklamıştır. Ayrıca kırsal planlama sürecini temel planlama bilimi içindeki yeri ve önemi bakımından tanımlamış ve Türkiye için bir kırsal planlama model önerisi getirmiştir.

Reeves (2006), Türkiye'nin bölgeleri arasında zenginlik ve yoksulluk bakımından çok büyük bir adaletsizliğin olduğunu hâlbuki Türkiye'nin AB'ye girişindeki önceliğin AB topluluğuna uyum ve kırsal politikalar olduğunu ifade ederek 2007-2013 dönemini kapsayan süreçte katılım öncesi aracın (IPA) bu farkın kapatılmasında kullanılacağını ifade etmiştir. Yapısal fonlar ve IPA'nın devreye girmesiyle Türkiye gibi bir ülke ve ekonominin yanında AB fonlarının sınırlı kalacağı, bölgesel dengesizliğin kaldırılması için ulusal hükümetlerin çok büyük çabalar göstermesinin hayati önem taşıyacağı belirtmiştir. Bu sebeple yakın gelecekte bölgesel kalkınmada ilgili bakanlıklar aktif faaliyet gösterirken, DPT'nin ise koordinasyon görevini ifa etmesini planlandığını aktarmaktadır.

Yıldız ve Akdağ (2006), 2007-2013 dönemi için EAGGF (Avrupa Garanti ve Yön Verme Fonu) yerine, EAGF (Avrupa Tarım Garanti Fonu) ve EAFRD (Avrupa Tarım ve Kırsal Kalkınma Fonu) olarak iki ayrı fon getirileceğini aktarmışlardır. Tarım ve kırsal kalkınma alanında ise desteklerin bu 2 fondan finanse edileceğini ayrıca bölgesel kalkınmanın ise ERDF (Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu) ile ESF (Avrupa Sosyal Fonu) aracılığıyla yürütüleceğini ifade etmişlerdir. IPARD Ajansında adaylık süresinde tarım ve kırsal kalkınma ve muhtemel bir üyelikle birlikte ise gıda, balıkçılık ve belki de piyasa düzenlemeleri gibi diğer tarımsal faaliyetleri koordine edebileceğini aktarmışlardır.

Atakişi (2007), AB ile Türkiye arasında bölgesel ve kırsal kalkınmaya yönelik karşılıklı politikalar ile Edirne İlinin, Bulgaristan ve Yunanistan'a yakınlığı bakımından tespit edilen 11 köyünün potansiyel kırsal kalkınma analizlerini yapmıştır. Ayrıca kalkınma ve ekonomik büyüme kavramları ile GSMH'sına göre ülkelerin gelişmişlik kriterlerini değerlendirerek, Edirne İli Merkez İlçeye bağlı köylerin sosyoekonomik yapısını ortaya koymuştur.

Örnek (2007), Dünya çapında kırsal kalkınma faaliyetlerini destekleyen aynı zamanda AB Yeşiller Partisinin de desteklediği HeinrichBöllStiftung Derneğinin kırsal kalkınmaya

neden destek verdiğini ve bu alanda yaptığı çalışmalara yer vermiştir. AB, OTP’de kırsal kalkınma politikalarını, LEADER yaklaşımını ve proje örneklerine değinerek Türkiye’de kırsal kalkınma sürecine, bu alanda yapılması gereken stratejilere yer verirken özellikle Türkiye’nin doğusundaki kırsal kadın sorunu, kız çocuklarının eğitimi, kırsaldaki kadın hakları gibi sosyal politikalara da değinmiştir.

Ulucan (2007), AB mali işbirliği kapsamındaki fonların daha etkin kullanılmaları için merkezi olmayan yapılandırma sisteminde gerçekleşen değişiklikleri ve bu kapsamda kurulan IPARD Kalkınma Ajansının akreditasyonun yapısını anlatarak, ajansın işlerliğini sağlayan yetkili otoritelere açıklık getirmiştir. Uygulama, deme ve iç denetim birimlerinin AB nezdinde ki öneminden bahsederek, topluluğun mali çıkarlarının korunması için, yolsuzluklar da Avrupa Yolsuzlukla Mücadele Birimi (OLAF) prosedürlerinin kullanıldığını aktarmıştır.

Altundağ (2008), LEADER’in amaçlarının AB kırsal kalkınma politika amaçları ile paralel bir yapı gösterdiğini, fakat sadece tarımsal üretim süreci olarak değil, aynı zamanda LEADER faaliyetlerini kültürel aktiviteler, vrenin korunması, tarihi binaların restorasyonu, üretici ve tüketiciler arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi gibi kırsal alanlarda yürütülen ve diğer programlardan hiç destek almayan veya kısıtlı miktarda destek alan sektörlere ve faydalanıcı gruplarına yardımcı olmak olarak ifade etmiştir. Ayrıca alışmada İtalya’nın More&Monti Yerel Eylem Grubu faaliyetleri ile İspanya’nın, AdefoCincoVillas Yerel Eylem Grubu çalışmalarını aktarmıştır.

Akın (2008), 2007-2013 yıllarını kapsayan Katılım ncesi Mali Yardım Aracının (IPA) Kırsal Kalkınma Bileşeni olan IPARD’ın fon yönetiminin kullanıcı ülkeye devredilirken diğer 4 bileşenin kullanımının Merkezi Finans ve İhale Birimine (MFİB) devredildiğini aktarmıştır. Özellikle Macsharry Reformu ve Gündem 2000 sonrası kırsal kalkınmanın OTP’dan ayrı bir fonla bütçelenmiş olduğu belirtmiştir. Ayrıca hlihazırdaki IPARD ajansının, olası üyelik sonrası, OTP’nin kırsal kalkınma için kullanacağı bir ödeme ajansı olacağı belirtilmiştir.

Anonim (2008), çalışmada kırsal kalkınma ile başlıca tarım ve orman sektörünün güçlendirilmesi, kırsal alanların rekabet gücünün artırılması ve evre ve kırsal mirasın korunmasının amaçlandığı vurgulanmıştır. Toplamda 21.000 orman köyünde yaklaşık 7 milyon kişinin yaşadığı, bu köyler için yerinde mümkün olan ve yerinde kalkındırılması

mümkün olmayan ayırımının, yapılacak olan çalışmalarda dikkate alınmasını istemiştir. Örnek kalkınma modeli olarak Hollanda'nın kırsal kalkınma modeli gösterilmiş, bunlara ilaveten Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattında 550 köy için hazırlanan kırsal kalkınma projeleri aktarılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda ise ekonomi, örgütlenme, sürdürülebilirlik ve kamu-sivil toplum kuruluşları yaklaşımı konularında çalışmalar yapılması istenmiştir.

Dağlıoğlu (2008), Öncelikle Türkiye ile AB arasındaki mali ilişkilerin tarihçesi, IPA öncesi merkezi olmayan uygulama sistemi, IPARD programı ve ajansının ödeme ile ilgili akreditasyon kriterlerine yer verilmiştir. Akreditasyon sonrası süreçte projelerin kabul edilmesi ve izlenmesi süreci ile ödeme taleplerinin değerlendirilmesi, ödemelerin gerçekleştirilmesi ve bunların kayıt altına alınarak raporlanması geniş kapsamlı olarak aktarılmıştır.

Gaytancıoğlu (2009), Tarım politikasının ilk çıkış ve uygulama nedenleri ve amaçlarını detaylı olarak incelemiş ve 2000'li yıllarda uygulanan doğrudan gelir desteği ödemelerine kadar hangi politika araçları ile müdahaleler yapıldığına değinerek, Türkiye ve AB ve ABD'deki tarımsal destek politikaları ve müdahale araçları hakkında bilgiler vermiştir. Tarım kesimine yönelik yardımların pazar politikaları yoluyla verilmesinin önünde uluslararası kurallar marifetiyle konulan engeller ve AB genişleme sürecinin yaratacağı yüksek pazar müdahalesinin getireceği harcamalardan kaçınma amacıyla tarım politikalarının ağırlığının zaman içinde kırsal kalkınma yönüne kaydırıldığını ifade etmiştir.

Gülçubuk ve ark. (2009), çalışmalarında kırsal kalkınmanın ekonomik dengesizlikler, adaletsizlik, hava kirliliği ve hızla tükenen doğal kaynaklar için gittikçe derinleşen bir perspektif olarak ortaya çıktığını vurgulamışlardır. 1960'lardan bu yana süren kırsal kalkınma yaklaşımlarından bahsederek yoksullukla, kırsal yaşamın aynı perspektifte kullanıldığını belirtmişlerdir. Dünya bankası ile AB'nin kırsal kalkınma politikalarına değinerek LEADER programı ve IPA'nın önemine vurgu yaparak kırsal kalkınmanın etkinliğinde; kırsal kalkınmada yayım ve örgütlenme, kırsal kalkınmada dezavantajlı grupların iyileştirilmesi, kırsal kalkınmada topluluk dinamiklerinin harekete geçirilmesi, kırsal kalkınmada yerel ürünler ve coğrafi işaretlerin önemine dikkati çekmişlerdir.

Ercan (2010), AB'nin ortak tarım politikasının doğmasının nedenleri anlatılarak, Türkiye-AB arasındaki tarım sektöründeki uygulama farklılıkları ve Türkiye'nin yapması

gereken tarımsal ödevler incelenerek, bu ödevleri yaparken karşılaşılabilecek sorunlar analiz edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin uyum sağlaması gereken OTP reformları ve gelecek için öngörüler verilerek, Türk tarım sektörü ve tarım politikaları ile topluluk ortak tarım politikası karşılaştırılarak bu politikaya uyumu değerlendirilmiştir.

Kolukırcık (2010), "Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları, Fonları ve Yararlanma Olanakları" isimli çalışmada AB kırsal kalkınma politikaları gelişimini 3 Ekim 2005 tarihi itibarı ile Türkiye'nin üyelik sürecinde sosyal, ekonomik ve siyasal etkileri olacağını, AB uyum sürecinde Türk tarımı için dönüm noktası olacağını vurgulamıştır. AB'nin yapısal fonlar ve uyum fonu olarak isimlendirilen mali araçlarına ilaveten, katılım öncesi mali yardımlar olarak nitelenen, üye ülkelerin gelişmesine, bölgesel farklılıkların giderilmesini sağlayan fonları; PHARE, ISPA, CARDS ve SAPARD başlıkları altında toplamıştır. IPA'nın, kendinden önceki dört mali yardım aracı ile Türkiye Mali Yardım Aracını kapsamadığını ve kırsal kalkınma bileşenini yürütmekle görevli olan IPARD Ajansının 42 ilde kurulacağını belirlemiştir.

Tekelioğlu ve Demirer (2010), yöresel ürünlerde coğrafi işaretlerin İtalyan Parsema ve Fransız Comté peynirleri ile 13. y.y. kadar uzadığını, AB'de ise 1992 yılında uygulanmaya başladığını belirterek, uygulamanın menşe adı korunması ile coğrafi işaret koruması şeklinde yapıldığını belirtmişlerdir. AB coğrafi işaretleri 2003 yılı itibarı ile 68 adet olup, %53'ü Fransa, İtalya ve Portekiz'e ait olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye'de ise 1995 yılı itibarı ile 555 sayılı Koruma Kanununca alınan coğrafi işaretler 2008 yılına kadar 95 âdete ulaşmış olup bunun halen 53 âdeti tarımsal gıda ürünleri, %36'sı ise kırsala ait yöresel ürünleri kapsamında olduğu vurgulanmıştır. Tescillenen bu ürünler sayesinde ürünlerin kitle pazarlarına ulaşabileceği ve kırsal kesimdeki gelir ve istihdam imkânlarının gün geçtikçe artacağı belirtilmiştir.

Anonim (2011a), Kıbrıs Türk Toplumunun ekonomik kalkınmasına yönelik olarak hazırlanmıştır. Oluşturulan YEG'lerin da kararların en az %50'si özel sektör üyelerine ait olmak üzere, kamu sektörü, iş-ekonomi sektörü ve sosyal-toplum-gönüllü sektöründen gelen üyelerden oluşmaktadır. Kıbrıs'ta hâlihazırda bulunan 3 belediyeyi içeren Kapaz Bölgesi ve 8 belediye içeren Doğu Mesarya Bölgesi için uygulanan 3 LEADER programı için tarımsal ürünlerin işleme ve pazarlanması, turizm, mesleki eğitim ve çevre gibi bazı anahtar

sektörlerin, müşterek gelişimi sonucu ortaya çıkacak bir eko turizm kalkınması, ortak ana hedef olarak alınmıştır.

Işık ve Baysal (2011), Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları: Genel Bir Değerlendirme isimli çalışmalarında kırsal kalkınmadaki sorunlara çözümün OTP ile başlamış olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca çalışmada AB içindeki kırsal kalkınmışlık düzeyi bakımından Türkiye den daha ileri durumdaki Fransa ve Hollanda ile Türkiye’nin konumuna daha yakın olan Bulgaristan, Polonya ve Romanya’nın kırsal alana ilişkin kriterlerini ortaya koyarak bunları mukayese etmişlerdir.

Aydın (2012), 19. Y.Y. da gelişen ve büyüyen endüstri kentlerinin stresine ve bakımsızlığına karşı bir tepki olarak kırsal turizmin gelişmeye başladığını ve özellikle Alpler, Amerika ve Kanada-Rockies dağlarına demiryolu yatırımlarının kırsal turizmin ilk öncüleri olduğunu belirtmiştir. Çalışmada Avrupa da ilk beşi paylaşan Fransa, İtalya, İspanya, Almanya ve İngiltere’deki kırsal turizm gelişmesinden örnekler verilmiştir. Ayrıca son yıllarda DAKAP’ın Doğu Anadolu Kırsal Kalkınma ve Doğu Anadolu Turizm Geliştirme Projesi ile Türkiye’nin kırsal turizmde daha çok söz sahibi olabileceğini ifade etmiştir.

Kiper ve Özdemir (2012), Kırsal alanların Dünya genelinde ki tanımlarını aktarmış ve Türkiye’de kırsal alanların, Avrupa’da genel olarak kabul edilen 10 Bin kişi nüfus yerine 20 Bin kişi ve altı yerleşim yerleri olarak kabul edildiğini belirtmişlerdir. Kırsal turizmin içinde tarımsal turizm olduğunu ve tarımsal turizmin özünde de çiftlik turizmi bulunduğunu aktarmışlardır. İtalya, Tayvan, Danimarka ve Kore gibi ülkelerde uygulanan kırsal turizm örneklerini vererek, Türkiye’de bulunan kırsal turizme yönelik uygulanan projelere örnekler vermişlerdir. Bu kapsamda Karaburun Kadın Kırsal Kalkınma Kooperatifi, Mersin Erdemli Kösbucacı Köyleri Kırsal Kalkınma Projesi, Halfeti Eco Turizm Projesi, DATUR Uzungöl Turizm Kalkınma Projesini içerik olarak açıklanmaya çalışmışlardır.

Kaynak özetleri kapsamında incelenen çalışmalar genelde IPA, IPARD ve kırsal turizmle ilgili teorik bilgiler içermektedir. Gülçubuk (1997), Koç (2005) ve Atakişi (2007) çalışmalarında ise saha araştırması mevcuttur. Ancak çalışmanın örnek hacmi, AB’yi, kırsal kalkınma projelerini ve IPARD uygulamalarını incelemesinden dolayı diğer çalışmalardan farklıdır.

3. MATERYAL ve YÖNTEM

3.1. Materyal

Araştırmanın dayanak aldığı bilimsel materyal birincil ve ikincil nitelikteki kaynaklardan elde edilmiştir. Araştırmanın ana materyali olan birincil materyal Denizli İlinde bulunan çiftçilerle kırsal kalkınmaya ve mevcut sorunlarının tespitine yönelik saha anketi çalışmasından derlenen verilerden oluşmaktadır.

Araştırmanın ikincil materyalini ise, bu konuda yapılmış çalışmalar (tez, inceleme, derleme, makale vb.), istatistiksel kaynaklar, Katılım Ortaklığı Belgeleri, Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji Belgesi, Kırsal Kalkınma Planı, IPARD Programı, Denizli İli Tarım Master Planı ve Kalkınma Ajansı Bölge Planı (TR32) oluşturmuştur. Ayrıca T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Denizli Tarım İl Müdürlüğü, Denizli Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüğü, Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA), Denizli Sanayi ve Ticaret Odası verilerinden yararlanılmıştır.

3.2. Yöntem

3.2.1. Araştırma alanı seçimi ve kapsamı

Araştırma tüm Denizli İlini kapsamaktadır. İlin yüzölçümü 12.134 km²'dir. İli genelinde rakım 354 ve 1700 m arasında değişiklik göstermekte olup, İlin merkezinin yüksekliği 428 m'dir. İlde Merkez İlçe dâhil 19 İlçe (Merkez, Acıpayam, Akköy, Babadağ, Baklan, Bekilli, Beyağaç, Bozkurt, Buldan, Çal, Çameli, Çardak, Çivril, Güney, Honaz, Kale, Serinhisar, Sarayköy, Tavas), 103 belde, 371 köy bulunmaktayken, 31 Mart 2014 tarihinde 6360 Sayılı Kanuna göre Büyükşehir olmuş ve il genelinde bulunan tüm belde ve köyler mahalle statüsü kazanmıştır. Ancak araştırmanın 2013 yılında başlamasından dolayı İlin büyükşehir olmadan önceki hali araştırmaya konu olmuştur. İl Akdeniz ve Ege Bölgeleri arasında geçiş bölgesi özelliklerini taşımaktadır. İl Merkezi Horozu, Tekstil sanayisi ve Pamukkale Tabiat varlığıyla tanınmasına rağmen, İlçelerin tarım potansiyeli bakımından Türkiye genelinde çok özel bir yere sahiptir.

İl genelinde çok farklı üretim deseni olması ve İlin yüzölçümü bakımından büyük olması sebebiyle, değişik alt bölgelere ayrılarak çalışılması daha uygun bulunmuştur. Alt bölgelere ayırma da 2004 yılında hazırlanan Denizli İli Master Planı kullanılmıştır. Ayrıca ilin önemli bir tarım potansiyeli olması ve il genelinde daha önce böyle bir çalışmanın yapılmamış olması nedeniyle, araştırmaya duyulan gereksinim ve araştırmanın yöreye katkısı açısından, araştırmanın önemini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

3.2.1.1. Alt bölgelerin seçilmesinde kullanılan yöntem

Denizli İlinin Merkez ilçeye beraber 19 ilçesi bulunmakta olup; İl genelinde polikültür tarım yapılmaktadır. İlçeler arasında da ürün deseni yönünden büyük farklılıklar vardır. Bu durum dikkate alınarak Denizli İli gerek biyofiziksel gerekse sosyoekonomik yapılarına göre, İl Master Planının da tespit edilen 6 adet alt bölgeye ayrılarak incelenmesi uygun görülmüştür. Çizelge 1’de bu alt bölgeler ve hangi ilçeleri kapsadıkları gösterilmiştir.

Çizelge 3.1. Denizli İli agroekolojik alt bölgeleri, (Sönmeztürk ve ark. 2004)

1.Alt Bölge	2.Alt Bölge	3.Alt Bölge	4.Alt Bölge	5.Alt Bölge	6.Alt Bölge
1-Merkez 2-Akköy 3-Buldan 4-Honaz 5- Sarayköy	1-Bekilli 2- Çal 3- Güney	1- Bozkurt 2- Çardak	1- Acıpayam 2- Babadağ 3- Beyağaç 4- Kale 5- Serinhisar 6- Tavas	1- Baklan 2- Çivril	1- Çameli

Çizelge 3.2’de her bir alt bölgede öne çıkan, üretim bakımından öncelikli spesifik ürünler verilmiştir. I. Alt Bölgede (Merkez, Akköy, Buldan, Honaz, Sarayköy) üretim değeri yönünden öncelikli olarak endüstri bitkilerinden pamuk; II. Alt Bölgede (Bekilli, Çal, Güney) üzümü meyvelerden çekirdekli ve çekirdeksiz üzüm; III. Alt Bölgede (Bozkurt, Çardak) endüstri bitkilerinden kimyon ve anason ile tarla bitkilerinden arpa ve buğday (kuru tarım olarak yetiştirilmekte); IV. Alt Bölgede (Acıpayam, Babadağ, Beyağaç, Kale, Serinhisar, Tavas) endüstri bitkilerinden tütün, tarla bitkilerinden arpa, buğday, meyvelerden kavun, karpuz ile hayvancılık; V. Alt Bölgede meyvelerden elma; sebze bitkilerinden domates ile hayvancılık; VI. Alt Bölgede ise su ürünleri (alabalık) yetiştiriciliği yapılmaktadır.

Çizelge 3.2. Denizli İli alt bölgelerin oluşturulmasında etkili olan ürün deseni, (Sönmeztürk ve ark. 2004)

Alt Bölgeler	Ürün Deseni
I.Alt Bölge	Endüstri Bitkileri (Pamuk)
II. Alt Bölge	Üzümsü Meyveler (Çekirdelli ve çekirdeksiz üzüm)
III. Alt Bölge (*)	Endüstri Bitkileri (Kimyon, anason) Tarla Bitkileri (Arpa, buğday)
IV. Alt Bölge	Endüstri Bitkileri (Tütün) Tarla Bitkileri (Arpa, buğday) Meyveler (Kavun, karpuz) Hayvancılık
V.Alt Bölge	Meyveler (Elma) Hayvancılık Sebze Bitkileri (Domates)
VI. Alt Bölge	Su Ürünleri (Alabalık)

(*) Bu alt bölgede kuru tarım yapılmaktadır.

3.2.1.2. Alt Bölgeleri temsil eden ilçelerin seçimi

Alt bölgelerin il içinde çok büyük alan kaplaması (%90,4) ve toplamda 14 Mart 2013 tarihli ÇKS'ye kayıtlı 49.277 tane çiftçi barındırması, gerek örnekleme için gerekse de anket yapmayı zorlaştırmaktadır. Bunun için her bir alt bölgeden o bölgeyi en iyi temsil kabiliyetine sahip birer adet ilçe seçilmesi uygun görülmüştür. İlçe seçimlerinde bölgede yıllardır çalışan T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Denizli Tarım İl Müdürlüğünden teknik personeller ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumundaki birim amiri pozisyonundaki uzmanların görüşlerinden yararlanılmıştır. Herkesin üzerinde hem fikir olduğu ve alt bölgeyi tarım potansiyeli bakımından da temsil edebilecek ilçeler, alt bölgeyi temsilen örnekleme için alınmıştır. Çizelge 3.3'de örnekleme için seçilen alt bölgeler gösterilmektedir.

Çizelge 3.3. Her bir alt bölge için seçilen ilçeleri

1.Alt Bölge	2.Alt Bölge	3.Alt Bölge	4.Alt Bölge	5.Alt Bölge	6.Alt Bölge
Sarayköy	Çal			Çivril	Çameli

		Bozkurt	Acıpayam		
--	--	---------	----------	--	--

3.2.1.3. Ana kitlenin tespiti

Araştırmanın sahası, Denizli ili Acıpayam, Bozkurt, Çal, Çameli, Çivril ve Sarayköy ilçelerini kapsamaktadır. Örnek hacminin belirlenmesinde ana kitleyi kendi içinde tabakalara ayıran tabakalı örnekleme metodu kullanılmıştır. Tespit edilen örnek hacminin tabakalara dağılımını sağlamak için Neyman Yöntemi dikkate alınmıştır (Çiçek ve Erkan, 1996).

Tabakalama işleminde her bir alt bölgeyi temsilen seçilen ilçelerdeki ÇKS'ye kayıtlı işletme (çiftçi) sayısı ve arazi büyüklükleri dikkate alınmıştır. Örnek işletme sayısı ise %95 güven aralığında, popülasyon ortalamasının %5'i kadar bir hata payı ile belirlenmiştir.

3.2.1.4. Örnek büyüklüğünün tespiti

ÇKS kayıtlarına göre çalışma alanına giren altı ilçedeki tüm tarım işletmeleri arazi büyüklüklerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak popülasyon tespit çizelgesi oluşturulmuş olup, örnek büyüklüğü Neyman Yöntemine göre hesaplanmıştır. Belirlenen sayıda köy ve hane sayısı tesadüfi olarak seçilmiştir.

Araştırmada örnek büyüklüğünü tespit etmek için aşağıdaki formül kullanılmıştır.

$$n = \frac{(\sum N_i x S_i)^2}{N^2 x D^2 + \sum N_i x S_i^2}$$

Burada;

N_i : i'ninci tabakadaki birim sayısı,

S_i : i'ninci tabakanın standart sapması,

N: Toplam birim sayısı,

D: d/Z,

d: Ortalamadan belirli bir orandaki sapma,

Z: t-dağılımı cetvel değeri (%95 güven sınırı için 1,96),

n : Gerekli asgari örnek büyüklüğünü göstermektedir.

3.2.1.5. Örnek işletme sayısının tespiti

Örnek işletme sayısının tespitini ise %5 hata payı ile sağlamak için %95 güven sınırına ait Z değeri (N-1) serbestlik dereceli t-cetvelinden okunmuştur. Belirlenen örnek büyüklüğü tabakalara oransal olarak dağıtılmıştır.

Çizelge 3.4. Örnek işletme sayısının belirlenmesi

Tabakalar (da)	İşletme Sayısı	Ortalama (da)	St. Sapma (S _i)	N _i x S _i	S _i ²	N _i x S _i ²
<15	4.878	9,7	3,6	17319,0	13	61.490
15,1-30	6.639	22,2	4,3	28793,3	19	124.877
30,1-60	6.943	42,6	8,5	58699,6	71	496.276
60,1-120	3.843	82,6	16,4	62902,4	268	1.029.589
>120	1.352	200,3	513,6	694331,3	263742	356.579.842
Toplam	23.655	45,6		862.045,6		358.292.074

$$n = \frac{862045,6^2}{23655^2 \times \left(\frac{45,6 \times 0,1}{1,96}\right)^2 + 358292074} \Rightarrow n = 219,4$$

Çizelge 3.5. Tabakalara göre anket sayılarının dağılımı

Tabakalar (da)	İşletme Sayısı	Oranı %	Anket Sayısının Tabakalara Dağılımı
<15	4.878	20,6	45
15,1-30	6.639	28,1	62
30,1-60	6.943	29,4	64
60,1-120	3.843	16,2	36
>120	1.352	5,7	13
Toplam	23.655	100,0	220

Hesaplanan örnek işletme sayısı da 220'ye tamamlanmış ve tabakalara orantılı olarak dağıtılmıştır.

3.2.1.6. Yapılacak anket sayısının, seçilen işletmelere göre dağılımı

Seçilen İlçe başına düşen anket sayısı iki aşamada belirlenmiştir. İlk aşamada seçilen her bir ilçede ÇKS'ye kayıtlı işletme sayılarının, 6 İlçede bulunan toplamda 23.655 olan işletme sayısına oranlanması yapılmıştır. İkinci aşamada ise elde edilen ÇKS kayıt oranları toplamda 220 olan anket sayısına oranlanmıştır.

Çizelge 3.6. Seçilen ilçelere düşen anket sayısı

Seçilen İlçeler	ÇKS'ye kayıtlı işletme sayısı	(%)	Anket sayıları
Acıpayam	5.310	22,4	49
Bozkurt	1.548	6,5	14
Çal	4.327	18,3	40
Çameli	2.948	12,5	28
Çivril	7.680	32,5	72
Sarayköy	1.842	7,8	17
TOPLAM	23.655	100,0	220

Çizelge 3.6.'da belirtildiği üzere en fazla anket 72 tane anket ile Çivril İlçesinde yapılırken, en az anket ise 14 tane anket ile Bozkurt İlçesinde yapılacaktır.

3.2.2. Analiz aşamasında izlenen yöntemler

Araştırma kapsamında yapılan tüm anketler ilk önce tek tek kontrol edilmiştir. Daha sonra uygun istatistik paket programına tüm anket verilerinin nümerik kodlaması el yordamıyla girilmiştir. Tez kapsamında hazırlanan frekans tabloları ve ilçe dağılımlarını gösteren çizelgeler istatistik programı ve excel kullanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca Denizli geneli için hazırlanan frekans tabloları üç boyutlu şekillerle de gösterilmiştir.

Çalışmada anket yapılan alt bölgelere göre çiftçilerin tarımsal kalkınma kooperatiflerine üye olma durumları arasın herhangi bir farklılığın olup olmadığının istatistiksel manada önemli düzeyde farklı olup olmadığını test edilmiştir. Ayrıca anket yapılan çiftçilerin aylık gelir grupları düzeyinde, kırsal kalkınma desteği alma oranları arasında istatistiksel manada farklılık olup olmadığı incelenmiştir.

Bu amaçlarla varyans analizi olan parametrik testlerden “Tek Yönlü ANOVA” testi yapılmıştır. Varyans analizi iki ya da daha fazla ortalama arasında fark olup olmadığı ile ilgili hipotezi test etmek için kullanılır. Varyans analizi 1. tip hata oranını yükseltmeden ikiden fazla ortalamanın karşılaştırılmasında kullanılan bir testtir. Varyans analizinde H_0 hipotezi, bütün popülasyonların ortalamalarının eşit olduğu şeklindedir (Kalaycı 2008).

$$H_0 = \mu_1 = \mu_2 = \mu_3 = \dots = \mu_n \quad (\text{Ortalamalar arasında fark yoktur})$$

H_a = Ortalamalardan en az iki tanesi arasında anlamlı fark vardır.

Tek Yönlü ANOVA testinin yapılabilmesi için tek yönlü varyans analizi grup verilerinin Normal dağılması koşulunu öne sürdüğünden önce normallik testlerinden (Normality test) ile verilerin normal dağılıma uygunluğu test edilmiştir. Araştırma kapsamında normal dağılım sonucu Shapiro-Wilk Normallik testine göre yorumlanmıştır. Normal dağılım gösteren veri setinde, varyansların homojen dağılım göstermesi Tek Yönlü ANOVA testinin ikinci varsayımı olduğu için varyanslara homojenlik testi yapılmıştır. Varyansların homojenliğini test etmek için Levene Homojenlik Testi uygulanmıştır. Daha sonrada ise verilerin grup ortalamalarının farklı olup olmadığı tek önlü varyans analizi ile test edilmiştir. Bu kapsamda uygun istatistik programından yararlanılmıştır.

Çalışma kapsamında ayrıca çiftçilerin eğitim durumları ile kırsal kalkınma kooperatiflerine katılma istekleri arasında istatistiksel anlamda bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için ki-kare analizi yapılmıştır. Nonparametrik testler içinde en çok kullanılan testlerden biri olan ki-kare testi, örneklem grubundaki değerlerin dağılımının hipotezde ileri sürülen ana kitle dağılımıyla uyumlu olup olmadığını ölçmektir. Ki-kare bağımsızlık testi iki veya daha fazla değişken grubu arasında ilişki bulunup bulunmadığını incelemek için kullanılır. Yani değişkenler arasında bağımsızlık olup olmadığı araştırılır (Kalaycı 2008).

H_0 = Eğitim düzeyi ile kırsal kalkınma kooperatifine katılım isteği bağımsızdır.

H₁ = Eğitim düzeyi ile kırsal kalkınma kooperatifine katılım isteği bağımsızdır değildir.

4. AB HAREKETİ, AB ORTAK TARIM POLİTİKASI ve KIRSAL KALKINMA HAREKETİ

4.1. Avrupa Birliği Hareketi

4.1.1. Avrupa entegrasyonunun siyasi ve ekonomik gerekçeleri

Tarih boyunca Avrupalılık hep önemli olmuş ancak savaşlar nedeniyle bir türlü gerçekleşmemiştir. Bu nedenle, Avrupa'da devletler yüzyıllar boyunca kalıcı istikrar arayışı içine girmişlerdir. Özellikle Almanya ve Fransa arasında süregelen savaşlar neticesinde Avrupalı lider ve düşünürler barışın sürdürülmesinin tek yolunun ülkelerin ekonomik ve siyasi yönlerden birleşmesi olduğu fikrine götürmüştür. İlerleyen süreçte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden alınan siyasi ve askeri tehdit, Amerika Birleşik Devletleri'nden alınan ekonomik tehdit AB'nin olumunu kaçınılmaz kılmıştır.

Avrupa bütünleşmesi sürecinde 1948 yılında Avrupa devletlerinden 750 delegenin katılımıyla oluşturulan Avrupa Konseyi ile birlikte kurulan Avrupa Hareketi (Mouvement Européen) adlı örgüt bütünleşme yönündeki eğilimlere de hız kazandırmıştır. Ayrıca 1949 yılında 5 Mayıs günü itibarıyla, "Avrupa Konseyi" adlı yeni bir siyasi örgüt oluşturulacaktır. Marshall Planı yardımlarının Avrupa devletlerinde bir eş güdüm çerçevesinde dağıtılabildiğini gerçekleştirmek için aynı yılda kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC) devreye sokulacaktır. Böylece 9 Mayıs 1950'de Fransa Dışişleri Bakanı Schuman'ın ünlü açıklamasındaki (Schuman Deklerasyonu); Ruhr Bölgesinde bulunan zengin kömür yatakları ile çelik tesislerinin işletilmesi için Avrupa ülkelerinin üye olacağı bir uluslar üstü örgüt fikri de bu dönemde etkisini gösterecektir (Ataşi 2007). Schuman bildirisine göre; Avrupa'da barışın kurulabilmesi için Fransa ve Almanya arasında yüzyıllardır süregelen çekişmenin son bulması gerekiyordu. Bunun yolu ise, söz konusu kurumun gözetiminde,

ortak kömür ve çelik üretimini sağlamak ve bu örgütlenmeyi tüm Avrupa devletlerinin katılımına açık tutmaktır.

Fransa ile Almanya'nın siyasal ve ekonomik alanda yakınlaşmasının resmi sonucu olan 18 Nisan 1951'de imzalanan Paris Antlaşması ile Belçika, Federal Almanya, Lüksemburg, Fransa, İtalya ve Hollanda'nın katılımıyla oluşan 6 üyeden oluşan bir yapı oluşturulmuştur. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) 23 Temmuz 1952'de resmen yürürlüğe girmiştir. AKÇT ile birlikte Avrupa devletleri tarihte ilk kez kendi ulusal iradelerini ve bazı haklarının bir bölümünü uluslararası (supranasyonel) bir kuruma devretmişlerdir. Esasında 1944 yılında Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un oluşturduğu malların, hizmetlerin ve halklarının serbest dolaşımını sağlamak amacıyla **Benelüks** adında üç ülkenin aralarındaki sınırları kaldırmaları sonucu bir antlaşma, AKÇT öncesi oluşturulmuştur. Böylece Avrupa da ekonomik ve siyasal istikrarın azda olsa temelleri atılmaya başlanmıştır.

AKÇT sonrası, altı üye devletin, işgücü ile mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına dayanan bir ekonomik topluluk kurma kararıyla kömür ve çeliğin yanı sıra diğer sektörlerde de ekonomik birliği kurmak amacıyla, 1957'de Roma Antlaşması imzalanarak Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur. AET'nin amacı, malların, işgücünün, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaştığı bir ortak pazarın kurulması ve en nihayetinde siyasi bütünlüğe gidilmesidir. Bu kapsamda AET gibi, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) da 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren Roma Antlaşması ile kurulmuştur. EURATOM Topluluğunun amacı, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla ve güvenli biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla üye devletlerin araştırma programlarını koordine etmek olarak belirlenmiştir.

1965 yılında imzalanan Füzyon Antlaşması (Birleşme Anlaşması) ile yukarıda adı geçen üç topluluk (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu) için tek bir Konsey ve tek bir Komisyon oluşturularak, bu Topluluklar, Avrupa Toplulukları adı altında anılmaya başlanmıştır. İkinci hamlede olarak mamul mallarda gümrük vergileri, planlanandan önce 1 Temmuz 1968'de kaldırılarak; özellikle tarım ve ticaret alanında ortak politikalar oluşturulmaya başlanmıştır.

AKÇT ile atılan temel, askeri ve siyasi girişimlerle desteklenmeye çalışılmış ancak bu konuda yaşanan başarısızlıklar, ekonomik bütünleşme sağlamadan, siyasi ve askeri

bütünleşme sağlanamayacağını göstermiştir. Bu kapsamda, ekonominin tüm sektörlerini kapsayacak bir bütünleşme oluşturma yönünde çalışmalar başlamış ve 1957 yılında imzalanan Roma Atlamaları ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) oluşturularak “ortak pazar” hedefi ortaya konmuştur (Dedeoğlu 1996).

4.1.2. Avrupa Topluluğu'nun genişlemesi süreci

Altı ülkenin başarılı olması İngiltere, Danimarka ve İrlanda'yı Topluluk üyeliğine başvurmaya yöneltmiş, Fransa'nın 1963'de ve 1967'de İngiltere'nin üyeliğine karşı iki kez veto hakkını kullanmasına rağmen, 1973'te üç üye daha topluluğa dâhil olmuştur. Böylece birinci genişlemede 9'a çıkan üye ülke sayısı, ikinci genişleme olarak adlandırılan 1981'de Yunanistan'ın üyeliği ile 10'a, üçüncü genişleme olarak adlandırılan süreçte 1986'da İspanya ve Portekiz'in katılmalarıyla güneye doğru genişleyerek 12'ye ulaşmıştır. 24 Haziran 1994 tarihindeki, Korfu da ki Avrupa Konseyi katılım toplantısının ardından, 1995 yılında dördüncü genişleme dalgasıyla Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın AB'ye resmen katılmasıyla üye devlet sayısı 15'e ulaşmıştır. Korfu toplantısında Norveç ile imzalanan katılım antlaşması, Norveç de yapılan halk oylamasından %52,8'lik gibi karşıt oyla reddedilmiş ve Norveç Halkının isteği doğrultusunda AB'ye girmekten vazgeçmiştir.

Uzun yıllar AB-15'lisi olarak anılan AB'ye 1 Mayıs 2004 yılında, tarihindeki en büyük genişleme dalgası gerçekleştirerek eski Sovyet Sosyalist Bloğundan ayrılan 10 yeni Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkesinin (Çek Cumhuriyeti, Estonya, GKRY, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya) katılımı ile beşinci genişlemesini gerçekleştirmiştir. Üye sayısı olarak 25 üyeli dev bir ekonomik ve siyasi yapıya ulaşmıştır. AB'nin son ve altıncı genişleme dalgası ise 1 Ocak 2007 yılında, Bulgaristan ve Romanya'nın katılımıyla gerçekleşmiş, böylece Avrupa Birliği Üye Devlet sayısı 27'ye yükselmiştir. Avrupa Birliği Komisyonu 2011 yılı Aralık ayında Hırvatistan'ın AB'ye girişine olumlu görüş bildirmesi üzerine, 2012 Ocak ayında yapılan referandum sonucunda, %66 oy oranı ile Hırvatistan halkı AB'ne giriş konusunda onay vermiştir. 1 Temmuz 2013 itibari ile Hırvatistan, AB'nin 28. üyesi olarak Birliğe katılmıştır (Şekil 4.1).

Ayrıca AB Komisyonu hâlihazırda İzlanda, Karadağ, Sırbistan, Makedonya ve Türkiye'yi aday ülke olarak açıklarken, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Kosova'yı potansiyel aday ülke olarak ifade etmektedir (Çizelge 4.1).



Şekil 4.1. AB haritası ve hâlihazırda üye, aday ve potansiyel aday ülkeler, (Anonim 2014d)

Günümüzde AB, 13,4 trilyon Dolar Gayrisafi Milli Hâsılası ve 3.990-76.040 Dolar kişi başına düşen Gayrisafi Milli Hâsılası ile parasal birlik aşamasını tamamlayıp, ekonomik birlik aşamasına geçmeyi hedefleyen ve bu çerçevede ekonomik ve siyasal hedefleri olan bir bölgesel bütünleşme projesidir (Anonim 2014a).

Çizelge 4.1. AB'ye üye, katılacak, aday ve potansiyel aday olan ülkeler

18 Nisan 1951 - Kuruluş		
LÜKSEMBURG	HOLLANDA	BELÇİKA
ALMANYA	FRANSA	İTALYA
1 Ocak 1973 - I. Genişleme		
İNGİLTERE	DANİMARKA	İRLANDA
1 Ocak 1981 - II. Genişleme		
YUNANİSTAN		
1 Ocak 1986 - III. Genişleme		
PORTEKİZ	İSPANYA	
1 Ocak 1995 - IV. Genişleme		
İSVEÇ	FINLANDIYA	AVUSTURYA
1 Mayıs 2004 - V. Genişleme		
ÇEK CUMHURİYETİ	ESTONYA	MACARİSTAN
LETONYA	LİTVANYA	MALTA
POLONYA	SLOVAKYA	SLOVENYA
GÜNEY KIBRIS RUM YÖN.		
1 Ocak 2007 - VI. Genişleme		
BULGARİSTAN	ROMANYA	
1 Temmuz 2013 – VII. Genişleme		
HIRVATİSTAN		
Aday Ülkeler		
İZLANDA, KARADAĞ, SIRBİSTAN, MAKEDONYA, TÜRKİYE		
Potansiyel Aday Ülkeler		
ARNAVUTLUK, BOSNA-HERSEK, KOSOVA		

4.1.3. Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylık süreci

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk gününden itibaren modern ve gelişmiş bir ülke olmanın gerekliliği doğrultusunda siyasal, ekonomik ve askeri alanda birçok uluslararası örgütün üyesi olmuş ve bu alanda üstüne düşen yükümlülükleri yerine getirmiştir. Türkiye'nin üyesi olduğu kuruluşlardan bazıları; FIFA (1923), Sadabat Paktı (1936), BM (1945), NATO (1952), OECD (1960) gibi uluslararası kuruluşlardır. Özellikle Türkiye, 1950'li yıllarına damgasını vuran Demokrat Parti Döneminde, insanlık tarihinin en büyük barış projesi olarak nitelendirilen Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) 1958 yılında kurulmasına alakasız kalınmamış ve bizzat dönemin Başbakanı Adnan Menderes tarafından, 31 Temmuz 1959'da Topluluğa ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Böylece Türkiye'nin, Avrupa Birliği yolunda yıllar sürecek uzun bekleyişi başlamıştır.

AET Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin yapmış olduğu başvuruyu kabul ederek üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanmasını önermiştir. Söz konusu Anlaşma 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ankara Anlaşması, Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerinin hukuki temelini oluşturmaktadır. Anlaşmaya imza atan dönemin Başbakanı İsmet İnönü, Avrupa Birliği'ni, "Beşeriyet tarihi boyunca insan zekâsının vücuda getirdiği en cesur eser" olarak tanımlamıştır. Ankara Anlaşması'nın 2. maddesinde Anlaşma'nın amacı şöyle belirtilmektedir: "Türkiye ekonomisinin hızlı kalkınmasını ve Türk halkının istihdam düzeyinin ve yaşam koşullarının yükseltilmesini sağlama gereğini göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi özendirme" (Anonim 2014e).

Ankara Anlaşmasından açıkça anlaşılmalıdır ki, "Türkiye-AET ortaklık ilişkisinin nihai hedefi Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğidir." Ankara Anlaşması, Türkiye'nin AET ile bütünleşmesi için hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olmak üzere üç devre öngörülmüştür. İlk dönem, Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihi itibarıyla başlamıştır. Taraflar arasındaki ekonomik farklılıkları azaltmaya yönelik 'Hazırlık Dönemi' olarak belirlenen bu dönemde, Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmemiştir. Tesis edilen ortaklık ilişkisinin işleyişine yönelik olarak iki taraf arasında bazı kurumlar oluşturulmuştur. Bunlar arasında en üst düzey karar alma organı ise Ortaklık Konseyidir.

1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile birlikte, Ankara Anlaşması'nda öngörülen hazırlık dönemi sona ermiş ve Geçiş Dönemine ilişkin koşullar belirlenmiştir. Bu dönemde taraflar arasında sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ve Gümrük Birliği'nin tamamlanması öngörülmüştür. Ayrıca 1971 yılında, Katma Protokol çerçevesinde, Topluluk, bazı petrol ve tekstil ürünleri dışında Türkiye'den ithal ettiği tüm sanayi mallarına uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını tek taraflı olarak sıfırlamıştır. Buna karşılık, Türkiye'nin AB kaynaklı sanayi ürünlerinde gümrük vergilerini tedricen sıfırlaması öngörülmüş ve böylece Gümrük Birliğinin fiilen yürürlüğe girmesi için 22 yıllık bir süre tanınmıştır. Ancak 1970'li yıllardan, 1980'lerin ikinci yarısına kadar, siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı çalkantılı bir seyir izleyen Türkiye-AB ilişkileri, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından resmen askıya alınmıştır (Karabacak 2004).

1983 yılında Türkiye'de sivil idarenin yeniden kurulmasıyla beraber Türkiye'nin dışı açılma süreci tekrar başlamıştır. Türkiye bu süreçte 14 Nisan 1987 tarihinde, Ankara Anlaşması'nda öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, üyelik başvurusunda bulunmuştur. 1989 yılında sonuçlanan başvuruda Topluluğun kendi iç bütünleşmesini tamamlamadan, Topluluğa yeni bir üyeyi kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin, Topluluğa katılmaya hakkı olduğu ama ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gelişmesi gerektiği ifade edilerek, Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi önerilmiştir.

Bu öneri Türkiye tarafından da olumlu değerlendirilmiş ve Gümrük Birliği'nin Katma Protokol'de öngörüldüğü şekilde 1995 yılında tamamlanması için gerekli hazırlıklara başlanmıştır. İki yıl süren müzakereler sonunda 5 Mart 1995 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında alınan karar uyarınca, Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece, Türkiye-AB Ortaklık İlişkisinin Son Dönemine geçilmiştir. Gümrük Birliği, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile bütünleşme hedefine yönelik ortaklık ilişkisinin en önemli aşamalarından biridir ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine ayrı bir boyut kazandırmıştır.

Türkiye-AB ilişkilerinin dönüm noktası, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'dir. Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığı resmen onaylanmış ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir

dille ifade edilmiştir. Helsinki Zirvesi'nde, diğer aday ülkeler için olduğu gibi Türkiye için de, Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmasına karar verilmiştir. Türkiye için hazırlanan ilk Katılım Ortaklığı Belgesi, 8 Mart 2001 tarihinde AB Konseyi tarafından onaylanmış ve Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan önceliklerin hayata geçirilmesine yönelik olan Ulusal Program, 19 Mart 2001 tarihinde T.C. Hükümeti tarafından onaylanarak, Avrupa Komisyonu'na gönderilmiştir (Anonim 2014e).

Katılım Ortaklığı Belgesi, Avrupa Birliği tarafından, 2003, 2005, 2006 ve 2008 yıllarında tekrar gözden geçirilmiştir. Ulusal Program ise, 2003, 2005 ve 2008 yıllarında güncellenmiştir. Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda kararlılığını her fırsatta ortaya koyan Türkiye, müzakerelerin açılması için ön şart olan, siyasi kriterlerin karşılanmasına yönelik, uyum yasası paketleri, yoğun bir şekilde kendi Meclisinden geçirmiştir. Temel hak ve özgürlükler kapsamında, demokrasi, hukukun üstünlüğü, düşünce, ifade özgürlüğü ve insan hakları gibi alanlarda mevcut düzenlemeler ve reformlar devam etmektedir.

AB yolunda Türkiye'nin kararlılığı ve yapılan iyileştirmeler 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde, kendini göstermiş, Zirve'de Türkiye'nin siyasi kriterleri yeteri ölçüde karşıladığı belirtilerek 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlanması kararı alınmıştır. 3 Ekim 2005 tarihinde, Lüksemburg'da yapılan Hükümetler arası Konferans ile Türkiye resmen AB'ye katılım müzakerelerine başlamış ve aynı gün bir basın toplantısında Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi yayımlanmıştır. Böylece, Türkiye ile AB arasındaki inişli çıkışlı ilişki, çok önemli bir dönüm noktasını aşarak yepyeni bir sürece girmiştir.

4.2. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası

4.2.1. AB Ortak Tarım Politikası ve temel unsurları

OTP, gerçek anlamda Avrupa Birliği'nin ilk ortak tarım politikası olup, temelleri Roma Antlaşması ile atılmış ve Birlik bütçesinin toplamda %43'ünü kapsamaktadır. OTP'nin arkasındaki yatan temel düşünce, Avrupa'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra gıda güvenliği ve politikalarının temel hedeflerdeki birçok alanda öz yeterliliği sağlayabilmektir. Bu politika ilk aşamada amaçlarına ulaşmada çok başarılı olmuş: tarımın modernleşmesi, üretimin geliştirilmesi, Birliğin küresel bazda ikinci büyük ihracatçı haline getiren aşırı üretim artışı

gibi gelişmeler sağlamıştır (Örnek 2007). Birliğin ortak bir tarım politikası etrafında birleşmesinin sebepleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Gıda yetersizliklerinin önüne geçilmesi: İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında Avrupa kıtasında çok ciddi bir sorun olarak ortaya çıkan gıda yetersizlikleri, stratejik bir düzenleme olarak, OTP'nin oluşturulmasında önemli bir etken olmuştur. Savaş koşullarının doğurduğu sonuçlarla birlikte Avrupa kıtasında gıda arzının güvence altına alınmasının şart olduğu anlaşılmış ve bu alanda dışa bağımlılığın azaltılması gerektiğine dair bir bilinç oluşmuştur. Böylelikle Topluluk ülkeleri vatandaşlarının gıda ihtiyacının Topluluk içinden karşılanabilmesi için gerekli adımları atmaya başlamıştır.

Tarımda çalışan kesimin gelir düzeyinin korunması ve artırılması: 1960'lı yılların başında tarım sektöründe çalışanlar, nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Böyle bir kesimin gelir düzeyinin korunması ve artırılması gerekliliği, OTP'nin hayata geçirilmesinde rol oynayan unsurlardan biri olmuştur. Tarım kesiminin olası fiyat dalgalanmalarından etkilenmesinin önüne geçilmesi, bunun için de piyasalara zaman zaman müdahale edilmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Etkin bir müdahalenin ise ancak ülkelerin alacağı ortak bir tavır ve politika ile mümkün olabileceği de Topluluk üyelerini ortak bir politikaya yönlendirmiştir.

Piyasa mekanizmaları arasındaki farklılıkların giderilmesi: OTP'nin uygulanmasından önceki dönemde Avrupa ülkelerinin ulusal tarım politikaları tarımsal yapılarına göre farklılıklar göstermekteydi. Örneğin Almanya gibi tarım sektörünün ekonomide diğer sektörlere göre daha az yer tuttuğu ülkeler, net ithalatçı konumunda oldukları için ulusal pazarlarını ithalat vergileri ve kotlarıyla korumaktaydılar. Diğer yandan başını Fransa'nın çektiği, tarımın önemli bir faaliyet alanı olduğu net ihracatçı ülkeler ise ihracat vergileri ve kotaları yanında destekleme fiyatları ve ihracat teşvikleri ile koruma mekanizmaları oluşturmuşlardır. Bu farklılıkların giderilmesinin, ancak ortak ve tek bir politika etrafında birleşmesiyle sağlanabileceğinin görülmesi de, OTP'nin oluşumunu hızlandıran etkenlerden biri olmuştur.

Yukarda belirtilen etmenlerin bir araya gelmesi neticesinde, Avrupa'daki tarım sektörü için ortak bir politika belirlenmesi kararlaştırılmış, böylece 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Ekonomik Topluluğu, Roma Antlaşması ile OTP'nin yasal temelini oluşturacak

amaçları belirlemiştir. 1958 yılı Temmuz ayında Stresa Konferansı'nda ise OTP'nin dayanağı 3 temel ilke ortaya konulmuştur (Örnek 2007).

Tek Pazar ilkesi: Üye ülkelerde tarım ürünlerinin serbest dolaşımını engelleyen tüm kısıtlamaların kaldırılarak bir Tek Pazar oluşturulması öngörülmektedir. Bunun için ortak fiyat ve rekabet kuralları, üye ülkelerde istikrarlı bir döviz kuru ve dış pazarlara karşı sınırlarda ortak bir koruma gereklidir. Tek Pazar ilkesi ile hedeflenenler arasında, malların üye ülkeler arasında serbest dolaşımını sağlanmış, ancak bu tek pazarın oluşması için yeterli olmamıştır (Eraktan 2005). 1999 yılından itibaren Euro'nun kullanılmaya başlanması ile döviz kurları dalgalanmaları sona ermiş, bu da tarım ürünleri tek pazarının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Topluluk tercihi ilkesi: Birlik içinde üretilen ürünlere öncelik tanınması amaçlanmaktadır. Bunun için AB tarım ürünlerinin ithalata karşı korunması, ihracatının ise sübvansede edilmesi gereklidir. Topluluk üreticilerinin ucuz dış rekabete karşı korunması için, iki temel koruma mekanizması oluşturulmuştur. Bunlardan ilki, bugün yerini Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ile gümrük tarifelerine bırakmış olan "prelevman" adlı değişken vergidir. Bu vergi, ithal ürünlerden alınmakta ve bu ürünlerin fiyatını Topluluk fiyatına yükseltme amacını taşımaktadır. İkinci temel koruma aracı ise ihracat iadesi uygulamasıdır. Topluluk ürünlerinin, fiyatların daha düşük olduğu dış pazarlara ihraç edilebilmesi için kullanılan bu araç, Topluluk ürünlerine rekabet gücü kazandırmayı hedeflemekte ve daha çok iç tüketimin yetersiz olduğu ya da önemli miktarda üretim fazlası bulunan ürünler için kullanılmaktadır.

Ortak mali sorumluluk ilkesi: OTP'ye ilişkin tüm harcamaların Birlik üyeleri tarafından ortaklaşa üstlenilmesini amaçlanmaktadır. Bu ilke çift yönlü işlemekte ve bir yandan OTP'ye ilişkin harcamalar Topluluk üyeleri tarafından ortaklaşa üstlenilirken, diğer yandan OTP çerçevesinde alınan vergilerden sağlanan gelirler, Topluluğun ortak geliri olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede, mali sorumluluğun paylaşılması amacıyla, Nisan 1962'de AB bütçesinde Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) oluşturulmuş ve böylece Ortak Piyasa Düzenine (OPD) geçilmiştir (Anonim 2004a).

OTP'nin başlangıcından beri Birlik, üreticilerinin gelir düzeyini iki ana mekanizma yoluyla desteklemeyi amaçlamıştır. Bunların ilki çiftçinin eline geçmesi hedeflenen fiyatın altında kalmayacak şekilde, ithal ürünlere gümrük vergisi ve diğer eş etkili vergiler

uygulanmasıdır. Diğer piyasa fiyatlarının kabul edilen asgari fiyatın veya müdahale fiyatının altına düşmesi sorunu oluştuğunda, arz fazlasının satın alınmasıdır. Söz konusu iç pazar desteğinin Birlik dışından yapılacak düşük fiyatlı ithalat yoluyla zarara uğratılmasının engellenmesi amacıyla, Birlik tarafından ithalatta vergi sistemi uygulanmıştır. Bunun sonucu olarak, Birlik dışından yapılan tarım ürünleri ithalatında ürünlerin eşik fiyat altında girmesini önlemek için, değişken nitelikli vergiler ve asgari ithalat fiyatı belirlenmiştir. 1995 yılının Temmuz ayında yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Anlaşması, eşik fiyat uygulamasına son verirken, değişken nitelikli vergileri tarifelere dönüştürmüştür (Eraktan 2005).

4.2.2. OTP'nin uygulama araçları

AB, OTP'yi Birlik içinde en etkin biçimde uygulamak için bazı düzenlemeler uygulamaktadır. Hâlihazırda uygulanan fiyat endeksli politikalar dışında, üretim desteği, işleme desteği, tüketim desteği, depolama desteği, kırsal kalkınma yatırımları gibi birtakım destekler ile de OTP'nin etkin biçimde uygulanması amaçlanmaktadır.

Karar mekanizması: Birlik, Ortak Tarım Politikası söz konusu olduğunda, üye ülke yetkileri üzerinde diğer alanlarda olduğundan daha çok söz sahibidir. Birlik, OTP'nin fiyat ve pazar politikası belirlemede yetki sahibi iken, tarım sektörüne dair vergilendirme ve çiftçilerin sosyal güvenliği gibi konular üye ülkelerin yetkisi dâhilindedir. Karar alınması sürecinde yasa taslaklarının hazırlanması, piyasaların denetlenmesi ve gerekli olduğunda değişiklikler yapılması Avrupa Komisyonunun sorumluluğundadır.

Ortak piyasa düzenleri: Ortak Piyasa Düzenleri, ayrı ayrı her ürün için o ürünün üretim ve pazarlama koşulları dikkate alınarak belirlenen düzenlemelerdir. Tarım ürünlerinin tümünün aynı üretim ve pazarlama şartlarına tabi olmaması nedeniyle birden fazla piyasa düzeni oluşturulmuştur. Ortak Piyasa Düzeni yapılırken malların serbest dolaşımı ve rekabetin güvence altına alınmasına özen gösterilmektedir. Topluluğun ilk kurulduğu yıllarda tarım ürünlerinin yarısı ortak piyasa düzenleri kapsamında yer alırken bugün OPD, Topluluktaki nihai tarım ürünlerinin yaklaşık %90'ını kapsamaktadır.

Pazar ve fiyat mekanizmaları: Tarım ürünlerinin fiyatlarının belli bir seviyenin altına düşmemesi ve üreticilerin gelir düzeyinin azalmaması amacıyla, 1962 yılından bu yana bu

ürünler için her yıl ortak fiyatlar belirlenmektedir. Bu ortak fiyat uygulaması, Birliğe ithal edilen düşük fiyatlı ürünlerden kaynaklanan rekabeti engellemek, AB menşeli ürünlerin dış piyasaya açılmasını kolaylaştırmak ve AB'nin ortak piyasa düzenine olumsuz yönde etkileyecek farklı fiyatlara yer vermemek gibi amaçlara hizmet etmektedir.

4.2.3. OTP reformları ve reformların getirdikleri

Teknolojik gelişmelere paralel olarak tarımda verimlilik artarken uygulanan yüksek fiyat politikaları nedeniyle zaman içinde oluşan üretim artışıyla arz- talep dengesi bozulmuş ve birçok tarım ürünüde stoklar oluşmaya başlamıştır. OTP'nin amaçları arasında yer alan tarım sektöründe çalışanların gelir düzeyinin yükseltilmesi hedefi, uzun yıllar üretimi teşvik eden uygulamalar nedeniyle büyük ölçekli üreticileri, diğer üreticilere nazaran daha avantajlı konuma getirmiştir. Pazar istikrarı ve ürün arzı güvenliği konularında istenilen hedeflere ulaşılabilmiş ancak bunların getirdiği mali yük tahminlerin üzerinde olmuştur. Zaman içinde değişen koşullara uyum sağlamak amacıyla OTP'de reform ihtiyacı doğmuştur. İçinde bulunduğumuz dönemde AB hem söz konusu politikanın giderek karmaşıklaşarak, yönetilebilir olma niteliğini kaybetmesiyle, hem de genişleme nedeniyle ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara cevap verebilmesinin sağlanması için geniş kapsamlı bir OTP reformu gerçekleştirmektedir.

4.2.3.1. Mansholt Planı

OTP'ye yönelik ilk reform girişimi olan Mansholt Planı, 1968 yılında gündeme gelmiş ve OTP'nin temel sorununun piyasa mekanizmalarının işleyiş bozuklukları değil, Topluluğun tarım sektöründeki yapısal problemler olduğunu ortaya koymuştur. OTP'nin uygulamaya konulmasından sadece 6 yıl sonra gündeme gelen Mansholt Planı'nda modern tarım için on yıl içinde tarım nüfusunun yarı yarıya azaltılmasının bir zorunluluk olduğu, bunun yanında da bitkisel üretimde ortalama işletme ölçeğinin 80-120 hektara çıkartılması gerekliliği vurgulanmıştır (Anonim 2009).

Arz talep dengesinin sağlanması için 5 milyon hektar arazinin ekilmemesi, 5 milyon çiftçinin üretimden vazgeçmesiyle küçük işletmelerin yerini büyük işletmelere bırakmasını öngören reform planı, başta Fransa olmak üzere üye ülkelerce eleştirilmiş ve kabul edilmemiştir. Ancak söz konusu taslak zaman içinde yumuşatılarak diğer reformlara temel oluşturmuştur (Anonim 2009).

4.2.3.2. 1970-1980'li yıllar

1973 Yılında Birliğin genişlemesi, üretim artışını dengelemeyi ve bütçe harcamalarını azaltmayı hedefleyen dar kapsamlı bazı reformların gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu reformlardan ilki 1970'li yıllarda öncelikle süt ürünleri sektöründe ürün fazlalığının mali yükünün üreticiyle paylaşılması düşüncesiyle uygulamaya başlanan ve 1992 yılına kadar sürdürülen “ortak sorumluluk vergisidir”.

Bu kapsamda yapılan ikinci önemli reform, 1980'li yılların başında uygulanan “garanti eşiğidir”. Bu uygulamada üretim fazlası olan ürünlerin üretim hacmi, tahmini tüketim miktarı, ihracat potansiyeli gibi unsurların dikkate alınarak maksimum üretim eşiği saptanmış, eşiğin aşılması durumunda hedef veya müdahale fiyatının artış oranları sınırlandırılmış ya da üreticilerin fazla ürünleri stoklamaları ve satış masraflarına üretim vergisi ile katılımları sağlanmıştır. Garanti eşiklerinin yüksek tutulması, eşiğin aşılması durumunda ise destek fiyatlarının son derece sınırlı ürün de kısıtlanması sebebiyle, garanti eşiği sistemi uygulamada istenilen sonucu vermemiştir.

1983 Yılında FEOGA Garanti harcamalarının artması ve ürün stoklarının yükselmesi nedeniyle daha kapsamlı reformların yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda FEOGA garanti harcamalarının %39'unu kapsayan süt ürünleri sektörüne yönelik kota uygulaması, 1984 yılında yürürlüğe konmuştur. Uygulamanın başarılı sonuçlar vermesi nedeniyle ileriki yıllarda da sürdürülmesine karar verilmiştir (Anonim 2006a).

4.2.3.3. 1988 reformu

Seksenli yıllarda Toplulukta ortaya çıkan ürün fazlaları ve buna bağlı tarıma yönelik harcamalardaki artış, 1988 Reformunun en önemli nedenidir. Ürün fazlalarının dünya piyasalarına aktarılması sonucu dünya fiyatlarındaki hızlı gerileme ve Uruguay Round görüşmelerinde Topluluğa politika değişiklikleri yapması yönündeki baskı da Topluluğu reform arayışlarına gitmeye zorlamıştır (Anonymous 2005).

Uygulanan politikaların çiftçi gelirlerini artırmadaki rolü, ancak yükselen fiyatların üretim miktarını, dolayısıyla gayri safi üretim değerini artırması şeklinde olmuştur. Politikalardan da daha çok büyük üreticiler yararlanmıştır. Bu istenmeyen gelişmeleri

dizginlemek için, tarımsal üretim ve yapıda değişiklikler yapılması, düzenleyici mekanizmalar geliştirilmesi ve bütçe disiplininin kurulması yönünde kararlar alınmıştır (Anonim 2000a).

Bu çerçevede öngörülen 1988 Reformu önlemleri şunlardır:

- Ortak sorumluluk vergisinin yaygınlaştırılması,
- Erken emeklilik,
- Set-aside (arazilerin boş bırakılması),
- Garanti esiği,
- Üretimin azaltılması,
- Bütçe dengeleyici unsurlar,
- Sıkı fiyat politikası,

Tüm bu önlemlere rağmen, 1988 reformunun etkisi zayıf olmuş ve stok birikimi engellenememiştir. Bununla birlikte, OTP'nin yapısını esnekleştiren bu reformlar, Garanti Bölümünün FEOGA içindeki payını önemli ölçüde azaltmıştır (Anonim 2006a).

4.2.3.4. 1992 Mac Sharry Reformu

OTP ile Avrupa'daki tarımsal üretimin miktarı ve tarım sektörünün gelirleri ciddi anlamda artarken, 1980'li yıllarda gelindiğinde bu kez de ürün fazlalığı sorunu ortaya çıkmış ve 1985 yılında hazırlanan Yeşil Kitap'ta öngörüldüğü gibi üretimin ve tarımsal harcamaların kısılması yönünde bir politika belirlenmiştir. Bunların yerine kırsal kalkınma ve çevrenin korunması gibi konulara artan bir önem verilmeye başlanmıştır.

1991 yılı başında bir tartışma dokümanı olarak hazırlanan Mac Sharry Planı çerçevesinde, 1996 yılına kadar uyulması gereken ve tarım politikalarında reform olarak adlandırılabilen bir takım değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu reformun asıl nedeni; yürürlükteki uygulamaların üreticiler arasında adil gelir dağılımı sağlamaması ve çevre sorunlarının ve satılmayan ürün fazlalarının engellenememesidir. Ayrıca, Maastricht Antlaşması sonrası getirilen kırsal politika yaklaşımının hayata geçirilmesi ve sürmekte olan Uruguay Round görüşmelerinin ortaya çıkardığı gelişmeler de önemli birer etken olmuştur (Akın 2008).

1992 Mac Sharry Reformu kapsamında şu önlemler öngörülmüştür:

- Fiyat politikasından yardım ağırlıklı politikalara kayış,
- Fiyatlarda tedrici gerileme,

- İthalat ve ihracatın lisansa bağlanması,
- DTÖ kurallarına uyum (tarifelendirme, tarife kotaları, gümrük vergisi, ihracat sübvansiyonu),
- Mavi kutu önlemleri (arazilerin boş bırakılması zorunluluğuna bağlı yardım mekanizmaları).

Mac Sharry Reformları sayesinde üretim fazlaları bir ölçüde azalmış ve Topluluk fiyatları dünya fiyatlarına yaklaşıp da, AB'nin yeni genişleme sürecinde karşılaşacağı sorunlara çözüm bulunması ve Dünya Ticaret Örgütü'nün yeni tur müzakerelerinde (Millenium Round) AB'nin elinin güçlendirilmesi için, bir revizyona daha ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda, "Gündem 2000" ile tarım sektöründe yeni düzenlemelere gidilmiştir (Anonim 2004a).

4.2.3.5. Gündem 2000

1995 Madrid Zirvesi'nde Komisyon tarafından hazırlanan ve 21'inci yüzyılda AB'nin karşılaşacağı sorunları belirlenerek çözüm önerileri içeren "Gündem 2000" metninde, Mac Sharry Reformlarının devamı niteliğinde hazırlanan bir dizi reforma yer verilmiştir, bu kapsamda;

- AB üreticilerinin iç ve dış alanda rekabet gücünün artırılması,
- Tüketicilere gıda güvenliği ve kalitesini garanti etmek,
- Tarım toplumunun yaşam kalitesi ve gelir düzeyinin artırılması,
- Kırsal çevre ve peyzajın korunması ve zenginleştirilmesine katkıda bulunması,
- Tarım üreticilerine alternatif iş imkânları yaratılması
- Tarım alanındaki AB mevzuatının sadeleştirilmesi, 21. Yüzyılda OTP'nin işleyişine yön verecek yeni amaçlar olarak belirlenmiştir.

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerine (MDAÜ) yönelik genişleme sürecine paralel olarak oluşturulan Gündem 2000 ile tarım alanında uygulanan stratejiler değiştirilmiştir. 4-5 Mart 1999 tarihinde düzenlenen AB Tarım Bakanları Konseyi'nde OTP Reform Paketi üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Söz konusu reformla; sığır eti, süt ve süt ürünleri ve hububat sektöründe düzenlemeler öngörülmüştür.

Bu amaçlara ulaşmak için öngörülen Gündem 2000 önlemleri şunlardır:

- Garanti fiyatlarının düşürülmesi,

- Çevreyle dost üretim tekniklerinin teşvik edilmesi,
- Kırsal alanlara yönelik olarak entegre kırsal kalkınma yaklaşımının desteklenmesi,
- Kalite üzerine yoğunlaşma,
- Mevzuatın basitleştirilmesi,
- Yeni genişleme süreci için hazırlık yapılması.

Gündem 2000 reformuyla birlikte AB, kırsal politikalara ve çevre politikalarına ağırlık veren bir yaklaşıma kaymıştır. Böyle bir yaklaşım, OTP'den kaynaklanan ihtiyaçlar yanında, küreselleşme koşullarında DTÖ kurallarına uyum için de uygun düşmektedir. Dolayısıyla, Topluluğun, kırsal ve çevresel politikalarla tarım sektörüne kaynak aktarımı, hem OTP'nin kendi gelişim süreci hem de DTÖ kurallarına uyum için son derece elverişli bir durum yaratmıştır (Varol 2003).

4.2.3.6. 2003-2004 Ara dönem değerlendirmesi ve reformları

Zaman içinde ortaya çıkan ve bir kısmı önceden tahmin edilen bazı gelişmeler nedeniyle OTP'nin amaçlarının tekrar gözden geçirilmesi ve yeniden tanımlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. OTP'nin amaçlarının gözden geçirilmesi, OTP'nin uygulanmasında kullanılan mekanizmaların da yeniden yapılandırılmasını gündeme getirmiş, bu da OTP' de kapsamlı reformları gerektirmiştir (Anonim 2006b). .

Bu reformlar sırasında iki temel değişiklik gündeme gelmiştir. Bunlardan ilki, çiftlik başına tek bir doğrudan ödemenin başlatılmasıdır. Desteğin üründen, üreticiye kaydırılacağı bu uygulama ile plan kapsamındaki çiftliklerin üretimle ilgili kararlarda daha büyük bir esnekliğe sahip olması hedeflenmektedir. İkinci hedef OTP'nin birinci sütununda (pazar, gelir destekleri), ikinci sütuna (kırsal kalkınma) kaynak transferiyle kırsal kalkınmanın geliştirilmesidir. Böylece AB tarımsal desteklerde müdahaleci politikalaransa kırsal kalkınma gibi üretimden bağımsız araçlara yönelmiş, mevcut kırsal kalkınma araçlarının kapsamı gıda güvenliği, çevre koruma ve hayvan refahını karşılamaya yönelik olarak genişletilmiştir. Böylece Gündem 2000 reformları ile topluluk için temel bir anlayış haline gelen kırsal kalkınma yaklaşımı 2003 reformları ile birlikte genişletilmiştir (Örnek 2007).

2004 Ara Dönem Değerlendirmesi çerçevesinde üç temel düzenleme söz konusudur:

1. Tek Ödeme Planı: Basit bir sistem olarak çiftçilere üretimden bağımsız yardım verilmesi esas alınmaktadır. Çiftçilerin garanti edilmiş bir gelire sahip olmaları, üretimlerini piyasa ihtiyaçlarına göre ayarlamaları ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılması hedeflenmiştir (Anonim 2006b).
2. Çapraz Uyum: Yardım almak isteyen çiftçiler, üye devletler tarafından belirlenen tarım arazilerinin iyi çevresel ve tarımsal koşullarda tutulmasına yönelik standartlara ve çevre koruma, gıda güvenliği, kamu, bitki ve hayvan sağlığı ve hayvan refahı alanlarındaki AB Direktifleri ve Tüzükleri ile belirlenen standartlara uymak zorundadır (Anonim 2004a).
3. Modülasyon ve Mali Disiplin: Bu düzenleme ile büyük çiftçilere ödenen yardımların azaltılarak bunların kırsal kalkınma alanına yatırılması öngörülmektedir. Yardım miktarı kademeli olarak azaltılacaktır.

Özellikle 2004- 2007 yılları arasında AB'ye üye olmuş 12 ülkenin kırsal alanlarının sorunlarının birbirinden çok farklı olması, AB'nin, kırsal alanlarının sosyoekonomik yapısında büyük bir değişiklik oluşturmuştur. Bu farklılıklar AB'nin politikalarında düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu sebeple politikalar dinamik olmak zorundadır.

Tüm dünyada toprağın yapısının sürekli bozulması, aşırı su kullanımı, biyolojik çeşitliliğin kaybedilmesi, tarımsal kapasitenin düşmesi ve iklim değişikliği kaygı verici gelişmeler arasında gösterilmektedir. Bu nedenle hem AB üyesi hem de aday ülkelerde daha sürdürülebilir çevre ve kırsal kalkınma hedefine ulaşmak için istihdamın, sosyal güvenliğin ve eğitimin geliştirilmesi ortak çıkar olarak görülmektedir.

4.2.3.7. Yönlendirici ilkeler, LEADER, Şeker Reformu

Yaşanan gelişmeler neticesinde OTP'nin reforma tutulma ihtiyacı devam etmiş ve Eylül 2005'te Avrupa Konseyi tarafından yeni bir kırsal kalkınma tüzüğü kabul edilmiştir. Söz konusu tüzük ile 2007–2013 yılları için AB kırsal kalkınma politikasının hedefleri ve Kırsal Kalkınma Fonu tarafından desteklenecek tedbirlerin kapsamı ortaya konmaktadır. 2006 yılında ise AB Tarım Bakanları tarafından “Yönlendirici İlkeler” belirlenmiştir. Bu ilkeler şu şekildedir;

- Kırsal kalkınmaya yönelik AB desteğinin en fazla katma değer yaratacak alanlara gitmesi,
- Diğer AB politikaları ile tutarlılık,
- Temel Topluluk önceliklerinin kırsal kalkınma politikası ile ilişkilendirilmesi,
- Yeni piyasa odaklı OTP'nin uygulanmasına ve bunun gerektirdiği yeniden yapılanmaya destek olunması.

Yeni Kırsal Kalkınma Tüzüğü ve Yönlendirici İlkeler çerçevesinde yeni bir kırsal kalkınma politikası belirlenmiştir. Yeni kırsal kalkınma politikası hedefleri için öngörülen tedbirler şöyledir;

- Tarım ve ormancılık sektörünün rekabet gücünün artırılması,
- Çevre ve kırsal alanların geliştirilmesi,
- Kırsal alanlarda yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve kırsal ekonominin geliştirilmesi,

Kırsal kalkınmanın yerel düzeyde gerçekleştirilmesi amacıyla da "LEADER" yaklaşımı uygulanmaktadır. LEADER, aşağıdan yukarıya katılımcı bir yaklaşımdır. Özel-kamu ortaklığı ile gelişir, yerel kalkınma stratejilerini teşvik eder. Diğer üç hedefi tamamlayıcı niteliktedir. Bu çerçevede bölgesel yerel kalkınma stratejileri belirlenir.

AB'nin kırsal kalkınmaya yönelik önemli bir uygulama alanı olan LEADER programı, sosyoekonomik desteği ve yerel yönetimlerin geliştirilmesini amaçlayan bir kırsal kalkınma programıdır. Bu program kapsamında farklı sektörlerden kısa süreli iletişim kuran ortakların işbirliği ile aracısız faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda EAGGF, EFRD gibi başlıca AB programları için pilot uygulamalar yapılmaktadır. Belirli bir yönteme dayanan LEADER programının hedef grupları kadınlar ve gençlerdir. Bu gruplar arasında deneyimlerin paylaşılması amacıyla ağlar kurulmakta ve Avrupa'daki LEADER benzeri gruplar ve diğer LEADER grupları ile işbirliğine dayanan faaliyetler yaratılmaktadır (Gülçubuk ve ark. 2009, Laan 2009).

OTP kapsamında yaşanan bir diğer gelişme de Şeker Rejimi Reformudur. 1968 yılında oluşturulan Şeker Ortak Piyasa Düzeni, diğer sektörlerde gerçekleştirilen ve destek fiyatlarının azaltılması ve doğrudan ödemelerin üretimle ilişkisinin kesilmesini içeren reformların dışında kalmıştır. Bu çerçevede 1 Temmuz 2006 tarihinde Şeker Reformu yürürlüğe girmiştir. Reformun hedefleri aşağıda belirtilmiştir (Anonim 2006b).

- AB şeker sektörünün OTP reform süreci ile uyumlu hale getirilmesi,
- Rekabet gücünün artırılması,
- Piyasa odaklı üretimin artırılması,
- DTÖ görüşmelerinde AB'nin müzakere gücünün artırılması.

4.2.3.8. OTP'de sağlık taraması (healt check)

2008 yılı Kasım ayında AB üyesi devletlerin tarım bakanları OTP'nin yeniden gözden geçirilmesi ve bir Sağlık Taramasından geçirilmesi konusunda anlaşmışlardır. Böylece OTP'nin günün ihtiyaçlarına göre daha modern, daha sade, daha verimli hale getirilmesi hedeflenmiştir. Bu sağlık taraması değerlendirmesiyle ekim alanlarının boş bırakılarak üretimin azaltılması yaklaşımına son vermekle kalmamış, 2015 yılında (1984 yılından beri sürdürülmekte olan) süt üretimine kota getirilmesi uygulamasına da son verilmesi kararlaştırılmıştır.

2004 reformu sonrası bazı üye devletlerde bazı yardımların ürüne bağlı olarak verilebilmesi seçeneğinden yararlanılabiliirken, son düzenlemelerle (emziren inekler, keçi ve koyunlara verilen primler hariç) bütün yardımlar Tek Ödeme Sistemine dâhil edilmiştir. Çiftçilere ödenen doğrudan yardımların azaltılması ve buradan oluşacak fonun kırsal kalkınma harcamalarına yönlendirilmesine yönelik modülasyon uygulamasının artırılması öngörülmektedir. Yılda 5000 Avro'nun üstünde doğrudan yardım alan çiftçilerden yardımda %5 kesinti yapılmaktayken, bu oran 2012'ye kadar %10'a çıkartılmaktadır. Yılda 300.000 Avro'nun üstünde yardım alan çiftçilerden ilave %4 kesinti yapılacaktır. Kırsal Kalkınma Fonuna aktarılacak bu paralar iklim değişimi, yenilenebilir enerji, su yönetimi, biyo çeşitlilikle ilgili programlar ve bu alanlardaki yeniliklere, bunun yanı sıra süt sektöründeki yan önlemlere kullanılabilir. Bu transfer edilen meblağ ortalama GSYH'nın düşük olduğu uyum bölgelerinde %75-90 oranında AB tarafından ortak finansmana tabi tutulabilir (Eraktan 2005).

4.3. Avrupa Birliğinde Kırsal Kalkınmaya Geçiş ve Nedenleri

4.3.1. Avrupa Birliğinde kırsal kalkınmaya geçiş

AB'nin yaklaşık %90'ı kırsal alan olup, nüfusun %56'sı kırsal alanda yaşamaktadır. Kırsal alanların yaklaşık %77'sinde tarım ve ormancılık yapılmaktadır. Bu durum, Birlik içinde kırsal kalkınmanın özel bir öneme sahip olması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca kırsal kalkınma faaliyetlerinin kırsal topluluklarla bölgesel ve uyum politikaları kapsamında yapılacak büyük yatırımlar arasında bağlantı kurulmasını sağlayan küçük ölçekli bir yerel altyapının geliştirilebilmesine olanak sağlaması da kırsal kalkınma politikalarının aslında çok boyutlu ve yürütülmekte olan enerji, ulaşım, çevre gibi politikalarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bugün kırsal kalkınma politikasının kapsamı geleneksel "tarım" etkinliklerinden çok daha geniş algılanmakta; çevre koruma ve geliştirme önlemleri, kırsal toplulukları destekleme ve bir bütün olarak kırsal kalkınma tasarılarını da içermektedir (Gülçubuk ve ark. 2010).

AB'de kırsal kalkınma konusu her zaman gündemde yer edinmiş ancak, konu genel olarak tarım politikalarının tamamlayıcı bir unsuru olarak görülmüştür. 1968 yılında Mansholt olarak bilinen tarım reformu planında tarım işletmelerinin modernizasyonu, tarım nüfusunun azaltılması ve tarımda çalışanların sosyoekonomik bilgilerinin ve mesleki yeterliliklerinin artırılması hedef olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, Maastricht Anlaşmasının ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanmasına yönelik hedeflerle ilgili 130A nolu maddesine eklenen kırsal bölgeler de dâhil olmak üzere ibaresi kırsal kalkınmaya yasal dayanak olarak kabul edilmiştir (Anonim 2009).

1988 yılında Komisyon tarafından Kırsal Toplumun Geleceği adlı bir tebliğ hazırlanmıştır. Bu tebliğ kırsal alanların sadece coğrafyaya dayalı olarak ele alınmaması gerektiğini, bu alanların ekonomik ve sosyal hayatın çok farklı aktivitelerine sahne olan karmaşık bir yapı teşkil ettiğini belirtmiştir. Ayrıca kırsal alanların sadece içinde barındırdığı nüfusa iş ve hayat veren alanlar olmadığı, bunun yanında toplumun tüm kesimlerine hitap eden, ekolojik dengenin kurulduğu çok fonksiyonlu alanlar olduğu vurgulanmıştır.

Bu tebliğde, kırsal kalkınma için üç esas hedef belirlenmiştir;

- Ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanması,
- Tarım konusunun tekrar düzenlenerek kırsal ekonominin bir bütün olarak ele alınması,
- Çevrenin ve doğal kaynakların korunması (Anonim 1998).

Kapsamlı reform paketi Gündem 2000’le birlikte 2000–2006 yılları arasında geçerli olmak üzere yapısal fonların hedefleri üçe indirilmiştir (1988 reformlarında Topluluğun yapısal politikaları için 5 temel hedef belirlenmiştir.). Buna göre hedef 1, kalkınmada geri kalmış bölgelerin yapısal uyum ve gelişmesinin desteklenmesini amaçlamıştır. Bu hedef kapsamındaki bölgeler kişi başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’sı (GSYH) Birlik ortalamasının %75’inden az olan bölgelerdir. Yapısal fon kaynaklarının yaklaşık üçte ikisinin bu hedefe aktarılması öngörülmektedir. Hedef 2 ile yapısal zorluklarla karşı karşıya olan bölgelerin desteklenmesi hedeflenmektedir. Bu hedef kapsamında; sanayi, hizmetler ya da balıkçılık sektörlerinde yaşanan değişikliklerden etkilenen bölgeler, ekonomik çeşitlilik bulunmaması sebebiyle, ciddi bir düşüş içinde bulunan kırsal bölgeler ve ekonomik faaliyetlerin kaybı sebebiyle güçlük içinde bulunan kentsel bölgeler yer almaktadır. Hedef 3 ile de eğitim, mesleki eğitim ve istihdam konularında modernleştirme çabaları kapsama alınmıştır. Son hedef, diğer hedeflerin uygulanmadığı bölgelerde yürürlükte olacaktır (Anonim 2009).

Avrupa Birliği (AB) kırsal kalkınma politikaları zaman içinde değişime uğramıştır. AB’nde ortak tarım politikası zamanla mal ve hizmet üretiminin yanı sıra tarımın Birlik üzerindeki çok yönlü etkisini ve kırsal alanların karşı karşıya kaldığı sorunları dikkate alan bir politikaya dönüşmüştür. OTP’de ve yapısal fonlarda AB tarımının rekabet edebilirliğinin artırılması, çevreyle ilgili konuların entegre edilmesi, genişlemeye hazırlıklı olunması ve kırsal kalkınma politikasının daha kolay uygulanabilir ve entegre hale getirilmesi amacıyla, Gündem 2000 reform anlaşması kabul edilmiştir. Gündem 2000 ile kırsal kalkınma, OTP’nin ilk ayağı olan piyasa politikaları ve gelir desteklerinin yanında, resmen OTP’nin ikinci ayağı haline gelmiştir (Anonim 2009).

4.3.2. 2007–2013: Yeni kırsal kalkınma yaklaşımı ve politikası

2007–2013 dönemi AB mali perspektifinde, kırsal kalkınma artık tek bir OTP kalemi altında değil, ayrı fon tahsisatı yapılarak bütçelenen dirilmiş bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni kırsal kalkınma politikası, OTP’nin ikinci saç ayağı olarak düşünülmektedir. İlk kez bu dönemde, doğal kaynakların korunması ve yönetimi başlığı altında ve AB’nin tarıma yaptığı doğrudan yardımlardan da ayrı olarak kırsal kalkınma başlığına yer verilmiştir. Bu bütçe kalemi altında 2007–2013 mali dönemi için yaklaşık 88,5 milyar Avro kaynak tahsis edilmiştir (Anonim 2010a).

AB'nin 2007–2013 dönemi kırsal kalkınma yaklaşımı kapsamında, 2007–2013 döneminde üye ülkelerin tarım ve kırsal kalkınma alanındaki projelerine fon aktaracak olan Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarımsal Fonuna (EAFRD) ilişkin 1698/2005(EC) sayılı Konsey Tüzüğünde dört öncelik belirlenmiştir.

2007 Yılı itibariyle uygulamaya giren yeni tüzükte kırsal kalkınmaya yönelik hedefler, yeniden yapılanmayı, kalkınmayı ve yenilikleri destekleyerek tarım ve ormancılıkta rekabetçiliği geliştirme; arazi yönetimini destekleyerek çevreyi ve kırsal kesimi iyileştirme ve son olarak kırsal alanlardaki yaşam kalitesini iyileştirme ve ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesini teşvik etme şeklinde belirtilmiştir. Söz konusu kırsal kalkınma hedefleri belirlenen 4 eksen yoluyla uygulanacaktır (Ayanoglu 2008). Bu dört eksen;

Eksen–1: Tarım ve Ormancılık Sektörlerinin Rekabetçiliğinin iyileştirilmesi,

Eksen–2: Çevre ve Kırsal Kesimi iyileştirme,

Eksen–3: Kırsal Alanlarda Yaşam Kalitesi ve Kırsal Ekonominin Çeşitlendirilmesi,

Eksen–4: Kırsal Ekonominin Geliştirilmesi Faaliyetlerinin Birleştirilmesi.

Yeni dönemin öncelik alanları dâhilinde, 2007–2013 dönemi AB kırsal kalkınma politikası temel olarak; insana, mekâna ve çevreye duyarlı planlamayı öne çıkaran, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmayı hedefleyen bir yaklaşımla planlanmıştır. Özellikle rekabet edebilirlik, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi, tarım dışı istihdam, insan kaynaklarına yatırım, mesleki eğitim, yerel girişimler, kırsal altyapı, çevre ve korunan alanlar, kırsal peyzaj ve arazi yönetimi gibi temalara yönelmiştir. Bu yönüyle, kırsal kalkınma politikasının sadece tarımla ilgili olan ve tarımla uğrasan nüfusa göre tasarlanan bir politika alanı olmaktan uzaklaştırılması amaçlanmıştır (Dıraor 2008).

4.4. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Finansmanı ve Mali Perspektifi

4.4.1. OTP bütçesi finansmanı

OTP harcamaları, 2005 yılına kadar Roma Antlaşması uyarınca oluşturulmuş olan Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) tarafından karşılanmakta iken, 2005 yılında çıkarılan 1290 sayılı tüzükle bu fon, Avrupa Tarımsal Garanti Fonu (EAFG) ve Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarımsal Fonu (EAFRD) olarak ikiye ayrılmıştır. Fonun ilk kısmından OTP harcamaları ve ortak piyasa düzenleri kapsamındaki harcamalar karşılanırken, ikinci

kısım yalnızca kırsal kalkınma ile ilgili harcamaları kapsamaktadır. Zaman içinde, ilk kısmın payı azaltılarak, ikinci kısma ağırlık verilmesi hedeflenmektedir (Kıymaz 2008).

OTP'nin toplam bütçe kapsamı içindeki payı sürekli olarak azalmaktadır. 1970 Yılında OTP'nin bütçeden aldığı pay %87 iken, bu oran 1988 yılında %65'e, 2010 yılında ise %44'e kadar düşmüştür. 2012 Yılında ise OTP, bütçeden ancak %40'lık pay almıştır (Michel ve France 2013). OTP'nin ikinci saç ayağı olan kırsal kalkınma ise OTP Bütçesi içinde %23,5'lik bir paya sahiptir (Çizelge 4.2)

Çizelge 4.2. 2011 Yılı Ortak Tarım Politikasında genel bütçe, (Anonim 2014a)

Destek Kaleminin Adı	Miktarı Milyon Avro (€)	OTP İçindeki Payı (%)
Tarım ve kırsal kalkınma alanında idari harcamalar	133,38	0,2
Tarımsal piyasalara müdahaleler	4.100,53	7,2
Doğrudan ödemeler	39.273,00	68,8
<i>Kırsal kalkınma</i>	<i>13.396,50</i>	<i>23,5</i>
Tarım ve kırsal kalkınma alanında katılım öncesi önlemler	131,50	0,2
Tarım ve kırsal kalkınma politika alanında uluslararası görünüm	6,275	0,01
Tarım ve kırsal kalkınma politika alanlarının koordinasyonu ve politika stratejisi	36,270	0,1
TOPLAM	57.077,46	%100,0

OTP'nin, AB'nin 2014-2020 yılı bütçesindeki payı yaklaşık olarak %40 civarındadır. Tarım sektörünün GSMH içindeki payı ise %2-3 gibi oldukça düşüktür. Bu nedenle de AB içinde tarımın bütçe payının daha da azaltılması gerektiğini düşünenler çoğunluktadır. Özellikle İngiltere, Hollanda, İsveç gibi ülkeler, tarım sektörünün GSMH içindeki payının düşüklüğüne dikkat çekerek, tarımsal desteklerin tamamen kaldırılmasını savunmaktadır. Bu konuda İngiltere, "İngiltere Çeki" adı verilen bir avantaja sahiptir. İngiltere, bütçenin yarısının tarım harcamalarına ayrıldığını ve bu pastadan yeterli pay alamadığını ileri sürerek, bu farkın kendisine iade edilmesini talep etmiştir. Bu çerçevede, İngiltere'nin bütçeye yaptığı katkıyla, bütçeden aldığı arasındaki farkın %66'sı bu ülkeye geri verilmektedir (Sarı 2006). Buna karşın; Fransa, İspanya, Yunanistan ve Portekiz gibi tarım sektörü GSMH'si içinde önemli yer tutan tarım ihracatçı ülkeler ise tarımsal desteklerin sürdürülmesini istemekte ve tarımın bütçedeki payının aynı şekilde devam etmesini savunmaktadır. AB'ye üye ülke sayısının

artması ve bu ülkelerin tarımsal yapılarının az gelişmiş olmasından kaynaklanan OTP bütçesinin çok fazla büyüyeceği endişesi, bu eğilimin en önemli sebebidir (Anonim 2010a).

2014-2020 Çok yıllık mali çerçeve taslağı çizelge 4.3'de verilmiştir. Buna göre 2014-2020 yılları arasında OTP bütçesinin doğrudan %23,23'lük kısmının kırsal kalkınma harcamalarına tahsis edildiği görülmektedir (Çizelge 4.3).

Çizelge 4.3. 2014-2020 çok yıllık mali çerçeve taslağında OTP harcamaları, (Çalışkan 2012)

Milyar Euro (2013 ödemeleri baz alınarak)	Toplam Pay (Milyon Avro)	Toplam (%)
Ana kalemler		
Sütun 1: Doğrudan ödemeler ve piyasa düzenlemeleri	317,2	72,84
Sütun 2: Kırsal kalkınma	101,2	23,23
Toplam (1+2)	418,4	96,07
Ek harcamalar		
Gıda güvenliği	2,5	0,58
Zor durumdaki kişiler	2,8	0,64
Tarım sektöründeki olası krizler için rezerv	3,9	0,90
Avrupa Küreselleşme Fonu (Maksimum tutar)	2,8	0,64
Arge ve inovasyon (Gıda güvenliği, bioekonomi, sürdürülebilir tarım)	5,1	1,17
Ek harcamalar toplamı	17,1	3,93
Taslakta 2014-220 için öngörülen toplam harcama	435,5	100,00

5. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ADAY ÜLKELERE YÖNELİK MALİ YARDIMLARI

Aday ülkeler açısından bakıldığında, AB ile yürütülen mali işbirliği ve bu kapsamda yapılan mali yardımlar, AB ve aday ülkeler ilişkisinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Esasen, bir aday ülkeye yapılan mali yardımın temel amacı, aday ülkenin AB üyeliğine hazırlanmasını sağlamaktır (Gösterici ve Ormanoglu 2007).

Bu çerçevede, aday ve potansiyel aday ülkelere yönelik olarak yapılacak katılım öncesi yardımlar, mevcut hukuksal ve kurumsal altyapının, AB standartlarına ve uygulamalarına yaklaştırılması ve uyumlaştırılmasını hedeflediğinden; demokratik kurumların ve hukukun üstünlüğü prensibinin güçlendirilmesi, kamu yönetiminde reform yapılması, ekonomik reformların gerçekleştirilmesi, insan hakları ve azınlık haklarına saygı ilkesi ile cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi, sivil toplumun ve bölgesel işbirliğinin güçlenmesinin desteklenmesi, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun azaltılması gibi konularda bu ülkelerin yapacağı çalışmalara destek vermeyi amaçlar ve bu yüzden genel olarak kurumsal yapılanma odaklıdır. Söz konusu yardımlar, özellikle bu ülkelerin Topluluk müktesebatı ile tarım ve uyum politikasını benimsemesi ve uygulamasına yönelik olduğundan, dönüşüm sürecinde, aday ülkede ortaya çıkan kaynak ihtiyacı, belirli oranlarda AB tarafından karşılanmaktadır (Ulucan 2007).

5.1. IPA Öncesi Mali Yardımlar

Aday ülkelerdeki ihtiyaçlar ve entegrasyon göz önüne alınarak katılım öncesi süreci kolaylaştırmak üzere AB çeşitli katılım öncesi mali yardım programları oluşturmuştur. AB tarafından oluşturulan katılım öncesi mali yardımları IPA'ya kadar olan katılım öncesi mali yardımlar ve IPA (2007-2013) olarak iki başlık altında incelemek doğru olacaktır. Zira daha öncede belirtildiği gibi 2007 yılından itibaren tüm katılım öncesi mali araçlar kaldırılmış, IPA (Katılım Öncesi Yardım Aracı) adıyla yeni bir mali araç ihdas edilmiştir.

IPA öncesi AB tarafından oluşturulan katılım öncesi yardım programlarının ilki ve idari yapılanma bakımından en önemlisi PHARE'dir. PHARE Programının yanı sıra IPA öncesi, diğer katılım öncesi mali yardım araçları ise şunlardır: ISPA, SAPARD, CARDS ve Aday ülke için Katılım Öncesi Mali Araç.

5.1.1. 2000–2006 dönemi mali yardımları

AB aday ülkelere çeşitli programlar aracılığı ile yardımda bulunmaktadır. Topluluk, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine katılım öncesi mali yardım sağlamada PHARE, SAPARD ve ISPA olmak üzere üç temel araç kullanmıştır (Mikos, 2001). Söz konusu araçlarla AB tarafından 2000–2006 yılları arasında; Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Romanya, Slovenya ve Slovakya gibi Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetlerine sağlanması taahhüt edilen yardımlar Çizelge 5.1’de verilmiştir.

Çizelge 5.1. 2000-2006 yılları arasında Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetlerine sağlanan mali yardım (milyon Avro), (Köroğlu 2002)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Toplam
PHARE	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	10.920
SAPARD	520	520	520	520	520	520	520	3.640
ISPA	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	7.280
Toplam	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	21.840

AB 2000-2006 döneminde Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinden (MDAÜ) Birliğe aday ülkeleri üç temel mali araçla desteklemiştir. Bunlar; PHARE Programı (Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Destek Programı), ISPA (Katılım öncesi mali yardım aracı) ve SAPARD (Tarım ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programı). Ayrıca, Birlik tarafından 2000–2006 yılları arasında Batı Balkan ülkelerine CARDS (Kalkınma, İstikrar ve Yeniden Yapılanma için Topluluk Yardımı) yardımı verilmiştir.

5.1.2. PHARE Programı

AB 1990’larda Sovyet Rusya’nın yıkılışı ile birlikte, MDAÜ’lerle (Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri) daha yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu kapsamda, Avrupa Konseyi, 18 Aralık 1989 tarihinde, Avrupa Komisyonu’nun Polonya ve Macaristan’a yapılacak yardımlara ilişkin önerisi üzerine, Avrupa Parlamentosu’nun da uygun görüşünü alarak “Macaristan

Cumhuriyeti'ne ve Polonya Halk Cumhuriyeti'ne Ekonomik Yardım" adlı ve "EEC 3906/89" sayılı Konsey Tüzüğü'nü kabul etmiştir (Anonim 2010b).

PHARE Programı'na 1990 yılında Bulgaristan, 1991'de Arnavutluk ve Romanya, 1992'de Estonya, Litvanya, Letonya ve Slovenya, 1993'de Çek Cumhuriyeti ve Slovakya, 1996'da Bosna-Hersek ve Makedonya dâhil olmuştur. Bu çerçevede PHARE Programından faydalanan ülke sayısı 13'e ulaşmıştır. Dönemin aday ülkelerinden Malta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ise PHARE kapsamında yardım almamış, kendileri için oluşturulan mali çerçeve içerisinde mali yardım kullanmışlardır (Sarı 2006).

PHARE Programı kapsamında sağlanan fonların %30'u aday ülkelerin adli ve idari sistemlerinin yeniden düzenlenmesinde, %70'i de Topluluk müktesebatının uygulanması için yapılacak yatırımlara yönelik olarak kullanılmıştır. PHARE, MDAÜ'lere yönelik olarak uygulanan dünyanın en büyük yardım programı olup, aday ülkelere teknik yönden uzmanlık ve sermaye desteği sağlamaktadır (Karabacak 2008).

PHARE Programı kapsamındaki tüm yatırım projeleri ulusal bütçe kaynaklarından ortak finansman sağlanarak gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Komisyon, toplam kamu harcamasının en fazla %75'ine kaynak sağlamış, kalan %25'lik finansman, ulusal bütçe kaynaklarından sağlanmıştır (Karabacak 2004).

Çizelge 5.2. PHARE programı kapsamında ülkelere yapılan yardımlar 1990-2007 (milyon Avro), (Anonymous 2005, Karabacak 2008)

Ülkeler	Taahhütler	Sözleşmeler	Ödemeler	Pay(%)
Arnavutluk	621	498	409	2,66
Bulgaristan	2.360	1.786	1.523	9,92
Bosna-Hersek	289	284	241	1,57
Çek Cumhuriyeti	917	836	824	5,37
Çekoslovakya*	230	232	229	1,49
Doğu Almanya	34	29	29	0,19
Estonya	347	311	308	2,00
Hırvatistan	145	61	10	0,07
Macaristan	1.480	1.377	1.357	8,84
Makedonya (FYROM)	257	200	157	1,02
Letonya	424	381	377	2,45
Litvanya	810	761	744	4,84
Polonya	3.996	3.658	3.607	23,49
Romanya	3.670	2.943	2.344	15,26
Slovakya	718	662	656	4,27
Slovenya	360	327	322	2,10
Yugoslavya	44	44	44	0,29

Çok Ükeli Programlar	3.357	2.829	2.178	14,18
TOPLAM	20.059	17.218	15.358	100,00

* 1 Ocak 1993 tarihinde Çekoslovakya ve Slovakya olarak ikiye ayrılmıştır.** Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya ve Yugoslavya 2001 yılından itibaren PHARE Programı kapsamında çıkarılıp, CARDS Programına alınmıştır.

5.1.3. ISPA Programı

AB, katılım öncesi stratejisi uyarınca, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin çevre ve ulaşım altyapısını geliştirmeye yönelik projeleri desteklemek amacıyla ISPA programını oluşturmuştur. AB Konseyi'nin 1267/99 nolu tüzüğü çerçevesinde kurulan ISPA programı için 2000–2006 yılları arasında her yıl bir milyar Avro bütçe tahsis edilmiştir. ISPA, ulaştırma ve çevre koruma alanındaki alt yapı yatırımlarına finansman sağlamaktadır (Mikos 2001).

ISPA programından yararlanan 10 ülke: Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'dır. ISPA programı kapsamında adı geçen ülkelerdeki çevre ve ulaştırma altyapısının AB standartlarına getirilmesini amaçlayan ve maliyeti 5 milyon Avronun üzerindeki projelere destek verilmiştir (Odabaşı 2004). Bu kapsamda içme suyu temini, atık su arıtması, katı atık ve tehlikeli atıkların yönetimi ve hava kalitesinin iyileştirilmesi gibi projeler desteklenmiştir.

ISPA'nın ulaştırma alanındaki faaliyetleri ise tüm Avrupa'da kullanımda olan, uzun mesafeli yol trafiğini sağlayan karayolları, demiryolları, iç suyolları, havaalanları, deniz limanları ve trafik idaresi olarak tanımlanan Trans-Avrupa Ağlarını Avrupa'nın doğusuna doğru yaygınlaştırılmasını kapsamıştır. Çizelge 5.3' de 2000-2003 yılları arasında MDAÜ'ye yapılan yardım miktarları ve oranları detaylı olarak verilmiştir.

Çizelge 5.3. ISPA kapsamında ülkelere yapılan yardımlar 2000-2003 (milyon Avro), (Karataş 2010)

Ülkeler	Taahhütler	Ödemeler	Pay (%)
Bulgaristan	428	61	6,02
Çek Cumhuriyeti	293	90	8,88
Estonya	119	33	3,26
Macaristan	369	114	11,25
Letonya	195	51	5,03
Litvanya	217	71	7,01
Polonya	1.454	376	37,13
Romanya	1.002	136	13,43

Slovakya	195	59	5,82
Slovenya	67	22	2,17
TOPLAM	4.340	1.013	100,00

1 Mayıs 2004'te, ISPA MDAÜ'nün 8 üyesi için resmi olarak sona ermiştir. Bu ülkelerin kişi başına düşen GSMH'leri AB ortalamasının %90'ının altında olmakla beraber, hepsi Uyum Fonu için uygun konuma gelmiştir. Böylece 2004 yılında ISPA'dan yararlanan 8 aday ülkenin AB'ye üye olmasıyla, ISPA'dan yararlanan ülke sayısı 2005 yılı itibarıyla 2'ye düşmüştür. Hırvatistan'ın 2004 yılında aday ülke statüsüne alınması nedeniyle Hırvatistan 2005-2006 yıllarında ISPA kapsamına dâhil edilmiştir.

Çizelge 5.4. ISPA kapsamında ülkelere ayrılan kaynak (2005-2006), (Karataş 2010)

Ülkeler	2004	2005	2006	Toplam	Pay (%)
Bulgaristan	136	147	158	441	28,84
Hırvatistan	----	25	35	60	3,93
Romanya	317	343	369	1.028	67,23
Toplam	452	515	562	1.529	100,00

2004-2006 yılları arasında ayrılan kaynağın %67,3'ü Romanya için belirlenmiştir. Romanya 2000-2003 yılları arasında da ISPA'dan en fazla yardım alan ikinci ülke konumunda olmuştur (Çizelge 5.4).

5.1.4. SAPARD Programı

SAPARD Programı, AB adayı 10 MDAÜ'nün (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Estonya, Litvanya, Letonya, Romanya, Bulgaristan) Tek Pazar ile OTP'ye katılımlarını hazırlamak ve bu yönde aday ülkeleri desteklemek amacıyla 21 Haziran 1999 tarihli ve 1268/1999 sayılı Konsey Tüzüğü ile oluşturulmuş bir katılım öncesi yardım programıdır.

AB üyeliğine aday 10 Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkesi için geliştirilen genişleme stratejisi çerçevesinde (Gündem 2000), bu ülkelerdeki tarımsal yapıyı yeniden şekillendirmek amacıyla, katılım öncesi mali araç SAPARD oluşturulmuştur. Bu kapsamda, 2000 yılından

2006 yılına kadar, 10 ülkeye 2003 yılı itibariyle, yılda 560 milyon Euro'luk (3.640 milyon Avro) bir kaynak ayrılmıştır (Turhan 2005).

Aday ülkelerin hazırladıkları programlar arasında farklılıkların olduğu görülmektedir. Özellikle üç tedbir tüm programlarda ön plana çıkmaktadır. Bunlar tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması, tarım işletmelerinde yatırım ve kırsal altyapının iyileştirilmesidir. Çizelge 5.5'de görüldüğü gibi; Topluluk katkısının %26'sı tarım ürünlerinin pazarlanması ve işlenmesi başlığı altındaki tedbir için kullanılmıştır, tarımsal işletmelerde yatırım ve kırsal altyapıda yatırım başlıklı tedbir için SAPARD fonlarının %22'si ayrılmıştır. Aday ülkelerde kırsal altyapının iyileştirilmesi için ise SAPARD katkısının %21'i kullanılmıştır. Yani bu üç tedbir için SAPARD fonunun %69'luk bölümü kullanılmıştır (Oktay ve Çukur, 2004).

Çizelge 5.5. SAPARD fonunu çeşitli kalemler itibariyle dağılımı (Oktay ve Çukur 2004).

Desteğin Türü	Payı (%)
Tarımsal işletmelerde yatırım	22
Tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması	26
Kalite, hayvan ve bitki sağlığı	1
Çevreye duyarlı tarım	2
Ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi	11
Üretici grupları	1
Köylerin yenilenmesi kırsal miras	2
Arazi iyileştirilmesi ve yeniden parselleme	1
Mesleki eğitim	3
Kırsal altyapı	21
Su kaynakları yönetimi	1
Ormancılık	5
Teknik yardım	3
Tedbirler toplamı	100

SAPARD programından PHARE ve ISPA'da olduğu gibi 1 Mayıs 2004 tarihinden itibaren AB'ye üye olan; Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Slovenya, Slovakya ve Polonya daha fazla faydalanamamışlardır. PHARE, ISPA ve SAPARD programlarında katılım öncesi dönem (2000–2006) yıllarında yapılan ortalama ülke bazındaki mali yardım miktarları Çizelge 5.6'da verilmektedir.

Çizelge 5.6. 2000-2006 döneminde katılım öncesi fonların ülkelere yıllık tahsisleri (milyon Avro), (Gençkol 2003)

ÜLKE	PHARE	ISPA (En Düşük)	ISPA (En Yüksek)	SAPARD
Macaristan	96	72,8	104	38,1
Çek Cum.	79	57,2	83,2	22,1

Slovenya	25	10,4	20,8	6,3
Polonya	398	312	384,8	168,7
Estonya	24	20,8	36,4	12,1
Slovakya	49	36,4	57,2	18,3
Romanya	242	208	270,4	150,6
Bulgaristan	100	83,2	124,8	52,1
Litvanya	42	41,6	62,4	29,8
Letonya	30	36,4	57,2	21,8
TOPLAM	1085	1040 (Ortalama)		520

Çizelge 5.6’da görüldüğü gibi SAPARD fonlarının ülkelere tahsisinde yıllık ortalama bazda en fazla fon tahsis edilen ülkeler sırasıyla iki ülke Polonya ve Romanya olmuştur. Yıllık ortalama toplam dağıtılan yardımların %61,40’ını bu iki ülke almıştır. Ülke bazında yapılan yardımlarda tarım alanı, çiftçi nüfusu ve kişi başına düşen GSMH gibi kriter göz önüne alınarak hesaplanmaktadır.

5.1.5. CARDS Programı

CARDS, Avrupa Birliğinin 2000–2006 yılları arasında Batı Balkan ülkelerine verdiği yardımdır. Program kapsamında, AB tarafından Birlik içerisindeki istikrar ve barışı sınır ötesine taşıyarak Balkan ülkelerinde de barış ve istikrarın hâkim olmasını istemektedir. Bu amaçla oluşturulan mali araçlardan biri olan CARDS Programı ile Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Yugoslavya (Sırbistan ve Karadağ) ve Makedonya’nın, AB’nin bölgeye yönelik olarak oluşturduğu istikrar ve ortaklık sürecine uyumunun sağlanması hedeflenmiştir.

Bu yardım çerçevesinde öncelikli alanlar; yeniden yapılandırma, bölgenin istikrarı, yerinden olmuş kişiler ve mültecilere yardım, demokrasi, hukukun üstünlüğü, azınlık hakları, sivil toplum, bağımsız medya ve örgütlü suçlarla mücadele, pazar ekonomisinin gelişimi, yoksulluğun azaltılması, eğitim ve çevresel rehabilitasyon, ülkeler ile AB ve bölgedeki diğer ülkeler arasında bölgesel, uluslar ötesi, uluslararası ve bölgelerarası işbirliğini geliştirme olarak belirlenmiştir (Anonim 2006a).

Çizelge 5.7. CARDS programı kapsamında ülkelere yapılan yardımlar (2000-2007), (milyon Avro)
(Karataş 2010)

Ülkeler	Taahhütler	Sözleşmeler	Ödemeler
Arnavutluk	292	245	183
Bosna-Hersek	482	460	412
Hırvatistan	196	180	172

Karadağ	90	127	122
Kosova	1.030	1.025	978
Makedonya (FYROM)	299	288	264
Sırbistan*	1.391	1.354	1.192
Bölgesel Program**	457	421	375
TOPLAM	4.237	4.100	3.699

* 2000-2001 yılları Karadağ'ı içerir. Sırbistan ve Karadağ Devlet Birliği için fonları içerir (2005).

** Geçici sivil yönetimleri içerir.

CARDS Programı kapsamında ayrılan 4.237 milyon Avroluk yardımın 3.699 milyon Avrosu kullanılmış olup, kullanılan kaynak oranı bakımından %32,23'lik payla Sırbistan birinci, %26,45'lik payla Kosova ikinci, %11,14'lük payla Bosna-Hersek üçüncü sırada yer almıştır (Çizelge 5.7).

5.1.6. Türkiye için katılım öncesi mali araç

1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Antlaşması ile AB ve Türkiye arasında mali işbirliğini başlamıştır. Ankara Anlaşması'nda Türkiye'ye ekonomik yardım yapılması gerekliliğine dikkat çekilerek, Türkiye'nin Topluluk yardımı ile ekonomisini güçlendireceği açıkça belirtilmiştir.

AB ile yaşanan uzun adaylık süreci ve alınan mali destekler bakımından, Türkiye'nin AB'den sağladığı mali yardımları üç başlık altında incelenmesi doğru olacaktır. Birincisi 1964-1996 yıllarını kapsayan Gümrük Birliği öncesi dönem, ikincisi 1996-1999 Gümrük Birliği dönemi ve 1999-2006 adaylık dönemidir. 2007-2013 Yılları arasında ise Türkiye de tüm aday ve potansiyel aday ülkeler için geliştirilen Katılım Öncesi Mali Araçtan olan IPA'dan faydalandığı dönemdir (Anonim 2010b).

5.1.6.1. Gümrük Birliği öncesi dönem mali yardımlar (1964-1996)

Gümrük Birliği mali yardım dönemi olarak adlandırılan dönem, 1964-1996 yıllarını arasında Mali Protokollerle yürütülmüş olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Türkiye ekonomik kalkınmasına yardımcı olmak için dört adet Mali Protokol hazırlanmış ancak bunlardan sadece üç tanesi (1964-1981 yılları arası) hayata geçirilmiştir. 1981 Yılı sonrasında 600 milyon Avro tutarındaki Dördüncü Mali Protokol, Yunanistan'ın vetosu nedeniyle hayata geçirilememiştir. Ayrıca İkinci Mali Protokol'e ek olarak bir adet de Tamamlayıcı Protokol uygulanmıştır.

Mali Protokoller kapsamındaki yardım türü ağırlıklı olarak hibelerden, ayrıca Avrupa Yatırım Bankası (AYB) ve Topluluk kaynaklı kredilerden oluşmaktadır. 32 Yıllık bu dönemde 1.433 milyon Avro tutarında yardım öngörülmesine rağmen kullanılabilen yardım toplam 830 milyon Avro seviyesinde kalmıştır (Anonim 2006a). Mali Protokollerin yanı sıra Ortaklık Konseyinin 30 Haziran 1980 tarihli ve 2/80 sayılı Kararı ile Türkiye'nin zor durumda bulunan ekonomisine yardım etmek, ekonomik ve teknik işbirliği çabalarını desteklemek amacıyla "Özel İşbirliği Fonu" oluşturulmuş ve bu kapsamda 75 milyon ECU yardım yapılmıştır (Anonim 2000b).

Çizelge 5.8. Gümrük Birliği öncesi Türkiye'ye sağlanan mali yardımlar 1964-1995 (milyon ECU), (Anonim 2000b)

Kaynak Dönem	Dönem	Hibe-Kredi	
		Taahhüt	Ödeme
1. Mali Protokol	1964-1969	175	175
2. Mali Protokol	1971-1977	220	220
Ek Protokol	1971-1977	47	47
3. Mali Protokol	1979-1982	310	310
Özel İşbirliği Fonu	1980-1982	75	75
4. Mali Protokol	1982-1986	600	0
İdari İşbirliği Fonu	1993-1995	3	3
TOPLAM	1964-1995	1.430	830

Çizelge 5.8'de belirtilen yardımların, 78 milyon ECU'su hibe, 115 milyon ECU'su AYB kredileri ve 637 milyon ECU'su düşük faizli AB kredileri olmak üzere toplam 752 milyon ECU'su da kredidir (Anonim 2000b).

5.1.6.2. Gümrük Birliği dönemi mali yardımları (1996-1999)

6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi toplantısı ile başlayan yeni süreçle birlikte, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren yürürlüğe giren AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin, Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek amacı tasarlanmıştır.

AB, Aralık 2001'de kabul ettiği Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardıma Yönelik Çerçeve Tüzüğü (2005/2001/EC) ile Türkiye'ye yapılacak hibe niteliğindeki mali yardımları tek bir çerçeve altında toplamıştır. Ancak Gümrük Birliğini de içine alan 1996 dan 2000 yıllana kadar Türkiye'ye yapılan yardımlar; MEDA, Türkiye'ye Ekonomik ve Sosyal

Kalkınma Yardımı ve Türkiye-AB Gümrük Birliğini Güçlendirme Yardımı olmak üzere üç ayrı bütçe kalemi altında gerçekleşmiştir.

AB Komisyonu, Gümrük Birliği'nin getireceği yeni rekabet ortamına Türk sanayi sektörünün uyumunu, Türkiye'nin AB ile altyapı bağlantısını iyileştirmesini ve ekonomiler arasındaki farkın azaltılabilmesini sağlamak amacıyla ülkemizin ihtiyaç duyacağı mali kaynağın bir bölümünü sağlayacak bir mali yardım paketini içeren tek taraflı Mali İşbirliği Deklarasyonu yayınlamıştır. Söz konusu amaçları gerçekleştirebilmek için Türkiye'nin büyük miktarda mali ve teknik yardıma ihtiyacı olduğu Deklarasyonda belirtilmiş ve bu kapsamda ülkemize çeşitli yardımlar yapılmıştır (Anonim 2010b). Aşağıdaki tabloda Gümrük Birliği döneminde ülkemize sağlanan yardımlar özet olarak verilmektedir.

Çizelge 5.9. Gümrük Birliği dönemi Türkiye'ye sağlanan mali yardımlar (1996-1999), (milyon ECU), (Anonim 2002a)

Kaynak	Mali Yardımın Şekli	Dönem	Taahhüt	Ödeme
AB Bütçesinden Yardım	Hibe	1996-2000	375	Yunanistan vetosu nedeniyle kullanılamamıştır.
MEDA-I	Hibe	1995-1999	376	376
İdari İşbirliği Fonu	Hibe	1996-2000	3	3
Diğer (Uyuşturucu ve AIDS ile mücadele, çevre, sivil toplum projeleri)	Hibe	1992-1999	14	14
Avrupa Yatırım Bankası Kredileri	Kredi	1996-2000	750	Yunanistan vetosu nedeniyle kullanılamamıştır.
Yenileştirilmiş Akdeniz Programı	Kredi	1992-1996	400	340
EURO-MED	Kredi	1997-1999	205	205
Makroekonomik Yardımlar	Kredi	İhtiyaç Halinde	200	İhtiyaç duyulmadı.
Risk Sermayesi Desteği	Kredi	1999	12	12
TOPLAM		1964-1995	2.335	950

Çizelge 5.9'da görüleceği üzere ülkemize Gümrük Birliği döneminde hibe ve kredi şeklinde yardımlar sağlanmıştır. Makroekonomik yardım hariç toplam 2 milyar 335 milyon Avro yardım taahhüt edilmesine rağmen Yunanistan'ın AB bütçesinden ve AYB kredilerinden ülkemize yapılacak yardımları veto etmesi nedeniyle ülkemize sadece 950 milyon ECU ödeme yapılmıştır.

5.1.6.3. Marmara Depremi sonrasında verilen mali yardımlar

Ülkemizde 17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelen deprem felaketi ertesinde AB üyelerinin ve özellikle Yunanistan'ın mali yardım konusundaki bilinen tutumlarında önemli değişiklikler olmuştur. Nitekim AB, bu tarihten itibaren insani yardım amaçlı olarak 35 milyon Avro tutarında hibe yardımı sağlamış bulunmaktadır.

2000 yılı Marmara Depremi Acil Yardım ve Yeniden Yapılandırma Projesi kapsamında, Avrupa Yatırım Bankası tarafından 600 milyon Avro tutarında TERRA başlığı altında bir kredi sağlanmıştır. TERRA 2000–2003 dönemini kapsamakta olup, kredinin 450 milyon Avro tutarındaki (TERRA 1) kısmı projeler için ayrılmıştır. 150'şer milyonluk iki dilime ait anlaşmalar, 9 Şubat ve 6 Kasım 2000'de imzalanmıştır. Söz konusu kredinin (TERRA 2) KOBİ desteği için tahsis edilen 150 milyon Avro tutarındaki kısmına ait anlaşmalar ise 21 Haziran 2000 ve 14 Aralık 2001'de imzalanmıştır (Gençkol 2003).

5.1.6.4. Adaylık dönemi mali yardımları (1999-2006)

Ülkemizin adaylığının Aralık 1999'da Helsinki'de gerçekleştirilen AB Zirvesi'nde tescil edilmesi ile adaylık sürecinde mevcut Akdeniz İşbirliği programlarına ilave yeni kaynakların tahsisi çalışmalarına gidilmiştir. Ancak, Türkiye'nin diğer aday ülkelerin 2000-2006 döneminde faydalanmakta olduğu yardım programlarına (PHARE, ISPA ve SAPARD) dâhil edilmesi talebi, söz konusu programların bütçelerinin kesinleştiği ve değiştirilmesinin mümkün olmadığı gerekçesiyle kabul görmemiştir. Buna karşılık, Türkiye için MEDA Programı'na ilaveten ve katılım stratejisine uygun olarak yeni kaynaklar oluşturulacağı ifade edilmiştir (Karabacak 2004).

Avrupa-Akdeniz ortaklığı çerçevesindeki MEDA-II Programı bu süreçte de devam etmiş olup, 2000–2006 döneminde kullanılmak üzere Türkiye için ayrılan miktar 890 milyon Avrodur. Türkiye adaylık statüsünü aldıktan sonra 2002 yılından itibaren MEDA kapsamı dışında bırakılmıştır (Anonim 2014e). Bu kapsamda AB, Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardıma Yönelik Çerçeve Tüzüğü Aralık 2001 yılında kabul etmiştir.

Adaylık döneminde 2000 ve 2001 yıllarında henüz Merkezi Olmayan Yapılanma sisteminin altyapısının oluşmaması nedeniyle programlama çalışmaları, MEDA Programının mevcut esasları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde, 209 milyon Avro'su 2000

yılında ve 219 milyon Avro'su 2001 yılında olmak üzere toplam 428 milyon Avro kaynak projelere tahsis edilmiştir. 2002 yılı itibarıyla AB'den sağlanan mali yardımlar Katılım Öncesi Mali Yardım Programının gerektirdiği yapıda programlanmaya başlamıştır. 2002 Yılında 18 projenin finansmanı için AB'den 126 milyon Avro, 2003 yılında 28 proje için 144 milyon Avro, 2004 yılında 38 proje için 235,6 milyon Avro, 2005 yılında 35 proje için 276,7 milyon Avro ve 2006 yılında 45 proje için 450 milyon Avro hibe niteliğinde mali yardım yapılması taahhüt edilmiştir. Çizelge 5.10'da belirtilen yedi yıllık süreçte toplam 1,7 milyar Avro yardım yapılması taahhüt edilse de yapılan ödeme 1,3 milyar düzeyinde kalmıştır (Anonim 2014e).

Çizelge 5.10. Türkiye'ye yönelik katılım öncesi mali yardım (2000-2006), (milyon Avro), (Anonim 2014e).

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Toplam
209	219	126	144	236	276	450	1.660

1999 yılında aday ülke konumuna gelen Türkiye, 2001 sonu itibarıyla hibe nitelikli fonlardan tek bir çerçeve altında yararlanmaya başlamıştır. Buna göre, Türkiye'ye adaylık sürecindeki yasal ve kurumsal düzenlemeleri yapabilmesi için projeler yoluyla yıllık 177 milyon avro verilmesi öngörülmüştür. 2002-2006 döneminde Türkiye yaklaşık 1,3 milyar avroluk fonu toplam 164 proje için kullanmıştır (Çizelge 5.11).

Çizelge 5.11. 2002-2006 döneminde Türkiye tarafından kullanılan AB mali yardımları (milyon Avro), (Anonim 2014e).

Yıl	2002	2003	2004	2005	2006	Toplam
Bütçe	126	144	250	300	500	1.320
Proje Adedi	18	28	38	35	45	164

Söz konusu fonlar kurumsal yapılanma (%30), AB müktesebatına uyum (%35) ile ekonomik ve sosyal uyumun (%35) temini için kullanılmıştır. Fonlar Türkiye'yi Topluluk programlarına katılım için de hazırlamayı amaçlamıştır. Katılım Öncesi Yardımlar, Katılım Ortaklığı Belgesindeki öncelikler ve Ulusal Programda yer alan taahhütlerin gerçekleştirilmesi için kullanılmıştır. Bununla birlikte, ekonomik ve sosyal uyum kapsamındaki projelerin Ön Ulusal Kalkınma Planı'ndaki stratejik çerçeveye uyması şartı aranmıştır.

Avrupa Birliği bu süreçte mali yardımların ÷lke içinde etkin ve etkili şekilde kullanılması ve denetlenmesi için Türkiye’den bir Merkezi Olmayan Uygulama Sisteminin kurulmasını talep etmiştir. 2001/41 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile kurulan sistemin temel aktörleri; Ulusal Mali Yardım Koordinatörü, Mali İşbirliği Komitesi, Ulusal Fon ve Ulusal Yetkilendirme Görevlisi, Ortak İzleme Komitesi ve Merkezi Finans ve İhale Birimi olarak belirlenmiştir (Anonim 2014e).

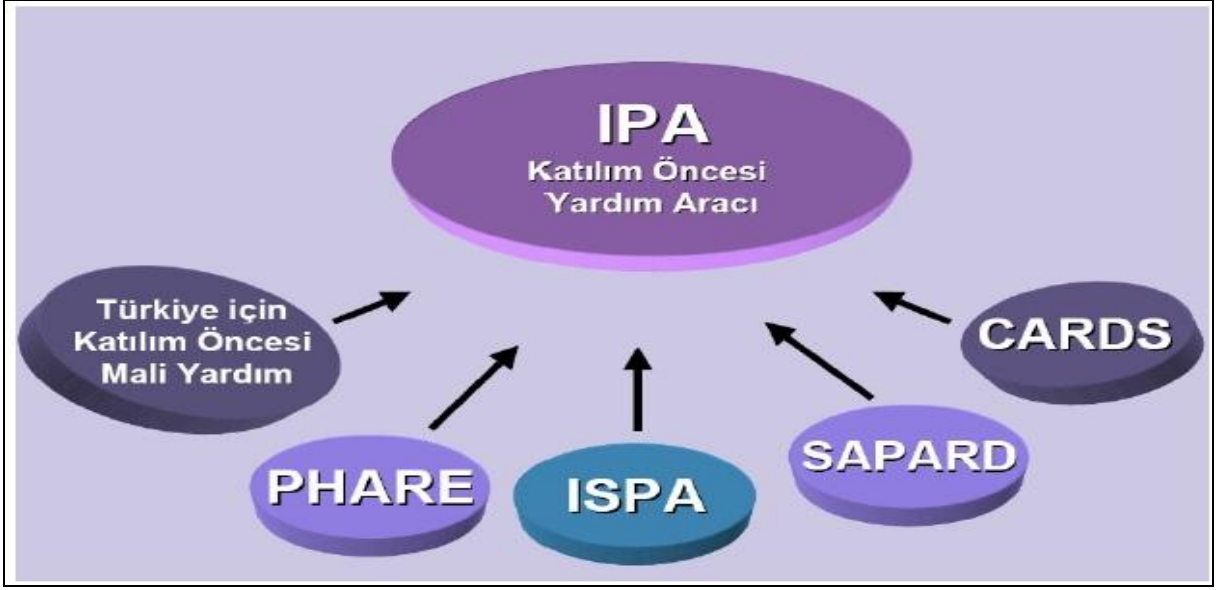
Bu dönemde Türkiye reform sürecinin yarattığı ivmeyle, Ekim 2005 tarihinde Avrupa Birliği ile katılım müzakerelerine başlamıştır. Üyeliğe uzanan yolda atılan bu adım gerek reformların gerekse bu reformları desteklemek üzere sağlanan mali yardımların nitelik ve niceliğini değiştirmiştir. Enerjiden ulaşıma, halk sağlığından tarıma kadar çok farklı ve kapsamlı alanlarda AB’ye uyumu amaçlayan müzakere süreciyle birlikte, toplumun pek çok kesimini etkileyen yasal ve idari değişiklikler artarak devam etmiştir.

5.2. 2007–2013 Dönemi AB Katılım Öncesi Mali İşbirliği Aracı – IPA

AB, katılım öncesi mali yardımların çeşitliliği ve bunlara bağlı mevzuatın genişliği nedeniyle 2007-2013 dönemi bütçesinde yeni ve basitleştirilmiş bir dış yardım enstrümanı oluşturmuştur. Bu sayede Birliğin faaliyetlerinde uyum ve tutarlılığı sağlama, mevcut kaynaklarla daha iyi sonuç elde etme ve etkide bulunabilme, katılım öncesi mali yardımlardaki çok başlılığı (çeşitliliği) ortadan kaldırma amaçlanmıştır.

5.2.1. Genel olarak IPA

AB Komisyonu tarafından IPA’ya ilişkin Tüzük Avrupa Parlamentosu ve Konsey’ine sunulmuş ve IPA Konsey Tüzüğu (EC No: 1085/2006) 17 Temmuz 2006 tarihinde Konsey tarafından kabul edilmiştir. Kabul edilen IPA Tüzüğu’yle birlikte IPA öncesi katılım öncesi mali yardım araçları PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS ve Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı ortadan kaldırılmış ve 2007-2013 bütçe döneminden itibaren basitleştirilerek bu yardımlar IPA başlığında tek bir çatı altında toplanmıştır (Şekil 5.1).



Şekil 5.1. IPA kapsamı (Akın 2008)

IPA uygulaması, aday ve potansiyel aday ülkelerin özellikle aşağıda belirtilen alanlardaki çabalarına destek vermek amacını taşımaktadır (Akın 2008).

- Demokratik kuruluşları güçlendirme ve hukukun üstünlüğü ilkesinin uygulanması, insan hakları ile temel hak ve hürriyetlerin korunması, ilerletilmesi ve azınlık haklarına saygı,
- Kamu yönetimi reformu,
- Ekonomik reformların yürütülmesi,
- Sosyal içerme (sosyal dışlanmayla mücadele),
- Cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi ve ayrımcılığın önlenmesi,
- Sivil toplumun desteklenmesi,
- Bölgesel ve sınır ötesi işbirliği, barış ve yeniden yapılanmanın ilerletilmesi,
- Kurumsal yapılanma,
- Sürdürülebilir kalkınmayı sağlama,
- Yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunma.

Ayrıca, aday ülkelerin kabul ve uygulama anlamında AB müktesebatına tam uyumunun sağlanması ve özellikle Topluluğun ortak tarım ile uyum politikası uygulamalarına ve yönetimine hazır hale getirilmesi de IPA'nın aday ülkelere özgü amaçlarındandır (Odabaşı 2004).

5.2.2. IPA'nın yasal dayanakları

IPA ile ilgili Topluluk müktesebatı önceki katılım öncesi mali yardımlar gibi tüzüklerden oluşmaktadır. Tüzükler bağlayıcı Topluluk tasarruflarındandır. Tüzükler yürürlüğe girdikleri tarihten itibaren, iç hukuka aktarma işlemine kalmaksızın üye ülkelerde doğrudan uygulanır hale gelmektedirler. IPA Programı, ilgili tüzükler çerçevesinde, Komisyonun AB adına aday ve potansiyel adaylar arasındaki anlaşma hükümleri gereğince gerçekleştirilecek olan bir uygulamadır.

IPA'nın iki ana müktesebatı vardır. Bunlar; Katılım Öncesi Yardım Aracını Oluşturan 1085/2006 sayılı ve 17 Temmuz 2006 tarihli Konsey Tüzüğü (IPA Çerçeve Tüzüğü) ve bu Tüzüğün uygulanmasına ilişkin 12 Haziran 2007 tarihli ve 718/2007 sayılı Komisyon Tüzüğü'dür (IPA Uygulama Tüzüğü). IPA ile ilgili kuralları ortaya koyan ve uygulama prosedürlerini belirleyen yasal dayanaklar şu şekildedir (Tunç 2009):

- i) 25 Haziran 2002 tarih ve 1605/2002 sayılı Konsey Tüzüğü (Mali Tüzük)
- ii) 17 Temmuz 2006 tarih ve 1085/2006 sayılı Konsey Tüzüğü
- iii) 12 Haziran 2007 tarih ve 718/2007 sayılı Komisyon Tüzüğü
- iv) Çerçeve Anlaşma
- v) Sektörel Anlaşma
- vi) Finansman Anlaşmaları

5.2.3. IPA'nın özellikleri ve finansmanı

IPA'dan yararlanabilmek ve sonucunda AB'ye üye olabilmek için, o ülkenin hürriyet, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler ve hukukun üstünlüğü ilkelerine saygı duyması gerekmektedir. IPA Çerçeve Tüzüğü'nün uygulanması ve bu kapsamda yardım sağlanmasının temel şartları olarak da; demokratik ilkelere, hukukun üstünlüğüne, insan haklarına, azınlık haklarına ve temel özgürlüklerin gözetilmesine vurgu yapılmaktadır (Karataş 2010).

Yararlanıcı ülke katılım öncesi AB yardımı almak istiyorsa, bir bütün olarak IPA programını kabullenmek ve uygulamak yükümlülüğünü üstlenmek zorundadır. Bir bütün olarak kabullenme, doğal olarak, yararlanıcının IPA şart ve kurallarını seçme veya alternatifler getirme hakkının bulunmadığı anlamına gelmektedir (Tunç 2009).

IPA, küresel bir aktör olarak AB'nin üçüncü ülkelerle yapacağı ekonomik, mali ve teknik işbirliği kapsamında yer alan bir programdır. Bu kapsamda IPA'nın temel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz (Anonim 2010d).

1. Küresel bir aktör olarak AB'nin üçüncü ülkelerle yapacağı ekonomik, mali ve teknik işbirliği kapsamında yer alan bir programdır.
2. AB'nin dış yardım etkinliğinin artırılması amacıyla yeni bir programlama ve yardım sağlama aracı olarak öngörülmüştür.
3. Birliğe üye olma şartlarını taşıdığı veya yakın gelecekte taşıyabileceği varsayılan Avrupa ülkelerine yönelik katılım öncesi mali yardım programıdır.
4. Yararlanıcı ülkeleri, aday ve potansiyel aday ülkeler olarak iki gruba ayırmaktadır.
5. Çeşitli alanlarda AB tarafından belirlenen hedefleri desteklemek amacıyla tasarlanmıştır.
6. Belirli ve sağlam mali kaynağa sahip bir yardım programıdır.
7. Yardımların Birlik inisiyatifiyle askıya alınması da söz konusudur.
8. Birliğin mali çıkarlarının korunması esastır.

Kısaca IPA'nın özelliklerini özetleyecek olursak, AB'nin sağladığı mali yardımlar incelenirken 2007-2013 döneminde AB bütçesi sistematığında değişikliğe gidildiği ve AB'nin dış yardımlarının "Küresel Bir Aktör Olarak AB" başlığı altında toplandığı belirtilmiştir.

Yardımların Birlik inisiyatifiyle askıya alınması da söz konusudur. IPA Çerçeve Tüzüğü'nün "Yardımların askıya alınması" başlıklı 21'inci maddesine göre IPA yardımının AB inisiyatifiyle askıya alınması mümkündür. Yararlanıcı ülke AB ile ortaklık çerçevesinde esas alınan ilkelere ve taahhütlere saygı göstermezse veya katılım kriterlerini karşılayacak ilerlemeler kaydedemezse, Konsey'in, Komisyon'un teklifi üzerine nitelikli çoğunlukla IPA kapsamında sağlanan yardımlar konusunda tedbir alma yetkisi bulunmaktadır (Karataş 2010).

IPA kapsamındaki mali yardımların finansmanı, AB bütçesinin "Küresel Bir Aktör Olarak AB" gider kaleminden karşılanmaktadır. Söz konusu harcama kalemi, Birlik bütçesinin yaklaşık %5,7'sini oluşturmaktadır. Bu harcama kaleminin en önemli alt kalemi IPA'dır. 2008 yılı bütçesinin "Küresel Bir Aktör Olarak AB" harcama kaleminin %34,6'sını ve 2009 bütçesinin de %27,7'sini IPA yardımları oluşturmaktadır (Anonim 2009). Ancak

2007-2013 AB Bütçesi Mali Perspektifinde, IPA'ya aktarılan kaynak, yine aynı dönemde Küresel Bir Aktör Olarak AB harcama kaleminin %23,19'luk kısmına tekabül etmektedir.

IPA'nın bütçesi 2007-2013 bütçe dönemi için 11,468 milyar Avro olup, söz konusu bütçenin anılan aday ve potansiyel aday ülkeler için ayrılan toplam miktar olduğu düşünüldüğünde, ilerleyen süreçte projeler arasında rekabetin artacağı açıktır (Anonim 2010b).

5.2.4. IPA'nın bileşenleri

IPA kapsamında yapılacak mali yardımlar beş ana başlık altında toplanmıştır. IPA bileşenleri olarak adlandırılan bu başlıklar şunlardır:

- I) Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılanma Bileşeni
- II) Sınır Ötesi İşbirliği Bileşeni
- III) Bölgesel Kalkınma Bileşeni
- IV) İnsan Kaynaklarının Gelişimi Bileşeni
- V) Kırsal Kalkınma Bileşeni

Beş bileşenden ilk ikisi olan Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılanma ile Sınır Ötesi İşbirliği bileşenleri, tüm aday ve potansiyel aday ülkeler için söz konusu olmakla birlikte, bölgesel kalkınma, insan kaynaklarının gelişimi ve kırsal kalkınma bileşenleri sadece aday ülkeler tarafından kullanılabilir (Ntilek 2006).

I) Geçiş yardımı ve kurumsal yapılanma

Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılanma bileşeni, IPA uygulamasının en önemli bileşenidir. Bu bileşenin faydalancıları hem aday hem de potansiyel aday ülkelerdir. Müktesebat uyumu, kamu yönetimi reformu, adalet ve içişleri reformu, sivil toplumun gelişimi ve temel haklar, çevre politikası, eğitim ve sağlık sistemi reformu ve mali kontrol gibi konular bu bileşen kapsamında ele alınmaktadır. Bu bileşenle, AB müktesebatının benimsenmesi, politik ve ekonomik kriterlerin yerine getirilebilmesi yoluyla kurumların kapasitelerinin artırılması, ilgili birimler arasında koordinasyon ve işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılanma bileşeni altındaki mali yardımlar, aday ve potansiyel aday ülkelerin Topluluk program ve ajanslarına katılımını desteklemek

amacıyla da kullanılmakta ve bölgesel ve yatay programlara bu bileşenden destek sağlanmaktadır (Ntilek 2006, Akın 2008).

Bu bileşen kapsamındaki yardım alanları IPA Uygulama Tüzüğü'nün 64'üncü maddesinde tek tek sayılmıştır. Buna göre başlıca yardım alanları şunlardır;

- Müktesebat uyumu,
- Piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi,
- Mali kontrol sistemlerinin oluşturulması ve güçlendirilmesi,
- AB program ve ajanslarına katılım,
- Kamu yönetimi reformu,
- Adalet ve içişleri alanında reform,
- Eğitim ve sağlık sistemi reformu,
- Nükleer güvenlik, radyoaktif atık yönetimi ve radyasyondan korunma alanlarında müktesebat uyumu ve AB en iyi uygulamalarına uyumlu kurumsal yapılanma,
- Çevre politikası,
- Toplumun her seviyesinde uzlaşmanın ve güven ortamının oluşturulmasının teşvik edilmesi,
- Sivil toplumun gelişimi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki temel haklar,
- Demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, azınlıkların korunması ve saygı, sivil toplum diyalogunun geliştirilmesi için hükümet ile sivil toplum kuruluşları arasındaki diyalog.

Çizelge 5.12. Geçiş dönemi yardımı ve kurumsal yapılanma bileşeni kapsamındaki taahhütler (2007-2012), (Anonim 2010c)

Ülkeler	Toplam Taahhüt (Milyon Avro)	Oran (%)
TÜRKİYE	1.439	30,5
HIRVATİSTAN	261	5,5
MAKEDONYA	225	4,8
ARNAVUTLUK	440	9,3
BOSNA-HERSEK	520	11,0
KARADAĞ	174	3,7
KOSOVA	554	11,7
SIRBİSTAN	1.113	23,6
TOPLAM	4.724	100,0

Geçiş Dönemi ve Kurumsal Yapılanma Bileşeni kapsamında 2007-2012 döneminde ayrılan kaynak toplam 4 milyar 724 milyon Avrodur. Bu Bileşen IPA bileşenleri için ayrılan

toplam kaynağın %56,6'sını oluşturmaktadır. I. Bileşenin 1 milyar 439 milyon Avrosu Türkiye için ayrılmıştır. Çizelge 5.12 incelendiğinde bileşenden en büyük payı %30,5 oranıyla Türkiye'nin aldığı görülmektedir.

II) Sınır ötesi işbirliği

Sınır Ötesi İşbirliği bileşeni, aday ve potansiyel aday ülkelerin birlikte yararlanabileceği bir bileşendir. Bu bileşen, aday ve potansiyel aday ülkelerin birbirleri arasında veya ikili işbirliği şeklinde ya da bu ülkelerin AB üyesi ülkelerle bölgesel veya uluslararası sınır ötesi işbirliğini desteklemektedir. Bu şekildeki işbirliği, ilgili tüm ülkelerin karşılıklı çıkarları çerçevesinde iyi komşuluk ilişkilerini ilerletmek, istikrar, güvenlik ve refahı büyütmek ve bu ülkelerin uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir kalkınmalarını sağlamak amacıyla gütmektedir. Sınır bölgelerinde sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmayı geliştirmek; çevre, halk sağlığı, organize suçlara karşı mücadele konularında ortak mücadele yürütmek; etkin sınır güvenliğini sağlamak; yasal ve idari işbirliğini arttırmak ve yerel düzeyde insan ilişkilerini geliştirmek, Sınır Ötesi İşbirliği bileşeninin desteklediği alanlardır (Ulucan 2007).

Bu bileşen kapsamındaki yardım alanları IPA Uygulama Tüzüğü'nün 86'ncı maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre başlıca yardım alanları şunlardır:

- Üye ülkeler ile bir veya daha fazla faydalanıcı ülke arasındaki sınır ötesi işbirliği,
- İki veya daha fazla faydalanıcı ülke arasında sınır ötesi işbirliği,
- İlgili bütün ülkelerin karşılıklı çıkarları çerçevesinde iyi komşuluk ilişkilerini ilerletmek, istikrar, güvenlik ve refahı artırmak,
- Sınırların etkinliğini ve güvenliğini sağlamak,
- Güvenli sınırlar oluşturmak için yasal ve idari işbirliğini geliştirmek,
- Sınır bölgelerinde sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmayı artırmak,
- Ülkelerin uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir kalkınmalarını sağlamak,
- Çevre, halk sağlığı, kültürel ve doğal varlıklara yönelik tehditlere ve organize suçlara karşı mücadele konularında ortak mücadele yürütmek,
- Bölgesel ve yerel düzeyde sınır ötesi temasları teşvik etmek,

Çizelge 5.13. Sınır Ötesi İşbirliği Bileşeni kapsamındaki taahhütler (2007-2012), (Anonim 2010c)

Ülkeler	Toplam Taahhüt	Oran (%)
----------------	-----------------------	-----------------

	(Milyon Avro)	
Türkiye	43	12,0
Hırvatistan	90	24,9
Makedonya	31	8,6
Arnavutluk	57	15,9
Bosna-Hersek	30	8,4
Karadağ	27	7,6
Kosova	11	3,1
Sırbistan	70	19,4
Toplam	359	100

Çizelge 5.13’de görüleceği üzere, Sınır Ötesi İşbirliği Bileşeni kapsamında 2007-2012 öneminde ayrılan kaynak toplam 359 milyon Avro’dur. Bu bileşen IPA bileşenleri için ayrılan toplam kaynağın %4,3’ünü oluşturmaktadır. Bileşen kapsamında en büyük payı %24,9 oranıyla Hırvatistan almaktadır. Hırvatistan’ı %19,4 ile Sırbistan ve %15,9 oranıyla Arnavutluk izlemektedir. Türkiye'nin aldığı pay ise %12’dir.

III) Bölgesel kalkınma

Bölgesel Kalkınma bileşeninden yalnızca aday ülkeler yararlanabilir. Söz konusu bileşen, aday ülkelerin AB uyum politikalarının uygulanması ve idaresine yönelik hazırlıklarına, özellikle de Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Uyum Fonu hazırlıklarına yönelik olarak, bu ülkelerin politika geliştirmelerine destek sağlamaktadır. Bölgesel Kalkınma Bileşeninin öncelik alanları şunlardır: ulaştırma altyapısı, çevre altyapısı (özellikle su, atık su ve hava kalitesi konuları), enerji altyapısı (yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği konuları), eğitim altyapısı, sağlık altyapısı ve bilişim teknolojileri dâhil KOBİ’lere destektir (Anonim 2014d).

Genel olarak ülkenin iç ekonomik ve sosyal uyumunun yanı sıra AB ile uyumun desteklenmesini amaçlayan bu bileşen, söz konusu kapsamlı hedefe ulaşmak için üç alt bileşene ayrılmıştır. Bunlar % 35-40 çevre, % 30-35 ulaştırma ve % 25-35 bölgesel rekabettir.

Çizelge 5.14. Bölgesel Kalkınma Bileşeni kapsamındaki taahhütler (2007-2012), (Anonim 2010c).

Ülkeler	Toplam Taahhüt	Oran (%)
----------------	-----------------------	-----------------

	(Milyon Avro)	
Türkiye	1.404	75,3
Hırvatistan	317	17,0
Makedonya	144	7,7
Toplam	1.865	100,0

Çizelge 5.14'de görüleceği üzere, Bölgesel Kalkınma Bileşeni kapsamında 2007-2012 döneminde ayrılan kaynak toplam 1 milyar 865 milyon Avro'dur. Bu bileşen IPA bileşenleri için ayrılan toplam kaynağın %22,3'ünü oluşturmakta olup, I. Bileşenden sonra en fazla kaynak ayrılan ikinci bileşendir. Bölgesel Kalkınma Bileşeninde en fazla kaynak %75,3 ile Türkiye için ayrılmıştır.

IV) İnsan kaynaklarının gelişimi

İnsan Kaynaklarının Gelişimi bileşeni ile aday ülkeler, politika geliştirme ve AB uyum politikalarının uygulanması ve idaresine yönelik hazırlıklar, özellikle de Avrupa İstihdam Stratejisi çerçevesinde Avrupa Sosyal Fonu'na uyum hazırlıkları konusunda desteklenir. Bu bileşen altında, istihdamın artırılması, sosyal içerme (sosyal dışlanmayla mücadele), eğitim ve mesleki eğitim yoluyla istihdam kalitesinin artırılması ve çalışanların kapasite artırımı gibi alanlardaki faaliyetler desteklenmektedir (Gösterici ve Ormanoglu, 2007). Bunlar yapılırken Topluluğun istihdam, kadın-erkek eşitliği, sosyal içerme ve eğitim alanındaki ilkelerinin gözetilmesi öngörülmektedir.

Bu program kapsamındaki fonlar % 40–50 istihdam, % 30–40 eğitim ve öğretim ve % 20– 25 sosyal katılım için tahsis edilecektir. Yararlanıcı ülkeler, hem İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Bileşeni hem de Bölgesel Kalkınma Bileşeninin programlaması için referans belge olan Stratejik Uyum Çerçevesini hazırlamaktadırlar (Anonim 2010c).

Çizelge 5.15. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Bileşeni kapsamındaki taahhütler (2007-2012), (Anonim 2010c).

Ülkeler	Toplam Taahhüt (Milyon Avro)	Oran (%)
Türkiye	390	74,9
Hırvatistan	86	16,5
Makedonya	45	8,6
Toplam	520	100,0

Çizelge 5.15'de görüleceği üzere, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Bileşeni kapsamında 2007-2012 döneminde ayrılan kaynak toplam 520 milyon Avro'dur. Bu bileşen IPA bileşenleri için ayrılan toplam kaynağın % 6,2'sini oluşturmaktadır. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi, istihdamın artırılması ve beşeri sermayeye yapılan yatırımların artırılması amacıyla bu bileşenden en fazla kaynağı yine %74,9 oranıyla ülkemiz almaktadır.

V) Kırsal kalkınma

Beşinci bileşen olan Kırsal Kalkınma Bileşeni, aday ülkeleri politika geliştirme yanı sıra AB'nin Ortak Tarım Politikasının uygulanması ve yönetimine hazırlık konusunda da desteklemektedir. Özellikle aday ülkelerin OTP ve ilgili diğer politikalara ilişkin müktesebata uyum çalışmalarına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, bu bileşen ile kırsal alanların ve tarım sektörünün sürdürülebilir uyumuna ve aday ülkelerin OTP ve ilgili diğer müktesebatın uygulanmasına ve Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarım Fonu'na yönelik hazırlıklarına katkıda bulunmak amaçlanmaktadır (Gösterici ve Ormanoglu 2007).

Bu bileşenin bir diğer amacı da, özellikle üyelik sonrasında gündeme gelecek olan Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarımsal Fonu kapsamındaki faaliyet türlerini finanse ederek aday ülkeyi üyelik sonrası fonlara hazırlamaktır (Dıraor 2008).

Kırsal Kalkınma Bileşeni kapsamında aşağıdaki faaliyetlere destek sağlanmaktadır (Anonim 2014e):

- Tarımsal işletmelere destek,
- Tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması,
- Kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi,
- Üretici birliklerine teknik destek.

Çizelge 5.16. Kırsal Kalkınma Bileşeni Kapsamındaki Taahhütler (2007-2012), (Anonim 2010c)

Ülkeler	Toplam Taahhüt (Milyon Avro)	Oran (%)
TÜRKİYE	661	75,1
HIRVATİSTAN	157	17,8
MAKEDONYA	62	7,1

TOPLAM	880	100,0
---------------	------------	--------------

Çizelge 5.16'da görüleceği üzere, Kırsal Kalkınma Bileşeni kapsamında 2007-2012 döneminde ayrılan kaynak toplam 880 milyon Avro'dur. Bu Bileşen IPA bileşenleri için ayrılan toplam kaynağın %18,6'sını oluşturmaktadır. Kırsal Kalkınma Bileşeninden en çok pay alacak olan ülke Türkiye'dir. IPA kapsamında bu Bileşen için ayrılan kaynağın %75,1'i ülkemizin kullanımına açıktır. Ülkemizin diğer aday ülkelere göre tarım alanlarının genişliğinin, tarımsal işletme sayısının ve tarımsal nüfusunun fazlalığının doğal bir sonucu olarak bu Bileşenin de en büyük yararlanıcısı Türkiye olmuştur.

5.2.5. IPA kapsamındaki mali yardımların dağılımı

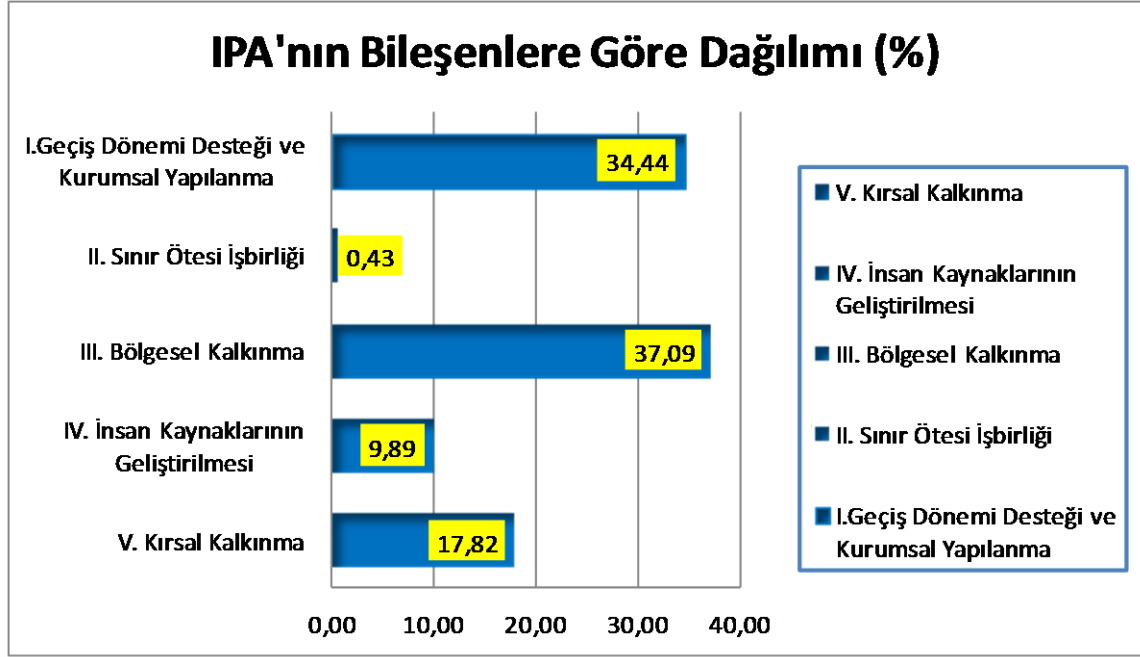
IPA kapsamında 2007-2013 yılları itibarıyla ülkelere tahsis edilen fon yaklaşık 9.9 milyar Avro tutarındadır. Bu tutarın yaklaşık yarısını oluşturan 4.8 milyar Avro, nüfus ve yüzölçümü büyüklüğü dikkate alınarak Türkiye için ayrılmış durumdadır (Çizelge 5.17).

Çizelge 5.17. IPA dönemi (2007-2013) Türkiye mali yardım miktarları (milyon Avro),
(Anonim 2014e)

Bileşen	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	TOPLAM
I. Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	256,7	256,1	239,6	217,8	231,3	227,5	238,5	1.667,5
II. Sınır Ötesi İşbirliği	2,1	2,9	3,0	3,1	5,1	2,2	2,2	20,6
III. Bölgesel Kalkınma	167,5	173,8	182,7	238,1	293,4	356,1	366,9	1.778,4
IV. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	83,2	91,2	474,1
V. Kırsal Kalkınma	20,7	53,0	85,5	131,3	172,5	187,4	204,2	854,6
TOPLAM	497,2	538,7	566,4	653,7	779,9	856,3	903,0	4.795,2

Çizelge 5.17'de Türkiye için tahsis edilen yaklaşık 4,8 milyar Avro kaynağın bileşenler bazında dağılımı Şekil 5.2'de ayrıntılı şekilde verilmiştir. Buna göre bileşenler bazında IPA'dan en büyük desteği %37,09 ile Bölgesel Kalkınma Bileşeni alırken, en az

desteği alan bileşen %0,43 ile Sınır Ötesi İşbirliği Bileşeni olmuştur. Kırsal Kalkınma (IPARD) Bileşenidir ise %17,82 ile üçüncü birleşen olmuştur (Şekil 5.2).



Şekil 5.2. 2007-2013 yılları arasında Türkiye için yardım miktarının IPA Bileşenlerine dağılımı, (Çizelge 5.17'de ki veriler doğrultusunda tarafımdan hazırlanmıştır).

Çizelge 5.18'de, IPA kapsamında 2007-2013 Dönemi Mali Yardımının dağılımında, gösterilen ülkeler; 1 Temmuz 2013 tarihinde Birliğe katılacak olan Hırvatistan katılımcı ülke, İzlanda, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Türkiye aday ülke, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Kosova ise potansiyel aday ülke olarak gösterilmiştir.

Çizelge 5.18. 2007-2013 IPA Dönemi AB Mali yardımının aday ve potansiyel aday ülkelere göre dağılımı, (Anonim 2014e)

Ülkeler	Yüzölçümü (km ²)	Avro/km ²	Nüfus-2006	Avro/Kişi	TOPLAM (Milyon Avro) (2007-2013)	Oran (%)
Hırvatistan	56,594	17,634	4,443,000	224.6	998	10.0
Makedonya	25,713	23,918	2,039,000	301.6	615	6.2
Makedonya	25,713	23,918	2,039,000	301.6	615	6.2
Türkiye	783,562	6,119	72,520,000	66.1	4795	48.2
Arnavutluk	2,875	206,957	3,149,000	188.9	595	6.0
Bosna Hersek	1,209	12,810	3,843,000	170.7	656	6.6
Karadağ	13,812	17,087	624,000	378.2	236	2.4

Sırbistan	77,474	17,890	7,425,000	186.7	1386	13.9
Kosova	10,887	58,326	2,070,000	306.8	635	6.4
İzlanda*					30	0.3
TOPLAM	1,022,126	9,489	96,113,000	103.5	9944	100.0%

*İzlanda yardımlardan 2011 yılında faydalanmaya başlamıştır.

Çizelge 5.18'de, IPA kapsamında aday ve potansiyel aday ülkelere ayrılan mali yardımın; ülke yüzölçümü, Avro/km², yardım miktarlarının belirlendiği yıl olan 2006 yılı ülke nüfusları, kişi başına düşen avro miktarları, toplam yardım miktarları ve oranları bakımından ayrıntısı verilmiştir. Türkiye %48,2'lik oranla en fazla yardım alabilecek ülke konumundadır. 2011 yılında IPA'dan faydalanmaya başlayan İzlanda göz ardı edilecek olursa %2,4 oranıyla Karadağ IPA'dan en az yardım alacak ülke pozisyonundadır. Bunun yanında ülke nüfusları dikkate alındığında Türkiye kişi başına düşen IPA tahsisatında 66,1 Avro ile en az yardım alan ülke, Karadağ ise 378,2 Avro ile en fazla yardım alan ülke konumundadır.

5.2.6. IPA'nın kurumsal yapılanma

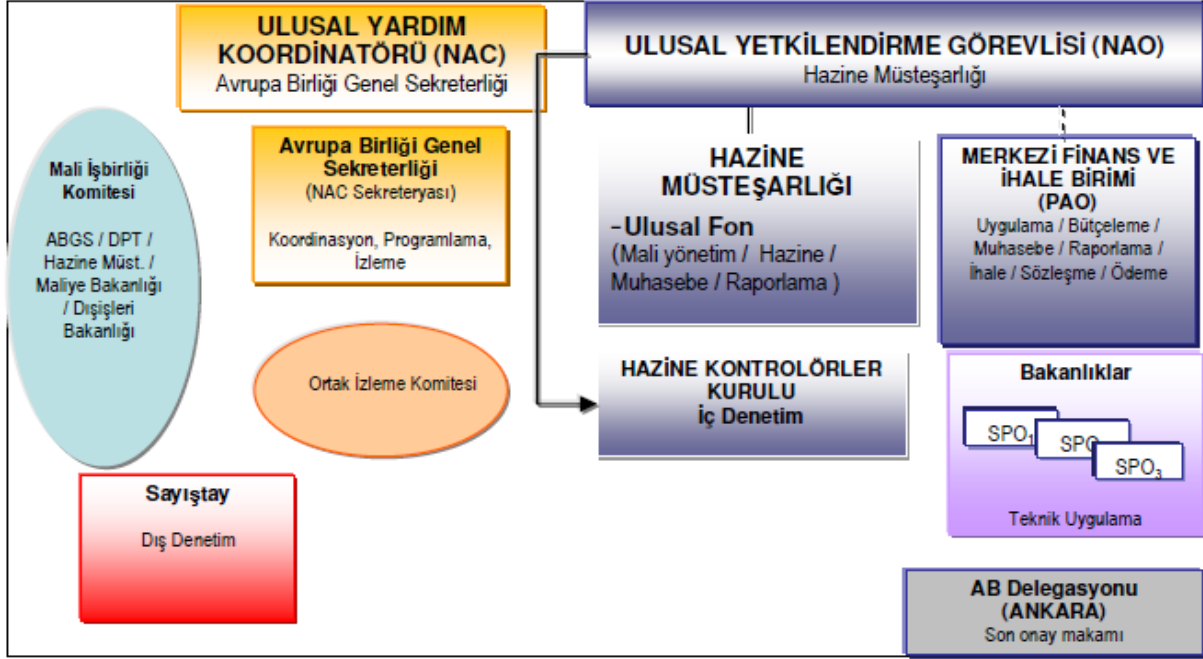
IPA kapsamındaki mali yardımlardan faydalanabilmek için, yararlanıcı ülkenin gerekli idari yapıları oluşturması zorunludur. Bu idari yapıların ne olduğu ve bunların fonksiyonları, IPA Uygulama Tüzüğünde açıklanmaktadır. IPA mali yardımlarını, merkezi olmayan uygulama sistemi vasıtasıyla kullanan bir aday ülkenin IPA Uygulama Tüzüğünde belirtilen idari birim ve otoriteleri kurması gerekir. Yararlanıcı ülke, bu birim ve otoriteler arasında uygun görevler ayırımını sağlar. Bu birim ve otoriteler kurulup işlemeye başladıktan sonra AB Komisyonu, yardım fonları üzerindeki yönetim yetkisini yararlanıcı ülkeye verir. Söz konusu idari birim ve otoritelerin görev ve fonksiyonları aşağıda özetlenmiştir (Akın 2008).

5.2.6.1. Merkezi olmayan uygulama sistemi

AB tarafından kaynak sağlanan projeler, üç farklı yaklaşım ile yönetilmektedir. Bunlar; merkezden, merkezi olmayan ve genişletilmiş merkezi olmayan olarak sıralanabilir (Karabacak 2004).

Merkezi olmayan genişletilmiş sistemde, ihale kararları, Avrupa Komisyonu'na önceden iletilmeden veya Komisyon'un önceden onayı olmaksızın aday ülkedeki sözleşme makamı tarafından alınmaktadır. Bu durumda sözleşme makamı gerçekleştirdiği işlemler için

tam sorumluluk üstlenmekte ve herhangi bir denetim veya soruşturmada bu işlemlerden sorumlu sayılmaktadır. Bununla birlikte sözleşme makamı, ihale duyurularını veya ihale kararı duyurularını yayınlanmak üzere Komisyon'a iletmektedir (Anonim 2002b). Türkiye'de ki Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi Şekil 5.3'de verilmiştir.



Şekil 5.3. Türkiye'de uygulanan Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi (DIS) yapılanması, (Anonim 2010a)

AB tarafından öngörülen bu yapılanmada, mali işbirliğinin değişik evrelerinin farklı birimler ve/veya kişilerce uygulanması ve denetlenmesi söz konusudur. Bu da program hazırlama, izleme ve değerlendirme ile proje uygulama birimlerinin farklılaştırılmasını gerektirmektedir. Böylece AB tarafından finanse edilen programların uygulama sorumluluklarının aday ülkelere verilmiş olmaktadır.

5.2.6.2. Türkiye'deki merkezi olmayan uygulama sisteminin de aktörleri

Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi'nde, AB mali yardımları yararlanıcı ülkede kurulan ve AB tarafından akredite edilen yönetim ve kontrol sistemleri aracılığıyla kullanılmaktadır. Bu kontrol ve yönetim sistemleri ise, sistemin yapısının gerekli kıldığı birimlerin ve tüzel kişiliklerin, yani özel aktörlerin tesis edilmesiyle işlerlik kazanarak etkinleştirilmektedir.

Merkezi olmayan yönetim anlayışının gereği olarak, her bir aktör merkezi yönetimden yetki devri ile karar alma ve uygulama gücüne sahip özerkliğe kavuşmaktadırlar. Bu aktörler, her ne kadar bir merkezi yönetim biriminin bünyesinde yer alsalar ve çalışanları da aynı zamanda kamu görevlisi sıfatını taşıyalar da, Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi kapsamında merkezi yönetimden fonksiyonel bağımsızlığa sahiptirler. Böyle bir bağımsızlık zorunlu bir koşuldur. Çünkü AB mali yardımları yararlanıcı ülkenin kendi politika ve kararlarına göre değil, önceden belirlenen mali işbirliğinin kurallarına göre kullanılabilir. Merkezi olmayan sistemin aktörleri de, mali işbirliği kurallarının icracı birimleri olmaktadır (Çelikleş 2009).

2009/18 sayılı Genelge ile ülkemizdeki Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi'nde görev alacak olan kurum ve kişiler şunlardır:

• **Kurumsal Yapılar ve Yetkili Kişiler**

- Yetkili Akreditasyon Görevlisi (Hazine Müsteşarlığından sorumlu Devlet Bakanındır)
- Ulusal Katılım Öncesi Yardım Koordinatörü (Avrupa Birliği Genel Sekreteri- ABGS)
- Ulusal Yetkilendirme Görevlisi (Hazine Müsteşarı)
- Stratejik Koordinatör (DPT Müsteşarlığı Müsteşar)
- Ulusal Fon (Merkezi Hazine Birimi)
- Program Otoritesi (İlgili Bakanlık Müsteşar Yardımcıları)
- Merkezi Finans ve İhale Birimi (MFİB)
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)
- Denetim Otoritesi (Hazine Kontrolörleri Kurulu)
- Ulusal Otorite (ABGS)
- İç Denetim Birimi (TKDK bünyesinde kurulmuş)

• **Koordinasyon Kurulu ve Komiteleri**

- Mali İşbirliği Koordinasyon Kurulu
- Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma Komitesi
- Sınır Ötesi İşbirliği Komitesi
- Bölgesel Kalkınma ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Komitesi

• **İzleme Komiteleri**

- Katılım Öncesi Yardım İzleme Komitesi
- Sektörel İzleme Komiteleri
- Geçiş Dönemi ve Kurumsal Yapılanma Bileşeni İzleme Komitesi

- Çevre, Ulaştırma, Bölgesel Rekabet Edebilirlik, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programları İzleme Komiteleri
- Kırsal Kalkınma İzleme Komiteleri

6. TÜRKİYE’DE UYGULANAN KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI ve IPARD

6.1. Tarihsel Süreç İçinde Kırsal Kalkınma

Araştırmalar, *kalkınma paradigmlarında* devamlı bir değişimin olduğunu, bu değişimin *kırsal kalkınma yöntemlerini* de etkilediğini ortaya koymaktadır. 1950’li ve 1960’lı yıllarda modernizasyon, 1970’li yıllarda devlet müdahaleleri, 1980’li yıllarda serbest pazar, 1990’lı yıllarda katılım ve yetkilendirme, son olarak 2000’li yıllarda ise yoksulluğun önlenmesi, kırsal kalkınma politikaları üzerinde etkili olmuş kalkınma paradigmlarıdır. Genellikle bu paradigmlar, ortaya çıktıktan sonraki on yıl içinde gelişim göstermişlerdir (Ellis ve Biggs 2001). 1950’li yıllardan itibaren Dünya’da kırsal kalkınma düşüncesinde meydana gelen değişimler aşağıda özetlenmiştir.

- **1950'li ve 1960'lı** yıllarda geleneksel tarımsal üretim yöntemleri yerine modern üretim yöntemleri kullanılmaya başlanmıştır. Modern üretim yöntemlerinin, kırsal alanda yaşanan sorunları çözebileceği düşünülmüştür.

- **1970'li** yıllarda, devletler tarım sektörünü yönlendirerek, kırsal alanda etkili tek yapı haline gelmişlerdir. Ancak, devletlerin bu müdahaleci yapısından kaynaklı olarak kırsal alanlarda pek çok sorunlar ortaya çıkmıştır.

- **1980'li ve 1990'lı** yıllar kırsal kalkınma alanında en etkili değişimin yaşandığı yıllar olmuştur. Katılımcı kırsal kalkınma yaklaşımının geliştirildiği bu yıllarda daha önceki dönemlerde izlenen yukarıdan aşağıya olan kırsal kalkınma yaklaşımı, aşağıdan yukarıya ve süreç yaklaşımına dönüşmüştür.

- Son olarak **2000'li yıllarda**, kırsal yoksulluğun azaltılması ve dolayısıyla kırsal kalkınmaya katkı sağlanmasında, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler ile kırsal kalkınmaya yön veren uluslararası kuruluşların politika ve uygulamalarında **çok sektörlü** bir yaklaşım ön plana çıkmaktadır (Anonim 2004b).

Aşağıda Şekil 6.1'de 1950 yılı sonrasındaki kırsal kalkınma teori, tema ve politikaları gösterilmektedir.

1950	1960	1970	1980	1990	2000
<p><i>Modernizasyon</i> <i>İkili ekonomik model</i> <i>Geri kalmış tarım</i> <i>Topluluk kalkınması</i></p>					
<p><i>Dönüşüm yaklaşımı</i> <i>Teknoloji transferi</i> <i>Mekanizasyon</i> <i>Tarımsal büyüme</i> <i>Tarımın büyüme rolü</i> <i>Yeşil devrim</i> <i>Rasyonel köylüler</i></p>					
<p><i>Bütümlük kırsal kalkınma</i> <i>Devlet tarım politikaları</i> <i>Devlet destekli kredilendirme</i> <i>Yeşil devrim (devam)</i> <i>Kırsal büyüme bağlantıları</i> <i>Devlet destekli kredilendirme</i></p>					
<p><i>Serbest pazar</i> <i>Hükümet dışı organizasyonlarda artış</i> <i>Hızlı kırsal değerlendirme</i> <i>Tarımsal sistem araştırmaları</i> <i>Gıda güvenliği&açlık araştırmaları</i> <i>Üretim olarak değil süreç olarak kırsal kalkınma</i> <i>Yoksulluğu azaltma</i> <i>Kalkınmada kadın</i></p>					
<p><i>Mikro kredilendirme</i> <i>Katılımcı kırsal değerlendirme</i> <i>Aktör odaklı kırsal kalkınma</i> <i>Paydaş analizleri</i> <i>Kırsal güvenlik ağları</i> <i>Cinsiyet ve kalkınma</i> <i>Çevre&sürdürülebilirlik</i> <i>Yoksulluğu azaltma</i></p>					
<p><i>Sürdürülebilir gelişme</i> <i>İyi yönetim</i> <i>Desantralizasyon</i> <i>Katılım eleştirileri</i> <i>Sektör yaklaşımları</i> <i>Sosyal koruma</i> <i>Yoksulluğu yok etme</i></p>					

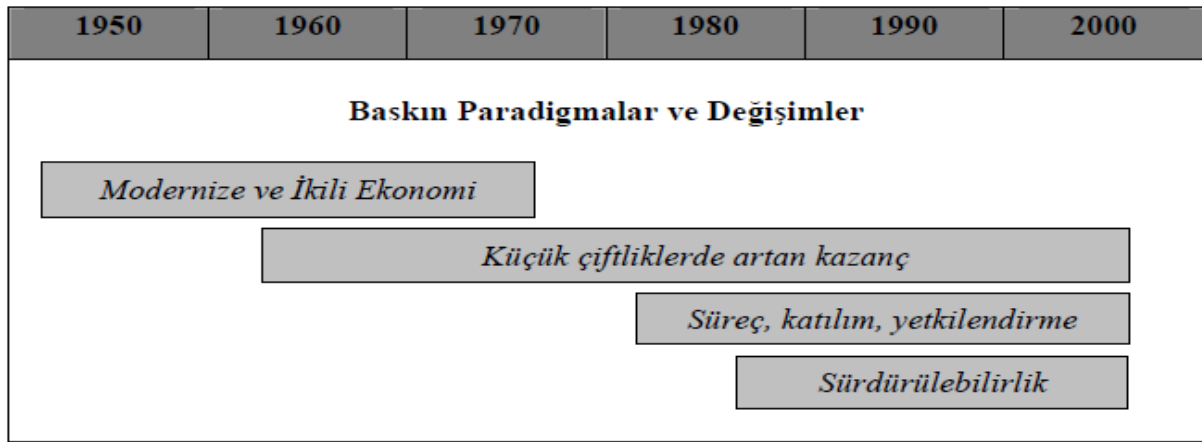
Şekil 6.1. 1950’li yıllardan 2000’li yıllar arasında “kırsal kalkınma” teori, tema ve politikaları, (Ellis ve Biggs 2001)

Yukarıda açıklanan kırsal kalkınma yaklaşımlarındaki değişimlere ek olarak, Ellis ve Biggs (2001), 1950 yılı sonrası kırsal kalkınma politikalarındaki önemli vurguları aşağıdaki biçimde sıralamışlardır (Çelik 2006).

- 1950’li yıllarda etkili olan topluluk kalkınması yaklaşımından, 1960’lı yıllarda küçük çiftçiliğin geliştirilmesi yaklaşımına geçiş,
- 1970’li yıllarda entegre kırsal kalkınma yaklaşımı kapsamında küçük çiftçiliğe devam,
- 1970’li yıllarda etkili olan devlet destekli kırsal kalkınma yaklaşımından, 1980’li yıllarda pazarın serbestleşmesine geçiş,
- 1980’li ve 1990’lı yıllarda süreç, katılım, yetkilendirme ve aktör yaklaşımları,

- 1990'lı yıllarda entegre bir kapsamda sürdürülebilir geçim yaklaşımının oluşumu,
- 2000'li yıllarda kırsal kalkınma için yoksulluğun azaltılması stratejileri,

Şekil 6.2'de 1950'li yıllarda kırsal alanlarda başlayan modernizasyon paradigmasının 1970'li yıllara kadar devam ettiği, 1960'lı yıllardan itibaren küçük çiftliklerin kazançlarının artırılması paradigmasının ise 2000'li yıllara kadar devam ettiği belirtilmektedir. Özellikle 1980'li yıllarda başlayan süreç, katılım ve yetkilendirme paradigması ile sürdürülebilirlik paradigması 2000'li yıllara kadar etkisini göstermektedir. Ayrıca 2010 yıllarda kırsal alanlarda sektör bazlı sürdürülebilir kalkınma paradigmaları etkisini göstermektedir.



Şekil 6.2. 1960'lı yıllardan 2000'li yıllar arasında kırsal kalkınmada baskın paradigmlar ve değişimler, (Ellis ve Biggs 2001)

6.2. Türkiye'de Kırsal Kalkınma Çalışmalarının Tarihçesi

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar uygulanan kırsal kalkınma politikaları, planlı dönem öncesi ve planlı dönem sonrası olarak ikiye ayırmaktadır.

6.2.1. Planlı dönem (1963 yılı) öncesi politikaları ve uygulamalar

Türkiye'de kırsal alanda kalkınma sağlanmasına yönelik çalışmalar, Cumhuriyetin kuruluş yıllarına kadar gitmektedir. Cumhuriyetin kuruluşu ile başlayan modernleşme hareketleri, kırsal kesimde kalkınma çabalarını da etkilemiştir. Nüfusun önemli bir bölümünün kırsal alanda yaşadığı ve ekonominin ağırlıklı olarak tarıma dayandığı Cumhuriyet döneminde, kırsal kalkınmaya özel bir önem verilmiştir. Bu dönemde, 1924

yılında yürürlüğe giren 442 sayılı **Köy Kanunu** ile 1940 yılında kurulan **Köy Enstitüleri** iki önemli gelişme olmuştur. Ancak Köy enstitüleri 1954 yılında yine bu dönemde kapatılmıştır.

1925 yılında tarımda aşar vergisi kaldırılmış, toprakla ilgili özel mülkiyet hakkı benimsenmiş, vakıf arazileri de hazineye ve bazı zengin grupların eline geçmiştir. Bir grup topraksız çiftçiye ve göçmenlere 1923-1938 yılları arasında 3,7 milyon dekar vakıf ve mera arazisi dağıtılmıştır. Bu önlemlere bağlı olarak 1929 yılına gelindiğinde tarım %27'lik bir büyüme sağlanmıştır. Ekonomide devletçilik politikası bu dönemde başlamış, 1932 yılından itibaren tahıl fiyatları desteklenmeye başlanmış, buğday koruma kanunu çıkarılmış ve bununla ilgili Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur. Bu gelişmelerden sonra 1933'e gelindiğinde tarımda üretim rakamları sevindirici düzeye gelmiştir. Örneğin, tahıl üretiminde ekim alanı %9 genişlerken üretim %63 kadar artmış, aynı değerler sırasıyla baklagil de %17 ve %72, şeker pancarında %205, patatesten %39 ve %47 olmuştur. Tarımda gelişme %100 artmış, tarımın milli gelirdeki payı %42 olurken ihracattaki payı da %85'e çıkmıştır (Dernek 2006).

Bu yıllarda tüm Türkiye de Devlet, ziraat ile ilgili kurumlar ve tesisler kurmaya ve teknik manada bu işi sahiplenmeye başlamıştır. Ankara'da Tarım Bakanlığına bağlı alt genel müdürlükler kurulurken, Ankara dışında da Bakanlığın İl ve İlçe Teşkilatları, bunlara ilave olarak tohum ıslah istasyonları, meyvecilik, bağcılık, çay ve zeytin fidanlıkları kurulmuştur. Hayvancılık alanında da hayvan ıslahı için istasyonlar, karantina birimleri ve laboratuvarları, araştırma enstitüleri açılmış, hastalık ve zararlılarla mücadele programları hazırlanmış ve yürütücü kuruluş olarak zirai mücadele istasyonları ve enstitüleri kurulmuştur. Tüm bu kurumlarda çalışacak nitelikli personelleri yetiştirmek amacıyla Ankara'da ziraat, orman, veteriner, ziraat sanatları ve tabii bilimler fakültelerini içine alan ve üniversite düzeyinde olan Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştur. Tarım potansiyeli olan illere ise orta öğretim düzeyinde ziraat okulları açılmıştır. Yine bu yıllar da Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri kurularak, Türk Çiftçisine girdi ve kredi desteği vermiştir.

Devlet bu dönemde toprak reformunu yeniden gündeme almış, 1945 yılında 4753 sayılı "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nı çıkarmış, uygulamanın ilk aşamasında sadece devlete ait arazilerin bir bölümü 432 bin aileye, aile başına ortalama olarak 51,6 dekar toprak dağıtılmıştır. Yasa daha fazla uygulama ortamını bulamamış ama tam tersine siyaseti etkilemiştir. Toprak reformuna karşı çıkan bir grup milletvekili yasaya karşı çıkarak 1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılmış ve Demokrat Partisini kurmuşlardır. Bu hareket

aynı zamanda Türkiye’de çok partili sisteme ve demokrasiye geçişin başlangıcı olmuştur (Özçelik 2005).

Demokrat Partinin iktidar olduğu 1950-1959 yılları ekonomide plansız dönem olarak tanımlanır. Bununla birlikte bu dönemin ilk 1950-1953 yılları arasında tarım sektörü hızlı bir gelişme göstermiştir. Gelişmede bu dönemde gelen Marshall yardımı itici güç olmuş, tarımdaki traktör sayısı artarken buna bağlı işlenen alanlar genişlemesi, tarımsal kredilerin artırılması, iklim koşullarının iyi gitmesi gibi olumlu durumlar üretimi artırmıştır. Yine bu dönemde karayollarına bağlı ulaşım olanaklarının genişlemesi, Kore savaşı nedeni ile tarımsal ürün fiyatlarının yükselmesi gibi konjoktürel gelişmeler ve ürün destekleme fiyatlarının yüksek tutulması, tarımsal vergilerin düşürülmesi gibi tarım politikalarının izlenmesi tarıma yeni bir ivme kazandırmıştır. Sonuçta ekim alanı 14,5 milyon hektardan 18,8 milyon hektara çıkmış, tarımsal üretim 1 kat artmış, buğday ekim alanı %100 artarken, üretim miktarı %132, verim 95 kg’dan 110 kg’a çıkmış arpa ekim alanı %63, üretim miktarı %124, verim 95 kg’dan 130 kg’a yükselmiştir. Tarımın milli gelirdeki payı %37,5’ye, kırsal alanda yaşayan nüfus, toplam nüfusun %68’ine düşmüş, GSMH yıllık ortalama %11,3 oranında artarken, Türkiye buğday ihraç eden ülkeler arasında dördüncü sırada yer almıştır. Ne yazık ki bu gelişme uzun sürmemiş, 1954 yılında yaşanan kuraklığın etkisi ile tarım gelirinde %10 azalma olurken, milli gelir de %3 düşmüştür. Tarım ikinci planda kalırken, sanayi ve ulaşım sektörüne yatırım yapılmış, buna karşın artan iç ve dış borçlanma ve yüksek enflasyonu önlemek için devalüasyona gidilmiş, kredi hacmi dondurulmuş ve dış ticarete kota konarak, borç ödemeleri zamana yayılmıştır (Özçelik 2005).

6.2.2. Planlı dönem (1963 yılı) sonrası politikaları ve uygulamaları

Planlı Dönem olarak adlandırılan 1963 yılı ve sonrasında, Türkiye de kırsal kesimin kalkınması için önerilen ve uygulamaya konulan kırsal planlama modelleri, yerel, bölgesel ve ulusal ölçeklerde mevcut kırsal kalkınma politikaları ile uygulamaları değerlendirmeye alınmıştır. Söz konusu politika ve uygulamalar, Kırsal Kalkınma Modelleri, Ülkesel Politika ve Belgeler, Kırsal Kalkınma Projeleri (KKP) ve Bölgesel Kalkınma Projeleri olmak üzere dört ana başlık altında gruplandırılmıştır (Çizelge 6.1).

Çizelge 6.1. Türkiye’de kırsal kalkınma politika ve uygulamalarını sınıflandırılması, (Çelik 2006)

TÜRKİYE’DE KIRSAL KALKINMA POLİTİKA VE UYGULAMALARI
<i>I- Uygulanan Modeller (Yaklaşımlar)</i>
<ul style="list-style-type: none">• Örnek Köy Modeli (1963-1965)• Toplum kalkınması Modeli (1963-1972 / I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemleri)• Çok Yönlü Kırsal Alan Planlaması (1965-1970)• Merkez Köy Modeli (1971-1983)• Köykent Modeli (1978-1980 / 2000-2002)• Tarım kentleri modeli (uygulanmadı)
<i>II- Ülkesel Politika ve Belgeler</i>
<ul style="list-style-type: none">• Beş Yıllık Kalkınma Planları• Tarım Stratejisi Belgesi (2006-2010)• Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji Belgesi-UKKS
<i>III- Kırsal Kalkınma Planı (KKP) ve Kalkınma Projeleri (KP)</i>
<ul style="list-style-type: none">• Çorum Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi (1976-1984)• Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi (1982-1989)• Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi (1990-1999)• Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi (1991-2001)• Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi (1997-2006)• Erzincan-Sivas Kırsal Kalkınma Projesi (2005-2012)• Diyarbakır-Siirt-Batman Kalkınma Projesi (2006-2012)• Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projeleri• Doğu Anadolu Havza Geliştirme Projesi• Ortak Ormancılık İçin Uygun Metotların Geliştirilmesi Projesi• Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi• Köy Bazlı Katılımcı Yatırımcı Programı• Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi
<i>IV- Bölgesel Kalkınma Projeleri</i>
<ul style="list-style-type: none">• Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)• Doğu Anadolu Projesi (DAP)• Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP)• Konya Ovası Projesi (KOP)

6.2.2.1. Kırsal kalkınmada uygulanan modeller (yaklaşımlar)

Kırsal alana götürülen hizmetlerde maliyetlerin azaltılması, yerleşmelerin altyapı olanaklarının geliştirilmesi ve kırsal alanda yaşayanların yaşam kalitelerinin artırılması amaçlarıyla, siyasetçilerin de etkisiyle farklı hükümet dönemlerinde örnekköy, toplum

kalkınması, çok yönlü kırsal alan planlaması, merkez-köy, köykent ve tarım-kentleri kırsal kalkınma modelleri geliştirilmiştir. Bu bölümde, kırsal kalkınma modelleri anlatılmıştır.

Örnekköy Modeli

Örnekköy modeli köye götürülen hizmetlerde eşgüdüm sağlanması, hizmetlerden çevrede bulunan köylerin de yararlanabilmeleri, benzer sorunlardaki köylerin bir araya getirilmesi ve başka köylere örnek olacak somut bir gelişme modelinin ortaya konulması görüşlerine dayanmaktadır (Keleş 1992).

Modelin çalışmalarında öncelikle köy araştırmaları yapılarak, örnekköy olabilecek köyler seçilmiştir. Bu köylerin hâlihazır haritaları hazırlanarak; eğitim, kültür, tarım, hayvancılık, sulama, içme suyu, elektrik enerjisi, ulaşım durumu ve diğer gereksinimleri belirlenmiştir. Daha sonra bu köylerle ilgili etüt ve proje hazırlıklarına geçilmiş ve uygulama için beş yıllık programlar oluşturulmuştur.

Örnekköy Modeli, 1963–1966 yılları arasında sadece Ankara ve İstanbul İllerinin bazı köylerinde uygulanmıştır. Model, merkezi olarak kamu görevlilerince hazırlanması, halk katılımını içermemesi, köydeki yapısal değişiklikleri gerçekleştirmek yerine kırsal yerleşmenin fiziki görünümünü değiştirmeyi ön planda tutması ve olanakların sadece bir köyde toplanmış olması açılarından eleştirilmektedir (Çelik 2006).

Toplum Kalkınması Modeli

Toplum Kalkınması Yaklaşımının tanımı, ana ilkeler, esasları ve hedefleri, Türkiye’de ilk olarak, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında belirtilmiştir. Yaklaşım, planda, “Çeşitli hizmet ve çalışmaların yapılması, dernek, kooperatif gibi teşkilatların kurulması ve idare ile toplulukların işbirliğinin sağlanmasını kavrayan bir çalışmadır.” şeklinde tanımlanmıştır. Planda yaklaşımın, kitleleri eğitecek, birlikte çalışmaya yöneltecek, toplum yapısında istenen değişikliklerin gerçekleşmesini sağlayacak, toplumsal enerjiyi yaratıcı bir şekilde harekete geçirmeye yol açacak önemli bir kalkınma metodu olduğu belirtilmiştir (Anonim 1963). Ayrıca, merkezi ve yerel yönetim arasında güçlü bir ilişkinin ve Toplum Kalkınması Enstitüsünün kurulması öngörülmüştür.

1963 yılı programı kapsamında Korkuteli (Antalya), Altınözü (Hatay), Terme (Samsun), Bünyan (Kayseri), Bolu Merkez ve Muş'ta toplum kalkınması çalışmalarına başlanılmıştır. 1964 yılında ise Köyceğiz (Muğla), Ulukışla (Niğde), Hınıs (Erzurum), Tavas (Denizli), Maçka (Trabzon) ve Orta (Çankırı) deneme alanı olarak seçilmiştir (Geray 1974, Çelik 2006).

Sonuç olarak 1967 yılı sonuna kadar her ilden bir ilçenin, 1977 sonuna kadar da bütün köylerin toplum kalkınmasının kapsamına alınması öngörülmüş, ancak 1967 yılı sonunda toplum kalkınması ile ilgili çalışmalara hiçbir değerlendirme yapılmadan son verilmiştir. Modelin, halkın girişkenliği ile gönüllü katılımı üzerine kurulması, modelin başarılı olmasının önündeki en büyük engel olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte Yönetim yapısında, modele yönelik gerekli düzenlemeler yapılmaması, planlamanın merkezden yapılması, modelin eğitim aşamasında gerekli hassasiyetin gösterilmemesi sebebiyle gerekli başarı sağlanamamıştır.

Çok Yönlü Kırsal Alan Planlaması

Daha önce Hollanda, İtalya ve İsrail gibi ülkelerde uygulanmış olan Çok Yönlü Kırsal Alan Planlaması Modeli, 1965 Yılından itibaren Türkiye'de de Köyişleri Bakanlığınca uygulanmaya başlanmıştır. Model de özet olarak, kırsal alanların kendi başlarına yeterli birimler haline gelmesi, kırsal alanların kentin çekiciliği karşısında rahatça yaşanabilir hale getirilmesi ve bölgenin mevcut kaynaklarının en akılcı bir biçimde işletilmesini hedeflenmiştir.

Söz konusu yaklaşım, kırsal yerleşmelerin toplumsal, fiziksel ve ekonomik sorunlarına eğilip, köy kalkınmasını ilgilendiren tüm konuları kapsamaktadır. Bunların içinde aile planlaması, eğitim, sağlık, sosyal hizmetler planlaması, üretim, pazarlama, yeni tekniklerin uygulanması, toprağı en verimli şekilde kullanma esasları, kooperatif ve kredi gibi ekonomik konuları da bulunmaktadır. Plan makro, mikro ve bölgesel plan çerçevesinde olmak üzere üç ölçekte düşünülmüştür (Çetiner 1980, Çelik 2006).

Köyişleri Bakanlığı, aynı tip köy planları ve köy kümeleri hazırlayarak İzmir, Manisa, Diyarbakır, Uşak, Urfa ve Malatya'da uygulamaya koymuştur. 1965 yılında köy planlaması çalışmalarına başlanmış ve bunun için ekonomik, kültürel ve fiziksel yönleri ile çevre köyler

üzerinde etkili olabilecek örnek köyler seçilmiştir. 13 köyün planları hazırlanarak, uygulanması için il ve ilçe toplum kalkınması eşgüdüm kurullarına sunulmuştur. 1965 yılı yöntemleri ile sayıları 40000'in üzerinde olan köylerin planlanamayacağı anlaşılmıştır (Geray 1974, Çelik 2006).

Merkez Köy Modeli

Merkez Köy Modeli, ilk olarak İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içinde yer almış, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında bir politika aracı olarak kabul edilmiştir. Yaklaşım, köy kümeleri arasında en merkezi yerde olan yerleşmeye hizmetlerin götürülerek, çevredeki yerleşmelerin buradan faydalanmasını içermektedir. Merkez Köyler aracılığı ile çevredeki yerleşmelere götürülecek hizmet ve programlar içinde sağlık evleri ve ocakları, ana-çocuk sağlık merkezleri, temel eğitim ve yatılı bölge okulları, sabit mesleki köy kursları, karakollar, pazaryerleri, aşı ve suni tohumlama istasyonları, PTT şube ve ajansları yer almaktadır. Ayrıca gezici nitelikte görev yapan kamu kuruluşlarının da Merkez Köyde yer alması yaklaşımın önerileri içerisinde (Çetiner 1980). Merkez Köyler, ilçe kaymakamlıkların da oluşturulan ve kaymakam ve kurum amirlerin den oluşan bir kurul tarafından belirlenmiştir.

06.12.1983 tarih ve 83/7493 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile merkez köylerin kurulduğu açıklanmıştır. Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenen merkez köylerin sayısı 4319, merkez köylere bağlı köy sayısı ise 36022'dir. Merkez köyü en fazla olan iller Konya, Sivas, Ankara, Balıkesir, İzmir, Kars, Kastamonu ve Ordu illeridir. En az sayıda merkez köyü olan iller ise, Kırşehir, Niğde, Burdur, Isparta, Muş, Tekirdağ, Tunceli, Kırklareli ve Nevşehir'dir (Anonim 2000c).

Merkez Köy Modelinde ana amaç olarak merkez köyler vasıtası ile kırsal alanlara yaygın ve kaliteli hizmet olarak hedeflenmiş ancak köyler de yaşayan nüfusu, kırsala bağlayacak ekonomik çeşitliliğe ve gelir artırıcı faaliyetlere yeterince yer verilmediği için yaklaşım istenilen ölçüde başarıya ulaşmamıştır. Merkez Köy yaklaşımı sonucunda, kırsal yerleşim alanlarında gerekli olan ekonomik kalkınma sağlanamadığı için kentsel alanlara olan göç engellenememiştir.

Köykent Modeli

Kalkınmanın köyden değil, köylüden başlaması ilkesine dayanan köy-kentler; çevrelerindeki yerleşme yerlerinde bulunmayan hizmetlerin toplandığı bir merkez olma niteliğinden başka üretimin sanayiye dönüştürüldüğü, istihdam yaratıcı yatırımların gerçekleştirildiği, köyün kentleştirilerek kentteki hizmetlerin sunulduğu merkezler olma işlevleri yüklenmiştir. Köy-kent uygulamalarında, köyde yalnız fiziki düzenlemeler ve altyapı yatırımları yapılması ile kalkınmanın sağlanamayacağı kabul edilmekte; tarımsal üretim, kredi, satış ve tüketim kooperatiflerini de içine alan bir örgütlenme ve çevre düzenlemesiyle yaşanabilir ve sürdürülebilir bir ortam yaratılması ve bu sayede köylülerin kentlerdeki yaşam düzeyine kavuşturulması amaçlanmaktadır (Gülçubuk 2001).

İlk olarak Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan merkez köy kavramı, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından geliştirilerek Köykent adıyla ilk kez 1969 seçim bildirgesiyle kamuoyuna açıklanmıştır. CHP'nin getirmiş olduğu köykent kavramının, köyden kente, köylülüğten kentliliğe, tarım toplumlarından sanayi toplumuna düzenli geçişi tanımladığı belirtilmiştir (Çelik 2006).

1978 yılında, iki pilot bölgede köykent projesi hazırlanmıştır. Bunlar, Orman Bakanlığı'na bağlı Taşkesti (Bolu) ve Köyişleri ve Kooperatifler Bakanlığı sorumluluğundaki Özalp (Van)'dir. İki ayrı Bakanlığın, köykent uygulamalarında birbirinden bağımsız çalışması eşgüdümü engellemiştir. Taşkesti'deki uygulama hiçbir kuramsal çalışma yapılmadan başlatılmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Özalp için düşünülen proje ise yaşama geçirilememiş ve iktidar değişikliğinden sonra iptal edilmiştir. Dolayısıyla, köykent uygulamaları ile beklentiler gerçekleştirilememiştir.

Başlatıldığı tarihten bu yana, çok büyük oranda kamu kaynaklarının kullanılmasıyla, proje kapsamında yapılan işler şu şekilde özetlenebilir: 75 kilometrelik yol yapımı, 12 kilometre yolun asfaltlanması, 9 köyü birbirine bağlayan yolların yapımı-onarımı, içme suyu temini, 9 köyde köy konağı ve ilköğretim okulunun inşası, sağlık ocağı, köye yönelik futbol sahaları, gezici kütüphane, ambulans, meyvecilik-hayvancılık-seracılık çalışmaları ve orman ürünleri entegre tesisi ile 250 yeni konutun inşaatı gerçekleştirilmiştir. (Gülçubuk 2001).

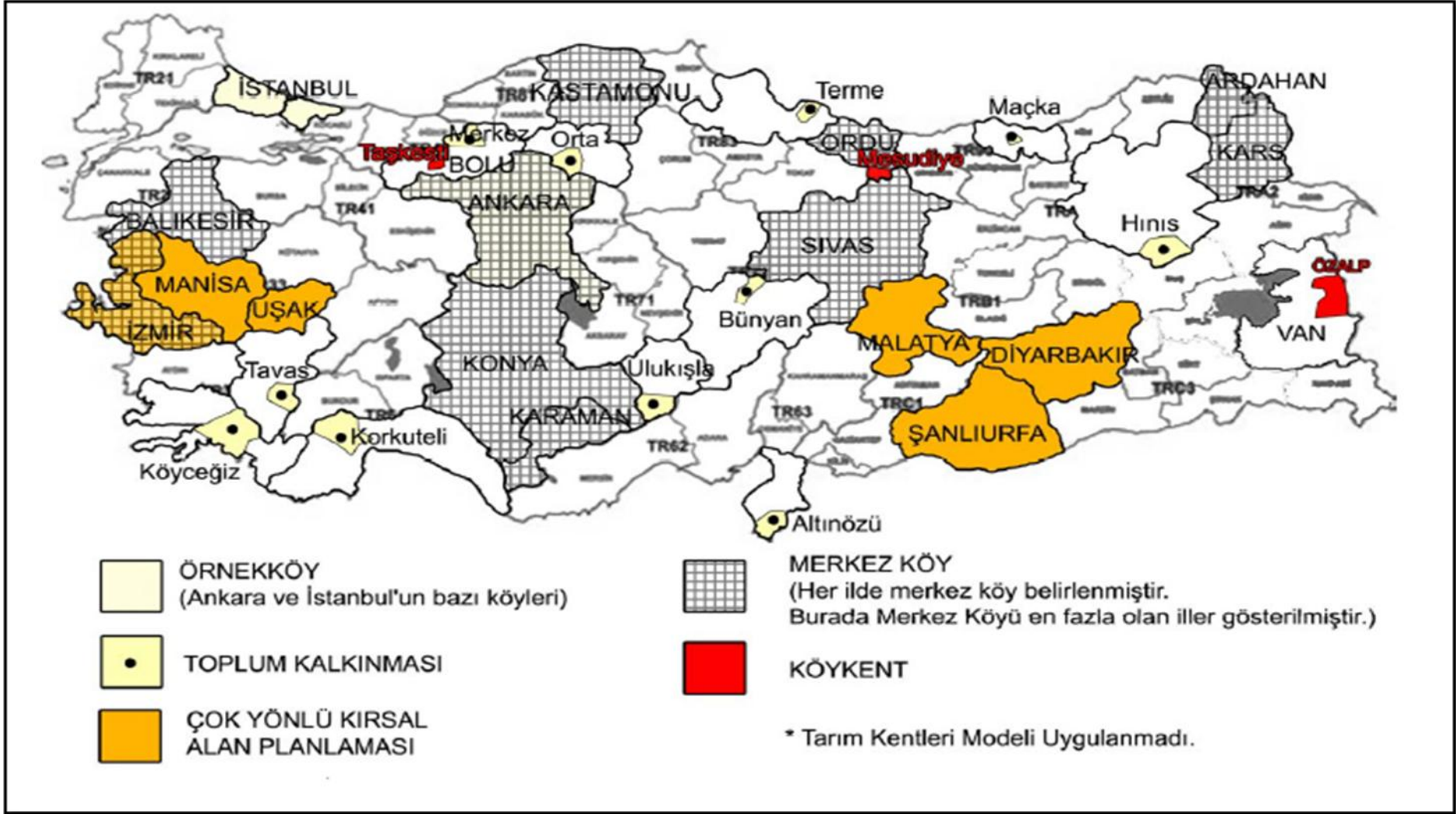
Tarım Kent Modeli

Tarım Kentleri, günümüzden 40 yıl önce Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) tarafından geliştirilmiş bir köy kalkındırma modelidir. MHP'nin 1973 yılı seçim bildirgesinde Tarım Kentleri Projesinden bahsedilmiştir. Proje ile her bölgede 8 veya 10 köyün bir ünite oluşturacak şekilde bir araya getirileceği, bu köylerin merkezindeki köyün tarım kenti olarak planlanacağı, köylerin tarım kenti ile tarım kentinin de en yakınındaki kentle ulaşım bağlantısının sağlanacağı, tarım kentine tüm devlet olanaklarının götürüleceği ve buralarda tarım atölyeleri ile tarıma dayalı orta ölçekte sanayi tesislerinin kurulacağı ifade edilmiştir. Tarım Kentleri, hizmet ve olanak yönünden köylerin birleştirilmesini esas alan bir projedir. 4000 kadar köyde uygulanması düşünülen tarım kentlerine bütün devlet olanaklarının götürülmesi, buraların kültürel ve ekonomik açıdan merkezi yerler olması düşünülmüştür (Çelik 2006).

Tarım-kentleri, hizmet ve olanak yönünden köylerin birleştirilmesini esas alan bir projedir. Bu proje ile kırsal birimlerin 8–10 tanesinin hatta yakın yerleşimli yörelerde daha fazlasının cazibe odağı haline gelmesi ve belli koşullar içerisinde birleşmelerinin sağlanması ve böylece ortaya çıkacak 5–6 bin kadar tarım-kentine orta vadede kentlerde bulunan altyapı, sosyal, ekonomik ve kültürel olanakların götürülmesi planlanmıştır. Bu yaklaşımda, örgütlenme tipi olarak “üretici birlikleri” öngörülmekte ve oluşacak merkez köy yerine ise “köy sosyal yerleşme birimleri” kavramları temel alınmaktadır. Ancak, hizmet ve olanak yönünden köylerin birleştirilmesini esas alan Tarım Kentleri düşüncesi gerçekleştirilememiştir.

6.2.2.1.1. Kırsal kalkınma modellerinin değerlendirilmesi

- 1) Toplum Kalkınması Modeli dışındaki Modellerin pek çoğu halk katılımını içermemiş ve modellerin tümü tepeden inmece yaklaşımına uygulanmıştır.
- 2) Toplum Kalkınması modeli ilçe düzeyinde, diğer modeller köy veya köy grupları düzeyinde yürütülmüştür.
- 3) Modellerde kırsal alan, sosyal, ekonomik, kültürel ve doğal boyutları ile bir bütün olarak ve geniş kapsamlı bir yaklaşımla ele alınmamıştır.
- 4) Modellerin hazırlanmasında ana politika, kırsal alanlara hizmet sağlamak olmuştur.
- 5) Tarım politikaları, modellere doğrudan doğruya uygulanamamış, tarım politikasının uygulanması ile modeller arasında ilişki oluşturulamamıştır.
- 6) Modellerin uygulanacağı alanların yer seçiminde genellikle siyasiler etkili olmuştur.
- 7) Modellerin hazırlanmasında bölgesel ve yerel farklılıklar dikkate alınmamıştır.
- 8) Modellerin hazırlanmasında ve uygulanmasında, koordinasyon ve işbirliği yetersizlikleri olmuştur.
- 9) Modeller, merkezi idare tarafından hazırlanmış ve yürütülmüş, yerel yönetimler bu süreçlerde aktif rol alamamıştır.
- 10) Modellerin hazırlık aşamasında sosyoekonomik analiz yapılmamıştır.
- 11) Modellerde, kır ve kent bütünleşmesi sağlanamamış kırsal kalkınma kentlerden ayrı düşünülmüştür.
- 12) Modellerin uygulaması sırasında ve uygulama sonrasında değerlendirme çalışmaları yeterince yapılamamıştır.
- 13) Modellerden edinilen deneyimler yeni çalışmalara aktarılmamıştır.
- 14) Uygulanmakta olan bir modelinin kesin sonuçları alınmadan, başka bir modelin uygulamasına geçilmiştir.
- 15) Modellerde, üretici örgütlenmelerine gereken önem verilmemiştir.
- 16) Modellerin uygulama sürecinde çalışacak deneyimli personel sıkıntısı yaşanmıştır.
- 17) Modellerin projelendirilmesinde ve uygulanmasında maddi olanaklar kısıtlı olmuştur.



Şekil 6.3. Türkiye’de Kırsal Kalkınma Modelleri, (Çelik 2006)

6.2.2.2. Ülkesel kırsal kalkınma politika ve belgeleri

6.2.2.2.1. Kalkınma planlarında kırsal kalkınma politikaları

1960'lı yılların başında Türkiye, planlı kalkınma dönemine girmiş ve beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmaya başlanmıştır. Bu dönemde kurulan DPT tarafından hazırlanan ilk beş yıllık kalkınma planı, 1963 yılında uygulamaya konulmuştur. 1963 yılından günümüze kadar 10 adet kalkınma planı hazırlanmıştır. Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013 yıllarını ve 10'uncu Kalkınma Planı ise 2014-2018 yıllarını kapsamaktadır. Bu bölümde, kalkınma planlarında yer alan kırsal kalkınma politikaları incelenmiştir. Kırsal kalkınma politikaları, kalkınma planlarında 8'inci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve 9'uncu Kalkınma Planı dışında doğrudan yer almamış, konuya, *toplum kalkınması* ve *köy kalkınması* gibi başlıklar altında yer verilmiştir. 10'uncu Beş Yıllık Kalkınma Planında ise *yaşanabilir mekânlar*, *sürdürülebilir çevre* başlığı altında incelenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967)

1963–1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte, Türkiye'de planlı dönem başlamış, sosyoekonomik kalkınmanın etkin ve rasyonel bir şekilde gerçekleştirilebilmesi amacıyla planlı kalkınma ilkesi benimsenmiştir. Planlı dönemle birlikte, gerek kırsal alana altyapı ve kamu hizmetlerinin sunumu, gerekse kırsal kalkınmanın hızlandırılması amacıyla çeşitli stratejiler geliştirilerek uygulamaya konmuştur. Bu süreçte, kırsal kesimdeki yaşam kalitesinin kentsel kesime yaklaştırılması, kırsal alana götürülen hizmetlerin maliyetlerinin azaltılması ve daha geniş topluluklara ulaşarak hizmet etkinliğinin ve kalitesinin artırılması gibi amaçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Plan, kırsal alanda kalkınma için Toplum Kalkınması yönteminin uygulanmasını öngörmüştür. Bu yöntem yanında kredilendirme, pazarlama kolaylıkları, kooperatifleşme ve toprak reformu da bu planın öngördüğü diğer çözümler arasındadır. Toplum Kalkınması çalışmalarına ek olarak, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, bölge planlaması ve kalkınması kavramından hareketle, Antalya ve Çukurova Bölge Kalkınma Planları, yabancı

uzmanların da katkılarıyla geliştirilmiştir. Planda, Toplum Kalkınması Enstitüsü kurulması planlanmış, ancak bu gerçekleştirilememiştir (Çelik 2006).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968–1972)

Planda, kırsal kalkınma ile ilgili konular, *Köy ve Köylü Sorunu* başlığı altında incelenmiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında da toplum kalkınması modeli "*Küçük Toplum Birimlerinde Teşebbüs Gücünün Geliştirilmesi Programları*" adıyla yer almıştır. Ayrıca plan kapsamında halkın eğitilmesi, örgütlenmesinin ve gönüllü katılımının önemi vurgulanmıştır. Kırsal alanların kalkındırılması için ilk planda düşünülen tedbirler, İkinci Planda da uygulanmıştır. Planda, köy ve köylü sorunu ile ilgili olarak;

- Köylülerin kalkındırılması ve artan gelirden pay almaları,
- Köylere kamu hizmetlerinin götürülmesi,
- Toprak-insan ilişkilerinin düzenlenmesi,
- İstikrarlı bir fiyat politikası güdülmesi,
- Tarıma ucuz girdiler sağlanması,
- Uygun bir pazarlama düzeni kurulması,
- Etkili bir kredi politikası uygulanması,
- Kooperatifleşmenin desteklenmesi,
- Tarımda çalışan nüfusun tarım dışı sektörlere geçmesi hedeflenmiştir (Çelik, 2006).

1972 yılında toprak ve tarım reformunun gerçekleşmesi için *Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu*, bu plan döneminde kabul edilmiştir. Çıkarılan kanunla birlikte kırsal alanda modern anlamda kooperatifleşmeye hız verilerek, Türkiye’de ki kooperatiflerin finansman ihtiyacını karşılayacak Kooperatifler Bankası kurulması planlanmış ancak bu banka daha sonra kurulamamıştır. Yine bu dönemde Köykent ve Tarımkent gibi kırsal kalkınma modelleri geliştirilmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973–1977)

Planda, kırsal kalkınma ile ilgili konular, *Kırsal Yerleşme ve Köy ve Köylü Sorunu* başlıkları altında incelenmiştir. Planın yaklaşımı, hızlı bir sanayileşme sonucunda elde edilecek büyümenin kırsal yaşama yansımaları için gerekli önlemlerin alınması biçiminde

özetlenebilir. Planda, *Köy ve Köylü Sorunuyla* ilgili olarak uzun dönemde, köylünün yaşam düzeyinin giderek yükseltilmesi amaçlanmıştır. Planlanan gelişmeler ve oluşturulan politikalar; özellikle tarım ve toprak reformu, tarımda üretimin geliştirilmesi, kooperatifleşme, kredi ve pazarlama etrafında yoğunlaşmıştır. Ayrıca, altyapı ve sosyal hizmetlerin bir bütün halinde köylere götürülmesi öngörülmüştür (Çelik 2006).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının da, kırsal kalkınma ile ilgili konular: *Kırsal Yerleşme, Köylüye Yönelik Politikalar ve Kalkınmada Öncelikli Yöreler* başlıkları altında incelenmiştir. Plan kapsamında, tarımsal gelişme için köylünün kalkınmasının önemi ve bunun için sanayi toplumuna köylünün katkısının şart olduğu vurgulanmıştır. Etkili bir toprak reformu, demokratik kooperatifleşme, köy kalkınması için devlet destek ve müdahalesi, köykentler aracılığı ile yeni bir üretim ve yerleşim düzeninin oluşturulması, kırsal kalkınmanın araçları olarak belirlenmiştir. İki pilot yöre de sürdürülen, köy-kent uygulaması 1979 yılında sona ermiştir. 1980’li yıllarda merkez köy niteliğindeki yerleşmelerle kırsal alana yönelik hizmetlerin bu merkezler aracılığıyla ulaştırılması hedeflenmiştir.

Planda, kırsal gelişmeyi hızlandırmak için oluşturulan politikalar; etkili bir toprak reformunun yapılması, demokratik kooperatifleşmenin sağlanması, kırsal kesimde kalkınma için devlet düzenlemesi ve desteğinin sağlanması, köykent aracılığı ile yeni bir kırsal yerleşim düzeninin oluşturulması olarak sıralanmıştır. Tüm bu politika ve hedeflere ek olarak, *Kalkınmada Öncelikli Yöreler* kavramı gündeme taşınmış bu kapsamda, Aşağı Fırat ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi için çok amaçlı gelişme projesi hazırlanması planlanmıştır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, kırsal kalkınma açısından önceki kalkınma planlarıyla karşılaştırıldığında daha geniş kapsamlıdır.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Planda, kırsal kalkınma konusu, *Köye Götürülen Hizmetler, Kalkınmada Öncelikli Yöreler* başlığı altında incelenmiştir. Köylere hizmet götürmek amacıyla geliştirilen Merkez Köy Modeli kapsamında 1983–1990 yılları arasında, merkez köylerde özellikle eğitim, sağlık, sosyal tesisler, ulaşım, elektrik, içme suyu gibi altyapı hizmetlerinde, örgütlenme, yem ve süt

fabrikası gibi kırsal sanayi tesislerinin yaygınlaşmasında bazı anlamlı gelişmeler görülmüştür. Özellikle köylünün refah seviyesinin yükseltilmesi için kırsal kesimde sosyal ve ekonomik hizmetlerin sağlanması hedeflenmiştir. Bunun için merkez köylerin araç olarak kullanılması planlanmıştır.

Plan kapsamında, büyük ölçekli yatırımların yanı sıra küçük ölçekli ve emek yoğun sanayi projelerinin de teşvik edileceği belirtilmiştir. Bu kapsamda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde özellikle Ortadoğu pazarına yönelik, taşıma maliyetlerine duyarlı mal üreten işletmelerin kurulması öngörülmüştür. Ancak, bölgelerarası farklılıkların giderilmesi öngörüldüğü oranda gerçekleştirilememiş, miras hukukunda istenilen yeni düzenlemeler yapılamamış ve tarım topraklarının mülkiyetinden kaynaklı sorunlar çözülememiştir (Çelik 2006).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990–1994)

Planda, kırsal kalkınma ile ilgili konular: *Bölgesel ve Yöresel Gelişme* başlığı altında, *Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Kırsal Alanlara Götürülen Hizmetler* alt başlıklarında incelenmiştir. Kalkınmada öncelikli yörelere yerine imalat sanayi, madencilik ve bunlara dayalı sanayilerin kurulmasına, Devletin de bu yörelerde yapılacak çalışmalara öncülük yapması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, Kalkınmada Öncelikli Yörelere için bölge ve alt bölge bazında planlar hazırlanması ve “Kırsal Alan Planlama” yaklaşımı çerçevesinde hizmetlerin ve tarıma dayalı sanayi yatırımlarının merkez köy ve kasabalara yönlendirilmesi hedeflenmiştir. Yapılan Planda kırsal alanlara yönelik politikalar aşağıdaki şekilde özetlenmiştir (Anonim 1990).

- 1) Kırsal kesime dinamizm kazandırmak amacı ile tarıma dayalı sanayi yatırımlarının merkez köy ve kasabalara yönlendirilmesi desteklenecektir.
- 2) Köylünün ana geçim kaynağı olan toprağın rasyonel kullanılması için tarımsal yapı bozukluklarının giderilmesini amaçlayan projelere ağırlık verilecektir.
- 3) Kırsal alanda istihdamın artırılması için yeni üretim dallarında çalışma teşvik edilecek, tarım dışı ekonomik faaliyet kolları desteklenecektir.
- 4) Kırsal alanda yaşayan ailelerin eğitim ve kültür düzeylerinin yükseltilmesi için düzenlenen yaygın eğitim programı ve projeleri çeşitlendirilecek ve artırılabilecektir.

- 5) Çiftçilerin gelişen tarım teknolojisi ve biyoteknolojideki değişimleri uygulayabilmeleri için üniversiteler ile ilgili kamu kuruluşları etkin işbirliği yapılacaktır.
- 6) Kırsal alana götürülen sağlık hizmetleri ve üniteleri yaygınlaştırılacaktır.
- 7) Köye hizmet götüren kamu kuruluşları arasında koordinasyon ve birbirleriyle uyumlu çalışmalarını için entegre projeler uygulamaya konacaktır.

Ancak, Altıncı Plan Dönemi sonunda da, az gelişmiş yörelerde halen tarımsal verim düşük kalmış, tarımsal yapı bozuklukları giderilememiş, iş ve gelir olanakları kısıtlı kalmış; altyapı ve temel hizmetler yeterli düzeyde sağlanamamış ve yaşam kalitesi iyileştirilememiştir (Anonim 1990).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996–2000)

Planda, kırsal kalkınma ile ilgili konular: *Kırsal Altyapı, Bölgesel Dengelerin Sağlanması ve Hukuki ve Kurumsal Düzenlemeler* başlıkları altında incelenmiştir. Planda, 1996 yılı itibariyle tarım sektörünün Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla içindeki payının %17,5'ten, %15'lere düştüğü ve tarımın ekonomideki öneminin azaldığı belirtilmektedir. Bunun nedeni olarak, arazi kullanım planlarının bulunmayışı, tarım alanlarının tarım dışı kullanımlarının artışı ve erozyon gibi nedenlerle azalması, arazi mülkiyetinde dengesiz dağılımın olması ve küçük işletmelerin sayısının artması gösterilmiştir. Planda, kır-kent farkının azaltılması ve tarım işletmelerinin arazi büyüklüklerinin uygun değer düzeyinde oluşturulabilmesi amacıyla kurumsal ve yasal düzenleme çalışmalarının yapılacağı belirtilmiştir. Planda, *Kırsal Kalkınma* başlığı altındaki *kırsal altyapı, hukuki ve kurumsal düzenleme ve bölgesel dengelerin sağlanmasıyla* ilgili hedefler açıklanmıştır (Çelik 2006). Ayrıca planda kır-kent arasındaki refah düzeyi farkının giderek açılması sonucu kırsal nüfusun büyük kentlere göç etmesine atıfta bulunulmuştur.

224 Sayılı Kanunla getirilen kırsal alanda sağlık evleri ve sağlık ocaklarında gereken tıbbi personel ve teknik donanım ihtiyacının yeterince karşılanmaması eleştiri konusu yapılmıştır. Kırsal kesimde göçün hala devam etmesine rağmen, toplam istihdamın yaklaşık %45'inin verimi düşük olan tarım sektöründe çalıştığı vurgulanmıştır.

Kırsal altyapı başlığı altında, 2000 yılına kadar kırsal alanda bulunan köy ve köy altı yerleşmelerin yüzde 89'una yol, %97'sine elektrik ve köy muhtarlıklarının tamamına telefon hizmeti götürüleceği belirtilmektedir. Kırsal alanda mahalli hizmetlerin verimliliğini artıracak, kademeli bir yapı oluşturacak ilçe özel idarelerinin kurulması ile ilgili hazırlık çalışmalarına başlanılmaması eleştiri konusu olmuştur. Ayrıca mevcut köylerin %21'inde sağlıklı içme suyu bulunmadığı ve köylerin ancak %0,3'üne kanalizasyon sistemi olduğu aktararak, kırsal alandaki bütün köylere içme suyu götürülmesi hedeflenmiştir (Çelik 2006).

Ancak Plan döneminde, Toprak ve Su Yasası çıkarılmamış, arazi toplulaştırma çalışmalarından beklenen verim alınamamış, tarım reformu gerçekleştirilememiş ve bölgesel gelişme planda öngörülen düzeyde sağlanamamıştır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001–2005)

Planda, kırsal alan politikaları, *Bölgesel Gelişme Hedef ve Politikaları* başlığı altında *Kırsal Kalkınma* adıyla yer almıştır. Önceki kalkınma planlarıyla karşılaştırıldığında, kırsal *kalkınma kavramı* ilk kez bu planda doğrudan yer almıştır. Planın bölgesel gelişme hedef ve politikaları; bölgelerarası dengesizliklerin en aza indirilmesi, geri kalmış yörelerde yaşayan nüfusun refah düzeyinin yükseltilmesi, AB Bölgesel politikalarına uyum sağlanması, bölge planlamasına ağırlık verilmesidir. Planın kırsal alana ilişkin ana hedefleri ise, kırsal alanda istihdamın artırılması, insan gücü kaynaklarının geliştirilmesi, kırsal nüfusun gelirinin artırılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, etkili örgütlenme ve katılımıcılığın desteklenmesidir (Anonim 2000c).

Köy ve köy altı yerleşmelerinin tamamının elektrik ve yol hizmeti götürülmüştür. Ayrıca Bölgelerarası göç sorun olmaya devam ettiği vurgulanarak, kırsal yörelerden kentlere doğru özellikle Ankara, Bursa, İstanbul ve İzmir'e ilave olarak Adıyaman, Antalya, Diyarbakır, Batman ve İçel illerinde ağırlıklı olarak hissedildiği belirtilmiştir (Anonim 2000c).

Önceki Kalkınma Planları Dönemlerinde olduğu gibi, Sekizinci Kalkınma Planı döneminde de, oluşturulan politikalar öngörülen düzeyde gerçekleştirilememiştir. Plan dönemi sonu itibariyle, az gelişmiş yörelerde halen tarımsal verim düşük kalmış, tarımsal yapı

bozuklukları giderilememiş, iş ve gelir olanakları kısıtlı kalmış, altyapı ve temel hizmetler yeterli düzeyde sağlanamamış ve kırsal kesimde yaşayanların yaşam kalitesi iyileştirilememiştir. Tarım sektöründeki verimsizlik sorunları bu dönemde de devam etmiş, arazi toplulaştırma çalışmaları istenilen düzeyde olamamış, üretici örgütlenmeleri güçlendirilememiş, eğitim ve yayım faaliyetleri etkinleştirilememiştir (Anonim 2000c).

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013)

2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı, “*İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB’ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye*” vizyonu ve Uzun Vadeli Strateji Belgesi (2001-2023) çerçevesinde hazırlanmıştır. Planda belirtildiği üzere, her alanı detaylı düzenlemeye dayanan bir plan hazırlama anlayışı benimsenmemiştir. Belirlenen kalkınma vizyonu çerçevesinde makro dengeleri gözeterek, piyasaların daha etkin işleyişine olanak verecek kurumsal ve yapısal düzenlemeleri öne çıkaran, sorunları önceliklendiren, temel amaç ve önceliklere yoğunlaşan bir stratejik yaklaşım izlenmiştir. Plan, AB’ye üyelik sürecine katkı sağlayacak temel strateji belgesi olarak tasarlanmıştır. Planda öncelikle, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi doğrultusunda, *Kırsal Kalkınma Planının* hazırlanarak uygulamaya konulması öngörülmüştür (Anonim 2011b). Ayrıca plan kapsamında AB kırsal kalkınma politikalarına uyum amaçlı kurumsal çerçeve oluşturulması planlanmıştır.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından kırsal kalkınmaya yönelik proje bazlı destek mekanizmalarının uygulaması 2005 yılında *Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı* ve 2006 yılında başlayan *Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı* aracılığıyla devam etmiştir. Bu programlarda önemli olan husus, kamu desteklerinin yararlanıcı katkısı ile gerçekleştirilmesi yerine, yararlanıcıların yatırımlarına kamu desteği sağlanmasına yönelik yaklaşımın benimsenmeye başlanmasıdır. Yine Dokuzuncu Plan kapsamında, kırsal alanlarda ki susuz ve suyu yetersiz köylerin, sağlıklı ve yeterli içme suyuna kavuşturulması ayrıca köy yollarının yapımı için *Köy Altyapısını Destekleme Projesi (KÖYDES)* hayata geçirilmiştir. Nüfusu 10.000 altındaki belediye alanlarının altyapı eksiklerinin giderilmesi için *Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES)* bu dönemde uygulanmıştır. Yine bu kapsamda *Tarım ve Kırsal Kalkınma Destekleme Kurumu (TKDK)* kurulmuştur. İlk etapta tarım potansiyeli olan 22 ilde örgütlenmiştir (Anonim 2011b).

Onuncu Kalkınma Planı (2014–2018)

Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018 yıllarını kapsamına rağmen Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunun 100. yılı olan 2023 hedeflerine ulaşılabilmesi açısından öncelikli alanlarda, temel yapısal sorunlara çözüm olabilecek, dönüşüm sürecine katkıda bulunabilecek niteliktedir. Planda kırsal kalkınma politikaları, *Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre* başlığı altında kırsal kalkınma alt başlığı ile doğrudan ele alınmıştır. Onuncu Kalkınma Planı dönemine kadar “Tarım ve Kırsal Kalkınma”, “Gıda Güvenilirliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı” ile “Balıkçılık” başlıklarında AB’ye uyum çalışmalarına devam edilmiş, ancak sadece “Gıda Güvenilirliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı” faslı müzakereye açılmıştır (Anonim 2013a).

Plan kapsamında, bölgesel gelişme için kırsal alanların önemi üzerinde durulmuş kentsel ve kırsal alanda temel yaşam kalitesi standartlarının sağlanması, kapsayıcı kalkınma ve fırsat eşitliği için mekânsal dezavantajların doğurduğu kısıtların asgari düzeye indirilmesinin gerekliliği savunulmuştur. Özellikle 2014 yılı itibari ile sayısı 16’dan 30’a çıkan ve kırsal alanlar da dâhil bütün il sınırlarını kapsayacak şekilde hizmet sunacak olan büyükşehirlerin kırsal alanlara ne şekilde planlama, örgütlenme ve hizmet sunumu yapacağı konusunda bir model geliştirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Kırsal kesimdeki bu nüfus azalmasına paralel olarak okul çağındaki nüfus azalmış ve birçok köyde ilköğretim harici okullar kapatılmıştır. Bu sebeple il ve ilçe merkezlerine giden öğrencilerin barınma ya da taşıma ihtiyacı da plan kapsamında daha detaylı olarak değerlendirilmiştir. Aşağıda Onuncu Kalkınma Planının, kırsal kalkınmaya ilişkin amaç ve hedefler özetlenmiştir (Anonim 2013a).

- 1) Kırsal kesimdeki asgari refah düzeyinin ülke ortalamasına yaklaştırılması temel amaçlamıştır.
- 2) Kırsal ekonominin üretim ve istihdam yapısı turizm, ticaret, gıda sanayi, küçük ölçekli üretim gibi tarım dışı ekonomik faaliyetlerle çeşitlendirilecektir.

- 3) Kırsal kalkınma destekleri kapsamında tarım sektöründe ki mevcut işletmelerin rekabet gücü artırılacak ve standartları yükseltilecektir.
- 4) Sosyal hizmet ve yardımlar köylere sunulurken ve yoksulluk sınırı altındaki haneler ile uzak kırsal yerleşimler öncelikli olarak dikkate alınacaktır.
- 5) Köylerdeki yaşlı ve engelli bireylerin, ekonomik ve sosyal hayata katılımları, bakım ve diğer sosyal hizmetleri için yenilikçi modeller geliştirilecektir.
- 6) Kırsal nüfusun bilişim hizmetlerine erişimi için halen Evrensel Hizmet Fonu kapsamında sunulan bilişim hizmetlerinde dezavantajlı bölgelere öncelik verilecektir.
- 7) Orman köyleri başta olmak üzere, milli parklardan olumsuz etkilenen köyler ve dağ köyleri gibi dezavantajlı alanların sorunlarının azaltılmasına yönelik olarak üretim ve gelir tabanlı destek araçları geliştirilecektir.
- 8) Kırsal yerleşimlerin farklı sektörlerdeki ihtiyaçlarının bir arada programlanmasından oluşacak ilçe bazlı yerel kalkınma programı hazırlanacaktır.
- 9) Kırsal yerleşimlerde yerel sahiplenmeyi sağlayabilecek, kırsal kesimin sorun çözme kapasitesini geliştirebilecek yerel nitelikteki kalkınma girişimleri desteklenecektir.
- 10) Büyükşehir kapsamındakiler başta olmak üzere ilçe düzeyinden kırsal alana hizmet sunum kapasitesini güçlendirecek kurumsallaşma sağlanacaktır.
- 11) Kırsal alan tanımı revize edilecek, temel nitelikteki ulusal verilerin kır-kent ve il bazında yayımlanması sağlanacaktır.

Onuncu Plan da bundan önceki planlardan farklı olarak, kırsal alanlar, kendi içinde şehir merkezine uzaklık, dezavantajlı özellikler ve dağlık alan gibi kriterlerle daha da belirgin hale getirilmiştir. Yatırımlar da ve hizmetlerin sunumun da dezavantaja sahip kırsal alanlara öncelik verileceği açıkça belirtilmiştir. Özellikle orman köyleri ve dezavantajlı köy gruplarına üretim ve gelir tabanlı destekler öne çıkarılmıştır. Plan kapsamında sosyal bir yaklaşım sergilenerek kırsal alanlarda yaşayan yaşlı ve bakıma muhtaç kesimlere ve engelli vatandaşlarımıza yönelik hizmet sunumu politikaları benimsenmiştir.

6.2.2.2.2. Kırsal kalkınma belgeleri

Tarım Stratejisi Belgesi (2006-2010)

Sektördeki gelişmeler ve reform girişimlerinin hızlandırılması ihtiyacı ile 2006-2010 yıllarına yönelik tarım stratejisinin kabul edilmesi gündeme gelmiştir. Strateji, Yüksek Planlama Kurulu tarafından 30 Kasım 2004 tarihinde kabul edilmiştir. Stratejide, tarım sektörünün gelişmesi için ulusal stratejiler ve hedefler doğrultusunda, AB entegrasyonu sürecini de tam anlamıyla gözeterek temel çerçeve belirlenmiştir (Anonim 2007b).

Tarım stratejisinde, kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması temel amaçtır. Stratejik amaçlar aşağıda özetlenmiştir (Anonim 2007b);

- Kaliteye dayalı üretim artışı ile gıda güvenliği ve gıda güvencesinin sağlanması, ,
- Üreticilerin gelir düzeyinin ve rekabet gücünün üretim maliyetlerini azaltıcı ve teknolojik gelişimi hızlandırıcı tedbirlerin uygulanması,
- Tarımsal pazarlama altyapısının iyileştirilmesi ve üreticilerin pazara erişim düzeylerinin artırılması, tarım-sanayi entegrasyonunun geliştirilmesi, kaliteli ham maddenin temin edilmesi,
- Üreticilerin katılımını ve sorumluluğunu esas alan ve doğrudan üreticilere finansman sağlayan kırsal kalkınma projelerinin oluşturulması,
- Pazarlama zincirindeki üreticilere hizmet veren tarımsal üretici birliklerinin kurulması ve üretici örgütlerinin güçlendirilmesi.

Stratejik amaçlar doğrultusunda, tarımsal destekleme araçları tanımlanmıştır. Tarımsal destekleme araçlarından Doğrudan Gelir Desteği (DGD) Ödemeleri, Fark Ödemeleri, Telafi Edici Ödemeler (Çiftçi Geçişi), Hayvancılık Destekleri, Ürün Sigortası ödemeleri, Kırsal Kalkınma Destekleri, Çevre Amaçlı Tarımsal Alanların Korunması Programı (ÇATAK) Destekleri ilk sırada yer almaktadır. Diğerleri (örneğin araştırma ve geliştirme aktiviteleri, tarımsal yayım ve eğitim hizmetleri, sertifikalı tohum desteği, kredi destekleri vb.) desteklerdir. Strateji belgesi ile toplam tarımsal destekler içinde doğrudan ödemelerin bütçe oranı % 45'e düşürülerek yeni destek araçları tanımlanmıştır. Örneğin kırsal kalkınma uygulamaları %10, çevrenin korunmasına yönelik destekler % 5 ve ürün sigortası desteği % 5 pay ile uygulamaya konulmuştur (Anonim 2013a).

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi Belgesi – UKKS

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi Belgesi, kırsal kalkınma faaliyetlerine bütüncül bir politika çerçevesi oluşturmak, 2006 yılında hazırlanması ve uygulamaya konulması öngörülen *Ulusal Kırsal Kalkınma Planına* esas teşkil etmek, ulusal ve uluslararası kaynaklarla finanse edilecek kırsal kalkınma program ve projelerinin hazırlanması ve uygulanmasında ilgili kesimlere perspektif sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Tarım Stratejisi, sektörel bir hedef olarak tarım sektörünün, “yapısal dönüşüm sürecinde rekabetçi ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasını” amaçlarken; Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (UKKS), tarım stratejisinin sektörel hedeflerini de kapsayarak “kırsal toplumun refahının artırılması için kırsal kalkınmanın hızlandırılmasını” hedeflemekte ve daha geniş sosyal hedefler içermektedir (Anonim 2006c).

UKKS ile kırsal kalkınma için temel amaç olarak “Temelde yerel potansiyel ve kaynakların değerlendirilmesini, doğal ve kültürel varlıkların korunmasını esas alarak, kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının, kentsel alanlarla uyumlu olarak yöresinde geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması” tanımlanmıştır. Bu bağlamda dört stratejik amaç ve stratejik amaçlar altında da öncelikler belirlenmiştir (Anonim 2006c).

Stratejik Amaç 1: Ekonominin Geliştirilmesi ve İş İmkânlarının Artırılması

Öncelik 1.1: Tarım ve gıda sektörlerinin rekabetçi bir yapıya kavuşturulması sektörün rekabetçi gücünün artırılmasında öncelikli müdahale alanlarını;

- Üreticilerin örgütlenme ve mesleki-teknik bilgi düzeyinin yükseltilmesi,
- Su ve toprak kaynaklarının etkin kullanımı,
- Tarım ve gıda sanayi işletmelerinin rekabet gücünün artırılması,
- -Tüketicinin korunması, gıda kalitesi ve gıda güvenliğine yönelik kontrol yapılarının güçlendirilmesi, oluşturmaktadır.

Öncelik 1.2: Kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi gelir getirici faaliyetlerin çeşitlendirilmesine yönelik destekler;

- Başta orman köyleri olmak üzere, tarımla kalkınması mümkün olan yörelerin yerel kaynaklara dayalı olarak alternatif faaliyetlere yönlendirilmesi,

- Tarımdan ayrılan işgücüne yöresinde yeni iş imkânları sağlanması,
- Sadece tarımsal faaliyetlerle geçimini sağlayan geçimlik işletmelerin gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi,
- İşsizlik sorunu yaşayan gençler ve tarımda gizli işsiz konumunda ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilen kadınlar için iş imkânları oluşturulması, amaçlarına yöneliktir.

Stratejik Amaç 2: *İnsan kaynaklarının, örgütlenme düzeyinin ve yerel kalkınma kapasitesinin güçlendirilmesi*

Öncelik 2.1: Eğitim ve sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi

Öncelik 2.2: Yoksullukla mücadele ve dezavantajlı grupların istihdam edilebilirliğinin artırılması

Öncelik 2.3: Yerel kalkınma kapasitesinin güçlendirilmesi

Stratejik Amaç 3: *Kırsal alan fiziki altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin artırılması*

Öncelik 3.1: Kırsal altyapının geliştirilmesi

Öncelik 3.2: Kırsal yerleşimlerin geliştirilmesi ve korunması

Stratejik Amaç 4: *Kırsal çevrenin korunması ve geliştirilmesi*

Öncelik 4.1: Çevreci tarım uygulamalarının geliştirilmesi

Öncelik 4.2: Orman ekosistemlerinin korunması ve orman kaynaklarının sürdürülebilir kullanımının sağlanması

Öncelik 4.3: Korunan alanların yönetimi ve geliştirilmesi

Bu kapsamda, özellikle tarım sektörünün geliştirilmesi ve sürdürülebilir tarım-çevre ilişkileri çerçevesinde doğal kaynakların korunması ve geliştirilmesi açısından UKKS ve Tarım Strateji Belgesinin amaçlarının uyumu ve bütünlüğü önem taşımaktadır. UKKS, tarım sektörünün ihtiyaçları ile kırsal kesimin daha geniş çaptaki ihtiyaçlarını sürdürülebilir bir biçimde ele alarak, kırsal alanlara yönelik, kırsal kalkınmanın sektörel ve mekânsal açılardan tüm boyutlarını göz önüne alan bütüncül ve tutarlı bir yaklaşım oluşturmaktadır.

6.2.2.3. Kırsal kalkınma projeleri (KKP)

Planlı dönemde, Türkiye'de ki bölgesel gelişmeyi artırmak ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak gayesi ile 1970'li yıllardan, bu yana yerli ve yabancı kaynaklarla finanse edilen birçok kırsal kalkınma projesi uygulanmıştır. Projeler finansmanın çoğu

yabancı kaynaklı olup, benzerleri daha önce dünyanın değişik bölgelerinde uygulanmıştır. Uygulanan kırsal kalkınma projelerinde, çiftçi ailesinin gelir ve yaşam düzeylerini yükseltmek, kırsal alanlardan kentlere olan göçü engellemek, yeni üretim alanları oluşturmak, altyapı hizmetlerini sağlamak ve tarımsal gelirleri arttırmak ana amaç olarak belirlenmiştir. Ayrıca uygulanan bu kırsal kalkınma projeleri kapsamında bitkisel üretim ve hayvansal üretimde ki verimliliği artırmak, sulanan alanların ıslahı, köy yolları yapımı, orman yolları yapımı, içme suyu göletlerinin inşası, ağaçlandırma, kırsal alanlara sosyal tesislerin kurulması gibi alt amaçlara yönelik olarak uygulanmıştır. Türkiye’de toplam altı tane kırsal kalkınma projesi vardır. Aşağıda projeler ve uygulama dönemleri gösterilmektedir.

- 1) Çorum Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi (1976-1984)
- 2) Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi (1982-1989)
- 3) Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi (1990-1999)
- 4) Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi (1991-2001)
- 5) Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi (1997-2006)
- 6) Erzincan-Sivas Kırsal Kalkınma Projesi (2005-2012)
- 7) Diyarbakır-Siirt-Batman Kalkınma Projesi (2006-2012)

Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi (1976-1984)

Türkiye’nin ilk kırsal kalkınma projesi olan Çorum-Çankırı Entegre Kırsal Kalkınma Projesi ile 23 Haziran 1975 tarihinde Dünya Bankası ile yapılan 75 milyon dolarlık proje anlaşması ile başlamıştır. Proje kapsamında 63 köyde hamam, çamaşırhane, köy konağı ve umumi tuvalet gibi sosyal tesis yapımı planlanmış olup, 1982 yılı sonu itibarıyla Çorum’da 22 köyde, Çankırı’da ise 10 köyde tesislerin yapımı tamamlanmıştır. Proje kapsamında çiftçilere tarımsal üretimin arttırılması amacıyla orta ve uzun vadeli, düşük faizli krediler verilmiştir. Projelerin toplam maliyeti 207,2 milyon Dolar olmuştur. Proje sonucunda uygulandığı bölgede nadas alanlarında önemli oranda azalma görülmüş, tarımsal ürünlerin üretim alanları, verimleri ve üretim miktarları da kayda değer şekilde artmıştır (Anonim 1984).

Proje uygulanma bakımından merkezi planlama ile yapılmış olup direkt köylünün ihtiyaçlarına cevap vermemiştir. Ayrıca köylünün, kırsal alanda ihtiyaç duymadığı çamaşırhane ve hamam gibi yapılar eklenerek proje maliyeti yükseltilmiştir. Projenin

uygulandığı kırsal alanlarda tarıma dayalı sanayiye yönelik herhangi bir öngörü de bulunulmamıştır. Projenin uygulandığı dönemde ve sonrasında projenin uygulandığı köylerden gerek İl merkezlerine, gerekse de Ankara'ya göç yaşanmıştır. Bu durumda Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesinin istenilen oranda başarılı olamamıştır. Ayrıca entegre bir kırsal kalkınma projesi olmaktan çok altyapı faaliyetlerini kapsayan bir tarımsal kalkınma projesi haline dönüştürmüştür.

Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi (1982-1989)

Proje ile tarımsal üretimin artırılması, çiftçilerin gelir düzeylerinin yükseltilmesi, iş olanaklarının geliştirilmesi, göçün engellenmesi, kredi hizmetlerinin yaygınlaştırılması, çiftçilerin eğitim seviyelerinin yükseltilmesi ve ildeki bin kırk altı köyde yaşayan yaklaşık 76 bin çiftçinin sosyoekonomik yönden kalkındırılması hedeflenmiş olup, projenin toplam maliyeti 137 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Proje sonunda tarımsal üretimde artış sağlanmış, yeni tarım tekniklerinin kullanım oranı yükselmiş, kentlere göç önemli oranda azalmış, yeni köy yolları yapılarak 192 köye içme suyu götürülmüş ve 42.055 çiftçiye uygulama döneminde toplam 18,8 milyar TL kredi kullanılmıştır (Atsan 1998).

Proje kapsamında, bölgede göçün önlenmesi, tarımsal üretim ve çiftçi gelirlerinin arttırılması, kırsal altyapının geliştirilmesi, kredi hizmetlerinin ve olanaklarının yaygınlaştırılması, çiftçilere eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin verilmesi ve istihdam alanlarının genişletilmesi gibi faaliyetler ana amaç olarak benimsenmiştir. Tarımsal faaliyetlerle ilgili olarak yem bitkileri, hububat, endüstri bitkileri, patates üretiminin geliştirilmesine çalışılmış, tarımsal mücadele, gübreleme ve sulama gibi konularda demonstrasyon yapılmıştır. Hayvancılığın en etkin tarımsal faaliyet olduğu Erzurum İlinde, hayvancılığın geliştirilmesi için bitkisel üretimle ilgili olarak hububat ekiminden sonra yonca, korunga, fiğ gibi yem bitkilerinin üretim alanı genişletilmeye çalışılmış, bölgede şeker pancarı, patates ve ayçiçeği gibi endüstri bitkilerinin yetiştirilmesi de özendirilmiştir.

Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi esas itibariyle Erzurum ilinde tarımın gelişmesinde ve tarımla uğraşan kişilerin sosyoekonomik yönden kalkınmasında etkin olarak kullanılabilecek bir araç olarak düşünülmüştür. Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi alt yapı hizmetleri, program hedeflerine uygun olarak gerçekleştirilmesine karşın, çiftçinin gelirini

artırmaya yönelik kredi ve tarımsal yayım hizmetlerinde beklenen etkinlik sağlanamamıştır. Proje hazırlanırken, bazı program planlama ilkelerinin göz önünde bulundurulmaması ve projede benimsenen Eğitim ve Ziyaret Sistemi'nin yöre şartlarına uygun olmaması projenin başarısını etkileyen önemli faktörler olarak ortaya çıkmaktadır (Atsan 1998). Ayrıca Proje, bölgede köyden kente göçü engelleme konusunda başarılı olamamıştır.

Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi (1990-1997)

Proje 1990 yılında başlamış olup 1999 yılında sona ermiştir. Proje, DPT ve FAO tarafından hazırlanmış ve toplam maliyeti 52.500.000 Dolar olarak gerçekleşmiştir. Projenin hedefi, kırsal alanda yaşayan nüfusun gelir ve yaşam seviyesinin yükseltilmesi için bitkisel üretimi artırmak, köy yolları ve içme suyu tesisi, el sanatlarının yaygınlaştırılması ve kredi gibi hizmetleri sağlayarak fakirliğin azaltılması şeklinde belirlenmiştir. Proje ile fakir ve topraksız çiftçilere, uzak ve geri kalmış yerleşim birimlerine hizmet götürülmesine önem verilmiştir (Anonim 1997). Proje tam olarak 1999 yılında sonlandırılmıştır.

Proje kapsamında bölgede hâkim olan buğday üretiminde verim, Türkiye ortalamasına ulaştırılmaya çalışılmıştır. Hayvansal üretimde de verim artışı için yerli ırklar yerine, verimi yüksek ithal ırklara yönelik suni tohumlama teşvik edilmiş ve ithal boğa dağıtılmıştır. Hayvancılığın geliştirilmesi için yem bitkilerinden, yonca üretimine önem verilmiş, yılda ortalama 39.000 ton yonca üretilmeye başlanmıştır. Muş ve Bingöl İllerinin doğal bitki örtüsünün arıcılığa elverişli olması dolayısıyla bu potansiyelin değerlendirilmesi düşünülmüş, iki ilde toplam 44 tane arıcılık ünitesi kurulmuştur. Bölgede var olan verimsiz ormanlık alanlarının verimli hale gelmesi için çalışma yapılmış, 104 hektar verimsiz orman arazisi, enerji ormanına dönüştürülmüştür. Maalesef proje kapsamında yapılan çalışmalar Bingöl ve Muş İl merkezleri ile Büyükşehirlere olan göçü engelleyememiştir.

Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi (1991-2001)

Projenin amacı, Yozgat ilinde tarım ve köy hizmetleri faaliyetlerinin, entegre bir biçimde ele alınarak çiftçilerin gelir ve yaşam seviyesinin yükseltilmesi olarak planlanmıştır. Bölgede var olan ormancılık faaliyetleri kapsamında proje ile enerji ormanı tesisi, ağaçlandırma, erozyon kontrolü ve mera ıslahı çalışmaları yapılmıştır. Proje ormancılık

faaliyetleri yönünden amacına ulaşmış olup, yöre halkı ağaçlandırma ve erozyon kontrolü çalışmalarına ilgiyle yaklaşmıştır. Meyveciliğin teşvik edilmesi amacı ile çiftçilere meyve ağacı fidanı dağıtılmıştır. Ayrıca hayvansal üretimde verim artışının sağlanması için 344 aileye damızlık hayvan kredisi verilmiştir. Bunun sonucunda sığır popülasyonunda ki genotip değişime bağlı olarak İl genelinde birim başına et ve süt verimi artmıştır. Proje ile gelir getirici faaliyetleri teşvik amaçlı olarak ise çok sayıda kooperatif desteklenmiştir (Anonim 2001a).

Proje ormancılık faaliyetleri yönünden amacına ulaşmış olup yöre halkı ağaçlandırma ve erozyon kontrolü çalışmalarına ilgiyle yaklaşmıştır. Fakat yörede arazi ve orman kadastrosu yapılmamış olduğundan, mülkiyet problemleri çalışmaları kesintiye uğratan nedenlerin başında gelmiştir. Proje kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler sonucunda proje alanındaki çiftçilerin tarımsal üretim ve sosyoekonomik yaşam koşullarında olumlu gelişmeler sağlanmakla birlikte, bölgede yaşayan halkın gelir seviyesinin de kayda değer bir yükselme olmaması ve kırsal alanda yaşanan göçün önüne geçilememiştir.

Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi (1997-2006)

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve IFAD'ın işbirliği ile hazırlanan proje 1994 yılında tamamlanmış ve aynı yıl IFAD tarafından değerlendirilmiştir. 1997 yılında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı koordinatörlüğünde uygulamaya konmuştur. Projenin amacı, Ordu ve Giresun illerinde kırsal alanda yaşayan nüfusun gelirlerini artırmak ve yaşam seviyelerini yükseltmek olarak belirlenmiştir (Anonim 2002c).

Proje ile doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması suretiyle, Ordu ve Giresun illerinde yaşayanların gelirlerinin artırılması ve yaşam standartlarının yükseltilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde tarım ve gelir getirici faaliyetler, ormancılık, kırsal altyapı, tarımsal kredi ve kurumsal yapılar ile ilgili faaliyetlerin uygulanması hedeflenmiştir.

Ordu ilindeki 140 köy ve Giresun ilindeki 140 köy olmak üzere kalkınma planları tamamlanmış ve projeler uygulanmıştır. Bölgede findığın yanında ek gelir getirici tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesine çalışılmış ve bu kapsamda kivi bahçesi, kapama ceviz bahçesi, ahududu bahçesi ve çilek bahçesi tesisi çiftçilere benimsetilmiştir. Yem bitkileri teşviki

kapsamında Macar fiği tohumu üretilerek, bölgede yem bitkisi olarak yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Proje ile gelir getirici faaliyetler kapsamında atıl su kaynaklarının değerlendirilerek üretime yönlendirilmesi için 11 adet 3 ton/yıl kapasiteli alabalık tesisi kurulmuştur. Çiftçilerin gelir düzeyinin artırılmasını sağlamak için proje desteği ile 47 tane plastik sera ve 1 tane cam sera yapılmıştır (Anonim 2002c).

Sivas-Erzincan Kalkınma Projesi (2005-2012)

Sivas ve Erzincan Kalkınma Projesi, illerinin az gelişmiş yerleşim birimlerinde, tarımsal verimliliğin, gelir seviyesinin artırılması ve kırsal göçün önlenmesi amacıyla 6 Mayıs 2004 tarihinde IFAD ikraz anlaşması 30 milyon Dolar bütçelidir (Anonim 2013c).

Proje faaliyetleri, 120'si Sivas'ta, 80'i Erzincan'da olmak üzere 200 fakir köyde hazırlanan köy kalkınma planlarının çerçevesinde uygulanmaktadır. Proje, Sivas ve Erzincan'daki az gelişmiş bölgelerde tarımsal verimliliğin ve gelir seviyesinin artırılması amacıyla küçük aile işletmelerinin desteklenmesini, sosyal ve tarımsal altyapının iyileştirilmesini ve kırsal yaşam standartlarının yükseltilmesini hedeflemiştir. Seçilen en fakir 200 köyden yaklaşık 2000 kişi proje sürecinde yer almıştır. Projenin başlıca amaçları; Sivas ve Erzincan illerinin az gelişmiş bölgelerinde tarımsal verimliliğin ve fakir kesimin gelir seviyesinin artırılması, kırsal istihdam olanaklarının yaygınlaştırılması ve küçük aile işletmelerindeki bireysel ve grup girişimlerinin desteklenmesi, sosyal ve üretken altyapının iyileştirilmesi, fakirlerin güçlendirilmesi, fakirlerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve kurumsal yapılanmanın oluşturulmasıdır (Anonim 2013c).

Diyarbakır-Siirt-Batman Kalkınma Projesi (2006-2012)

Türkiye Cumhuriyeti Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) uygulama desteği ile yürütülmektedir. Projenin toplam maliyeti 37 milyon Dolar'dır (Anonim 2013e).

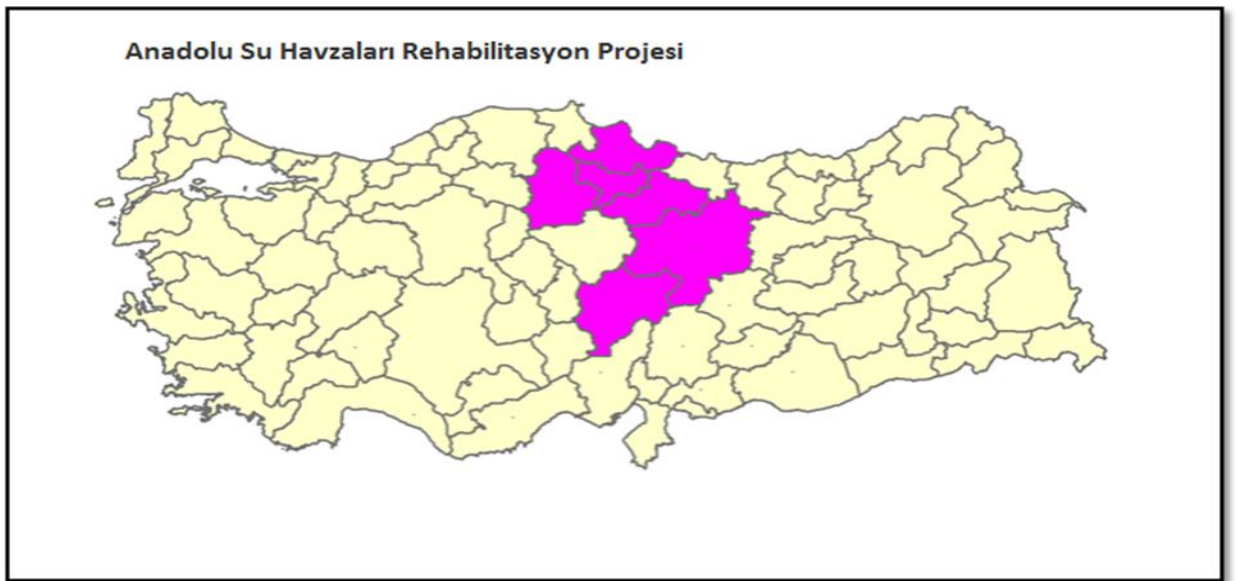
Projenin amacı, Türkiye'nin yoksulluğu azaltma yönündeki ulusal stratejisi paralelinde Diyarbakır, Batman ve Siirt illerindeki fakir kırsal nüfusun ekonomik ve sosyal statüsünü iyileştirmektir. Programın amaçlarına ulaşmak için köy geliştirme programı, kırsal ekonomik büyüme ve kırsal fakirliği azaltmaya yönelik bireysel ve kurumsal kapasite oluşturma olmak üzere üç bileşen belirlenmiştir.

Proje kapsamında 2010'dan 2012 yılına kadar 723'ü eğitim faaliyeti, 500 tanesi altyapı desteği, 64 tanesi bireysel hibe yardımı, 16 adedi demonstrasyon, 14 adet alet ekipman yardımı ve 3 adet ekonomik yatırım olmak üzere toplamda 2.150.919 TL hibe dağıtılmıştır. Özellikle bağ aşılama, fidan yetiştiriciliği ve bağ sulama sistemleri konusunda eğitimler devam etmektedir (Anonim 2013e).

Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi (2004-2012)

Proje, Orman Genel Müdürlüğü'nün koordinatörlüğünde yürütülmüştür. Samsun, Amasya, Tokat, Çorum, Sivas ve Kayseri illerini kapsayan toplam 28 adet Yeşilirmak ve Kızılırmak nehirleri mikro havzalarda, çevrenin korunması ve bölgedeki kırsal kesimin gelişimi hedeflemiştir (Anonim 2013f).

Küçük ölçekli sulamanın, kuruda arazi teraslamanın, bahçecilik ve arıcılık işlerinin kapsamını genişletme, yerel hayvancılığı geliştirme faaliyetleri de dâhil olmak üzere yerel halka aile gelirini artırıcı faaliyetlerin gerçekleştirilmesine yardım edilmiştir. Bunun yanında, Karadeniz'e dökülen sulardaki kirliliğin ölçülmesi ve önlenmesi için gerekli tedbirler alınacaktır. Faaliyetler nadası azaltmayı, mera alanlarında rehabilitasyonu, demonstrasyonu, sulanan tarım alanlarında yem bitkileri üretimini, kuru tarım alanlarında arıcılık ve bağ bahçe faaliyetlerini, marjinal tarım alanlarının doğru kullanımını ve ağaçlandırmayı kapsamaktadır (Anonim 2013f).



Şekil 6.4. Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi, (Anonim 2013f)

TRUP Projesi: Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı (KBKYP) – (2005-2008)

Projenin amacı, kırsal alanlarda doğal kaynakların korunmasını dikkate alarak, kırsal alanda yaşayanların gelirini artırmak ve sosyal standartlarını geliştirmektir. Program faaliyetleri, program şartlarını yerine getirmeyi ve dezavantajlı bölgelerin sosyo-ekonomik koşullarını iyileştirmeyi kabul eden özel ve kamu kurumlarını hedef almaktadır. Program aynı zamanda IPARD'ın ilerideki uygulaması için proje hazırlama ve uygulama ile ilgili kapasitenin geliştirilmesini de hedeflemekte Tarım Bakanlığı tarafından hala devam ettirilmekte ve %50 hibe destekli olarak uygulanmaktadır (Anonim 2011b).

KBKYP projesi ile kırsal kesimde proje yapma kapasitesi geliştirilerek AB kırsal kalkınma fonlarının kullanımı kolaylaştırılmıştır. 2005–2007 yıllarında TRUP'a ait kaynaktan 30 milyon ABD doları ile tarımsal ürünlerin işlenmesi, saklanması, tarım sektöründe kullanılmak için alternatif enerji kullanımı gibi özel sektör yatırımları ve kamu hizmetlerine ait alt yapı yatırımlarını içeren bu proje 16 pilot ilde başlatılmıştır. Bu iller Çanakkale, Denizli, Bolu, Konya, Karaman, Burdur, Hatay, Niğde, Tokat, Artvin, Gümüşhane, Rize, Ardahan, Malatya, Adıyaman, Batman'dır. Proje kapsamında, Türkiye'de 160 alt yapı ve 343 ekonomik yatırım projesi olmak üzere toplam 503 proje hibe almaya hak kazanmıştır (Anonim 2011b).

6.2.2.3.1. Kırsal Kalkınma Projelerinin Değerlendirilmesi

- Kırsal Kalkınma Projeleri çoğunlukla, uluslararası finans kuruluşlarınca incelendikten sonra uygunluklarına karar verilmektedir.
- Kırsal Kalkınma Projelerinin uygulama kararı genellikle merkezi karar organlarının onayıyla alınmaktadır.
- Projelerin uygulama alanlarının seçiminde siyasiler etkili olmaktadır.
- Projelerin hazırlanmasında ve uygulanmasında ilgili kurum/kuruluşlar arasında eşgüdümün sağlanamamıştır.
- Projeleri uygulayacak olan kurumların, merkezi idarelerce sıkça değiştirilmesi gündeme gelmiştir.
- Projelerin hazırlanması ve uygulama aşamasında yerel idarelerin yetki ve sorumlulukları sınırlı kalmıştır.

- Projelerin uygulanacağı illerin doğal kaynakları, tarımı, sanayisi, işgücü gibi potansiyelleri yeterince incelenememiştir.
- Projelerde sağlık, çocuk bakımı, beslenme, aile planlaması, çevre ve diğer sosyal faktörler ile ilgili öneriler bulunmamaktadır.
- Projelerde kırsal alanda yaşayan kadınlarının eğitimi konusu sınırlı kalmıştır.
- Projelerde tarımsal üretim artışı öngörülmüş olmasına rağmen, ürünlerin nerede, nasıl işleneceği ve pazarlanacağı yeterince düşünülmemiştir.
- Projelerin başarısında önemli payı olan ve gerekli kaynakları ayrılan tarımsal yayım çalışmalarına gereken önem verilmemiştir.
- Projelerde üretici örgütlenmesini destekleyecek çalışmalara gereken önemin verilmemesi uygulama sonrası projelerin kalıcılığını azaltmıştır.
- Projelerin uygulanması sırasında ve sonrasında izleme ve değerlendirme çalışmaları yeterince yapılamamıştır.
- Proje kaynaklarının yerinde kullanılmaması ve amaç dışına yöneltilmesi projelere ek mali yük getirmiştir.

6.2.2.4. Bölgesel Kalkınma Projeleri

Türkiye’de bölgesel kalkınma projelerinin öncelikli amacı bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesidir. Planlı dönem süresince bölgesel gelişmeye ve bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasına özel bir önem verilmiştir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği kalkınma hamlesinin tüm bölgeler de ve toplum kesimlerince desteklenmesi, hasılovan faydalardan da adil bir şekilde yararlanılması temel amaçlardan birisi olmuştur. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi noktasında bölgesel gelişme politikalarımızın önemi giderek artmaktadır. Bu alanda ki yaklaşım "Yeni Bölgesel Gelişme" olarak ifade edilmektedir.

Bu planlardan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi Ana Planı (DAP), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP), Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP), Konya Ovası Projesi (KOP) halen yürürlükte bulunmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Güneydoğu Anadolu Projesi başlangıçta Fırat ve Dicle nehir havzasında sulama ve hidroelektrik enerji üretimine yönelik 13 proje paketini kapsayan bir enerji ve sulama projesi

olarak planlanmış ve kapsamında 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve 1,7 milyon hektar sulama şebekesinin yapılması öngörülmüştür. 1989 yılında GAP master planının tamamlanmasından sonra ise proje, su kaynaklarının geliştirilmesinin yanı sıra tarım, ulaştırma, sanayi, kentsel ve kırsal altyapı, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içine alan, sürdürülebilir insani kalkınmaya dayalı entegre bir bölgesel kalkınma projesi haline dönüştürülmüştür (Anonim 2013d). Projenin AB, UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı-BMKP), Dünya Bankası, Uluslararası Kuruluşlar ve diğer ülkelerle işbirliği ile toplamda 22 Milyar Avro olarak 2010 yılına kadar tamamlanması öngörülmüştür.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Türkiye'nin yüzölçümünün ve nüfusunun yaklaşık %10'unu kapsamaktadır. Bu proje, toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesinin yanı sıra genel sosyoekonomik kalkınmaya ve entegre sürdürülebilir insan kaynaklarının geliştirilmesine dayanmaktadır. 2002 yılında hazırlanan GAP Master Planına proje kapsamında hedefler aşağıda özetlenmiştir.

- Ekonomik koşulların gelişmesini sağlayacak bölgeye yatırımın artırılması,
- Sağlık ve eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi,
- Yeni istihdam olanaklarının geliştirilmesi,
- Kentsel alanlarda yaşam kalitesinin iyileştirilmesi,
- Sürdürülebilir sulamanın geliştirilmesi için kırsal altyapının iyileştirilmesi,
- Bölge ulaşımının ve diğer bölgelere ulaşımın iyileştirilmesi,
- Mevcut ve gelecek endüstriler için altyapının sağlanması,
- Suyun, toprağın, havanın ve ilgili ekosistemlerin korunması,

Proje tamamlandığında, yılda 52,9 milyar metreküpten fazla su akıtan Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulan tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin % 29'u kontrol altına alınacak, 1,7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7.476 megavatın üzerinde kurulu bir kapasiteyle, yılda 27 milyar kilovat saatlik elektrik enerjisi üretilmesi sağlanacaktır. GAP'ın meydana getireceği yüksek tarım ve sanayi potansiyeli Bölge'de gelir düzeyini 5 kat artıracak, Bölge nüfusunun yaklaşık 3,8 milyonuna iş imkânı yaratılacaktır. Toplam yatırım değeri 32 milyar ABD doları olarak tahmin edilen Proje, Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük bölgesel kalkınma projesi olma özelliğini taşımaktadır (Anonim 2013d).

GAP, Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Mardin olmak üzere dokuz adet İli kapsamaktadır. Programın başlıca üç adet bileşeni bulunmaktadır. Bu bileşenler; kültürel mirasın geliştirilmesi, kırsal kalkınma ve küçük ve orta ölçekli girişimcilerin (KOBİ) desteklenmesidir. Programın en büyük bileşeni olan kırsal kalkınma projesinin amacı, kırsal alanda sürdürülebilir gelir getirici faaliyetlerin desteklenmesiyle yoksulluğun azaltılması ve istihdamın artırılmasıdır. Ayrıca sulama dışı alanlarda gelir getirici faaliyetler ile gelir dengesizliğinin giderilmesi hedeflenmiştir. Ağaçlandırma ve erozyon kontrolü ile bölgeye orman kazandırma ve meraların korunması amaçlanmıştır. Bu kapsamda ilgili proje değerlendirme süreçleri devam etmektedir. Şekil 6.5’de GAP kapsamı dahilinde olan iller gösterilmektedir.



Şekil 6.5. GAP İlleri, (Anonim 2013d)

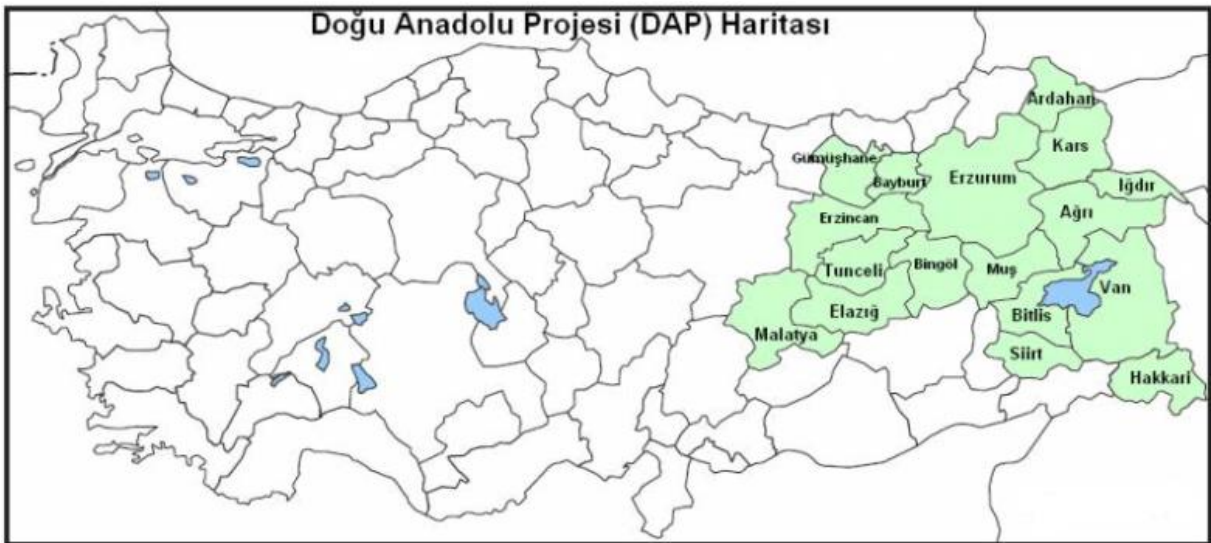
GAP'nin kaynakları büyük oranda sulama ile ilgili altyapı çalışmalarına ve bölgede elektrik üretimine yönelik olarak kullanılmıştır. Sulama suyu kullanımı konusunda ki yayım faaliyetleri yetersiz kalmış ve sulamaya açılan alanlarda yanlış ve aşırı su kullanımı sebebiyle tarım arazilerinde çoraklaşma görülmüştür. Yapılan planlamalarda yukardan aşağıya doğru bir planlama izlenmiş ve katılımda merkezîyetçi yapı kırılmamıştır. Proje kapsamında başarılı bir toprak reformunun yapılamamış olması da bölgede büyük toprak sahiplerinin varlığını

güçlendirmiştir. Ayrıca bölgede var olan sosyal yapı ve terör projeden yeteri oranda başarı sağlanmasının önüne geçmiştir.

Doğu Anadolu Projesi (DAP)

Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer bölgelerle olan sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını azaltmak, mevcut verimlilik düzeyini geliştirerek ülke ekonomisine katkısını artırmak amacıyla 1998 tarihinde DPT tarafından Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ana Planı olarak proje çalışması başlatılmıştır. Proje Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Atatürk, Fırat, İnönü, Kafkas ve Yüzüncü Yıl Üniversitelerinin kendi aralarında oluşturdukları "Ortak Girişim" aracılığı ile yürütülmüş ve projeler Aralık 2000 sonunda tamamlanmıştır (Anonim 2002d).

DAP Proje alanı, sosyal ve ekonomik açılardan geri kalmış Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan 16 ili kapsamaktadır. Bu iller: Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Bayburt, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van'dır. Bölge, ülke yüzölçümünün % 20,4'ünü, ülke nüfusunun ise % 4'ünü kapsamaktadır. 1997 yılı itibariyle Bölgede kişi başına düşen milli gelir, Türkiye ortalamasının yaklaşık yarısıdır (%44,7). Bölgenin ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanmaktadır ve bölge, önemli oranda göç vermektedir. Doğu Anadolu Bölgesinde ekonomik ve sosyal göstergeler ülke ortalamalarının çok altındadır (Çelik 2006). Bölge kent merkezleri haricinde, ilçe merkezleride dahil olmak üzere tamamen kırsal alandan oluşmakta ve özellikle bölge köylerinden kentsel alanlara göç giderek artmaktadır.



Şekil 6.6. DAP İlleri, (Anonim 2002d)

DAP Ana Planı için ekonomik, sosyal, çevresel ve mekansal olmak üzere dört ana hedef belirlenmiştir. Ekonomik hedef denildiğinde, fert başına düşen geliri artırmak, ön plana çıkmış ve fert başına düşen geliri artırmak için, yeni iş sahalarının açılarak istihdamın artırılması düşünülmektedir. Sosyal hedeflerde ise, bölgeler arasında sosyoekonomik farklılığın kaldırılması, fertlerin refah içerisinde yaşaması hedeflenmektedir. Çevresel hedefler de ise bireylerin yaşadıkları ortamların düzenlenmesi, korunması ve sürdürülebilirliği önem kazanmaktadır. Sanayi ve hizmetlerin sunulduğu ortamlar ise, mekânsal hedefler olarak yorumlanmaktadır.

Doğu Anadolu Projesi kapsamındaki bölgenin gelişme şemasın da Malatya ve Elazığ illeri imalat sanayisinin ön plana çıktığı illeri olmakla birlikte buna karşın Van ve Iğdır illeri ise ticaret merkezleri olarak belirlenmiştir. Bayburt, Erzincan, Malatya, Elazığ, Bingöl, Muş, Ağrı ve Bitlis illeri ve yörelerinde bitkisel üretimin teşvik edilmesi planlanmıştır. Erzurum, Kars, Bingöl, Muş, Van ilinin Başkale İlçesi ile Hakkâri bölgelerinde hayvancılığın; Tunceli ve yöresinde ise su ürünlerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Malatya, Elazığ, Erzincan, Erzurum ve Van illerinde bölgesel hizmet merkezlerinin kurulması, Araştırma-Geliştirme merkezleri olarak da Malatya, Elazığ, Erzurum, Kars ve Van illeri ön plana çıkarılmaktadır (Anonim 2000d).

Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)

DOKAP, Doğu Karadeniz Bölgesinde yedi ili kapsamaktadır. Bu iller; Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon'dur. Doğu Karadeniz Bölgesi, 1997 yılı nüfus sayımına göre en çok göç veren ve Türkiye'nin geri kalmış illerini içinde barındırmaktadır. Türk Hükümeti adına DPT ve Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) arasında teknik işbirliği konuları üzerinde 1998 yılında antlaşma imzalanmış ve proje 2000 yılında uygulanmaya başlamıştır. Projenin hedef yılı 2020'dir (Anonim 2000e). Proje alanı 48.256 km² toplam nüfus ise 3.841.474 kişidir.

Projenin hedefleri, verimli tarım topraklarının tarımsal kullanım için korunması, orman alanlarının mümkün olduğunca ağaç dışı ürün üretimine açılması, kentleşmenin verimli tarım toprakları dışında gerçekleştirilmesi ve mera kullanımının iyileştirilmesidir. Projede, Ordu kenti etrafında oluşturulacak bir kalkınma odağı önerilmiştir. Elli üç alt proje içeren

proje, 2001 yılında uygulamaya konulmuştur. Şekil 6.7’de DOKAP Bölgesine ait harita gösterilmektedir.



Şekil 6.7. DOKAP Bölgesi İlleri, (Anonim 2000e)

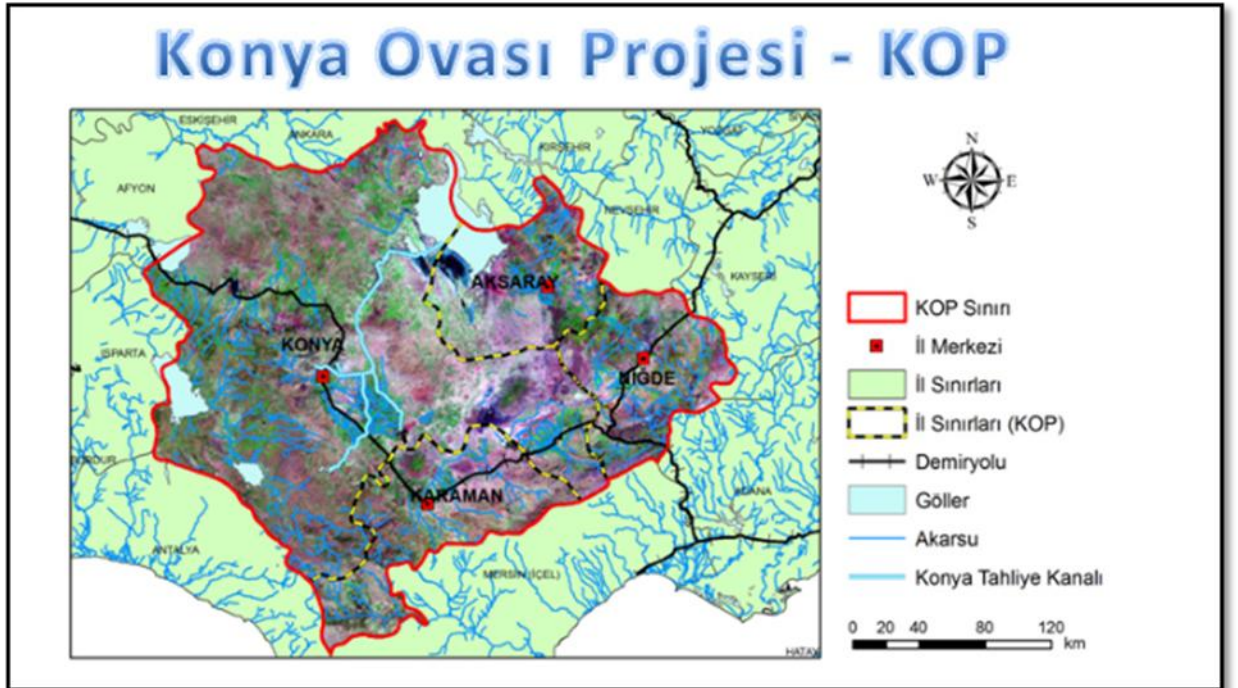
DOKAP bölgesi tarım sektörünün, Ana Planın uygulandığı dönem boyunca yaklaşık yıllık yüzde %2’lik bir hızla büyümesi beklenmektedir. Genel büyüme sabit ivmeyle gerçekleşirken, tarım faaliyetleri çeşitlenecektir. Pazarlama olanakları ve toprak uygunluğuna bağlı olarak kıyı illerinde, çay ve fındığa alternatif olarak, çeşitli türde meyve ağaçları dikilecektir. Çiçek ve sebze gibi yüksek değerli ürünlerin yetiştiriciliği, seracılık ve sulcu tarım alanların geliştirilmesine paralel artacaktır. Öte yandan, iç kesimlerdeki illerde sulanan alanların geliştirilmesiyle yem üretimi artacak ve buna bağlı olarak hayvancılık sektörü daha da ilerleyecektir. Sonuç olarak, 1996 yılında 768 milyar lira olan tarım sektörü katma değeri, 2020 yılı itibariyle 1.236 milyar liraya yükselecektir (Anonim 2000e). Ayrıca bölgenin Gürcistan ile sınırı olması ve Sarp sınır kapısının bölgede bulunması bölgeye kalkınma bakımından ayrı bir potansiyel katmaktadır.

Konya Ovası Projesi (KOP)

Ülkemizin ilk resmi sulama projesi olan ve GAP’tan sonra en büyük sulama yatırımı olma özelliğini taşıyan, Konya’nın su rüyasını gerçekleştirmek için DSİ tarafından

uygulanmaya başlanan projelere Konya Ovaları Projeleri, kısaca KOP denilmiştir. 2010 yılından buyana uygulamada olan KOP; Aksaray, Karaman, Konya ve Niğde illerini içine alan 4 ili kapsamaktadır. KOP Bölgesi'nde 4 İlde; 50 ilçe, 263 belde ve 1002 köy bulunmaktadır. KOP Bölgesi, 65 bin kilometrekare alanı ile Türkiye'nin yaklaşık %8,5'ini, 3 milyon nüfusu ile de Türkiye nüfusunun yaklaşık %4'ünü oluşturmaktadır. Bu oran verilen göçler nedeniyle her yıl azalma eğilimindedir (Anonim 2013b).

Konya, Karaman, Niğde ve Aksaray illerini de kapsayan KOP Bölgesinde, DSİ tarafından yapılacak sulama projeleri 16 adet büyük projeyi kapsayacak konuma gelmiştir. Bölgede aynı zamanda arazi toplulaştırması ve basınçlı sulama sistemlerine geçiş için Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile birlikte bir program geliştirilmiştir. KOP Bölgesel Eylem Planına göre kurumlardan gelen proje önerileri beş ana gelişme ekseninde toplanmıştır. Bu beş eksen; ekonomik kalkınmanın ve rekabetin güçlendirilmesi, sosyal ve kültürel gelişmenin sağlanması, altyapının geliştirilmesi, kentleşme ve kentsel gelişim ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi olarak belirtilmiştir. Şekil 6.8'de KOP İlleri gösterilmektedir.



Şekil 6.8. KOP İlleri, (Anonim 2013b)

KOP Bölgesi sahip olduğu geniş yüzölçümü, yeterince değerlendirilmeyen beşeri-doğal kaynakları, stratejik ve jeopolitik konumu ile Türkiye'nin ortasında, Türkiye nüfusu kadar insana ev sahipliği yapabilecek bir bölgedir.

6.3. Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Araç-IPARD ve IPARD Ajansı

6.3.1. IPARD Programının amacı ve özellikleri

1085/2006 sayılı IPA Konsey Tüzüğü, AB'nin daha önceden uygulamış olduğu PHARE, ISPA, SAPARD, Türkiye Katılım Öncesi Aracı ve CARDS programlarının yerini almıştır. IPA'nın Kırsal Kalkınma Bileşeni olan IPARD'ın amacı ise politika geliştirme ve Topluluğun Ortak Tarım Politikası'nın uygulanması ve idaresi için hazırlıkların tamamlanmasını desteklemektir. Desteğin genel amacı; aday ülkede tarım sektörünün ve kırsal alanların sürdürülebilir adaptasyonuna katkı sağlanması ve Ortak Tarım Politikası ile Kırsal Kalkınma Politikası kapsamındaki topluluk mevzuatının uygulanmasına hazırlık çalışmalarına katkı sağlamaktır.

Desteğin verilmesi; Avrupa Birliği'nin 1698/2005 sayılı Konsey Tüzüğünde öngörüldüğü üzere 2007-2013 döneminde Avrupa Kırsal Kalkınma Tarımsal Fonu (EAFRD) aracılığıyla finansmanı yapılan, AB Üye Devletleri uygulamalarına benzer faaliyetlerin finansmanına katkı sağlanacaktır (Anonim 2007b). IPARD Programı (2007-2013) 19 Aralık 2007 tarihinde Avrupa Komisyonu Kırsal Kalkınma Komitesi'nde görüşülerek kabul edilmiş ve Avrupa Komisyonu tarafından 25 Şubat 2008 tarihinde onaylanmıştır (Anonim 2007a).

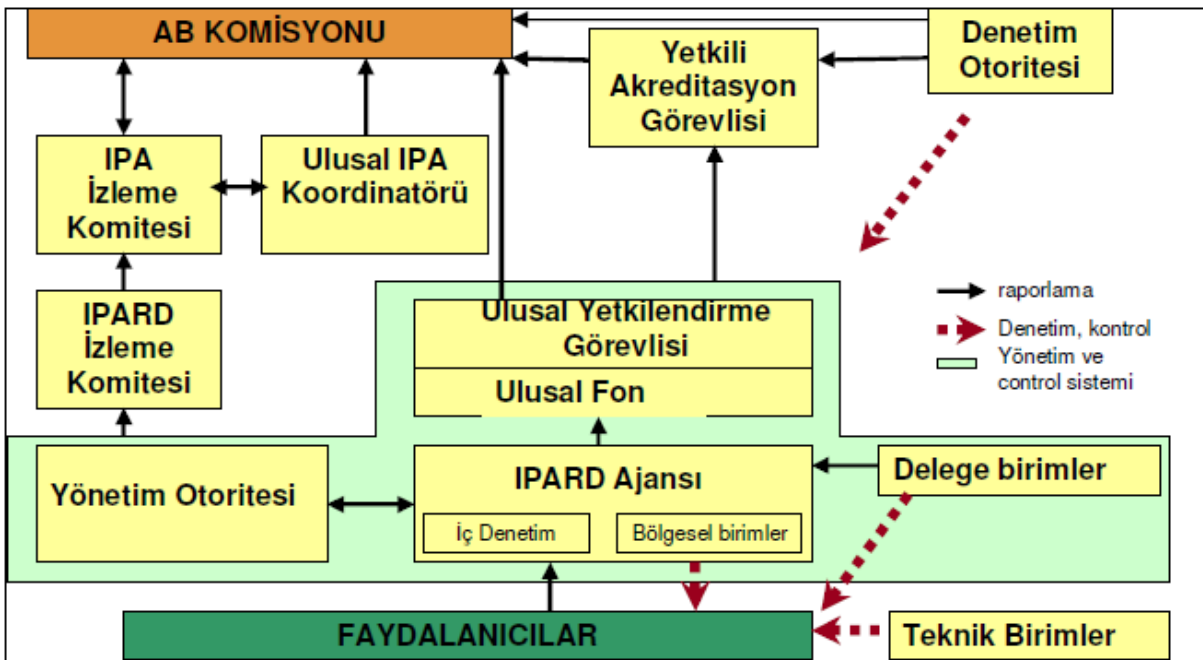
IPARD desteği aşağıdaki amaçları içermektedir:

- IPARD desteği müktesebat uyumunun en fazla gerekli olduğu dört sektöre odaklanmış olup (süt, kırmızı et ve tavuk eti, balık ve meyve-sebze) sektörlerle yönelik gıda zincirinin en zayıf olduğu kısımlara yönelik uygulamalara yer verilmektedir;
- Çevre konusunda, IPARD'ın amacı tarım-çevre uygulamalarının kompleks yapısı sebebiyle pilot seviyede tarım-çevre tedbirine hazırlık amaçlı faaliyetlerin gerçekleştirilmesidir.
- Yerel kalkınma konusunda kapasite oluşturulması için yerel kırsal kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi ve söz konusu stratejilerin kalitesi temel alınarak seçilecek Yerel Eylem Gruplarının oluşturulması amaçlanmaktadır.

- Kırsal ekonominin geliştirilmesi kapsamında, kırsal alanlarda arıcılık, tıbbi ve aromatik bitkiler ve süs bitkilerini içeren sektörlerde çiftlik içi ve dışı faaliyetler, yerel ürünler ve geleneksel sanatlarda mikro işletmelerin geliştirilmesi, kırsal turizm ve kültür balıkçılığı (su ürünleri yetiştiriciliği) ele alınmaktadır.

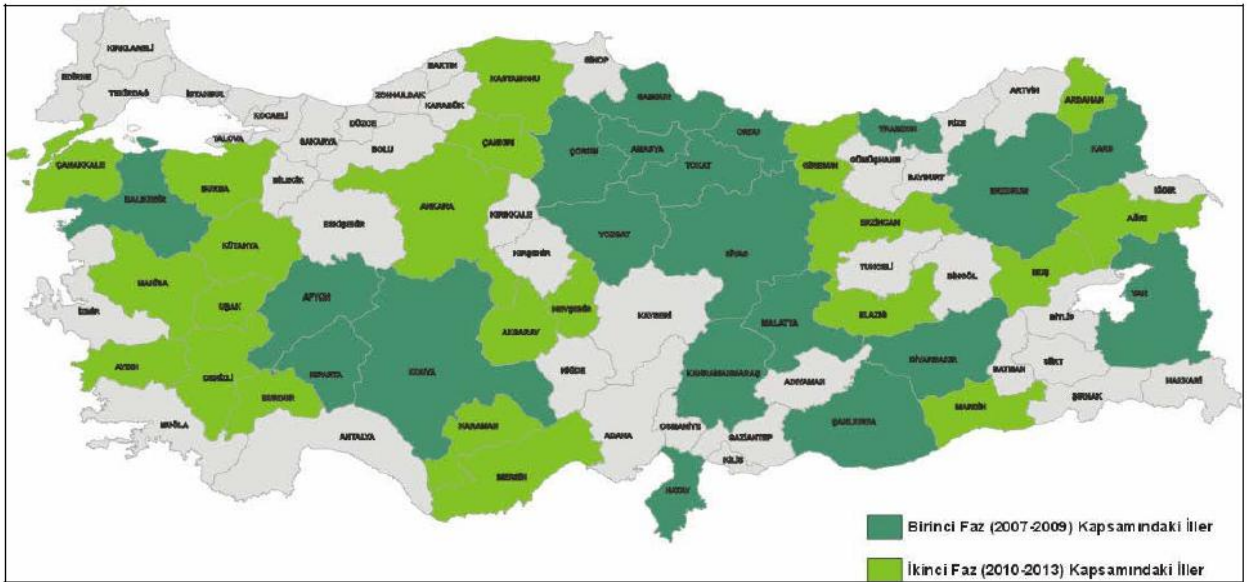
IPA'nın diğer bileşenlerinden, IPARD Programını ayıran temel farklılıklar ortaya konularak, IPARD mekanizmasının yapısı Şekil 6.9'da gösterilmiştir (Çeliktaş 2009).

- Programlama kapsamında fonların hangi faaliyetlere (tedbirler) yönelik projeler için, hangi koşullarda kullanılabilceğini gösteren bir Kırsal Kalkınma Planının hazırlanması ve planın AB Komisyonu ile müzakere edilerek onaylanması,
- Uygulama mekanizması için öncelikle bir IPA Kırsal Kalkınma (IPARD) Ajansının kurulması, Ajansın planda öngörülen tedbirlerin her biri için ayrı ayrı olmak üzere akredite edilmesi ve projelere desteklerin verilmeye başlanabilmesi için ilgili tedbirle ilgili Komisyon tarafından yönetim devrinin gerçekleştirilmesi,
- IPA'nın diğer bileşenlerinde ilgili diğer idari yapılar oluşturulana kadar, Merkezi Finans ve İhale Birimi aracılığıyla fonların kullanılması mümkün iken, IPARD kaynaklarının kullanılması için fonların yönetiminin IPARD Ajansına devrine yönelik kararın alınmış olması gerekmektedir.



Şekil 6.9. IPARD yapısı, (Çelikaş 2009)

IPARD Programının, Türkiye'de uygulanması öncesi 2006 yılında Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi Belgesi hazırlanış ve bu belge çerçevesinde 2010-2013 yıllarını kapsayan Kırsal Kalkınma Planı oluşturulmuştur. Uygulama mekanizmasını sağlayacak olan IPARD Ajansı (TKDK) 2007 yılı itibariyle kurulmuş olup 2012 yılı itibariyle 42 ilde faaliyet göstermektedir. Komisyonu tarafından 42 ildeki tüm TKDK Ajanslarına yetki devri verilmiş bulunmaktadır. Ayrıca 2012 yılından itibaren IPARD Programının, Komisyon tarafından Türkiye'de açılan tüm tedbirleri 42 ilde aynı anda uygulanmaya başlanmıştır. 2015 Yılı Ocak ayı itibari ile TKDK, 13 adet çağrıya çıkmıştır. Şekil 6.10'da IPARD'ın uygulandığı ilk faz ve ikinci faz iller gösterilmektedir.



Şekil 6.10. IPARD Programı'nın uygulanacağı iller, (Anonim 2011b)

Şekil 6.10'da gösterildiği üzere ilk faz iller genelde Türkiye'nin Doğu ve Orta Anadolu kesimini kapsarken, ikinci faz iller ise daha çok Batı Anadolu ve Ege Bölgelerini kapsamaktadır. Buna göre Afyon, Amasya, Balıkesir, Çorum, Diyarbakır, Erzurum, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş, Kars, Konya, Malatya, Ordu, Samsun, Şanlıurfa, Sivas, Yozgat, Trabzon, Van ve Tokat ilk faz İlleri oluşturmaktadır. İkinci faz İlleri ise Ağrı, Aksaray, Ankara, Ardahan, Aydın, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Denizli, Elazığ, Erzincan, Giresun, Karaman, Kastamonu, Kütahya, Manisa, Uşak, Mersin, Muş, Nevşehir, Mardin İllerinden oluşmaktadır.

IPARD Programının sınırlı bir uygulama kapsamı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, IPARD'ın temel hedeflerine ulusal ölçekte eriştirilebilmesi amacıyla diğer illerde IPARD Programı'nı ikame edebilecek programların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, TKB tarafından 2006 yılında Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) kapsamında pilot illerde uygulanmaya başlanan ve daha sonra kapsamı 81 ili içerecek şekilde genişletilen "Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı"nın önemli bir işlev kazandığı görülmektedir. Diğer taraftan, 5449 sayılı Kanun ile Düzey 2 istatistikî bölge birimleri bazında kurulan kalkınma ajansları (KA) tarafından uygulanan/uygulanacak "tarım ve kırsal kalkınma" hibe programları da önemli bir işlev kazanmıştır. Söz konusu uygulamalar arasındaki uyumun sağlanması durumunda, tarım ve kırsal kalkınma alanında yürütülen AB'ye hazırlık çalışmalarının etkinliği artacaktır (Anonim 2007b).

6.3.2. IPARD Programının İçeriği

2007-2013 döneminde IPARD fonlarından yararlanmak için, fonların kullanılacağı alanların belirlendiği, faydalanıcıların tanımlandığı IPARD Planının hazırlanması gerekmektedir. Planda, sektör analizleri doğrultusunda öncelik verilecek tedbir ve alt tedbirler belirlenmekte ve bu tedbir ve alt tedbirlerin ülkedeki mevcut durumlarına yer verilmekte, program kapsamında kimlerin faydalanıcı olabileceği tanımlanmaktadır. Hazırlanan plan IPA Uygulama tüzüğünde yer aldığı üzere, Komisyonla yapılan müzakereler sonucunda kabul edilmek suretiyle "program" adını almaktadır. AB tarafından IPARD kapsamında aday ülkeler için 3 öncelik ve bu 3 öncelik altında 9 adet tedbir belirlenmiştir. Ülkeler, ülkesel ihtiyaçlarını dikkate almak suretiyle uygun tedbirleri seçecek ve seçilen bu tedbirler temelinde planlarını hazırlayacaklardır.

Çizelge 6.2. IPARD'da eksen ve tedbirlere göre paylar, (Anonim 2011b)

	AB Katkısı	
	Oran (%)	Tüm Program (%)
<i>Eksen 1</i>	73,0	70,1
1.1. Tarımsal İşletmelere Yatırım	40,0	40,0
1.2. İşleme ve Pazarlama	28,0	24,3
1.3. Üretici Grupları	5,0	5,8
<i>Eksen 2</i>	0,0	5,4
2.1. Tarım-çevre	0,0	2,1

2.2. Leader	0,0	3,3
Eksen3	25,0	22,5
3.1 Kırsal Ekonomik faaliyetlerin çeşit.	25,0	22,5
Teknik Destek	2,0	3,0
Toplam	100,0	100,0

Çizelge 6.2'de IPARD'ın bütçesinin eksenlere göre dağılımı gösterilmektedir. Türkiye'de, IPARD kapsamında 2 eksen, 3 tedbir ve toplamda 10 adet alt tedbir uygulanmaktadır. Halen 2015 yılının sonuna gelinmesine rağmen Türkiye'de IPARD kapsamında Eksen-1'den üretici gruplarının kurulmasına destek tedbiri (tedbir 1.3) ve Eksen-2'den ise hiç bir (2.1 Tarım-çevre ve 2.2 Leader) tedbir kalemi açılmamıştır. Çizelge 6.3'de eksen ve tedbir bazında ayrıntılı bütçe payları verilmiştir.

Çizelge 6.3. Türkiye için IPARD öncelik ve tedbirleri, (Anonim 2011b)

ÖNCELİK EKSENİ	TEDBİR KODU/ ADI	ALT TEDBİR
Eksen 1	<u>Tedbir 101.</u> Tarımsal işletmelerin yeniden yapılandırılması ve topluluk standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımlar (tarımsal işletmelere yatırım)	1- Süt üreten tarımsal işletmelerin
		2- Et üreten tarımsal işletmeler
	<u>Tedbir 103.</u> Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasının yeniden yapılandırılması ve topluluk standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımlar (işleme ve pazarlama)	1- Süt ve süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
		2-Et ve et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
		3-Sebze ve meyvenin işlenmesi ve pazarlanması
<u>Tedbir 102.</u> Üretici gruplarının kurulmasına destek	4-Balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması	
Eksen 2	<u>Tedbir 201.</u> Çevreye ve kırsal peyzajın gelişmesine yönelik faaliyetler	1- Erozyon Kontrolü
		2- Su Kaynaklarının Korunması
		3- Biyolojik Çeşitlilik
	<u>Tedbir 202.</u> Yerel kırsal kalkınma stratejilerinin hazırlanması ve uygulanması	1- Yetenek kazandırma, harekete geçirme ve yerel kalkınma stratejisinin hazırlanması
2-Yerel kalkınma stratejilerinin uygulanması		
3-Yerel Eylem Gruplarının faaliyet giderleri		
Eksen 3	<u>Tedbir 302.</u> Kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi	4- İşbirliği projelerinin uygulanması
		1- Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi
		2- Yerel ürünler ve mikro işletmelerin geliştirilmesi

		3- Kırsal turizm
		4- Kültür balıkçılığı (Yetiştiricilik)
	Tebdir 501. Teknik Destek	

6.3.3. IPARD Programının Uygulanması

IPARD Programının uygulaması, ulusal akreditasyon süreci ve Avrupa Komisyonunun yetki devri kararını müteakip başmış ve aşağıdaki tedbirler için proje seçimi yapmaktadır. Ancak 13' nc   ağrı döneminde 101 (Süt ve et sektörü için ayrılan tüm kaynaklar kullanıldığı için bu kapsamda proje kabul edilmemiştir.

Seçilen tedbirlerin gerekçeleri aşağıdaki belirtilmektedir:

- **Eksen 1, Tebdir kodu 101. Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına yönelik yatırımlar**

MIPD ( ok Yıllık Gösterge Planlama Belgesi) kapsamında; tarımsal işletmelerin yeniden yapılandırılması ve Topluluk standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımlar için öncelikli iki sektör tanımlanmıştır: Süt ve Et (kanatlı eti dâhil). Bu tebdir kapsamında büyükbaş süt işletmeleri için 10 ila 120 baş süt ineği, k  kbaş süt koyun/keçisinde ise en az 50 en fazla 500 k  kbaş süt koyun/keçi varlığında işletmeler hedeflenmektedir. Et üreten işletmelerde ise b y kbaşta 30 ila 250 baş sığır, k  kbaşta ise en az 100, en fazla 500 baş koyun/keçiye kapasitesine sahip işletme büyüklüğü hedeflenmektedir. Bu hedef broyler üretiminde ise 5.000 ila 50.0000 broyler veya en az 1.000, en fazla 8.000 kapasiteli hindi kümesi kapasitesi olarak verilmiştir.

Ayrıca IPARD, Türkiye'de geçimlik ve yarı geçimlik işletmelerin yaygınlığı göz önüne alındığında, ekonomik sürdürülebilirlik eşiğinin hemen altında bulunan sınırlı sayıdaki yarı-geçimlik tarımsal işletmelere destek vermek suretiyle bu işletmelerin gelişmesini ve söz konusu eşiği aşarak k  k ve orta ölçekli işletmeler grubuna dâhil olmasını sağlayacaktır. Birbirini tamamlayıcı nitelikteki bu faaliyetler ile, kırsal alanlardaki nüfus azalmasının önlenmesi ve bölgesel farklılıkların azalmasına katkıda bulunulması suretiyle, IPARD'ın beklenen etkisi artırılabilecektir (Anonim 2011b).

- **Eksen 1, Tedbir kodu 103. Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasının yeniden yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımlar**

IPARD kapsamında dört sektör hedeflenmiştir. Bu sektörler;

- 1) Süt ve süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması sektörü,
- 2) Kanatlı eti dâhil et ve et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması sektörü,
- 3) Meyve ve sebze işleme ve pazarlama sektörüdür.
- 4) Balık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması sektörü,

IPARD kapsamında belirlenen öncelikler, ürünlerin işlenmesi için verimliliğin artırılması ve işleme sanayinin kalite, hijyen ve gıda güvenliği, veterinerlik kontrolleri, hayvan refahı, çevre koruma ve iş güvenliği ile ilgili AB standartlarının sağlanmasıdır. İşleme sanayisindeki kapasite arttırmaya yönelik bu tür yatırımlar, kırsal alanlardaki bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldırmaya yardımcı olacaktır. 103 Tedbiri sanayi tipi, modern tesislerde ürün işleme, depolama, pazarlama ve soğuk zincirin korunmasına yönelik faaliyet gösteren, istihdama büyük oranda katkı sağlayan ve IPARD'ın proje bazında en fazla (3 milyon Avro) kaynak aktardığı tedbirdir.

- **Eksen 3, Tedbir kodu 302. Kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi**

Türkiye'nin Tarım Sektörü analizi, kırsal alanlarda gelir seviyeleri çok düşük olduğu, mevcut işletmelerin geçimlik ve yarı geçimlik (tarımsal işletmelerinin %65'inden fazlası) işletme yapısında olduğu için böyle bir tedbir ortaya konmuştur. Tedbir ile düşük gelirli tarım işletmelerine kırsal da ek gelir getirici faaliyetler yapılması ve var olan kırsal alanların potansiyelinin ortaya çıkartılması hedeflenmektedir. IPARD, kırsal gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi ihtiyacını karşılamak üzere başlıca dört faaliyete destek sağlamaktadır (Bilici 2010).

- 1) Çiftlikte yapılacak tarımsal aktivitelerin çeşitlendirilmesi tedbiri kendi içinde üç alt tarımsal faaliyete ayrılmaktadır. Bunlar arıcılık, tıbbi ve aromatik bitki üretimi ile süs bitkileri üretimidir. Tedbir kapsamında çiftçilere ek gelir getirici faaliyet yaptırılması öngörülmüştür.

2) Yerel ürünlerin geliştirilmesi tedbirinde ise hem tarım ve gıda ürünlerinin, hem de geleneksel el sanatları gibi yöreye özgü ürünlerin yapılarak çiftçilere ek gelir desteği sağlanması düşünülmüştür.

3) Kırsal turizmin geliştirilmesi, alt tedbiri kapsamında ise kırsal alanlara maksimum 25 yatak kapasiteli her türlü otel, lokanta, kamp alanı ve doğa spor alanları v.b tesisler kazandırılması hedeflenmiştir. Tedbir daha çok kırsal alanlar da potansiyelini ve yeni iş kollarını ortaya çıkartmayı amaçlamaktadır.

4) Kültür balıkçılığının geliştirilmesi alt tedbirinde ise iç sularda alabalık, sazan, yayın, kerevit, kurbağa, su yosunu (alg) türlerinin yetiştirilmesi hedeflenmektedir. IPARD bu kapsamda tatlı sularda kültür balıkçılığı yapan çiftliklerinin kurulmasını teşvik edecek ve bu faaliyetin yetersiz olduğu bölgelerde kültür balıkçılığının yaygınlaşmasını teşvik ederek kırsal alanlarda katma değerini yükseltmesini sağlayacaktır.

Kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi tedbiri kapsamında, kadın girişimcilere, dağlık alanlarda uygulanan projelere ve 40 yaş altı girişimcilere sıralama kriterlerinde öncelik verilmektedir.

6.3.4. IPARD Uygulama Birimleri/Otoriteler

IPA ve IPARD'ın uygulaması için gerekli idari yapılar ve sorumlu birimler aşağıda belirtilmektedir.

a) Ulusal IPA Koordinatörü (NIPAC): Ülke adına beş IPA bileşeninin genel koordinasyonunu, programlamasını ve izlenmesini sağlamakla sorumlu olup, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği IPA Koordinatörü olarak atanmıştır.

b) Yetkili Akreditasyon Görevlisi (CAO): Ulusal yetkilendirme görevlisinin ve ulusal fonun akreditasyonundan, izlenmesinden ve akreditasyonun askıya alınmasından veya geri alınmasından sorumlu olup, hazineden sorumlu Devlet Bakanı, Yetkili Akreditasyon Görevlisi olarak atanmıştır.

c) Ulusal Yetkilendirme Görevlisi (NAO): Ülke adına mali yönetimin genel sorumluluğunu üstlenir. İşlemlerin yasalara ve usulüne uygun olmasından, yönetim ve kontrol sistemlerinin

etkili isleyişinden sorumludur. Ulusal Fon'un bağlı bulunduğu hazineden sorumlu Devlet Bakanı Ulusal Yetkilendirme Görevlisi olarak atanmıştır.

d) Ulusal Fon (NF): NAO'nun sorumluluğu altında, IPA Tüzüğü kapsamındaki yardımların mali yönetimi görevlerinden sorumludur. Özellikle banka hesaplarının düzenlenmesinden, Komisyon'dan fonların talep edilmesinden, Komisyon'dan alınan fonların Uygulama Birimlerine veya nihai kullanıcılara aktarılmasından ve Komisyon'a mali raporlama yapmaktan sorumludur.

e) Denetim Otoritesi: Katılım Öncesi Yardım Aracı kapsamındaki fonlarla ilgili yönetim ve kontrol sistemlerinin etkili ve sağlam bir şekilde işlediğini denetlemekten sorumlu olup, Denetim Otoritesi olarak Hazine Kontrolörleri Kurulu tayin edilmiştir.

f) IPARD Uygulama Birimi: IPARD için oluşturulacak olan uygulama birimleri iki ayrı birimden oluşmaktadır;

- **Yönetim Otoritesi:** IPARD Programının hazırlanması, etkin, etkili ve doğru bir şekilde yönetilmesi amacıyla izlenmesi ve raporlanmasından sorumludur. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yönetim Otoritesi olarak atanmıştır.

- **IPARD Ajansı:** IPARD destekleri kapsamında, güvenilir mali yönetim ilkeleri doğrultusunda, Programın uygulanmasından ve yönetiminden sorumludur. Bu görevi yerine getirmek üzere, 18 Mayıs 2007 tarih ve 5648 sayılı kanunla Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) kurulmuştur (Anonim 2011b).

6.3.5. IPARD Bütçesi

IPA kapsamında fonların kullanımı için "n+3" kuralı mevcuttur. Bu kurala göre bir yıla ait tahsis edilen fon miktarının bu yılı takip eden 3. yılın sonu itibariyle kullanılması gerekmekte olup, aksi takdirde ilgili yıla ait kullanılmayan kısım komisyon taahhüdünden kalkacaktır. Bu kurala göre 2007 yılı fonlarının 2010 yılı sonuna kadar kullanılmasının gerekliliği doğmaktadır. Komisyon yetkilileri ile yapılan görüşmeler ve resmi yazışmalar neticesinde, IPARD Programının 2008 yılında onaylanması sebebiyle 2008 yılının "n" olarak kabul edileceği, dolayısıyla 2007 ve 2008 yılı fonlarının 2011 yılı sonuna kadar

kullanılabileceği ifade edilmiştir. IPARD bütçesinin topluluk katkısı Çizelge 6.4'de gösterilmiştir.

Çizelge 6.4. Yıllar itibariyle IPARD kapsamında topluluk katkısı fon miktarları (milyon Euro), (Anonim 2011b)

YILLAR	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2007-2013
Kırsal Kalkınma (Avro)	20,7	53	85,5	131,3	172,5	197,9	213	873,89

IPA Uygulama Tüzüğü madde 173'de belirtilen yardım yoğunlukları çerçevesinde tedbir bazında topluluk, ülke ve faydalanıcı katkıları Çizelge 6.8'de görülmektedir. 2007-2013 döneminde 1.160 milyon Euro kamu katkısına (AB katkısı + ülke katkısı) karşılık, 1.012 milyon Euro faydalanıcı katkısı tahmin edilmektedir. Bu durumda IPARD Programı için yaklaşık 2.172 milyon Euro kaynak kullanımı söz konusudur.

Çizelge 6.5. Tedbirler bazında 2007-2013 döneminde AB, ülke ve faydalanıcı katkıları (Euro), (Bilici 2010)

Tedbirin Adı	Topluluk Katkısı	Ülke Katkısı	Faydalanıcı Katkısı	Toplam Yatırım Tutarı
101. Tarımsal İşletmelere Yatırım	349 556 000	116 518 667	466 074 667	932 149 333
103. İşleme ve Pazarlama	212 528 150	70 842 717	283 370 867	566 741 733
102. Üretici Gruplarının Desteklenmesi	50 841 400	16 947 133	0	67 788 533
201. Tarım-çevre	17 867 250	4 466 813	0	22 334 063
202. Leader	28 587 600	7 146 900	0	35 734 500
302. Kırsal Ekonomik Faal. Çeşitlendirilmesi	197 031 800	65 677 267	262 709 067	525 418 133
501. Teknik Yardım	17 477 800	4 369 450	0	21 847 250
Toplam	873 890 000	285 968 946	1 012 154 600	2 172 013 546

Fonlar kapsamında kamu sektörüne yönelik yatırım projelerine ilişkin AB katkısı en fazla %75 seviyesine ulaşabilmekte ve en az %25'lik bir oranın aday ülke tarafından ulusal katkı payı olarak karşılanması gerekmektedir. Gelir getirici yatırımlar için öngörülen asgari %50'lik hibe desteğinin %75'i AB, %25'i ise Türkiye Cumhuriyeti tarafından karşılanacak, geriye kalan %50'lik kısım ise yatırımcının öz kaynakları ile finanse edilecektir.

6.3.6. TKDK Faaliyetleri

IPA' nın Kırsal Kalkınma bileşeni kapsamındaki desteklerin kullanılabilmesinin sağlanması için kurulan IPARD Ajansı yani TKDK (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu) ilk başvuru çağrı ilanına 01.07.2011 tarihinde çıkmıştır. Kurum 2015 Şubat ayına kadar toplamda 13 adet başvuru çağrı ilanı çıkararak faaliyet göstermiştir. Özellikle 10. ve 11. çağrı dönemlerinde 302-1 tedbiri kapsamında, (kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi tedbirinin, çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi alt tedbiri) arıcılık veya tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği veya süs bitkileri yetiştiriciliği faaliyet alanlarından başvuran potansiyel başvuru sahiplerine traktör ve alet makine desteği vermesi kurumu gittikçe artan sayıda proje almasını ve gerek kırsal alanda gerekse de kentsel alanlarda tanınmasını sağlamıştır.

15 Ocak 2014 Tarihinde Kurumun çıkmış olduğu 12. Başvuru İlanına ilişkin çağrı da yer alan öncelikli eksenler, tedbirler bazında bütçe ve her alt tedbir bazında bütçe ayrıntılı olarak verilmiştir. Çağrı, TKDK İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu 42 ili kapsamaktadır ve tüm tedbirler tüm illerde uygulanmaya açıktır. Şimdiye kadar çıkılan en yüksek bütçeli başvuru çağrı ilanıdır. 10.03.2014 Tarihin de sonlanmıştır.

Faydalanıcılara uygun harcamalar karşılığında sağlanacak olan mali desteğin kaynağı, Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti Eş-finansmanından oluşturulan IPARD Programı Fonudur. Bu destek “Kamu Katkısı” olarak adlandırılmaktadır. Bu kamu katkısı, program çerçevesinde gerçekleşmiş yatırımlar için geri ödemesiz olarak kullanılmaktadır.

Eş finansman kuralına göre kırsal kalkınma ile ilgili proje teklifi kabul edilen proje sahibi, projesinin tamamlanması ve proje ile ilgili tüm masraf unsurlarını (tedarikçi, yüklenici, görünürlük ve danışmanlık masrafları) ödenmesi sonrası yapacağı ödeme talebi ile hibesini almaktadır. Bu durum en az sermaye birikimine sahip kesim olan tarım sektörü için finansman ihtiyacını gündeme getirmektedir. Bu nedenle eş finansman ilkesi, özellikle kırsal kesimdeki küçük çiftçilerin bu yatırımları tamamlamak için yeterli kaynağı sağlamasında sorun yaratacaktır.

Çizelge 6.6. TKDK 12. başvuru çağrı ilanın ilişkin tedbir ve bütçeler, (Anonim 2014g)

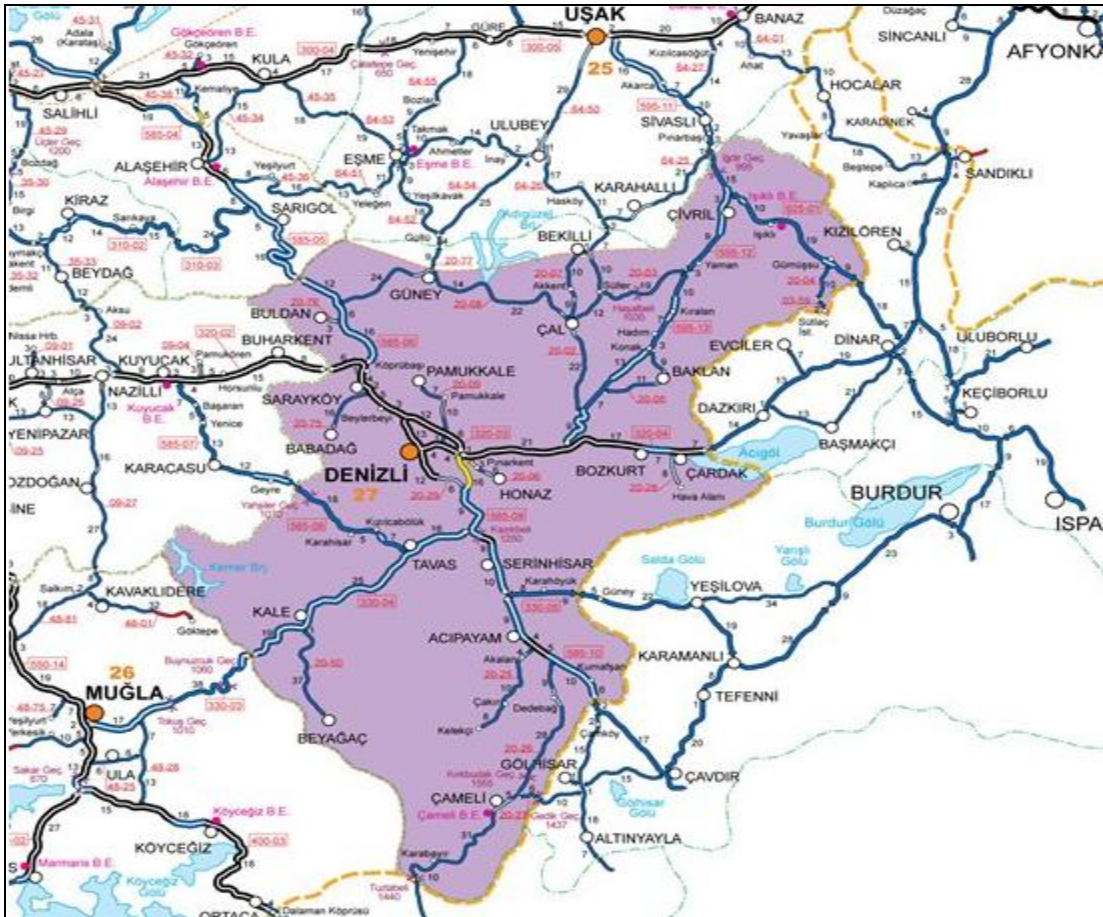
Öncelik Ekseni	Tedbir Adı	Alt Tedbir Adı ve Bütçe Kalemleri	Destek Oranları	Toplam Destek Bütçesi (AB+TC Katkısı) (Avro)		
Öncelik Ekseni 1	Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar	Süt Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım	%50- %65	355.353.631		
		Et Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım			Bütçe Kalemi-1 (Kırmızı et) Bütçe Kalemi-2 (Kanatlı eti)	
	Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar	Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	Bütçe Kalemi-1 (Süt işleme tesisleri) Bütçe Kalemi-2 (Süt toplayan üretici örgütleri)		%50	
		Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	Bütçe Kalemi-1 (Kırmızı et işleme ve pazarlama) Bütçe Kalemi-2 (Kanatlı eti işleme ve pazarlama)			
		Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması				
		Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması				
	Öncelik Ekseni 3	Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi	Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi		%50	133.418.497
			Yerel Ürünlerin ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi			
			Kırsal Turizm			
			Kültür Balıkçılığının Geliştirilmesi			
TOPLAM				488.772.128		

7. ARAŞTIRMA BULGULARI

7.1. Denizli İli Hakkında Genel Bilgiler

7.1.1. Denizli İli'nin coğrafi yapısı ve iklimi

Denizli, Anadolu Yarımadası'nın güneybatı kesiminde, Ege Bölgesi'nin doğusunda yer almaktadır. Coğrafi olarak Denizli ili 28°38' - 30°05' doğu meridyenleri ile 38°29' - 38°52' kuzey paralelleri arasında bulunmaktadır. Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri arasında bir geçit durumundadır. İl doğuda Burdur, Isparta, Afyon; batıda Aydın, Manisa; güneyde Muğla; kuzeyde Uşak illeri ile komşudur (Çizelge 7.1). Yüzölçümü 12.134 km², denizden yükseltisi ise 428 m'dir. İzmir'den sonra Ege Bölgesinin ikinci büyük ilidir. Türkiye yüzölçümünün %1,56'sını kaplamaktadır (Anonim 2012b).



Şekil 7.1. Denizli İli haritası, (Anonim 2012a)

Denizli İli Ege Bölgesi'nde olmasına rağmen, Ege Bölgesi'nde görülen iklim tamamen görülmez. Kıyı kesimlerinden iç bölgelere geçit yerinde olduğundan az da olsa iç bölgelerin iklimi hissedilir. Ege Bölgesi ikliminden biraz düşük sıcaklıklar görülebilir. Denizli'de dağlar genel olarak denize doğru dik olduğundan, denizden gelen rüzgârlara açık bulunmaktadır. Kışlar ılık ve yağışlı geçmektedir. İlde yıllık sıcaklık uzun dönemli eğilimde, aylık ortalamalara göre 5,9 °C ile 27,5 °C arasında değişmektedir. Yıllık ortalama hava sıcaklığı ise 16,1 °C'dir.

Çizelge 7.1. Denizli İli meteoroloji verileri, (Anonim 2013g)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Ortalama Sıcaklık (°C)	5,9	6,7	9,9	14,5	19,8	24,7	27,5	26,7	22,3	16,9	11,0	7,3
Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	10,6	11,8	15,7	20,5	26,1	31,3	34,3	33,9	29,8	23,7	16,7	11,8
Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	2,2	2,5	5,0	9,1	13,3	17,6	20,3	19,8	15,8	11,5	6,7	3,8
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	3,8	4,5	5,8	6,9	9,1	11,3	11,9	11,1	9,4	6,8	4,7	3,3
Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	11,4	10,6	10,7	10,6	8,4	4,5	2,7	2,5	3,3	5,9	8,2	11,6

7.1.2. Denizli İli'nin demografik yapısı

2014 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre İlin toplam nüfusu 978.700 kişi olup, bunun 478.958'i erkek, 490.742'i kadındır. Merkez İlçe şehir nüfusu 592.084 kişi, belde/köy nüfusu ise 386.616 kişidir. Merkez hariç 18 ilçe, 87 Belediye ve 360 köyü bulunmaktadır. Ancak 2014 yılı itibari ile büyükşehir statüsü kazanan ilde belde belediyeleri kapatılmış ve tüm beldeler mahalle statüsü kazanmıştır. Bu duruma göre Türkiye nüfusunun %1,26'sı Denizli ilinde yaşamaktadır. İl nüfusu Türkiye sıralamasında yirmi birinci sırada yer almaktadır. Bu durumda Denizli İlinin %39,50'si kırsal alanda yaşamaktadır (Anonim 2014c).

Çizelge 7.2. Denizli İli merkez, belde ve köy nüfusları, (Anonim 2013h)

DENİZLİ	İL/İLÇE MERKEZİ	BELDE/KÖY	TOPLAM
Merkez	525.497	28.927	554.424
Acıpayam	13.746	42.584	56.330
Akköy	2.707	2.685	5.392
Babadağ	3.386	3.462	6.848
Baklan	1.982	3.982	5.964
Bekilli	3.339	4.499	7.838
Beyağaç	2.514	4.506	7.020
Bozkurt	5.592	6.761	12.353
Buldan	15.914	11.570	27.484
Çal	3.926	17.153	21.079
Çameli	2.805	16.509	19.314
Çardak	4.725	4.661	9.386
Çivril	18.134	42.870	61.004
Güney	5.601	5.398	10.999
Honaz	10.859	20.611	31.470
Kale	8.475	12.858	21.333
Sarayköy	18.570	11.080	29.650
Serinhisar	10.472	4.424	14.896
Tavas	12.568	35.205	47.773
TOPLAM	670.812	279.745	950.557

(NOT: Çalışmaya esas alınan nüfus sayıları 2013 yılı Mart ayı önceki il nüfusedir.)

Çizelge 7.2'den anlaşılacağı üzere İlçe merkezlerinin tamamı kırsal alanda bulunmaktadır. Nüfus büyüklüğü bakımından ise en büyük üç ilçe merkezi, sırası ile Sarayköy (18.570), Çivril (18.134) ve Buldan (15.914)'dır. İlçe merkezleri, belde ve köy nüfusları toplamalarında ise, sırası ile Çivril (61.004), Acıpayam (56.330) ve Tavas (47.773) ilk üç sırayı almaktadır. İlçe merkezi bakımından en küçük üç ilçe sırası ile Baklan (1.982), Beyağaç (2.514) ve Akköy (2.707)'dür.

Çizelge 7.3. Denizli İli alt bölgeleri ve seçilen ilçe alt bölge nüfusları, (Anonim 2013ı)

Bölgeler	I	II	III	IV	V	VI
Tüm İlçeler	Merkez, Akköy, Buldan, Honaz, Sarayköy	Bekilli, Çal, Güney	Bozkurt, Çardak	Acıpayam, Babadağ, Beyağaç, Kale, Serinhisar, Tavas	Baklan, Çivril	Çameli
Nüfus Sayıları	122.923	39.916	21.739	154.200	66.968	19.134
Seçilen İlçeler	<i>Sarayköy</i>	<i>Çal</i>	<i>Çardak</i>	<i>Acıpayam</i>	<i>Çivril</i>	<i>Çameli</i>
Nüfus Sayıları	29.650	21.079	9.386	56.330	61.004	19.314

Bölgelerin nüfusları verilirken, Denizli Merkez İlçe nüfusu hesaba katılmamış, onun yerine Merkeze bağlı kırsal alan tanımına uyan belde ve köy nüfusu kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ilçeler içerisinde beşinci grubu oluşturan Çivril İlçesi (61.004) en kalabalık nüfus potansiyeline sahip, Çardak İlçesi (9.386) ise en az nüfusa sahip ilçedir.

7.1.3. Denizli İli'nin tarihçesi

Denizli şehri, ilk defa MÖ. 261-245 yılları arasında, 6 km kuzeyinde, Eskihisar Köyü civarında kurulmuştur. Suriye Kralı II. Antiyokustheos tarafından kurulan şehre, karısının adına izafeten LAODICIA denilmiştir. Türkler, Denizli havalisini zapt ettikten sonra, şehrin suyunun bol bulunduğu bugünkü Kaleiçi mevkiine naklettirmişlerdir. Denizli adına tarihi kaynaklarda başka isimler olarak da rastlamaktayız. Selçuklu kayıtları ve Denizli Mahkemesi serciye sicillerin de Ladik (Laodikeia) ismine rastlanmaktadır. İbn-i Batuta'nın Seyahatnamesi'nde "Tunguzluğ" denilmektedir (Anonim 2012a).

Denizli'de Türkler ilk kez 1070 yılında görülmüşlerdir. Selçuklu Sultanı Alparslan emrindeki Afşin Bey ve yanındaki kumandanların yaptıkları akınlar ile bölgenin Türkleşmesi sağlanmıştır. Bu dönemden sonra Oğuz boylarındaki pek çok akıncıyla "Türkmen Kocası" denilen bilgin veya bir mesleğin ustası sayılabilecek kişiler de Denizli İlinde içinde çeşitli

bölgelere yerleşmişlerdir. Boy adları ile alan yerleşim yerleri kurarak, ilimlerini buralarda yaymışlardır. Bunlar arasında Ahi Sinan, Ahi Kaysar, Yatağan Baba, Sarı İsmail, Hüsamettin Dede gibi Türkmen Kocalarıyla; Mahmut Gazi, Seyit Gazi, Yazır, Dodurga, Ayaz, Yüreğil, Avşar gibi isimleriyle yerleşim yerleri kuran komutanlardan da söz etmek mümkündür (Anonim 2012a).

Anadolu Eyâleti'nin merkezi Kütahya Sancağı'na 1451'de bağlanan Denizli Kazası, 16. ve 17. yüzyıllarda, Nahiye-i Lazıkıyye (Merkez), Nahiye-i İbsili, Nahiye-i Kaş-Yenice ve Nahiye-i Aydos olmak üzere dört nahiyeden oluşmaktadır. 18. yüzyıl boyunca Kütahya Sancağı'na bağlı bir kaza olmaya devam eden Denizli, 19. yüzyılda Anadolu Beylerbeyliği'nin bölünmesi üzerine sancak haline getirilerek, yeni kurulan Aydın Sancağı'na bağlanmıştır. 1867 düzenlemesinden sonra Menteşe ile birleştirilen Denizli tekrar kaza olarak, Aydın Sancağı'na katıldıysa da, 1883'de Denizli sancağı yeniden kurulunca mutasarrıflık haline getirilmiş ve 1884'te Tavas, 1888'de Garbi Karaağaç'ın katılmasıyla Osmanlı dönemindeki en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Bu dönemde 6 kaza ve 1 nahiyeden oluşan Denizli'nin toplam köy sayısı da 385'dir (Anonim 2012a).

1.Dünya Savaşı sonrasında 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu İzmir'e çıktığı gün ilk karşı koyma hareketlerinden biri de Denizli'de gerçekleşmiştir. İzmir'de kurulan Redd-i İlhak Cemiyetinin toplantısında, Denizli sancağını temsilen Müftü Ahmet Hulusi Efendi katılmıştır. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a ayak basmasıyla başlayan Kurtuluş Savaşına Denizli halkı bütün benliğiyle katılmıştır. Sivas Kongresine (4 Eylül 1919) Denizli sancağını temsilen Belevli Yusuf Bey, Ali Necip Bey, Helvacızade Mehmet Efendi, Dalamanlızade Mehmet Şükrü Bey katılmışlar ve bu kongrede 4 delegeyle temsil edilen tek il Denizli olmuştur. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuyla da Denizli 1923'te il olmuştur.

7.1.4. Denizli İli'nde sağlık durumu

İldeki sağlıkla ilgili mevcut durum incelendiğinde, Türkiye geneline oranla sağlık hizmetlerinin daha iyi bir durumda olduğu görülmektedir. Sosyo ekonomik açıdan gelişmiş bir kent olan Denizli, tüm kurum ve kuruluşları ile sağlık alanında alt yapısı yeterli ve potansiyeli yüksek olan bir kent olma özeliğine de sahiptir. Kentte 2014 yılı başı itibarıyla 13 Devlet Hastanesi, 1 Branş (Göğüs Has.) Hastanesi, 1 Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, 7 Özel

Hastane, 4 Özel Dal Hastanesi, 1 Üniversite Hastanesi bulunmakta ayrıca aile hekimliği çerçevesinde; 19 Toplum Sağlığı Merkezi, 109 Aile Sağlığı Merkezi ve 271 Aile Hekimliği Birimi ile sağlık hizmeti verilmektedir.

Denizli’de hasta başına düşen yatak sayısı ve sağlık donanımındaki iyileşme, sağlık hizmeti sunan kurumların sayısının artmasına paralel olarak her geçen yıl artış göstermektedir. Kentte gerçekleşen doğumların neredeyse tamamı hastanelerde yapılmaktadır. Türkiye’deki birçok şehirden farklı olarak kentte ciddi salgın hastalık vakasına rastlanılmamıştır. Bu konuda sadece şehir merkezinde yaşayan insanların değil, kırsal kesimde yaşayanlarında son derece bilinçli olduğu ortaya çıkmaktadır.

7.1.5. Denizli İli'nde eğitim durumu

Toplam nüfusun % 23,5’i okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim çağındadır. Bunun anlamı aktif nüfusun dörtte birine karşılık gelen nüfusun eğitim çağında olmasıdır. Denizli’de, okul öncesi eğitim veren 47 okul ve 731 adet okul öncesi derslik bulunmaktadır. İl genelinde 2013 yılında 16.883 adet öğrenci okul öncesi eğitim alarak, eğitim hayatıyla tanışmıştır.

İl genelinde ilköğretim eğitimi veren 353 okulda, 4.823 derslik bulunmaktadır. Bu ilköğretim kurumlarında 113.751 tane öğrenci ders görürken, 6.430 öğretmen görev yapmaktadır.

Ortaöğretimde ise 103 okul, 1770 derslik bulunmakta, bu kurumlarda 45.065 öğrenci eğitim görmekte, 3.277 adet öğretmen görev yapmaktadır. Okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim kurumları, mesleki eğitim merkezleri ile halk eğitim merkezleri birlikte ele alındığında toplam 508 okulda 7.397 adet derslik bulunmaktadır.

Çizelge 7.4. 2012-2013 Eğitim yılı öğretmen, öğrenci ve derslik sayıları, (Anonim 2012a)

Okul Türleri	Öğrenci sayısı	Öğretmen Sayısı	Okul Sayısı	Derslik Sayısı
Okul Öncesi	16.883	722	47	731
İlköğretim	113.751	6.430	353	4.823
Ortaöğretim	45.065	3.277	103	1.770
TOPLAM	175.699	10.429	503	7324

Çizelge 7.4'den de anlaşılacağı üzere Denizli İli okul başına, öğretmen başına ve derslik başına düşen öğrenci sayıları bakımından Türkiye ortalamasının altında öğrenci sayılarına sahiptir. Bu rakamların düşük çıkması Denizli'de eğitimin daha kaliteli ve rahat koşullarda yapıldığının göstergesidir.

Çizelge 7.5. Eğitim düzeyin de okul, öğretmen ve derslik başına düşen öğrenci sayısı, (Anonim 2012a)

	İlköğretim			Ortaöğretim (Genel)		
	Okul	Öğretmen	Derslik	Okul	Öğretmen	Derslik
Denizli ortalaması	318	17	24	424	14	25
Türkiye ortalaması	322	21	31	519	18	31

Ayrıca 1992 yılında kurulmuş olan Pamukkale Üniversitesi 6 Fakülte, 4 Yüksekokul, 9 Meslek Yüksekokulu ve 3 adet Enstitü ile yükseköğrenim ihtiyacını karşılamaktadır. Mevcutta bulunan Fakülteler; Eğitim Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Teknoloji Fakültesi ve Tıp Fakültesi'dir. Yüksekokullar ise yine Denizli Merkezde bulunan Denizli Sağlık Yüksekokulu, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Yüksekokulu, Spor Bilimleri ve Teknoloji Yüksekokulu ve Turizm İşletmeciliği ve Otelciliği Yüksekokuludur.

Denizli İlçelerinde ise Acıpayam, Bekilli, Buldan, Çal, Çivril Atasay Kamer, Honaz ve Kale olmak üzere 7 adet Meslek Yüksekokulu bulunmaktadır. Ayrıca Denizli Meslek Yüksekokulu ve Denizli Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu da Denizli Merkezde bulunmaktadır.

7.2. Denizli İlinde Tarım Dışı Sektörler

Denizli İlin de çok değişik sanayi dallarında üretim yapan firma bulunmaktadır. İstanbul Sanayi Odası tarafında her yıl düzenlenen Türkiye'nin en büyük ilk 500 ve ikinci 500 firması arasında, Denizli kökenli 22 adet firma yer almaktadır. 2012 yılı verilerine göre bu 22 adet Denizli Firmasınının 7 tanesi tekstil ve konfeksiyon, 12 tanesi metal, bakır işleme, kablo, kağıt ve beton sanayinde, 3 tanesi de gıda ve yem sanayisinde faaliyet göstermektedir.

Belirtilen firmaların yanı sıra Denizli’de mermer, çimento, cam sanayi, metal ve metal işleme sanayi, gıda sanayi hızla gelişmektedir (Çizelge 7.6).

Çizelge 7.6. Türkiye’de ilk 1000 Firma içine giren Denizli Firmalarının Sektörel Dağılımı, (Anonim 2012b)

Sektörler	2007	2008	2009	2010
Metal, bakır, kablo, kâğıt, çimento	7	10	11	12
Gıda-yem	3	2	3	3
Tekstil	17	7	7	7
TOPLAM	27	19	21	22

Sanayi sektörünün gelişmesi için gerekli alt yapı Denizli de mevcuttur. İl genelinde var olan 5 adet Organize Sanayi Bölgesi ve 1 adet serbest bölge aşağıda liste halinde gösterilmiştir.

- 1- Denizli Organize Sanayi Bölgesi (Honaz)
- 2- Deri Organize Sanayi Bölgesi (Honaz)
- 3- Mermer Organize Sanayi Bölgesi (Honaz)
- 4- Özdemir Sabancı Organize Sanayi Bölgesi (Çardak)
- 5- Sarayköy Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgesi (Sarayköy)
- 6- Serbest Bölge (Çardak)

Denizli sanayisinin en önemli özelliği ihracata dayalı olmasıdır. 1980’li yıllarda başlayan ihracata dayalı sanayileşme hızla gelişmiştir. İlk dönemlerde ağırlıklı tekstil ve konfeksiyon sektöründe yoğunlaşan ihracat, daha sonra çeşitlenerek geniş bir yelpazeye yayılmıştır. 1997 Yılında tekstil ve konfeksiyonun payı %82 civarında iken, 2009-2010 yılında bu oran %60’a düşmüştür (Anonim 2012b). Denizli’de 2009-2011 trendinde sanayi ürünleri ihracatı artarken, 2012 yılında %3’lük bir ihracat azalması görülmektedir (Çizelge 7.7). Bunun başlıca nedeni ulusal bazdaki ekonomik dalgalanmalar olarak gösterilmektedir.

Çizelge 7.7. 2009-2012 Yılları arası Denizli Sanayi İhracatı (Milyon Dolar), (Anonim 2012b)

Sektörler	2002	2007	2010	2011	2012
A) Tarıma Dayalı İşlenmiş Ürünleri (Tekstil, Deri ve Mamulleri, Halı)	56,636	133,318	151,880	219,773	215,039
B) Kimyevi Madde ve Mamulleri	5,312	20,552	26,973	30,882	28,342
C) Sanayi Mamulleri (Hazır Giyim Taşı, Taşıt araçları ve yan sanayi, Çimento San., Elektrik- Elektronik, Makine ve aksamları, Demir ve demir dışı met., İklimlendirme San., Çelik, Mücevher, Savunma San. Ve Diğer)	671,111	1.835,415	1.845,938	2.285,693	2.222,973
TOPLAM	733,059	1.989,284	2.024,791	2.536,348	2.466,354
Türkiye Sanayi İhracat. Payı (%)	2,37	2,17	2,17	2,27	2,16

Denizli İli ihracat sıralamasında 2004-2012 yılları arasında (2008 yılı hariç) İstanbul, Kocaeli, Bursa, İzmir, Ankara, Gaziantep, Manisa'dan sonra Türkiye genelinde 8. sırada bulunmaktadır. İhracat yapılan ilk beş ülke ise sırası ile Almanya, Birleşik Krallık, ABD, İtalya ve Fransa'dır. Çizelge 7.7' de görüldüğü üzere 2002-2012 yılları arasında Denizli Sanayi ihracatının, Türkiye sanayi ihracatındaki payı %2 ila %3 arasında değişmektedir. İhracata en fazla payı olan ürünler ise sırasıyla demir çelik, mermer ve traverten, selüloz, havlu ve kablodur. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 2008-2012 yılları arasında ortalama %128,10 olarak gerçekleşmiştir. Uzun yıllar ihracatın ithalatı karşılama oranına bakıldığında, Denizli'nin kendi kendine yetmesinden öte Türkiye'ye katma değer katan bir il olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Özellikle sanayi ve tarım dışı sektörlerden sonrası öne çıkan sektörlerden Denizli İli'nde yaygın olarak bulunmaktadır. Fakat bu sektörler İl genelinde dağılım göstermeyip İl merkezinde toplanmış durumdadır. İl için gerek ekonomik, gerekse de istihdam açısından çok önemli bir yer tutan söz konusu sektörler aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Tekstil ve konfeksiyon: Türkiye geneli giyim, tuhafiyeye, manifatura, iplik, havlu-bornoz, tül-perde ve ev tekstili üzerine imalatlarını sürdüren işletmeler 2010 yılında 1.124.138.000 Dolar olan ihracatlarını 2011 yılında 1.278.603.000 Dolara çıkarmışlardır. Denizli'de tekstil-konfeksiyon sektörü 2009 yılında %57,4'lük paya sahip iken, bu oran 2010 yılında %50,9'a, 2011 yılında ise %46,4'e gerilemiştir. Anlaşılabileceği üzere tekstil ve konfeksiyon sektöründe ihracat miktar olarak artarken, oransal olarak toplam ihracat tutarı içinde pay olarak

azalmıştır. Bu azalış Denizli İlindeki üretimin diğer sektörlerle doğru çeşitlendiğini göstermektedir. Halen Denizli Ticaret Odasına kayıtlı tekstil ve konfeksiyon üretimi, pazarlaması ve ticareti üzerine faaliyet gösteren 1524 firma mevcuttur (Anonim 2012b).

Turizm: Denizli İli, iç ve dış turizme 12 ay boyunca hizmet sunabilen ve en çok turist çeken iller sıralamasında; Antalya, İstanbul ve Muğla'dan sonra 4. sırada bulunmaktadır. Dünyaca ünlü Beyaz Cennet Pamukkale, 2010 yılında 1.494.836 ve 2011 yılında 1.713.695 turist tarafından ziyaret edilmiştir. Laodikya Antik Kenti ise 141.400 kişi tarafından ziyaret edilmiştir. Akköy ve Sarayköy İlçesi ile Karahayıt Beldesindeki termal su ve termal çamurun bulunduğu kaplıcalarda, her yıl ortalama 2 milyon yerli ve yabancı turist ağırlanmaktadır.

Madencilik (Mermer-Traverten): Türkiye'nin ikinci büyük mermer ve traverten yataklarına sahip Denizli, yıllık 600 bin metreküp mermer üretim kapasitesine sahiptir. 2009 Yılında Denizli genelinde, 95,220 milyon Dolarla %5,2 paya sahip olan sektör, 2010 yılında 114,470 milyon Dolarla %5,2 ve 2011 yılında 132,770 Milyon dolarla %4,8'lik paya sahiptir. Halen Denizli'de Ticaret Odasına kayıtlı 378 adet firma mevcuttur.

Elektrik-Elektronik, Demir-Demir Dışı Metaller Sektörü: Sektörün başlıca üretimi ağırlıklı olarak elektrolit, bakır, tel ve enerji kablosu üretimi üzerinedir. 2009 Yılında 228,428 milyon Dolarla %13,1 paya sahip iken 2010 yılında 486,919 milyon Dolarla %22,0'ye ve 2011 yılında ise 132,770 milyon Dolar ihracat payı ve %27,1'lik paya sahip olmuştur. Yıllar itibarı ile ihracat payındaki artış göz önüne alındığında sektör Denizli İlinin parlayan yıldızı haline gelmiştir. Şuan da Denizli Ticaret Odasına sektörle ilgili faaliyette bulunan 545 adet firma kayıtlı durumdadır (Anonim 2012b).

Demir Çelik Ürünleri: 2009 Yılında 247,362 milyon Dolar %14,2 paya sahip olan sektör, 2010 yılında 302,468 milyon dolarla %13,1 ve 2011 yılında 372,364 milyon Dolarla %13,5'lik bir paya sahip olmuştur. Aktif olarak Denizli Ticaret Odasına (DTO) kayıtlı 412 işletme mevcuttur (Anonim 2012b).

Deri-Kösele Sanayi: Deri işleme, kösele ve diğer deriden mamul ürünlerin imalatında Türkiye'de önemli bir konuma sahip Denizli'de, özellikle kösele imalatı ön plandadır. Türkiye'nin %70 kösele ihtiyacını karşılayan deri sanayi, geçen yıllarda olduğu gibi 2011

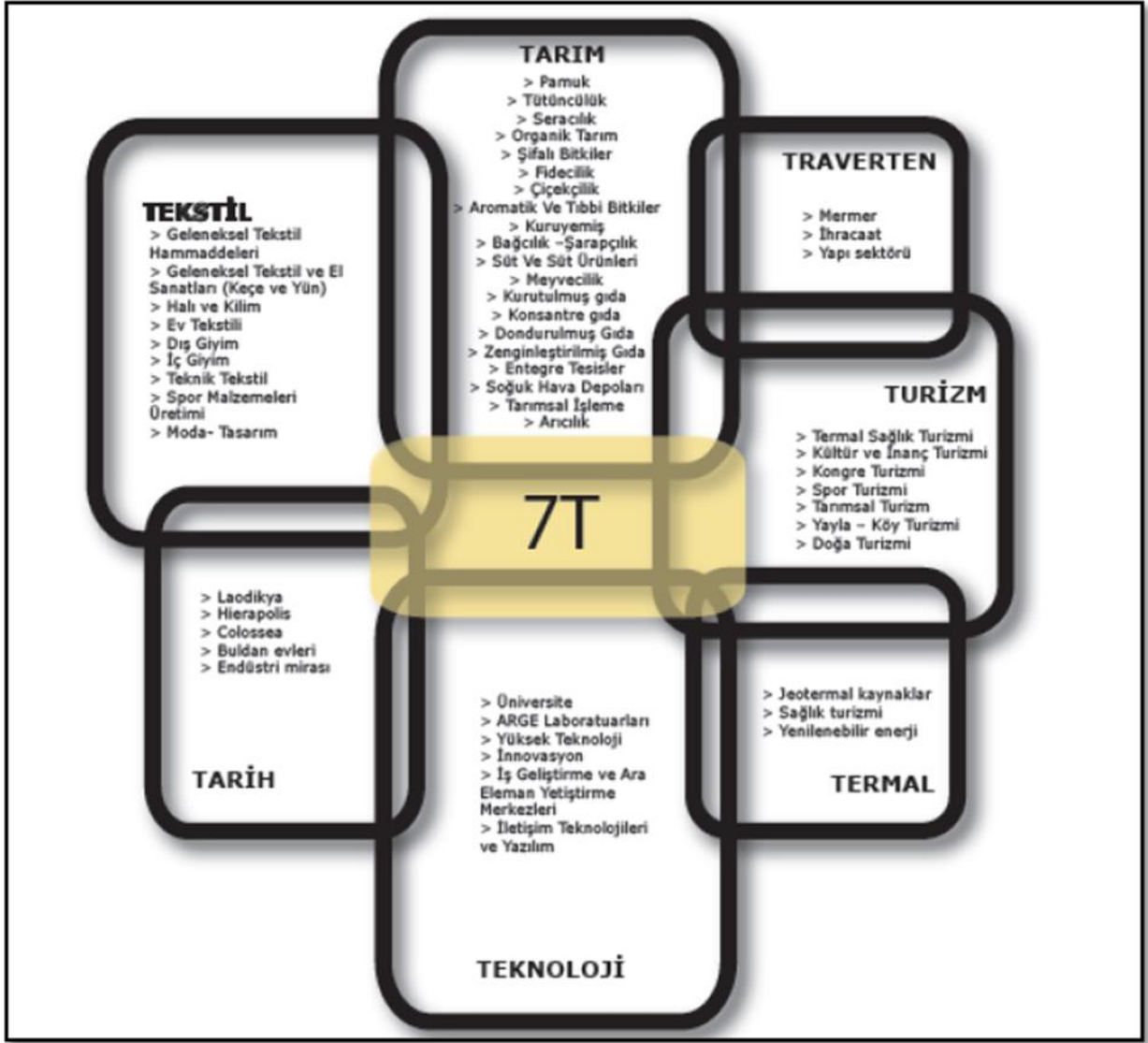
yılında 3.000 ton kösele imalatıyla dikkat çekmiştir. Denizli genelinde fiilen 12 firma faaliyet gösterirken, DTO'na bağlı kösele üretimi ve ticareti ile ilgili 135 firma kayıtlı durumdadır.

İnşaat Sektörü: Denizli'nin en dinamik sektörlerinin başında inşaat sektörü gelmektedir. Özellikle 2010 sonrası bir hayli gelişme kaydeden sektör, 2011 yılında olumlu bir süreç yaşamıştır. Denizli Belediyesi kayıtlarına göre 2011 yılında mesken için 5.093, işyeri için de 416 yapı kullanma izin belgesi (iskan ruhsatı) verilmiştir. Yapı ruhsatları kapsamında ise yeni yapılar için 1184, yenileme için 150, tadilat için 262 ve ilave için 120 ruhsat verilmiştir. Halen Denizli'de inşaat sektörü kapsamında faaliyet gösteren 682 firma bulunmaktadır.

Diğer Sektörler: Yukarıda bahsi geçen sektörler dışında kalan sektörlerle ilişkin ürünlerin ihracatı, 2009 yılında 169,624 milyon Dolarla %9,8, 2010 yılında 181,585 milyon Dolarla %8,2 ve 2011 yılında 225,765 milyon Dolarla %8,2 payda kalmıştır.

Denizli ekonomisinin temelini oluşturan 6 ana sektöre (konfeksiyon, elektronik, cam, ham maddecilik ve metal, doğal taş, traverten ve mermer, modern hayvancılık, yem ve sütçülük) ilaveten son dönemlerde bakır tel üretimi, İlde üretimi artan ürünler listesine eklenmiştir. Kent ekonomisinin geliştirilmesi için bölgesel birikimler de dikkate alınarak, hem sektör hem de faaliyetler bazında çeşitliliğin artırılması mümkündür. Mevcut çeşitliliğin dinamosunu oluşturan sanayi sektörünün yanı sıra, kültür ve turizm sektörlerinin de yeni ekonomik gelişmenin temelini oluşturması yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Bir başka deyişle, bölgenin bereketi ve birikimi, halkın becerisi ile sanayide büyük bir başarıya ulaşan Denizli'nin yeni ekonomik gelişme modelini tartışmaya açmalıdır (Anonim 2012a).

Yeni tartışılan 7T olarak tanımlanan yeni ekonomik gelişme modelinin bileşenleri aşağıda gösterilmiştir (Şekil 7.2).



Şekil 7.2. Denizli İlinde yeni ekonomik gelişme modeli (7T), (Anonim 2012b).

7.3. Denizli İli'nde İhracat ve İthalat Durumu

Denizli'de ihracat 2008 yılına kadar artış göstermiş, ancak 2009 yılında ihracatta önemli miktarda azalma görülmüştür. 2010 ve 2011 yıllarında ise 2009 yılında görülen ekonomik krizden çıkılarak ihracatta hızlı bir artış görülmüştür (Çizelge 7.8). İhracatın değeri ithalattan fazla olduğundan Denizli dış ticaret fazlası veren bir ildir. Ancak gerek 7T olarak tanımlanan yeni ekonomik gelişme modeli, gerekse de 2012 yılında Denizli'de kurulan TKDK'nın dağıttığı hibeler sonrası oluşan yeni yatırımların etkisi ve GEKA'nın proje desteği sayesinde, artan üretim kapasitesi sonrasında Denizli İlının ticari yükselişi artarak devam etmektedir.

Çizelge 7.8. Denizli'nin yıllar itibarıyla ihracat ve ithalatı, (Anonim 2012b)

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	İhracatın ithalatı karşılama oranı (%)
2008	2.196.709	1.634.676	134.38
2009	1.587.499	1.146.484	138.47
2010	2.126.641	1.730.895	122.86
2011	2.639.355	2.262.584	116.65

Ayrıca Türkiye Ekonomisinde ihracatın ithalatı karşılama oranına baktığımız zaman 2008 yılında %65,4 olan oran, 2009 yılında %72,5, 2010 yılında %61,4, 2011 yılında %56,0 olarak gerçekleşmiştir. Daha farklı bir biçimde Türkiye'nin ithalatı, ihracatından daha fazladır. Bir başka deyişle Türkiye'de Dış ticaret açığı 2008 yılı için -69,939, 2009 yılı için -38,784, 2010 yılı için -71,661 ve 2011 yılı için -105,924 Milyar Dolar çıkmaktadır. Buna göre Denizli İli, ihracatın ithalatı karşılama oranı bakımından Türkiye ortalamasından oldukça iyi durumdadır.

Çizelge 7.9' da Denizli'nin 2002 yılından 2012 yılına kadar geçen sektörel ihracat miktarı değişik yıllar itibari ile verilmiştir. Buna göre 2012 yılında yapılan toplam ihracatın %4,05 tarım sektöründe, %90,04'ü sanayi sektöründe ve %5,91'i madencilik sektöründe yapılmıştır. Denizli'nin ihracatında tarım sektörünün payı 2002 yılında %2,31, 2005 yılında %2,67, 2010 yılında %3,18, 2011 yılında %3,18 ve son olarak ta 2012 yılında %4,05'e yükselmiştir. Tarımın, ihracattaki bu artışı, Denizli İlinin tarımsal üretimine zaman geçtikçe katma değer kazandırdığının en açık göstergesidir.

Çizelge 7.9. Denizli İli yıllık sektörel ihracat miktarları (milyon, \$), (Anonim 2012b)

Sektörler	2002 (\$)	(%)	2005 (\$)	(%)	2010 (\$)	(%)	2011 (\$)	(%)	2012 (\$)	(%)
Tarım	17,94	2,32	39,87	2,67	70,32	3,18	87,72	3,18	111,03	4,05
Sanayi	733,06	94,63	1.375,09	92,04	2.024,79	91,64	2.536,35	92,00	2.466,35	90,04
Madencilik	23,69	3,05	79,07	5,29	114,47	5,18	132,77	4,82	161,72	5,91
Toplam	774,69	100,0	1.494,03	100,0	2.209,58	100,0	2.756,84	100,0	2.739,10	100,0

Çizelge 7.10'dan anlaşılacağı üzere Türkiye geneli 2013 yılında tarım sektörünün ihracattaki payı %14,08, sanayi sektörünün ihracattaki payı %78,47, madencilik sektörünün ihracattaki payı %3,32 ve ihracat birliklerinin kaydından muaf ihracat ise %4,13 olarak gerçekleşmiştir. Denizli ve Türkiye geneli sektörel ihracat payları bakımından karşılaştırma

yaparsak; tarım ve madencilik sektörü bakımından Türkiye geneli ihracat payı daha yüksek iken, sanayi sektörü ihracat payı Denizli'de daha yüksek çıkmaktadır. Bu durum Denizli İli'nin, Türkiye geneline göre bir sanayi kenti olduğunu göstermektedir. Türkiye geneli ile Denizli'nin tarım sektörü ihracat oranları arasında 3,5 kat fark vardır. halbuki Denizli İli bünyesinde ki tarımsal üretim ve ürün deseni oldukça fazladır. Bu durum Denizli İli'nde tarımsal üretimin sanayi ve tekstil sektörlerinin gölgesinde kalmasının bir sonucudur.

Çizelge 7.10.Türkiye'de yıllık sektörel ihracat miktarları (milyon, \$), (Anonim 2014j)

Sektörler	2002 (\$)	2005 (\$)	2010 (\$)	2011 (\$)	2012 (\$)	2013 (\$)
Tarım	4.554,64	9.668,44	15.022,05	17.887,22	19.127,25	21.352,81
Sanayi	30.937,67	62.243,74	93.456,51	111.537,87	114.226,87	119.048,13
Madencilik	680,96	1.513,97	3.657,43	3.876,38	4.179,51	5.042,32
İhracat Birlik Kaydından Muaf	----	----	1.747,23	1.269,87	14.161,56	6.263,74
Toplam	36.173,27	73.426,15	113.883,22	134.571,34	151.695,81	151.707,00

Not: Türkiye'nin sektörel toplam ihracat rakamlarına, İhracat Birlikleri kaydından muaf ve hangi sektörden yapıldığı belli olmayan rakamlar 2011, 2012 ve 2013 yıllarında toplama dâhil edilmiştir. Ayrıca Hesaplamalarda <http://www.tim.org.tr/tr/> Web adresinde yararlanılmıştır.

Türkiye'de tarım ürünlerinin, toplam ihracattaki payları ise sırası ile 2002 yılında %12,59, 2005 yılında %13,17, 2010 yılında %13,19, 2011 yılında %13,29, 2012 yılında %12,61 ve 2013 yılında %14,08 oranında gerçekleşmiştir. Bu oranlar Denizli İli'nin oranlarının üzerindedir.

7.4. Denizli İlinde Tarım Sektörü

7.4.1. Denizli İlinin genel arazi dağılımı

Denizli İli, Ege, İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleri arasında yer almakta, iklim ve ekolojik olarak bu üç bölgenin de özelliklerini taşımaktadır. Rakım olarak tarımsal alanlarda 170 metreden başlayan yükseklik, 1.350 metreye kadar yükselmektedir. Yıllık ortalama yağış miktarı ise 575 mm/yıl olarak belirlenmiştir. İl nüfusunun %45,69'sı kırsal alanlarda yaşaması tarımsal potansiyel açısından değerini açıkça ortaya koymaktadır. Diğer yandan ise sahip olduğu iklim koşulları, arazi yapısı ve toprak özellikleri nedeniyle Denizli'de tarım ve

ormancılık faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır (Anonim 2013ı). Bu bakımdan Denizli İlinin genel arazi dağılımı Çizelge 7.11’de detaylı olarak verilmiştir.

Çizelge 7.11. Denizli İli genel arazi dağılımı, (Anonim 2013ı)

Arazi Cinsi	Alanı (ha)	Oranı (%)
Tarım Arazisi	376.738	31,8
Çayır-Mera	25.631	2,2
Orman-Fundalık	521.959	44,0
Tarım Dışı	262.472	22,0
TOPLAM	1.186.800	100,0

İl genelinde %44,0’lık payla en fazla orman-fundalık alanlar yer kaplamaktadır. Orman alanlarının yoğunlaştığı alanlar daha çok IV. Bölgede bulunan Acıpayam İlçesi ve civarındadır. Mevcut ormanlar varlığı çoğunlukla kızıl çam, meşe, fıstık çamı gibi çeşitlerden oluşmaktadır.

İlin sanayi ve turizmde gelişmesi, mevcut tarım alanları açısından bir risk oluşturmuş ve tarım alanlarını tarım dışı alanlara taşımıştır. Özellikle son 10 yılda tarım alanlarında %5 oranında azalma meydana gelmiştir. Çayır-mera alanları bakımından fakir sayılan Denizli’de, mevcut çayır-mera alanları daha çok I. ve V. alt bölgelerde toplanmıştır. Bu durum il genelinde çayır ve meraya bağlı otlatma yoluyla beslenen hayvancılığı kısıtlamaktadır.

7.4.2. Denizli İlinde tarım alanlarının dağılımı

Denizli’de toplam 376.738 ha tarım arazisi mevcuttur. Bu arazinin halen %42,2’si sulanmakta iken, inşaatı süren sulama projeleri bittiğinde bu oran %51,5’e yükselecektir. Ayrıca halen devam eden arazi toplulaştırması ve tarla içi geliştirme hizmetleri bittiğinde mevcut tarım arazilerinin %27’si toplulaştırılmış olacaktır. Denizli İlinde ortalama işletme büyüklüğü 66,59 da iken bu oran Türkiye ortalamasında 61,80 dekadır (Anonim 2012b). Denizli İli, Türkiye ortalaması ile karşılaştırıldığında gerek arazi büyüklüğü, gerekse de sulama suyu ve arazilerinin toplulaştırılması imkânlarından dolayı daha gelişmiş durumdadır.

Çizelge 7.12. İlçelere ve alt bölgelere göre tarım alanlarının dağılımı, (Anonim 2013ı)

İlçeler	Tarım Alanı (Ha)	Oranı (%)	Bölgesi	Oranı (%)
Merkez	25.876	6,87	I. Alt Bölge	% 21,64
Akköy	9.132	2,42		
Buldan	14.706	3,90		
Honaz	16.326	4,33		
Sarayköy	15.525	4,12		
Bekilli	12.500	3,32	II. Alt Bölge	% 18,00
Çal	39.242	10,42		
Güney	16.040	4,26		
Bozkurt	16.000	4,25	III. Alt Bölge	% 6,95
Çardak	10.177	2,70		
Acıpayam	46,326	12,30	IV. Alt Bölge	% 33,18
Babadağ	3.661	0,97		
Beyağaç	3.500	0,93		
Kale	12.550	3,33		
Serinhisar	6.000	1,59		
Tavas	53.000	14,06		
Baklan	14.000	3,72	V. Alt Bölge	% 16,91
Çivril	49.677	13,19		
Çameli	12.500	3,32	VI. Alt Bölge	% 3,32
TOPLAM	376.738	100,00		% 100,00

Denizli'nin İlçeleri, sahip oldukları tarım arazisi miktarı bakımından değerlendirmeye alınacak olursa, en az tarım arazisi varlığına sahip ilçe %0,93'lük payla Beyağaç olurken, en fazla tarım arazisi miktarı ise %14,06'lık payla Tavas İlçesidir. Çalışmaya konu olan alt bölgeler bakımından ise en fazla tarım arazisi miktarına sahip %33,18'lik oran ile IV. alt bölge olurken, en az tarım arazisi miktarı ise %3,32'lik oran ile VI. Bölgededir (Çizelge 7.12).

Çizelge 7.13. Denizli İlinde tarım alanları kullanımı (ha), (Anonim 2013ı)

ÜRÜNLER		2011(Ha)	2012 (Ha)	2013 (Ha)	Oran (%)
Tarla Bitkileri	Hububat	170.586	162.956	154.184	39,78
	Endüstri Bitkileri	63.587	72.512	76.583	19,76
	Baklagiller	17.370	17.562	17.715	4,58
	Yem Bitkileri	26.997	36.486	37.100	9,57
	Nadas ve Diğer Alanlar	16.167	17.398	17.730	4,57
	TOPLAM	294.707	294.594	303.312	78,26
Bağ Alanları	Çekirdekli Üzüm	23.789	23.592	23.197	5,99
	Çekirdeksiz Üzüm	21.544	20.985	20.852	5,38
	TOPLAM	45.333	44.577	44.049	11,37
Sebze Sahaları		13.784	13.731	13.401	3,46
Zeytin Sahası		4.002	4.175	4.293	1,11
Meyve Sahası		18.912	19.661	22.468	5,80
Genel Toplam		376.738	389.058	383.230	100,00

Çizelge 7.13'e göre Denizli İlinde ekim alanı bakımından tarla bitkileri grubunda, en fazla ekilen ürün %39,78 oran ile hububat, en az ekilen ürün ise % 4,58 oran ile baklagillerdir (Çizelge 7.13). Özellikle tarla bitkileri tarımı İl genelindeki Hambat Ovası (Çardak, Bozkurt), Acıpayam Ovası (Acıpayam, Serinhisar), Merkez Ovası (Merkez, Sarayköy, Akköy), Baklan Ovası (Baklan, Çivril) ve Tavas Ovasında (Tavas, Kale) yapılmaktadır. En fazla tarla bitkisi ekim alanı Tavas (%20,08) ve Acıpayam (%16,87) İlçelerinde iken en az tarla bitkisi ekim alanı ise Beyağaç (% 0,56) İlçesindedir (Anonim 2013ı).

Bağ alanlarının dağılımına bakıldığında neredeyse İl genelindeki tüm bağ alanlarının yarısı (%46,77) Çal İlçesinde bulunmaktadır. İlçe aynı zamanda adını "Çal Karası" üzüm

cinsine vermektedir ve İlçe de üzüm suyu ve şarap fabrikaları da mevcuttur. En az bağ alanı olan İlçeler ise Çameli (%0,05), Beyağaç ve Kale İlçeleridir (Çizelge 7.13).

Sebze alanlarının ekilişinde, ekim alanı olarak ilk sırada kavun, karpuz, domates ve biber yer alırken bölgeye özgü "Kale Biberi" coğrafi işaret taşımaktadır. Sebze ekiliş alanlarında ilk iki sırayı %37,68 ile Acıpayam, % 15,82'lik oran ile Çivril alırken, %0,44 oranı ile Serinhisar, %0,45 oran ile de Akköy son sırayı almaktadırlar.

Denizli'de yıllık yaklaşık olarak 16 bin ton sofralık ve yağlık zeytin üretilmektedir. Zeytin üretim sahasının %28,65'i Kale İlçesinde bulunmaktadır. İlde zeytin üretim sahası Muğla, Antalya, İzmir ve Manisa'ya komşu olan ilçelerde toplanmış durumdadır. Ayrıca Baklan, Bozkurt, Çardak, Serinhisar ve Çivril İlçelerinde Zeytin üretimi gerçekleşmemektedir.

İl genelinde Meyve üretimi, üretim alanı bakımından en fazla %30,33 ile Çal İlçesinde bulunurken, en az meyve üretim alanı %0,25 ile Beyağaç İlçesinde bulunmaktadır. Fakat bazı meyvelerde, bazı ilçeler ön sıraya çıkmaktadır. Örnek olarak elmada Çivril %70,35'lik oran ile ilde ilk sırayı almakta ve aynı zamanda Çivril İlçesinde elma festivali düzenlenmektedir. Kiraz da ise %48,39'luk oran ile ilk sırayı Honaz İlçesi almaktadır. Nar üretiminde %71,62'lik oran ile Merkez İlçeye bağlı Pamukkale Beldesi ilk sırayı almaktadır. Erik'te Sarayköy, badem de ise Serinhisar İl üretimlerinde ilk sıraları almaktadır (Anonim 2013ı).

7.4.3. Denizli İlinde Gayrisafi Üretim Değerlerine göre tarım ürünleri

2013 Yılında GSÜD'ye göre ilk 20 ürün çizelge 7.14'de verilmiştir. Toplam bitkisel üretim değerinin %18,26'sı üzüm üretiminden karşılanırken, %13,31'i buğday üretiminden ve üçüncü sırada %9,97 ile elma gelmektedir. Gayrisafi üretim değeri açısından bitkisel üretimde, ilk üç ürünün ikisinde meyve üretiminin olması, İlin tarımsal açıdan üretim desenini ve İl genelinde meyveciliğin önemini göstermektedir (Anonim 2013ı).

Ayrıca tıbbi aromatik bitki grubuna giren haşhaş, anason ve kekik ürünlerinin gayri safi üretim değeri açısından ilk 20 ürün içinde olması ve tıbbi aromatik bitki grubunun TKDK tarafından desteklenmesi Denizli tarımı açısından büyük önem arz etmektedir.

Çizelge 7.14. Denizli İlinde gayrisafi üretim değerlerine göre ilk yirmi bütçesel ürün, (Anonim 2013ı)

Ürün Cinsi	Ekim Alanı (da)	Üretim (ton)	Gayrisafi Üretim Değeri (TL)
Üzüm	440.493	375.794	319.335.040
Buğday	897.149	395.784	238.077.260
Elma	68240	185779	178.347.840
Tütün	187661	15982	159.820.000
Ayçiçeği Çerezlik	138436	33.420	136.353.600
Yem Bitkileri	371.002	10.099.406	108.838.775
Arpa	618.107	230.463	108.317.610
Domates(Sofralık+Salçalık+Sera)	20.675	66.944	83.178.800
Ceviz	31.123	6.819	61.371.000
Pamuk	70.750	31.908	59.029.800
Kiraz	33.476	14.125	57.206.250
Kavun	42.435	94.702	49.245.040
Mısır-Dane(1.+2. Ekiliş)	92.867	84.213	46.317.150
Karpuz	28.968	91.424	31.998.400
Nohut	153.967	11.370	29.789.400
Haşhaş (Tohum)	106.175	8.204	28.714.000
Şeftali	26.033	15.033	27.961.380
Nar	28.063	23.288	23.986.640
Anason	53.950	3.441	20.886.870
Kekik	71.500	9.322	19.296.540

7.4.4. Denizli İlinde tarım işletmelerinin arazi büyüklüklerine göre dağılımı

Denizli’de ki arazilerin %34,06’sı 50-100 da arasında olup, bu büyüklükte ve daha üst büyüklükteki arazilerde tarla bitkileri (Buğday, arpa, baklagiller, ayçiçeği, tütün vb.) tarımı

yapılmaktadır (Çizelge 7.15). 5-10 da ve 5 dekaradan daha küçük arazilerde ise meyvecilik, sebze yetiştiriciliği ve bağ alanları yaygın olarak bulunmaktadır. Denizli İlindeki ortalama işletme 66,59 da arazi büyüklüğü ile 61,80 da olan Türkiye ortalaması işletme büyüklüğünün üzerindedir.

Çizelge 7.15. Denizli İlinde tarım işletmelerinin arazi büyüklüğüne göre dağılımı, (Anonim 2013ı)

Parsel Büyüklüğü	Çiftçi Aile Sayısı	Miktarı (da)	Oran (%)
5 dekaradan küçük	1.110	6.147	0,16
5<10 dekar arası	4.991	56.674	1,50
10<20 dekar arası	12.303	271.341	7,20
20<50 dekar arası	22.449	1.087.997	28,88
50<100 dekar arası	12.351	1.283.320	34,06
100<200 dekar arası	3.965	780.522	20,72
200<500 dekar arası	682	274.947	7,30
500<1000 dekar arası	8	6.432	0,17
TOPLAM	57.859	3.767.380	100,00

7.4.5. Denizli İlinde hayvan varlığı ve süt üretimi

Denizli İli'nde ki hayvan varlığındaki on yıllık değişimde, manda sayısında %181,43'lük artışla diğer büyük baş hayvan varlığında ise %102,14'lük artışla iki kattan daha fazla artış görülmüştür. Bu süreçte küçükbaş hayvan varlığında ise değişim oranı, özellikle koyunda %8 civarında artış olarak kaydedilmiştir (Çizelge 7.16). Denizli İli'nde ki büyük baş hayvan sayısı, Türkiye büyük baş hayvan sayısının %1,53'ünü, manda sayısı Türkiye'nin %0,55'ini, koyun sayısı bakımından Türkiye'nin %1,46'sını ve keçi sayısı bakımından ise Türkiye'nin %2,62'sini barındırmaktadır (Anonim 2014j).

Ayrıca kanatlı sayısı bakımından (yumurta ve et tavukçuluğu) Denizli'de bulunan kanatlı sayısı, Türkiye'de bulunan kanatlı sayısının %1,97'sini oluşturmaktadır. Arı kovani bakımından ise Denizli'de bulunan kovan varlığı, Türkiye kovan varlığının %1,20'sine denk gelmektedir. 2012 Yılından itibaren Denizli'de uygulanmaya başlayan IPARD Programı

sayesinde büyük baş, küçükbaş, et tavukçuluğu ve arıcılık projeleri sayesinde, İl genelinde hayvan sayısı ve hayvan başına düşen verim miktarı gün geçtikçe artmaktadır.

Çizelge 7.16. Denizli İli hayvan varlığı, (Anonim 2014j)

Hayvan Cinsi	2002 (Adet)	2012 (Adet)	Değişim (%)
Büyükbaş	105.124	212.499	102,14
Manda	210	591	181,43
Koyun	372.513	400.508	7,52
Keçi	184.790	218.898	18,46
Kanatlı	2.568.091	5.005.604	94,92
Arı Kovanı	45.605	76.152	66,98

Denizli İlinde 34 ticari broyler işletmesinde 8.341 ton/yıl beyaz et üretilmektedir. On tane ticari yumurta işletmesinde de, yıllık 408.560.405 adet yumurta üretimi yapılmaktadır. Bal üretiminde ise 691 Arıcılar Birliği üyesi arıcı, 2012 yılında 999.817 kg/yıl bal üretimi gerçekleştirmiştir. Ayrıca Denizli’de 2 adet 233 ton/yıl kapasiteli bal işleme tesisi mevcuttur (Anonim 2013ı).

7.4.5.1. Denizli İlinde ki büyükbaş hayvan varlığı

Denizli İli, büyük baş hayvan varlığı açısından, Türkiye’de iller bazında 21. sırada yer almaktadır. En fazla büyük baş hayvan varlığı gösteren ilçe %21,02 ile Acıpayam olurken, ikinci sırada %15,74 ile Çivril gelmektedir. En az büyük baş hayvan varlığına sahip ilçe ise %0,43 oran ile Babadağ İlçesidir. Çalışmaya konu olan alt bölgeler bakımından değerlendirecek olursak, en fazla büyük baş hayvan varlığına sahip alt bölge %37,13'lük oran ile IV. alt bölge olurken, en az hayvan varlığına sahip alt bölge ise %6,11'lik oran ile II. alt bölgedir (Çizelge 7.17).

Denizli İlinde ki büyük baş hayvan varlığının kültür veya yerli olma durumuna bakacak olursak, %90,43'ü saf kan kültür ırkı hayvan iken, %8,05'i melez ırk ve %1,52'si yerli ırka mensup hayvanlardan oluşmaktadır (Anonim 2013ı).

Çizelge 7.17. Denizli'de İlçeler ve alt bölge bakımından büyükbaş hayvan varlığı (2013ı)

İlçeler	Hayvan Sayısı (Baş)	Oranı (%)	Alt Bölgesi	Oranı (%)
Merkez	18.241	8,58	I. Alt Bölge	24,54
Akköy	4.595	2,16		
Buldan	11.865	5,58		
Honaz	8.953	4,21		
Sarayköy	8.530	4,01		
Bekilli	2.488	1,17	II. Alt Bölge	6,11
Çal	6.850	3,22		
Güney	3.650	1,72		
Bozkurt	6.845	3,22	III. Alt Bölge	6,87
Çardak	7.750	3,65		
Acıpayam	44.662	21,02	IV. Alt Bölge	37,13
Babadağ	885	0,43		
Beyağaç	4.015	1,89		
Kale	6.783	3,19		
Serinhisar	3.490	1,64		
Tavas	19.034	8,96		
Baklan	5.042	2,37	V. Alt Bölge	18,11
Çivril	33.440	15,74		
Çameli	15.381	7,24	VI. Alt Bölge	7,24
TOPLAM	212.499	100,00	Toplam	100,00

(Not: T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB) Denizli Tarım İl Müdürlüğü verilerinden yararlanılarak tarafımdan oluşturulmuştur.)

Ayrıca Denizli İlinde büyük baş hayvancılıkla uğraşan 27.230 adet işletmenin %46,8'i 1-4 baş, %33,1'i 5-10 baş, %16,6'sı 11-20 baş, %3,7'si 20-50 baş, %0,6'sı 51-100 baş ve %0,2'si 101-200 başlık kapasiteye sahiptirler (Çizelge 7.17). Bilindiği üzere IPARD

Programından yararlanmak için işletmelerin hayvan kapasitelerinin süt sığırcılığında 10-120 baş ve et sığırcılığında ise 30-250 aralığında olması gerekmektedir.

7.4.5.2. Denizli İlinde ki küçükbaş hayvan varlığı

Denizli'nin İlçelerinde ve çalışmaya konu olan alt bölgelerde bulunan küçükbaş hayvan varlığı Çizelge 7.18'de verilmiştir. Bu duruma göre İlçeler bazında en fazla küçükbaş hayvan potansiyeli %20,39'luk oran ile Tavas İlçesinde bulunurken, en az küçükbaş hayvan mevcudu %0,43'lük oran ile Baklan İlçesinde bulunmaktadır. Denizli İlinin küçükbaş hayvan varlığının yarısı da IV. bölgede bulunmaktadır.

Çizelge 7.18. Denizli'de İlçeler ve alt bölge bakımından küçük baş hayvan varlığı (2013ı)

İlçeler	Hayvan Sayısı (Baş)	Oranı (%)	Alt Bölgesi	Oranı (%)
Merkez	27.480	5,96	I. Alt Bölge	19,96
Akköy	7.210	1,56		
Buldan	33.743	7,32		
Honaz	19.100	4,14		
Sarayköy	4.500	0,98		
Bekilli	8.403	1,82	II. Alt Bölge	13,42
Çal	41.625	9,03		
Güney	1.1850	2,57		
Bozkurt	8.200	1,78	III. Alt Bölge	2,83
Çardak	4.840	1,05		
Acıpayam	6.0465	13,11	IV. Alt Bölge	51,27
Babadağ	29.350	6,37		
Beyağaç	13.326	2,89		
Kale	21.478	4,66		
Serinhisar	17.750	3,85		
Tavas	93.991	20,39		
Baklan	1.998	0,43	V. Alt Bölge	8,89
Çivril	39.000	8,46		
Çameli	16.750	3,63	VI. Alt Bölge	3,63
TOPLAM	461.059	100,00	Toplam	100,00

(Not: T.C. GTHB Denizli Tarım İl Müdürlüğü verilerinden yararlanılarak tarafımdan oluşturulmuştur.)

Denizli İlinde küçükbaş hayvancılığın geliştirilmesi için 2006 yılından GTHB Hayvancılık Genel Müdürlüğü, Adnan Menderes Üniversitesi ve GTHB Denizli Tarım İl Müdürlüğü ile ortaklaşa Karya adı verilen koyun ırkı üretilmiştir. Karya koyunu, (Sakız x Kıvırcık) Sakız Koyununun ve Kıvırcık koçlarıyla melezlenmesi ile çoğaltılan, döl ve et

verimleri yüksek bir ırktır. 2011 Kayıtlarına göre İl genelinde 12.600 adet karyaya koyunu mevcuduna ulaşılmıştır.

Koyunlar üzerinde yürütülen ıslah çalışmalarında olumlu sonuçlar elde edilmesi üzerine 2011 yılında il genelinde, GTHB Tarım İl Müdürlüğü, Adnan Menderes Üniversitesi ve Koyun ve Keçi Yetiştiricileri Birliği tarafından ortaklaşa kıl keçisi projesi uygulanmaya başlanmıştır. Halen İl bünyesinde 56 işletmede 6.300 baş kıl keçisi projeye dâhil edilmiştir. IPARD bünyesinde kurulacak işletmelerin kapasiteleri ise et ırkı için 100-500 baş anaç, süt ırkları için 50-500 baş anaç koyun/keçi kapasitesi olmalıdır. Bu kapasitede kurulacak işletmelere 1.000.000 Avro'ya kadar olan uygun harcamaların %50-65'i tutarında hibe verilmektedir. 2013 kayıtlarına göre Denizli'de 1.944 koyunculuk ve 962 adet keçi işletmesi mevcuttur.

7.4.5.3. Denizli İlinde süt üretimi

Denizli İlinde üretilen toplam sütün neredeyse çeyreği Acıpayam İlçesinde (%24,76) üretilmekte iken, en az süt üretilen ilçe Babadağ (%0,22) ilçesidir. Acıpayam ilçe sınırları içinde 481 kişinin çalıştığı Aynes Süt İşleme Tesisi mevcut olup, yılda ortalama 160.817 ton süt işlemektedir. Bu miktar Denizli İlinde üretilen süt miktarının %30'u iken, ruhsatlı süt işleme tesislerinin işlediği sütün de %85,23'üne tekabül etmektedir. Çalışmaya konu olan alt bölgelerden ise en fazla süt üretimi yapılan alt bölge %40,24 ile IV. Alt Bölgedir.

Çizelge 7.19. Denizli İlinde süt üretimi (Anonim 2013)

İLÇELER	Süt Miktarı (Ton/Yıl)	Oranı (%)	Alt Bölgesi	Oranı (%)
Merkez	42.852	7,88	I. Alt Bölge	22,93
Akköy	10.554	1,94		
Buldan	28.431	5,23		
Honaz	21.567	3,96		
Sarayköy	21.332	3,92		
Bekilli	6.151	1,13	II. Alt Bölge	5,31
Çal	14.125	2,60		
Güney	8.615	1,58		
Bozkurt	15.675	2,88	III. Alt Bölge	6,69
Çardak	20.743	3,81		
Acıpayam	134.724	24,76	IV. Alt Bölge	40,24
Babadağ	1.208	0,22		
Beyağaç	10.644	1,96		

Kale	18.122	3,33		
Serinhisar	7.632	1,40		
Tavas	46.647	8,57		
Baklan	12.817	2,36	V. Alt Bölge	17,63
Çivril	83.045	15,27		
Çameli	39.166	7,20	VI. Alt Bölge	7,20
TOPLAM	544.050	100,00	Toplam	100,00

(Not: T.C. GTHB Denizli Tarım İl Müdürlüğü verilerinden yararlanılarak tarafımdan oluşturulmuştur.)

Denizli’de günlük yaklaşık olarak 1.400 ton/gün çiğ süt üretilmekte olup üretilen sütlerin kalite ve pazarlama değerini artırmak amacıyla; süt üretim potansiyeli olan her yerleşim biriminde toplam 1.523 ton/gün kapasitede 635 adet süt soğutma tankı kurulmuştur (Anonim 2012b).

Ayrıca Denizli İlinde üretilen sütü işleyen il dışı firmalar hariç 18 süt işleme tesisi mevcuttur. Bu tesislerde 572 kişi istihdam edilmekte olup, yıllık 188.535 ton/yıl süt işlenmektedir (Anonim 2012b).

7.4.5.4. Denizli İlinde su ürünleri üretimi

Denizli İli’nde, Çameli, Acıpayam, Çal, Çivril ve Merkez ilçelerinde projeli 125 tane su ürünleri işletmesi bulunmaktadır. Üretim kapasitesi, yıllık olarak 3.752 ton/yıl porsiyonluk alabalık ve yavru olarak 9.507.800 adet/yıl alabalıktır. İl genelinde Çameli İlçesi alabalık çiftlikleri ile ün yapmıştır (Çizelge 7.20).

Çizelge 7.20. Denizli İlindeki su ürünleri işletmeleri, (Anonim 2013ı)

İlçe Adı	İşletme Sayısı	Kapasitesi	
		Porsiyonluk Balık (ton/yıl)	Yavru Balık (Adet)
Çameli	106	1.699	6.207.800
Acıpayam	6	152	700.000
Çal	6	92	1.300.000
Merkez	5	160	1.300.000
Çivril	2	1.650	-
TOPLAM	125	3.753	9.507.800

7.4.6. Denizli İlinde tarımsal amaçlı kooperatifler

Denizli İlinde 2013 rakamlarına göre, 224 adet Tarımsal Kalkınma, 79 adet Sulama ve 4 adet Su Ürünleri Kooperatifi olmak üzere toplam 307 kooperatif bulunmaktadır. 2003 yılında 162 olan tarımsal amaçlı kooperatif sayısı %90 artışla 307 olmuştur. Ortak çiftçi sayısı 21.750 den 44.256 e yükselerek %103 bir artış göstermiştir. Denizli'de genelinde ekonomik anlamda bitkisel ve hayvansal üretimin yapıldığı tüm yerleşim birimlerinde kooperatifleşme tamamlanmıştır. Ancak Denizli'nin en küçük ilçesi olan Babadağ İlçesinde ise hiçbir tarımsal amaçlı kooperatif bulunmaması dikkat çekicidir. Özellikle ilçenin dağlık ve engebeli olması ayrıca tarımsal ürün potansiyelinin bulunmayışı, ilçede kooperatifleşmenin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir (Anonim 2013).

Çizelge 7.21. Denizli'de İlçeler bazında tarımsal amaçlı kooperatifler, (Anonim 2013)

İlçe Adı	Kooperatif Türü						Toplam	
	Tarımsal Kalkınma		Sulama		Su Ürünleri		Adet	Ortak Sayısı
	Adet	Ortak Sayısı	Adet	Ortak Sayısı	Adet	Ortak Sayısı		
Merkez	13	1.076	1	155			14	1.231
Acıpayam	37	6.857	17	4.246			54	11.103
Akköy	2	227					2	227
Babadağ							0	0
Baklan	8	751					8	751
Bekilli	5	208					5	208
Beyağaç	4	2.479	1	263			5	2.742
Bozkurt	7	447	6	708			13	1.155
Buldan	14	1.176	3	288			17	1.464
Çal	14	1.114	4	324			18	1.438
Çameli	14	3.967	5	808			19	4.775
Çardak	5	733	5	875			10	1.608
Çivril	30	2.701	14	2.838	4	184	48	5.723
Güney	5	458	1	60			6	518
Honaz	10	1.052	11	2.168			21	3.220
Kale	17	2.255	1	48			18	2.303
Sarayköy	9	670					9	670
Serinhisar	5	545	3	464			8	1.009
Tavas	25	3.126	7	985			32	4.111
Toplam	224	29.842	79	14.230	4	184	307	44.256

Denizli genelinde hayvancılık amaçlı faaliyet gösteren kooperatiflerin üst birliğine 148 kooperatif bağlı olup toplamda 15.600 ortağı bulunmaktadır. Sulama amaçlı kooperatiflerin

ise üst birliğine 31 kooperatif bağlı olup 7.550 ortağa sahiptir. Tarım kooperatiflerinin ise üst birliğine bağlı olan 12 kooperatifin 1.650 ortağı bulunmaktadır (Anonim 2012b).

Hayvancılık alanında faaliyet gösteren birliklerde ise Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği'nin soy kütüğüne kayıtlı 3.451 çiftçi ailesi ve 27.834 baş hayvan mevcudu, önsoy kütüğü kayıtlı 24.314 çiftçi ailesi ve 28.576 baş hayvan mevcudu olmak üzere toplamda 27.765 çiftçi ailesi hizmet almaktadırlar (Anonim 2012b).

Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliğinde, soy kütüğüne kayıtlı olan 129 yetiştiricinin 24.065 baş hayvan mevcudu, önsoy kütüğü kayıtlı olan 2.918 yetiştiricinin 265.935 baş hayvan mevcudu bulunmaktadır.

Arı Yetiştiricileri Birliğinin ise 696 üyesi ve 64.809 adet fenni kovanı bulunmaktadır. Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği, Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği ve Arı Yetiştiricileri Birliği üyeleri Denizli İlinin geneline yayılmış durumdadır (Anonim 2013ı).

Çizelge 7.22. Denizli İlinde bulunan diğer üretici birlikleri, (Anonim 2013ı)

Denizli'de Kurulu Bulunan Üretici Birlikleri		
İlçesi	Birliğin Adı	Üye Sayısı
Denizli	Süt Üreticileri Birliği	3.245
Çameli	Süt Üreticileri Birliği	798
Acıpayam Ve Serinhisar	Süt Üreticileri Birliği	648
Tavas ve Beyağaç	Süt Üreticileri Birliği	405
Honaz	Süt Üreticileri Birliği	36
Çivril ve Bekilli	Süt Üreticileri Birliği	25
Çardak ve Bozkurt	Süt Üreticileri Birliği	17
Çameli	Meyve Üreticileri Birliği	84
Sarayköy	Meyve Üreticileri Birliği	69
Buldan	Meyve Üreticileri Birliği	29
Çal	Üzüm Üreticileri Birliği	114
Çameli	Alabalık Üreticileri Birliği	77
Tavas-Kale ve Beyağaç	Tütün Üreticileri Birliği	149
TOPLAM		5.157

Çizelge 7.22'den anlaşılacağı üzere Süt Üreticileri Birliği Denizli geneline yayılmışken, Meyve Üreticileri Birliği Çameli, Sarayköy ve Buldan İlçelerinde mevcuttur.

Özellikle üzüm üretim alanlarının %46,77'sine sahip Çal İlçesinde Üzüm Üreticileri Birliği, su ürünleri yetiştiricilerinin %84,80'inin bulunduğu Çameli İlçesinde Alabalık Üreticileri Birliği ve Tütün üretim alanlarının %59,84'ünün bulunduğu Tavas ve Kale İlçelerinde Tütün Üreticileri Birliği bulunmaktadır.

7.5. Anket Verilerinin Analizi

7.5.1. İşletme sahiplerinin kişisel bilgileri

7.5.1.1. İşletme sahiplerinin yaş ve eğitim durumları

Çizelge 7.23'de ankete katılan işletme sahiplerinin en küçük olanı 20 yaşında iken en yaşlı olanı ise 72 yaşındadır. Çalışma kapsamında yaş ortalaması 43,6 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmaya konu olan işletme sahipleri aynı zamanda kendi işletmelerinin yönetiminide gerçekleştirmektedir.

Çizelge 7.23. Ankete katılan işletme sahiplerinin yaşları

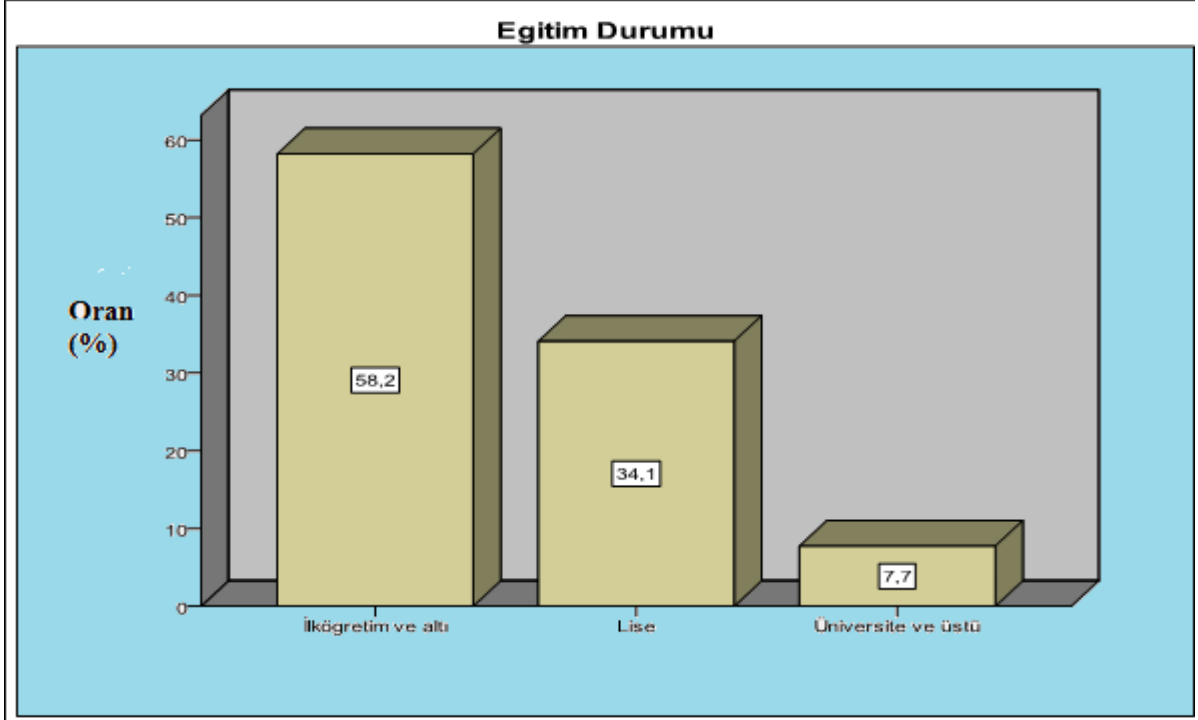
	N	En Az	En Fazla	Ortalama	Stand. Sapma
Yaş Durumu	220	20	72	43,58	11,908
Ankete Katılım	220				

Çizelge 7.24'e göre ankete katılan işletme sahiplerinin en genç yaş ortalaması 39,0 ile Çivril İlçesinde bulunurken, en yaşlı ortalamaya sahip ilçe 51,2 ile Bozkurt İlçesidir.

Çizelge 7.24. İlçelere göre ankete katılan işletme sahiplerinin yaş ortalaması

	İlçe Adı					
	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama
Yaş	45,4	51,2	43,6	47,0	39,0	45,6

Şekil 7.3'e göre ankete katılan işletme sahiplerinin %58,2'si ilköğretim ve altı düzeyinde eğitim almış olup, %34,1'i lise düzeyinde eğitim almıştır. Üniversite düzeyinde eğitim alanlar ise %7,7'lik küçük bir kesimi ifade etmektedir.



Şekil 7.3. Ankete katılan işletme sahiplerinin eğitim durumları (%)

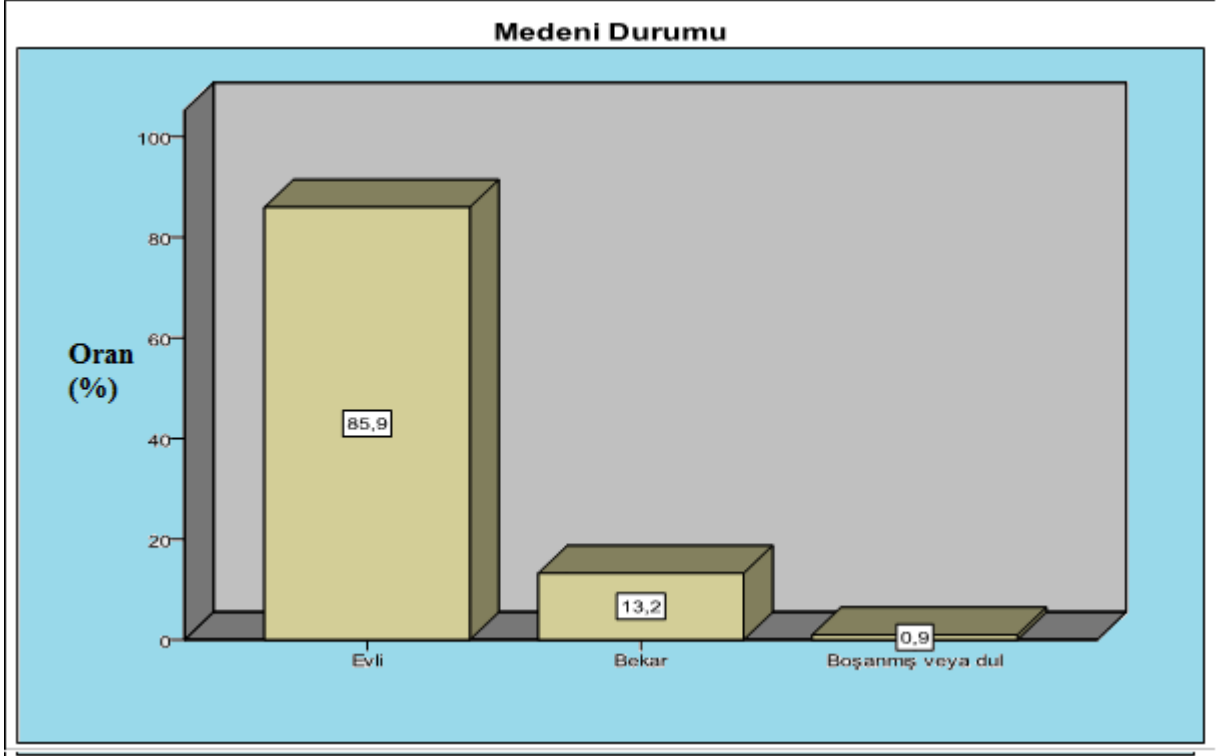
Çizelge 7.25'de görüldüğü üzere ilköğretim ve altı eğitim düzeyi en yüksek %81,5 ile Çameli ilçesinde bulunurken, lise düzeyi olarak en yüksek eğitim düzeyi %48,6 ile Çivril ilçesinde bulunmaktadır. Üniversite ve üzeri eğitim düzeyinin en yüksek olduğu ilçe Çal ilçesi olarak tespit edilmiştir. Sarayköy'de ankete katılanlardan hiç üniversite mezunu olmaması dikkat çekicidir.

Çizelge 7.25. İlçelere göre ankete katılan işletme sahiplerinin eğitim durumları dağılımı (%)

Eğitim Durum	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
İlköğr.ve altı	28	56,0	11	78,6	22	55,0	22	81,5	34	47,2	11	64,7
Lise	18	36,0	2	14,3	10	25,0	4	14,8	35	48,6	6	35,3
Üniver. ve üstü	4	8,0	1	7,1	8	20,0	1	3,7	3	4,2	0	0,0

7.5.1.2. İşletme sahiplerinin medeni durumları ile ailedeki kişi ve çocuk sayıları

Denizli genelinde anket yapılan işletme sahiplerinin %85,6'sı evli, %13,2'si bekâr ve %0,9'u da boşanmış veya dul olarak tespit edilmiştir. Şekil 7.4'de ilçeler bazında işletme sahiplerine ait medeni durumlar gösterilmiştir.



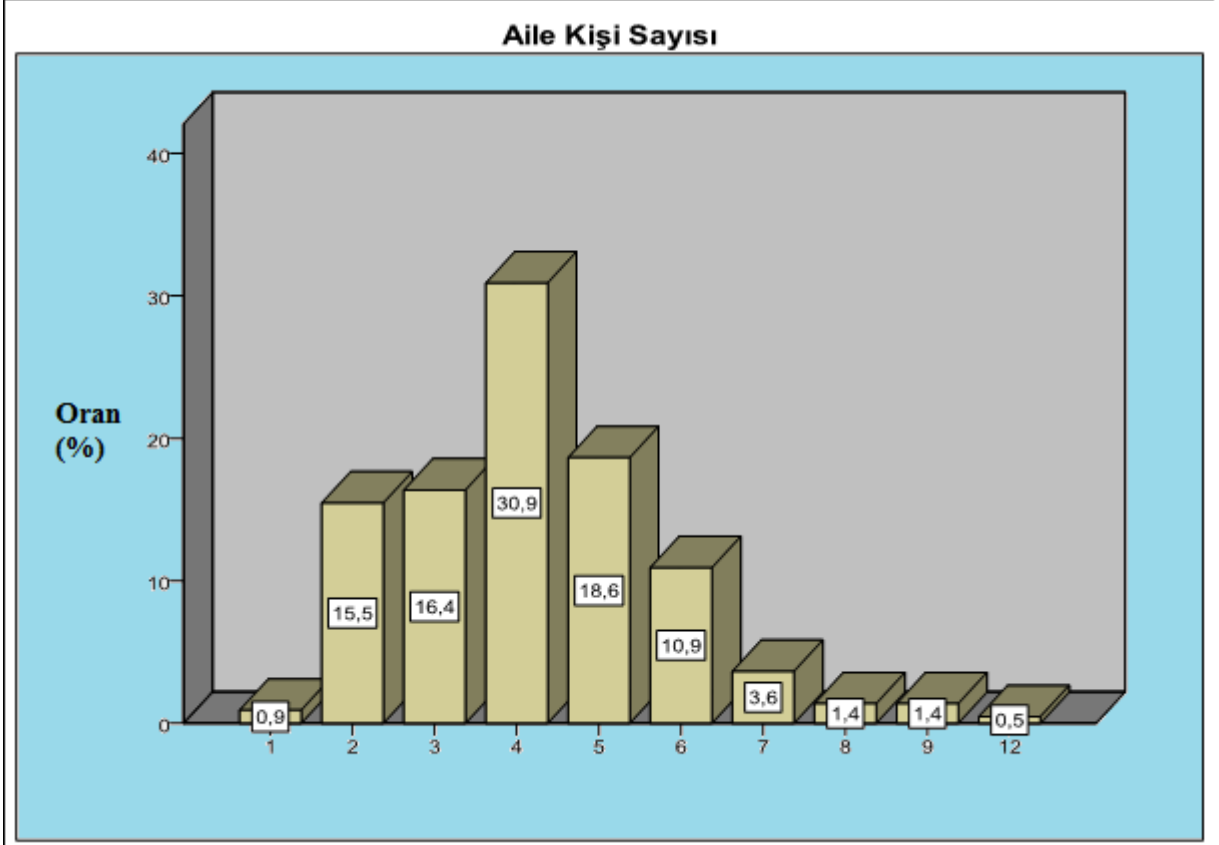
Şekil 7.4. Denizli İli genelinde ankete katılanların medeni durumu (%)

İlçeler bazında yapılan medeni durum analizinde Bozkurt ve Sarayköy'de ankete katılan işletme sahiplerinin tamamı evli iken, en fazla bekâr işletme sahibi oranı %22,5 ile Çal ve %22,2 ile Çivril'de bulunmaktadır. Boşanmış veya dul olarak Acıpayam ve Çameli'nde birer tane işletme sahibi bulunmaktadır (Çizelge 7.26).

Çizelge 7.26. İlçelere göre ankete katılanların medeni durumu (%)

Medeni Durum	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Evlü	45	90,0	14	100,0	31	77,5	26	96,3	56	77,8	17	100,0
Bekâr	4	8,0	0	0,0	9	22,5	0	0,0	16	22,2	0	0,0
Boşanmış veya dul	1	2,0	0	0,0	0	0,0	1	3,7	0	0,0	0	0,0

Ailedeki kişi sayısı açısından anket analizi sonucunda, ortalama aile büyüklüğü 4,17 kişi olarak tespit edilmiştir. En küçük birimli işletme 1 kişi iken en kalabalık işletme 12 kişi olarak tespit edilmiştir. 12 kişilik işletme Çameli İlçesinde bulunmaktadır. Bir kişilik işletme sayısı 2 adet olup, yedi kişilik 8, sekiz kişilik 3, dokuz kişilik 3 ve on iki kişilik 1 adet işletme mevcuttur. Dört ve beş kişilik işletme sayısı toplamda %49,5'dir (Şekil 7.5).

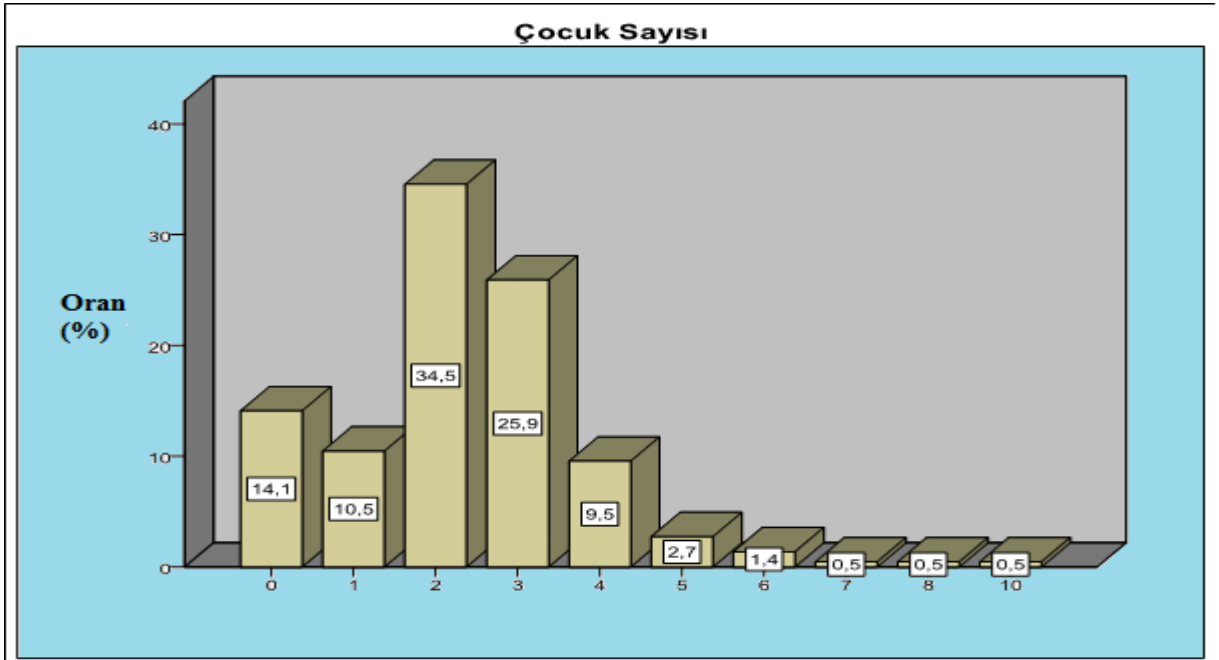


Şekil 7.5. Denizli İli genelinde ankete katılanların ailede ki kişi sayıları

Çizelge 7.27'ye göre ankete katılan işletmelere ait ailede ki kişi ortalamasının en yüksek olduğu ilçe 5,1 ile Çameli'dir. Acıpayam ve Çal'da bulunan ailede ki kişi sayısı ortalaması Denizli'de ailede ki kişi sayısı ortalaması olan 4,2'nin altındadır. Ayrıca Sarayköy ve Çivril, Denizli İli ortalamasında aile kişi sayısına sahiptir.

Çizelge 7.27. İlçelere göre ailede ki kişi sayıları ortalaması

	İlçe Adı					
	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama
Aile Kişi Sayısı	3,9	4,7	3,7	5,1	4,2	4,2



Şekil 7.6. Denizli İli genelinde ankete katılanların çocuk sayısı

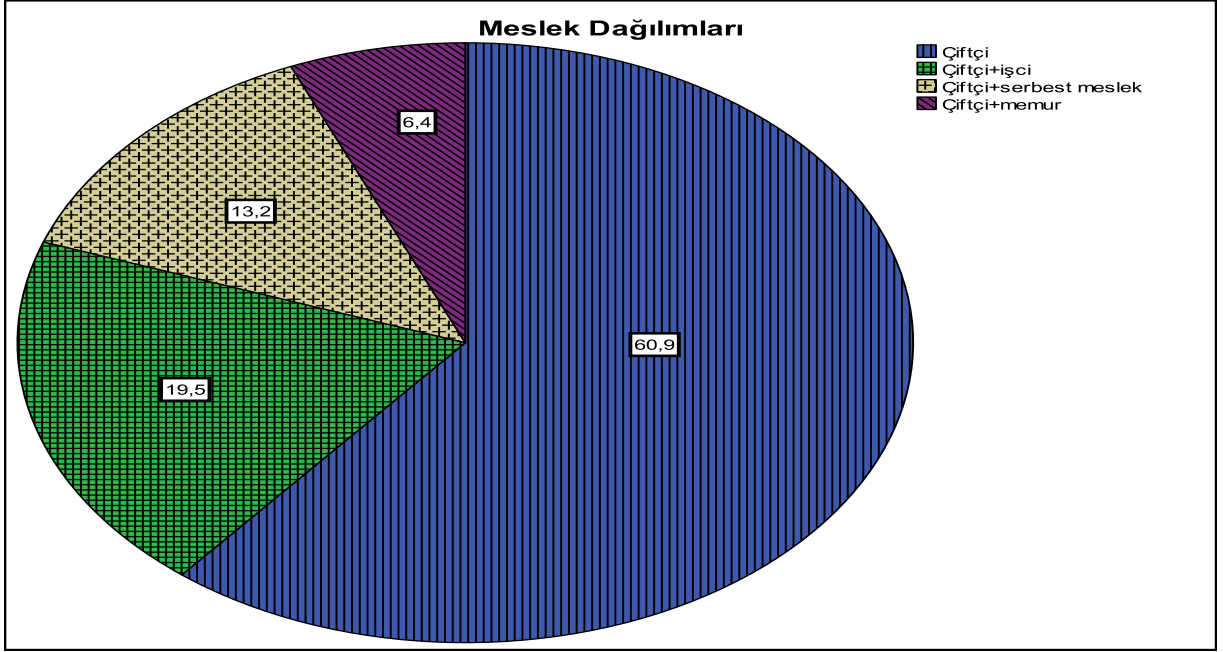
Şekil 7.6'ya göre anket yapılan işletmelerin %14,1'inde hiç çocuk bulunmazken, yedi, sekiz ve on adet çocuk sahibi olan toplamda 3 adet işletme vardır. Yedi çocuk sahibi işletme Acıpayam'da bulunurken, sekiz ve on çocuklu işletmeler Çameli'nde bulunmaktadır.

Çizelge 7.28. İlçelere göre çocuk sayıları ortalamaları

	İlçe Adı					
	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama
Çocuk Sayısı	2,2	2,6	1,8	3,8	1,9	2,5

Anket yapılan işletmeler de ortalama çocuk sayısı 2,3 olarak hesaplanmıştır. Buna göre Acıpayam, Çal ve Çivril'de çocuk sayısı ortalaması Denizli İli ortalamasının altında kalırken, Bozkurt, Çameli ve Sarayköy'de üstünde kalmaktadır. Çocuk sayısı ortalamasında en küçük ortalama 1,8 çocuk ile Çal'da bulunurken, 3,8 çocuk ortalaması ile en büyük ortalama Çameli'nde bulunmaktadır.

7.5.1.3. İşletme sahiplerinin meslekleri ve aylık gelir düzeyleri



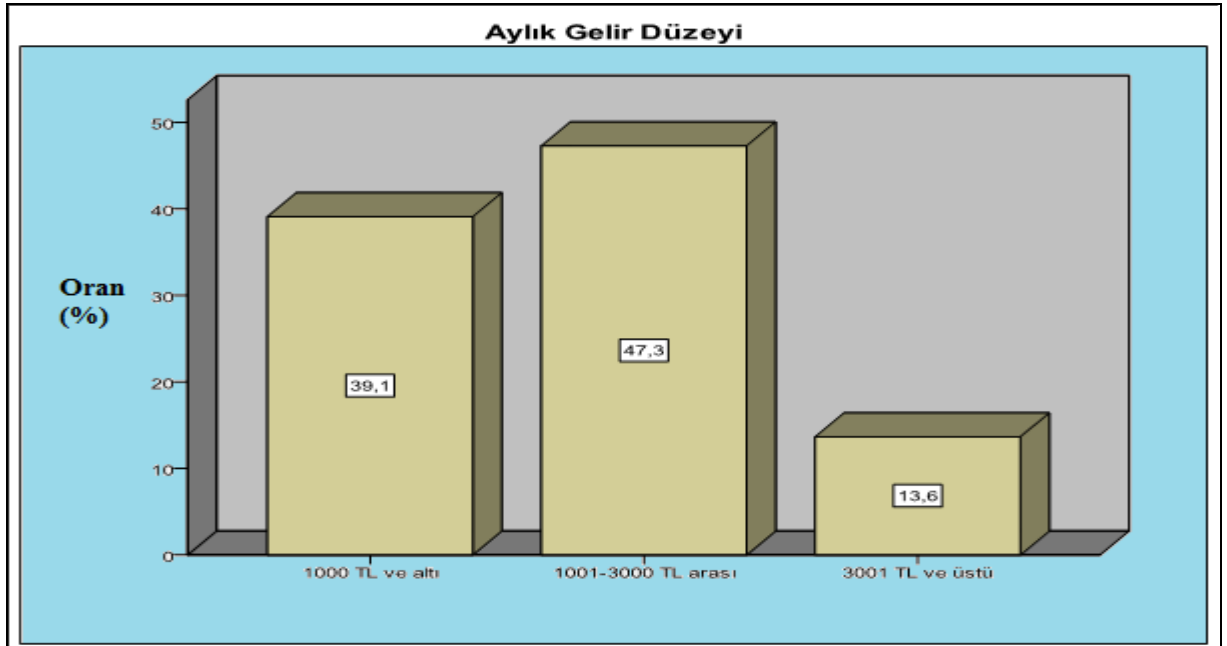
Şekil 7.7. Denizli İli genelinde ankete katılanların meslek dağılımları (%)

Şekil 7.7'ye göre Denizli ilinde Ankete katılan ve tarımla uğraşan kişilerden %60,9'u sadece çiftçilik yaparken, %19,5'i çiftçiliğin yanında işçilikte yapmaktadır. İşçilik yapanlar genelde şoförlük, taşeron temizlik işleri, tekstil işleri ve bölgeye özgü yerel ürünleri üreten işletmelerde, emekleri karşılığı çalışan kesimi içermektedir. Bölgeye mahsus yerel ürünlere örnek olarak ise Serinhisar'da leblebi imalatı, Yeşilyuva Ayakkabısı ve Yatağan Bıçağı yapımı, Çameli'nde kültür balıkçılığını sayabiliriz. Ayrıca bunlara ilaveten Merkeze bağlı Pamukkale'de ve Karahayıt'ta doğa ve termal sağlık turizmi gibi sektörler bulunmaktadır. Ankete katılanlardan, çiftçiliğin yanında serbest meslekle uğraşan kesim ise %13,2'sini oluşturmaktadır. Serbest meslekle uğraşanların büyük çoğunluğu küçük esnaf ve zanaat ehlini oluşturmaktadır. Bunlara ilaveten çiftçiliğin yanında memurluk yapan %6,4'lük bir kesimde vardır. Bu kesimi ise sayısı 19'u bulan ve nüfusları 2.000 ila 18.000 arasında değişen küçük ilçe ve beldelerde ki hükümet memurları ve belediyelerdeki çalışanlar oluşturmaktadır (31 Mart 2014 sonrasında tüm alt belde belediyeleri kapatılmıştır). Ayrıca il merkezinde ikamet edip, tarımsal faaliyetle uğraşan devlet memurları da bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Çizelge 7.29. İlçelere göre meslek dağılımları (%)

Meslek Grupları	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Çiftçi	31	62,0	12	85,7	17	42,5	17	63,0	41	56,9	16	94,1
Çiftçi+İşçi	10	20,0	1	7,1	9	22,5	8	29,6	15	20,8	0	0,0
Çiftçi+Serbest Meslek	7	14,0	1	7,1	9	22,5	2	7,4	9	12,5	1	5,9
Çiftçi+Memur	2	4,0	0	0,0	5	12,5	0	0,0	7	9,7	0	0,0

Çizelge 7.29'a göre kırsal alanda sadece çiftçilik yapan en az nüfus yoğunluğuna sahip ilçe %42,5 ile Çal iken, sadece çiftçilerden oluşan en yoğun nüfus %94,1 ile Sarayköy İlçesindedir. Çiftçilik ile işçilik yapan kesim Sarayköy'de bulunmaz iken, %29,6 ile Çameli'nde en yoğun oranda bulunmaktadır. Çiftçilik ile serbest mesleği aynı anda yürüten kesim %5,9 ile Sarayköy'de en az, %22,5 ile Çal'da en fazla yoğunluğa sahiptir. Çiftçilik ile memurluğu aynı anda yürütenler Sarayköy, Bozkurt ve Çameli'nde bulunmaz iken, %12,5'lik yoğunluk ile Çal'da en fazla orana ulaşmaktadır.



Şekil 7.8. Denizli İli genelinde ankete katılanların gelir dağılımları (%)

Aylık gelir düzeyi bakımından %47,3'lük oran ile en fazla aylık 1001 ila 3000 TL arasında gelire sahip kitle, en az %13,6 ile aylık 3001 TL ve üstü gelire sahip grup bulunmaktadır (Şekil 7.8).

Çizelge 7.30. İlçelere göre aylık gelir düzeyi dağılımı

Gelir Düzeyi	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
1000 TL ve altı	21	42,0	2	14,3	10	25,0	21	77,8	29	40,3	3	17,6
1001-3000 TL	25	50,0	9	64,3	21	52,5	6	22,2	34	47,2	9	52,9
3001 TL ve üst.	4	8,0	3	21,4	9	22,5	0	0,0	9	12,5	5	29,4

Çizelge 7.30'a göre aylık gelir düzeyi dağılımında 1000 TL ve altı gelir grubunda %14,3 ile Bozkurt en küçük paya sahip iken, %77,8'lik payla Çameli en büyük paya sahiptir. 1001-3000 TL arasında orta gelir grubu, Bozkurt haricinde tüm ilçelerde yaklaşık olarak ankete katılanların yarısını içermektedir. 3001 TL ve üstünü kapsayan üst gelir grubunda Çameli'nde hiç bir işletme sahibi bulunmaz iken %29,4'lük pay ile Sarayköy en çok üst gelir grubu barındıran ilçedir.

7.5.1.4. İşletme sahiplerinin sürekli kırsalda kalma durumları ve işletmelerin Denizli'ye olan ortalama uzaklıkları



Şekil 7.9. Denizli İli genelinde ankete katılanların sürekli kırsalda kalma durumu (%)

Araştırma bulgularına göre ankete katılanların yaklaşık olarak %91'i daima kırsal alanda yaşarken, yaklaşık olarak %9'u kısmi olarak kırsal alanda yaşamaktadır. Özellikle kısmi olarak kırsal alan dışında yaşayanların tamamına yakını Denizli İlinde Tekstil

sanayinin gelişmesi ile 1990'lı yıllardan itibaren İl Merkezine göçmüş, fakat kırsal yaşam ile bağlarını koparmamış tekstil ve kamu çalışanları ile emekli kamu çalışanları oluşturmaktadır. Ayrıca Bozkurt İlçesine bağlı köylerde (yoğun olarak İnceler Köyü) İngiltere ve Fransa'da çalışan ve emeklilik hakkı kazanıp tam dönüş yapmamış, fakat kendilerine miras yoluyla intikal eden arazileri işleyen vatandaşlarımız da mevcuttur (Şekil 7.9).

Çizelge 7.31. İlçelere göre sürekli kırsal alanda kalma ve kalmama durumu

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Sürekli kırsalda kalan	46	92,0	13	92,9	35	87,5	25	92,6	65	90,3	16	94,1
Sürekli kırsalda kalmayan	4	8,0	1	7,1	5	12,5	2	7,4	7	9,7	1	5,9

Çizelge 7.31'e göre Çal ve Çivril İlçeleri Denizli geneli kırsal alanda kalan işletme sahipleri ortalamasının altında bulunurken, sürekli kırsal alanda yaşayan çoğunluğu Sarayköy ilçesi ve köyleri oluşturmaktadır. Özellikle Sarayköy İlçesi oransal olarak en fazla sadece çiftçilik yapan, 3001 TL ve üzeri gelire sahip ve en fazla sürekli kırsal alanda yaşayan işletme sahiplerinin bulunduğu ilçe özelliği taşımaktadır. Bunun en önemli sebebi düz ve büyük parçalı arazi yapısı ile pamuk üretimi gibi yüksek getirisi olan ürünlerin yetiştirilmesidir.

Çizelge 7.32. İlçelere göre anket yapılan işletmelerin Denizli'ye ortalama uzaklığı (km)

	İlçe Adı					
	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama
Denizli'ye uzaklık km	63,0	70,2	65,8	114,0	92,6	37,7

Anket yapılan işletmelerin tamamı göz önüne alındığında, Denizli Merkeze olan ortalama uzaklık 78 km olarak bulunmuştur. Araştırma kapsamında anket yapılan Denizli Merkeze en yakın işletme Sarayköy'e bağlı Beylerbeyi Köyünde bulunurken, en uzak anket yapılan işletme Çameli'ne bağlı Akpınar Köyünde bulunmaktadır. Araştırma kapsamında Denizli'ye en yakın ilçe merkezi 17 km ile Sarayköy, en uzak ilçe merkezi ise 106 km ile Çameli İlçesidir (Çizelge 7.32).

7.5.2. İşletmelerin toplam arazi varlığı

Çizelge 7.33'e göre anket yapılan işletmelere ait ortalama tarım arazisi büyüklüğü 77,3 da olarak tespit edilmiştir. En büyük üç tarım arazisi, sırası ile 422 da ile Acıpayam ilçesi Yumrutaş köyünde, ikinci en büyük arazi miktarı 415 da ile Sarayköy merkezde ve üçüncü sırada 360 dekarlık arazi büyüklüğü ile Bozkurt ilçesinde bulunmaktadır. Bunun yanında 3 işletme sahibinin de bitkisel üretim yapacak tarım arazisi bulunmamaktadır. Bu işletmelerimizin ikisi Acıpayam da, bir tanesi de Bozkurt İlçesinde bulunmaktadır. Ayrıca anket yapılan işletmelere ait 17.009 dekar tarım arazisi tespit edilmiştir.

Çizelge 7.33. Denizli İli genelinde sahip olunan ortalama arazi büyüklüğü (da)

	N	En Az	En Fazla	Toplam	Ortalama	Std. Sapma
Dekar toplamı	220	0	422	17009	77,31	76,657
Anket Sayısı	220					

Araştırma bulguları kapsamında, Çizelge 7.34' de aktarıldığı gibi işletme başına düşen en fazla arazi ortalaması 131,8 da ile Sarayköy'de ve 127,7 da ile Bozkurt'ta bulunurken, en az arazi büyüklüğü ortalaması 28,2 da ile Çameli İlçesinde bulunmaktadır. Sarayköy İlçesinde pamuk tarımı, sebze ekimi ve zeytincilik yapılırken, Bozkurt İlçesinde ise arpa, buğday ve silajlık mısıra dayalı, genelde kuru tarım yapılmaktadır. Çameli İlçesinde ise parçalı araziler de genelde küçük ölçekli hayvancılık işletmeleri için yulaf, fiğ ve silajlık mısır gibi yem bitkileri ekilmektedir.

Çizelge 7.34. İlçelere göre arazi ortalamaları ve toplam arazi varlıkları (da)

İlçe Adı	Arazi Ortalaması (da)	Toplam Arazi Varlığı (da)	Toplam Arazi Dağılımı (%)
Acıpayam	75,2	3.761	22,1
Bozkurt	127,7	1.788	10,5
Çal	71,5	2.861	16,8
Çameli	28,2	762	4,5
Çivril	77,7	5.596	32,9
Sarayköy	131,8	2.241	13,2
TOPLAM	77,3	17.009	100,0

7.5.3. İşletmelerin toplam hayvan varlığı

Araştırma kapsamında incelenen işletmelerden %53,2'sinde büyükbaş hayvan beslenmektedir. Büyükbaş hayvan sayısının minimum olduğu işletme de en az 1 hayvan ve en fazla büyükbaşa sahip olan işletmede (Çivril, Irgılı Köyü) 126 adet hayvan vardır. IPARD kapsamında hayvan sayısına göre ölçeklendirilen işletme büyüklüklerine göre, ankete konu olan işletmeler de 0-10 adet büyükbaş hayvana sahip işletme %52,1, 10 ila 120 büyükbaş hayvana sahip işletme %47,0 ve 121 baş ve üstü büyükbaş hayvan sayısına sahip işletme %0,9 oranındadır. Bu kapsamda büyükbaş hayvancılık yapan işletmelerin en az %52'si küçük ölçekli olup IPARD kapsamı dışındadır.

Çizelge 7.35. İlçelere göre büyükbaş hayvan sayıları ve ortalamaları (adet)

İlçe Adı	İşletme başına ort. büyükbaş hayvan sayısı	İşletme sayısı	Toplam büyükbaş hayvan sayısı	Büyükbaş hayvan sayısı oranı (%)
Acıpayam	18,1	27	489	25,5
Bozkurt	20,8	10	208	10,9
Çal	9,3	6	56	2,9
Çameli	11,5	25	288	15,0
Çivril	18,0	39	701	36,6
Sarayköy	17,4	10	174	9,1
TOPLAM	16,4	117	1916	100,0

Çizelge 7.35'e göre ankete katılan büyükbaş hayvan besleyen işletmelerin ortalama hayvan sayısı 16,4 adettir. Araştırma kapsamında incelenen işletmelerde toplam 1916 adet büyükbaş hayvan tespit edilmiştir. En fazla büyükbaş hayvana sahip ilçe %36,6 oranı ile Çivril iken %2,9'luk oran ile Çameli İlçesi en az büyükbaş hayvana sahiptir.

Çizelge 7.36. İlçelere göre koyun sayıları ve ortalamaları (adet)

İlçe Adı	İşletme başına ort. koyun sayısı	İşletme sayısı	Toplam koyun sayısı	Koyun sayısı oranı (%)
Acıpayam	21,1	22	464	22,8
Bozkurt	42,0	3	126	6,2
Çal	37,3	8	298	14,6
Çameli	7,0	9	63	3,1
Çivril	35,6	20	712	35,0
Sarayköy	93,5	4	374	18,3
TOPLAM	30,9	66	2037	100,0

Ankete katılan işletmelerin %30'unda koyun beslendiği tespit edilmiştir. Koyun sayısına göre en az koyun besleyen işletme 2 adet koyun beslerken, en fazla koyun besleyen işletmede 230 adet koyun beslenmektedir. Çalışmada tespit edilen en fazla koyun besleyen işletme Çal İlçesi Sazak Köyünde tespit edilmiştir. Buna göre koyun beslenen işletmelerde ortalama koyun sayısı yaklaşık olarak 31 adettir. Toplam koyun varlığına göre en fazla koyuna sahip ilçe %35,0 ile Çivril olurken, koyun sayısı en az olan ilçe %3,1 ile Çameli İlçesidir (Çizelge 7.36).

Çizelge 7.37. İlçelere göre keçi sayıları ve ortalamaları (adet)

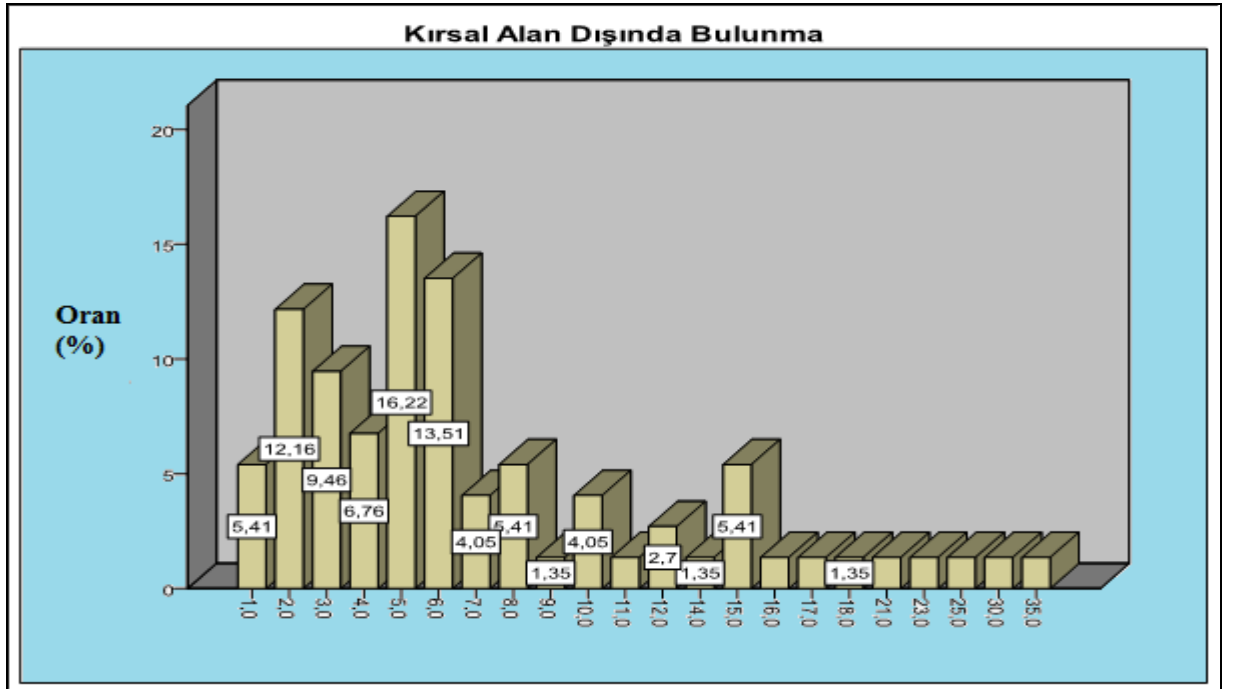
İlçe Adı	İşletme başına ort. keçi sayısı	İşletme sayısı	Toplam keçi sayısı	Keçi sayısı oranı (%)
Acipayam	8,0	6	48	3,7
Bozkurt	183,7	3	551	42,5
Çal	95,8	5	479	37,0
Çameli	5,7	11	63	4,9
Çivril	12,0	3	36	2,8
Sarayköy	39,3	3	118	9,1
TOPLAM	41,8	31	1295	100,0

Araştırma kapsamında anket yapılan işletmelerin ortalama olarak %14,1'in de keçi (genelde kara keçi, az sayıda da saanen keçisi) beslendiği tespit edilmiştir. İşletmelerde keçi sayısı olarak en az 1 adet ile en fazla 530 adet keçi varlığı görülmüştür. 530 Adet keçi varlığı Bozkurt İlçesi Alikurt Köyünde bulunmaktadır. Keçi varlığı bulunan işletmelerde, işletme başına ortalama 41,8 keçi düşmektedir. Bozkurt ve Çal İlçelerinde ki keçi varlığı Denizli ortalamasının üzerindedir. En az keçi varlığı %2,8 ile Çivril'de bulunurken, en fazla keçi varlığı 542,5 ile Bozkurt İlçesinde bulunmaktadır (Çizelge 7.37).

İşletmelerde bulunan kümes hayvanı varlığı bakımından araştırma kapsamında işletmelerin %27,7'sinde kümes hayvanı tespit edilirken, tavuk harici kayda değer bir kümes hayvanı varlığına rastlanmamıştır. Toplamda 13.659 adet tavuk tespit edilmiş olup bu mevcudun 13.000 adedi Çal İlçesi Selcen Kasabasında broyler yetiştiriciliği yapan bir işletmede mevcuttur.

7.5.4. İşletme yöneticilerinin kırsal alan dışında bulunmaları

Denizli genelinde araştırma yapılan bölgelerde işletme yöneticilerinin %33,6'sının kırsal alan dışında bir süre yaşadığı tespit edilmiştir. İşletme yöneticilerinin kırsal alan dışında bulunma ortalaması 7,7 yıl olarak bulunmuştur. En az 1 yıl olan kırsal alan dışında bulunma en fazla 35 yıl olarak tespit edilmiştir. 35 yıl kırsal alan dışında yaşayan işletme yöneticisi Bozkurt İlçe Merkezinde yaşamaktadır. 65 yaşında olan bu işletme yöneticisi, 35 yılını Fransa'da işçi olarak çalıştıktan, sonra tekrar çiftçilikle uğraşmaya başlamıştır. Kırsal alan dışında bulunma süresi Şekil 7.10'a göre oransal olarak en fazla %16,2 ile 5 yıl ve %13,5 ile 6 yıl olarak bulunmuştur.



Şekil 7.10. Denizli ili genelinde ankete katılanların kırsal alan dışında bulunmaları (Yıl)

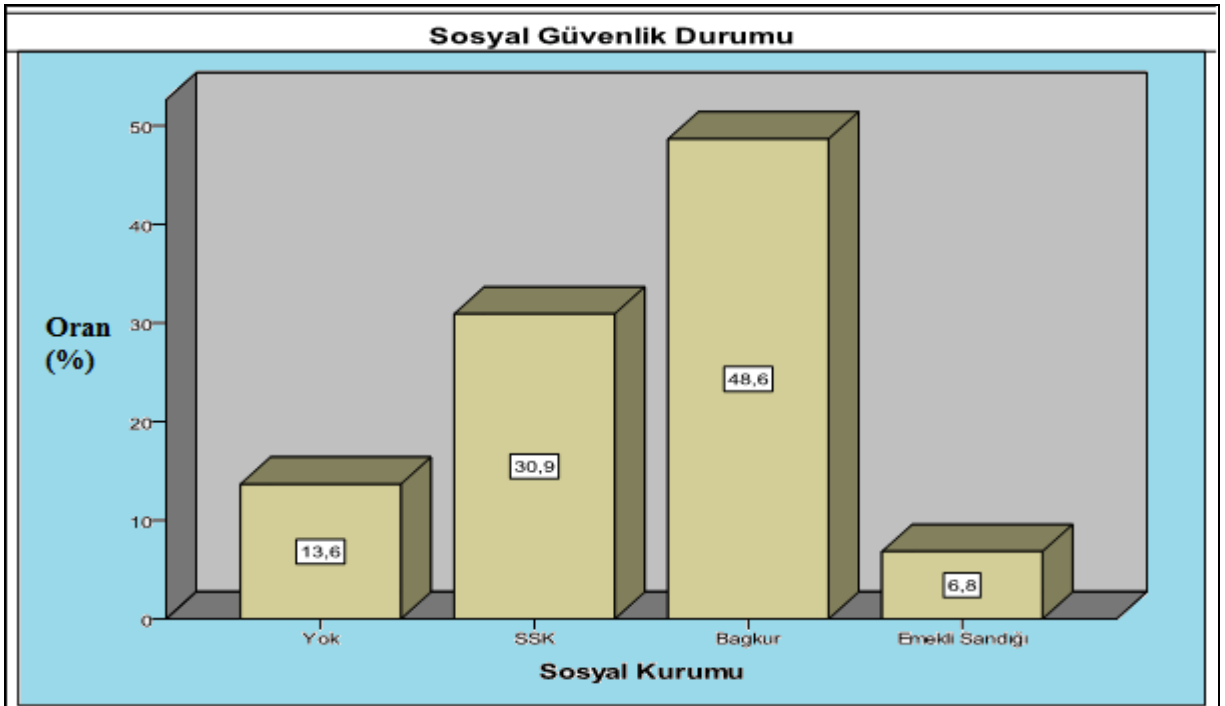
İlçeler bazında oransal olarak işletme sahipleri en fazla %48,1 ile Çameli'nde, en az ise %5,9 ile Sarayköy'de kırsal alan dışında bulunmuştur. Bozkurt İlçesi %35,7 kırsal alan dışında bulunma oranı ve ortalama 13 yıl olan kırsal dışında yaşama ile dikkat çekmektedir (Çizelge 7.38). Özellikle Bozkurt İlçesi İnceler Beldesinde İngiltere ve Fransa, Acıpayam İlçesi Yeşilyuva Beldesinde Kıbrıs ve Çivril İlçesinde Almanya başlıca kırsaldan insanların iş için gittikleri yerler olarak sayılabilir.

Çizelge 7.38. İlçelere göre kırsal alan dışında bulunma (Yıl)

Kırsal Alan Dışında Bulunma	İlçe Adı					
	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
Ortalama (Yıl)	7,1	13,0	8,2	7,5	6,0	25,0
Kırsal Alan Dışı Bulunan Kişi Say.	17	5	15	13	23	1
Kırsal Dışı Bulunma Oranı(%)	34,0	35,7	37,5	48,1	31,9	5,9

7.5.5. İşletme sahiplerinin sosyal güvenlik kapsamı

Araştırma kapsamında anket yapılan işletme sahiplerinin % 48,6'sı Tarım Bağ-Kur'una bağlı iken %13,6'sının herhangi bir sosyal güvenliğim yok şeklinde beyan vermeleri de dikkat çekicidir. Özellikle 31 Mart 2014 öncesi var olan 103 alt beldenin belediye çalışanları da Denizli kırsalında % 6,8'lik emekli sandığına bağlı bir kırsal nüfusun oluşmasında en önemli etken olmuşlardır (Şekil 7.11).



Şekil 7.11. Denizli İli genelinde ankete katılanların sosyal güvenlik durumları (%)

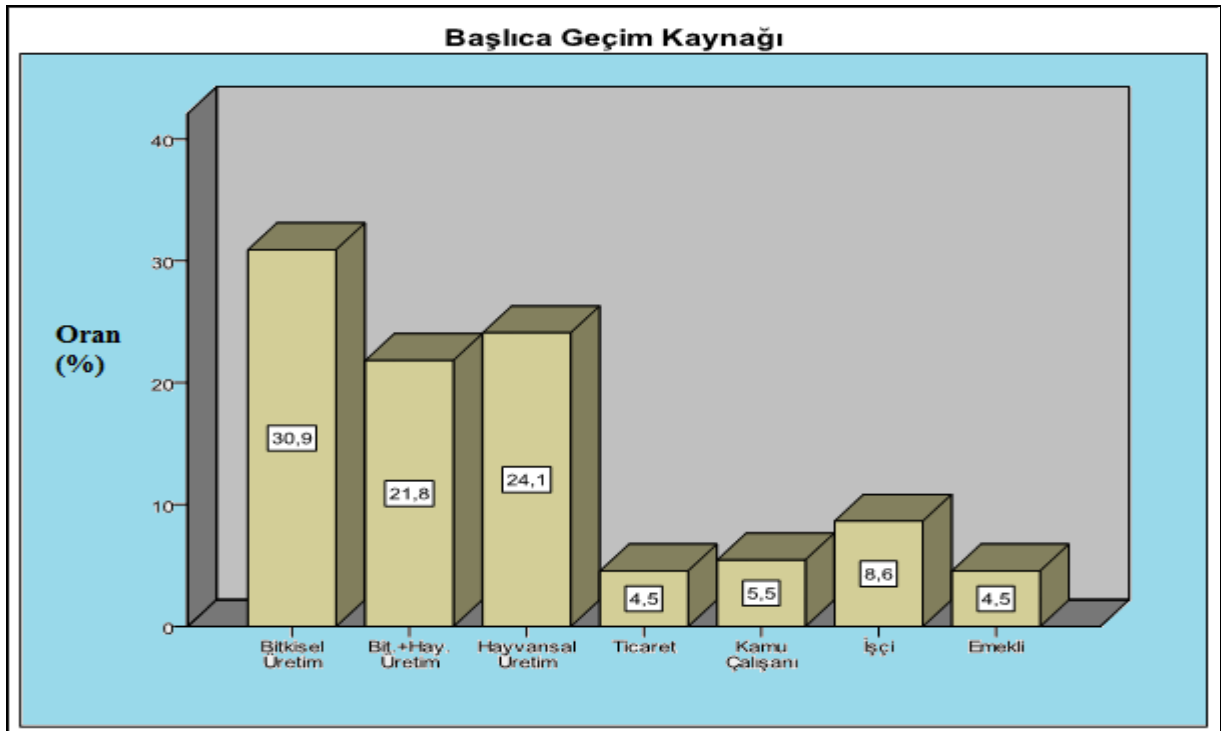
Bozkurt'ta ankete katılan tüm işletme sahipleri herhangi bir sosyal güvenlik kapsamında iken Çivril'de ise işletme sahiplerinin yaklaşık %26'sı herhangi bir sosyal güvenlik kurumu kapsamı içinde bulunmamaktadır. Çal'da işletme sahiplerinin %50'den

fazlası sosyal güvenlik açısından SSK kapsamındadır. Bağ-Kur kapsamında oransal olarak en fazla işletme sahibi (%82,4) Sarayköy İlçesi'ndedir. Ayrıca Sarayköy ve Bozkurt İlçe'lerinde Emekli Sandığı'na bağlı işletme sahibi tespit edilmiştir (Çizelge 7.39).

Çizelge 7.39. İlçelere göre sosyal güvenlik durumu

Sosyal Güvenlik Kapsamı	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Yok	3	6,0	0	0,0	3	7,5	4	14,8	19	26,4	1	5,9
SSK	15	30,0	5	35,7	22	55,0	11	40,7	13	18,1	2	11,8
Tar. Bağ-Kur	30	60,0	9	64,3	10	25,0	11	40,7	33	45,8	14	82,4
Emekli Sandığı	2	4,0	0	0,0	5	12,5	1	3,7	7	9,7	0	0,0

7.5.6. İşletme sahiplerinin başlıca geçim kaynakları



Şekil 7.12. Denizli İli genelinde ankete katılanların başlıca geçim kaynağı (%)

Ankete katılan işletme sahiplerinden, Denizli kırsalı genelinde %76,8'i geçimlerini doğrudan tarımsal uğraşla sürdürmektedirler. %76,8'lik dilimin içinde %21,8'i karma tarım işletmesi iken sadece %30,9'u bitkisel üretim ve sadece %24,1'i hayvansal üretimle geçimini

sürdürmektedir. İşletme sahiplerinden %23,2'si ise geçimlerinin temel kaynağını ticaret, devlet memurluğu, işçilik ve emeklilik gibi başka kaynaklara dayandırırken ek gelir getirici faaliyet olarak tarım yaptıklarını beyan etmişlerdir (Şekil 7.12).

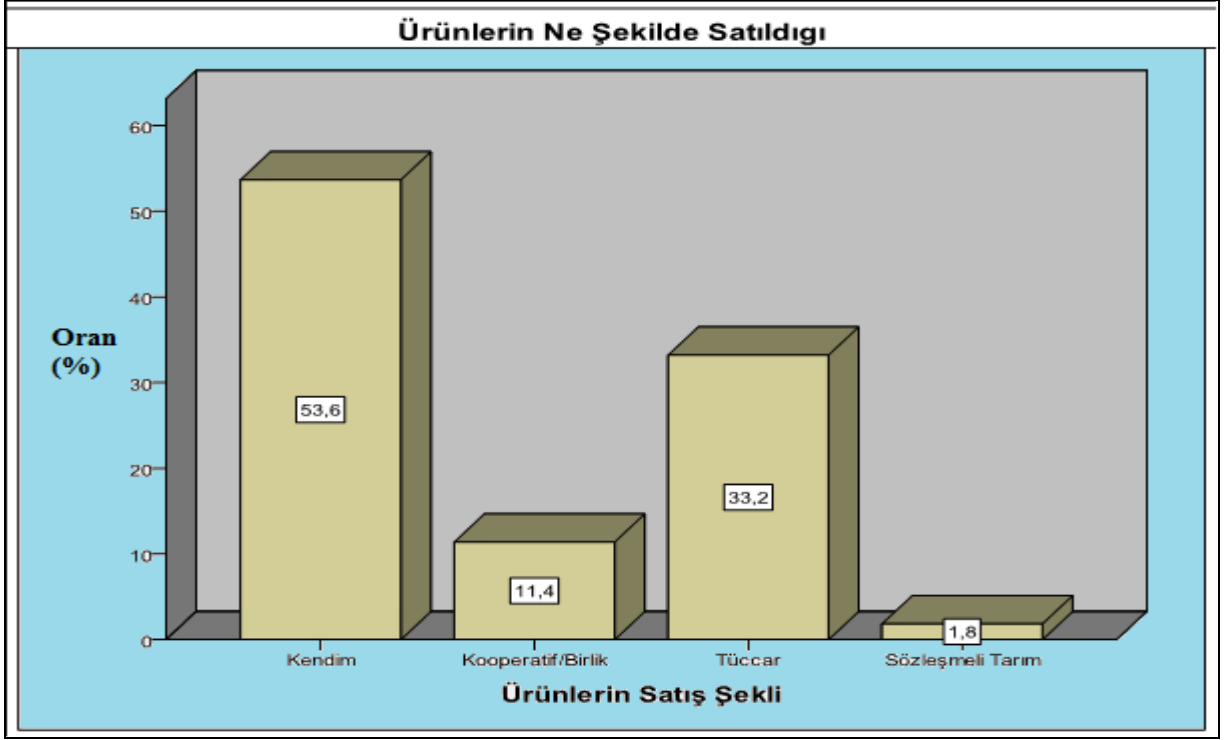
Çizelge 7.40. İlçelere göre başlıca geçim kaynağı

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Bitkisel Üretim	14	28,0	5	35,7	20	50,0	1	3,7	21	29,2	7	41,2
Bit.+Hay. Üret.	8	16,0	1	7,1	4	10,0	7	25,9	21	29,2	7	41,2
Hay. Üretim	16	32,0	6	42,9	2	5,0	15	55,6	12	16,7	2	11,8
Ticaret	0	0,0	2	14,3	3	7,5	0	0,0	5	6,9	0	0,0
Kamu Çalışanı	2	4,0	0	0,0	5	12,5	0	0,0	5	6,9	0	0,0
İşçi	4	8,0	0	0,0	5	12,5	2	7,4	8	11,1	0	0,0
Emekli	6	12,0	0	0,0	1	2,5	2	7,4	0	0,0	1	5,9

Çizelge 7.40'a göre İlçeler bazında oransal olarak sadece bitkisel üretim yapılan işletme varlığı %50,0 ile Çal'da maksimum iken , %3,7 ile Çameli'nde minimum düzeydedir. Bitkisel ve hayvansal üretim yapan karma işletme varlığı oransal olarak en fazla %41,2 ile Sarayköy İlçesinde iken en az %7,1 ile Bozkurt İlçesi'nde bulunmaktadır. Sadece hayvansal üretim yapan işletmeler oransal olarak en fazla %55,6 ile Çameli İlçesinde iken en az seviyede %5,0 ile Çal İlçesinde. Tarımsal faaliyetin yanında başlıca geçim kaynağı ticaret olan çiftçiler Bozkurt, Çal ve Çivril'de karşımıza çıkmaktadır. Tarımsal faaliyetin yanında başlıca geçim kaynağı memuriyet maaşı olan çiftçiler Acıpayam, Çal ve Çivril'de mevcuttur. Tarımsal faaliyetin yanında başlıca geçim işçilik geliri olan kesim Acıpayam, Çal, Çameli ve Çivril'de tespit edilmiştir. Ayrıca tarımsal faaliyetin yanında başlıca geçim kaynağı emekli maaşı olan kesim Acıpayam, Çal, Çameli ve Sarayköy'de bulunmaktadır.

7.5.7. İşletme sahiplerinin ürünlerini satış şekilleri

Denizli genelinde anket yapılan işletmelerin yarısından fazlası yetiştirdikleri ürünleri kendi çabalarıyla satarken, %33,2'si tüccarların doğrudan kendileri gelip aldığını, %11,4'ü kooperatif veya birlik vasıtası ile satış yaptıklarını ve sadece %1,8'i sözleşmeli tarımla ürün satışı yaptıklarını beyan etmişlerdir (Çizelge 7.13).



Şekil 7.13. Denizli İli genelinde ankete katılanların ürünlerini satış şekli (%)

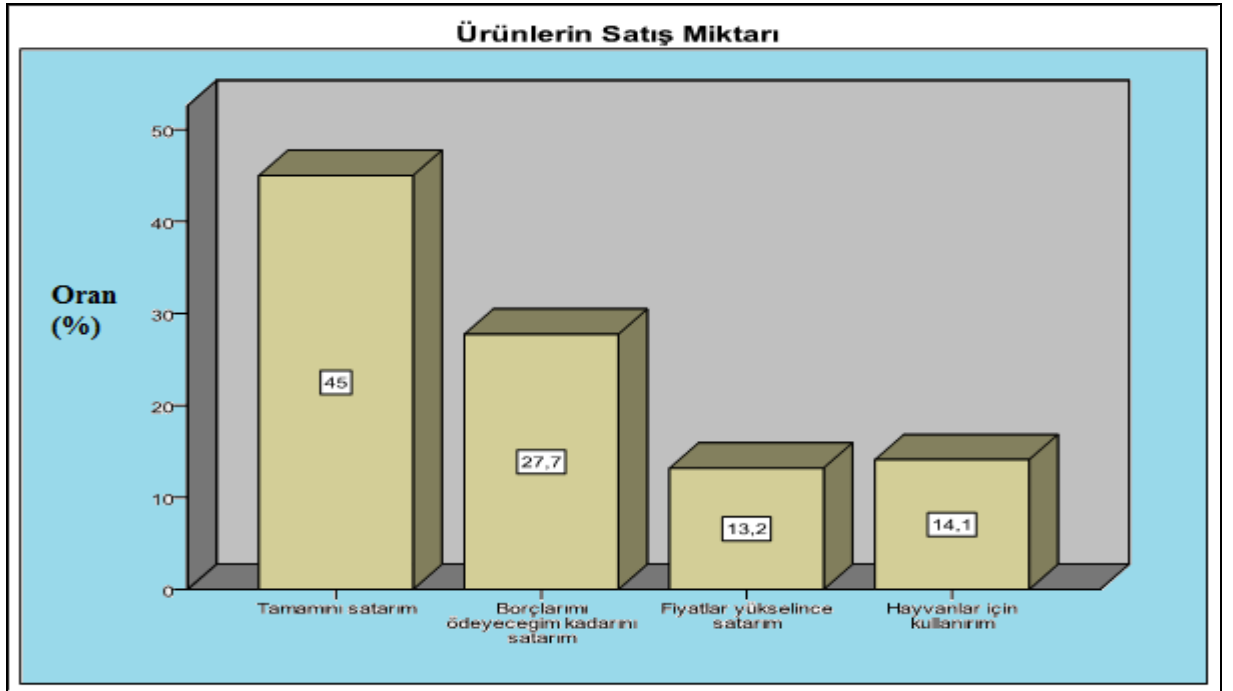
Çizelge 7.41'e göre Acıpayam, Çameli ve Sarayköy'de işletme sahiplerinin yarıdan fazlasının ürünlerini kendilerinin piyasaya sürdüğü anlaşılmaktadır. Kooperatif veya birlik vasıtası ile ürün satışı Çal'da karşımıza çıkmazken, Çivril'de %5,6 seviyesinde kalmıştır. Tüccarın gelip doğudan kendisinin alım yaptığı satış şekli, Çal'da %55 oranı ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bunun en önemli nedeni Çal Karası Üzümünün yetiştirilmesidir. Sözleşmeli tarım modeline Bozkurt ve Çivril'de rastlanmazken diğer ilçelerde ise Kale Biberi, Acıpayam Karpuzu gibi spesifik ürün grupları için minimum seviyede kalmaktadır.

Çizelge 7.41. İlçelere göre ürünlerin satış şekli

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Kendim	29	58,0	6	42,9	17	42,5	15	55,6	41	56,9	10	58,8
Kooperatif/Birlik	7	14,0	2	14,3	0	0,0	9	33,3	4	5,6	3	17,6
Tüccar	13	26,0	6	42,9	22	55,0	2	7,4	27	37,5	3	17,6
Sözleşmeli Tarım	1	2,0	0	0,0	1	2,5	1	3,7	0	0,0	1	5,9

7.5.8. İşletme sahiplerinin ürün satış miktarı

Denizli genelinde %45,0 gibi büyük bir kesim hasat sonrası ürünlerinin tamamını satarken, Şekil 7.14'den anlaşılacağı üzere borçlarını ödeyebilecek kadar satan grup ile fiyatlar yükselince satış yapan toplamda %40,9'luk bir kesimin, sadece ürün satışında pazarlık gücü elde edebileceği söylenebilir. Ayrıca %14,1'lik üretim yapan, karma işletme sahibinin ise bitkisel üretimi, hayvancılık faaliyetinde yem tedariki için yaptıkları ortaya çıkmaktadır.



Şekil 7.14. Denizli İli genelinde ankete katılanların ürünlerini satış şekli (%)

Hasat sonrası ürünlerin tamamının en fazla satıldığı ilçe Sarayköy iken, Çameli'nde hasat sonrası ürün satışı yapan işletme sahibine rastlanmamaktadır. Borçların ödenebileceği ölçüde en az satış Çal İlçesinde bulunurken, fiyatların yükselmesinin beklenmesi de Sarayköy'de minimum seviyededir. Hayvanlar için ürün kullanımı Çameli İlçesinde %66,7 gibi yüksek bir değer iken Bozkurt ve Çal'da bu şekilde ürün kullanımına rastlanmamıştır (Çizelge 7.42).

Çizelge 7.42. İlçelere göre ürünlerin satış miktarı

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Tamamını satarım	19	38,0	5	35,7	33	82,5	0	0,0	34	47,2	8	47,1
Borçlarımı ödeyeceğim kadarını satar.	17	34,0	6	42,9	3	7,5	7	25,9	22	30,6	6	35,3
Fiyatlar yükselince satarım	11	22,0	3	21,4	4	10,0	2	7,4	8	11,1	1	5,9
Hayvanlar için kullanırım	3	6,0	0	0,0	0	0,0	18	66,7	8	11,1	2	11,8

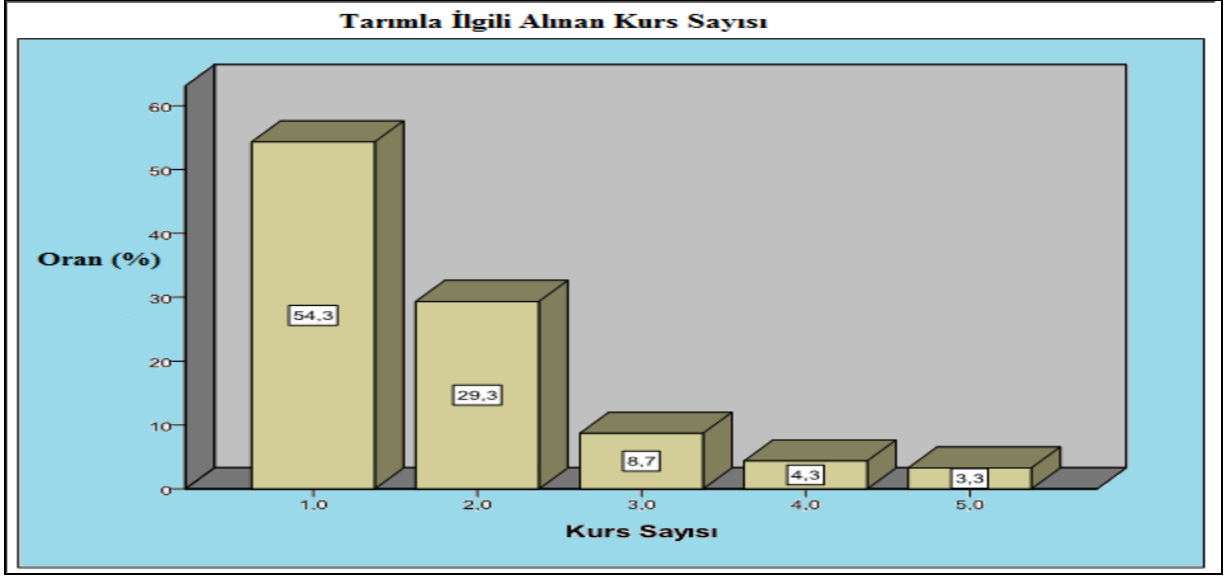
7.5.9. İşletme sahiplerinin tarımla ilgili kurs ve eğitim alma durumu

Araştırma kapsamında Denizli İli genelinde anket yapılan işletme sahiplerinin %41,8'i tarımla ilgili kurs veya eğitim almış iken, %58,2'si bu güne kadar hiç bir eğitim almadıklarını belirtmişlerdir (Çizelge 7.43).

Çizelge 7.43. Denizli İlinde tarımla ilgili kurs ve eğitim durumları

Kurs Alma Durumu	Sayı	Oran (%)
Hayır, Almadım	128	58,2
Evet, Aldım	92	41,8
Toplam	220	100,0

Çalışma sonucunda tarımla ilgili 92 işletme sahibinin aldıkları ortalama kurs sayısı 1,7 olarak bulunmuştur. Kurs alanların %54,3'ü en az bir adet kurs almış iken, azami sayıda alınan 5 adet kurs ise %3,3 oranındadır (Şekil 7.15).



Şekil 7.15. Denizli İli genelinde tarımla ilgili alınan kurs sayıları

Çizelge 7.44'e göre tarımla ilgili kurs alma oranı en yüksek %57,5 ile Çal İlçesinde, %25,9 ile en düşük Çameli İlçesinde tespit edilmiştir. Ayrıca ilçelerde ki kurs alma ortalamalarında 3,3 kurs ortalaması ile Bozkurt İlçesi ilk sırayı alırken, 1,1 kurs ortalaması ile Çameli İlçesi son sıradadır.

Çizelge 7.44. İlçelere göre tarımla ilgili kurs ve eğitim durumları

İlçe Adı	Alınan Kurs Sayısı			
	Kurs alan işletme ort.	Maksimum kurs sayısı	Kurs alan işletme sayısı	Kurs alma oranı (%)
Acıpayam	1,7	5,0	28	56,0
Bozkurt	3,3	5,0	4	28,6
Çal	1,8	5,0	23	57,5
Çameli	1,1	2,0	7	25,9
Çivril	1,6	4,0	25	34,7
Sarayköy	1,8	4,0	5	29,4

Çalışma kapsamında tarımla ilgili kurs alan 92 kişi toplamda 156 adet kurs ve eğitim almıştır. Alınan kurslar ve dağılımı Çizelge 7.45'de detaylı olarak gösterilmiştir. Buna göre %32,7 ile ilk sırada yer alan Tıbbi ve aromatik bitkiler kursu olurken, son sırada %1,3'lük payla seracılık yer almaktadır. Tıbbi ve aromatik bitkiler kursunun bu kadar alınmasının en büyük sebebi TKDK'nın tıbbi ve aromatik bitki ekimi yapanlara, traktör ve alet makine desteği vermesidir. Bu kapsamda destek talebinde bulunmak için mesleki yeterlilik şart koşulmaktadır. Mesleki yeterlilik olarak da en az üç yıllık ÇKS kayıtlı olma veya tıbbi ve

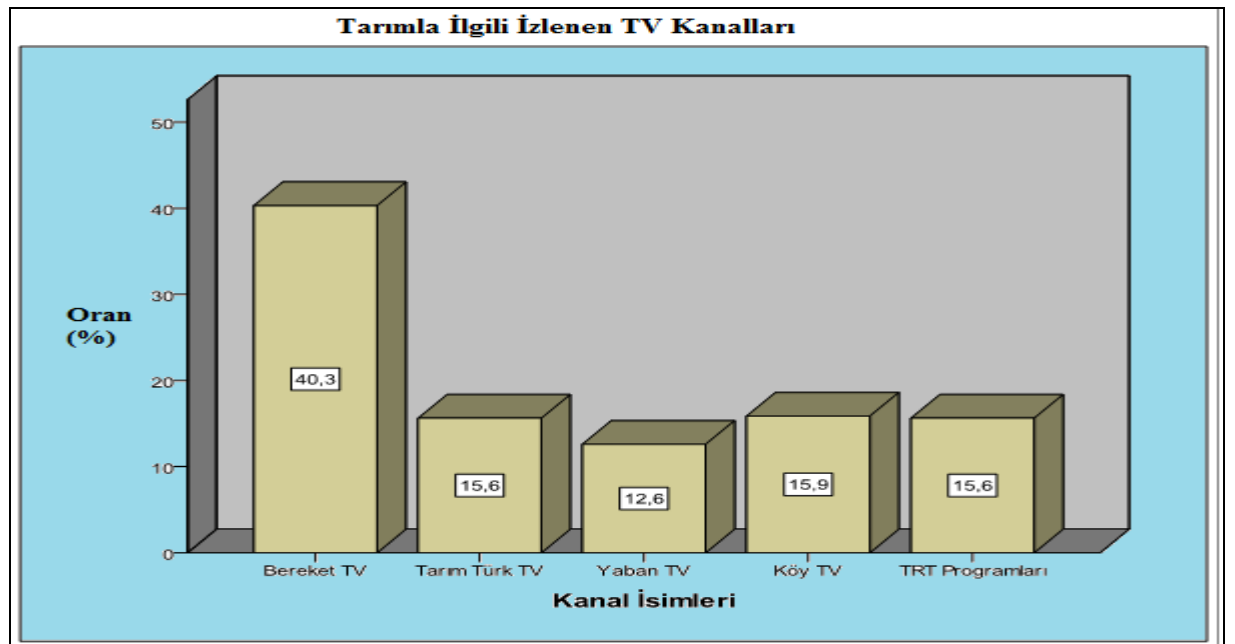
aromatik bitki yetiştiriciliği kursuna katılıp sertifika alma zorunluluğu bulunmaktadır. Özellikle Türkiye genelinde TKDK'nın 11. çağrısından önce bir çok tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği kursu (bu kurslarda devam zorunluluğu bulunmaktadır.) açılmıştır. Bu da göstermektedir ki maddi getiriler iyi bir tanıtım sonrası kırsal kesim için büyük oranda teşvik edici bir unsurdur.

Çizelge 7.45. Denizli İlin de tarımla ilgili kurs adları ve dağılımı

	Sayı	Oran (%)
Hayvancılık	36	23,1
Seracılık	2	1,3
İlaçlama	17	10,9
Budama	14	9,0
Tıbbi Aromatik Bitkiler	51	32,7
Arıcılık	17	10,9
Biçer döver	3	1,9
Silaj	5	3,2
Bağcılık	3	1,9
Kooperatifçilik	8	5,1
Total	156	100,0

7.5.10. İşletme sahiplerinin tarımla ilgili TV kanalı izleme durumu

Anket yapılan işletme sahiplerinden %92,8 fırsat buldukça böyle yayımları izlediklerini ifade etmişlerdir. En fazla izlenen TV kanalı %40,3 oranı ile Bereket TV çıkarken, en az izlenen kanal %12,6 ile Yaban TV olarak bulunmuştur (Şekil 7.16).



Şekil 7.16. Denizli İli genelinde tarımla ilgili izlenen TV kanalları

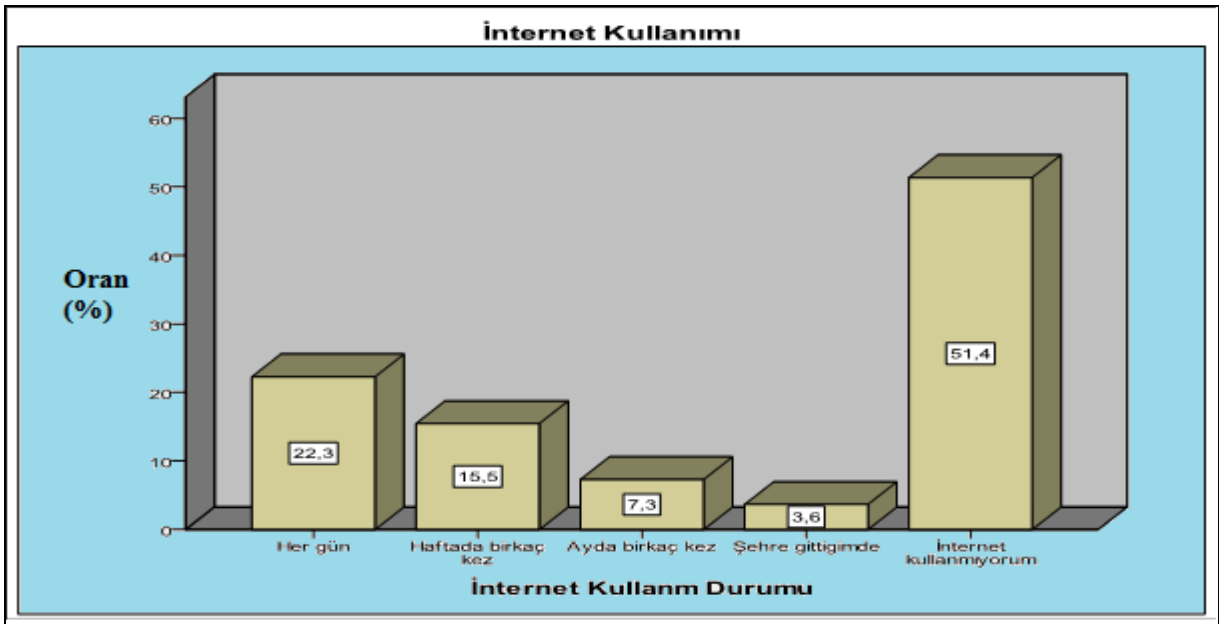
Ankete katılan işletme sahiplerinden Sarayköy'den tamamı bu TV kanallarından en az bir tanesini izlerken en az izleme oran %85 ile Çal ilçesindedir (Çizelge 7.46).

Çizelge 7.46. İlçelere Göre tarımla ilgili TV izleme oranı (%)

İlçe Adları	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
İzleme Oranı (%)	88,0	92,6	85,0	92,6	95,8	100

7.5.11. İşletme sahiplerinin internet kullanma durumu

Çalışma kapsamında işletme sahiplerinin %51,4'ünün internet kullanmadığı tespit edilirken, günlük olarak %22,3 ve haftada bir kaç gün kullanan %15,5 oranında aktif kullanıcı varlığına ulaşılmıştır. Toplamda ise 116 işletme sahibinin ara sırada olsa internet kullandığı bulgusuna ulaşılmıştır (Şekil 7.17).



Şekil 7.17. Denizli İli genelinde işletme sahiplerinin internet kullanma oranları (%)

Çalışma kapsamında en az internet kullanan işletme sahipleri oransal olarak Bozkurt ilçesinde bulunurken, en fazla internet kullananlar ise Çal İlçesinde bulunmaktadır. Günlük kullanımda Çal İlçesi yine en fazla internet kullanan ilçe olurken, Çameli İlçesi günlük kullanımda en az internet kullanım oranına sahip ilçedir. Ankete katılanların tamamına yakını

kullanım amacı olarak bilgi ve haberleşme amaçlı olarak internet kullandıklarını ifade etmişlerdir (Çizelge 7.47).

Çizelge 7.47. İlçelere göre internet kullanım durumları

İnternet Kullanım Sıklığı	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Her gün	13	26,0	2	14,3	13	32,5	2	7,4	15	20,8	4	23,5
Haftada birkaç kez	8	16,0	1	7,1	8	20,0	3	11,1	14	19,4	0	0,0
Ayda birkaç kez	1	2,0	0	0,0	1	2,5	3	11,1	9	12,5	2	11,8
Şehre gittiğimde	1	2,0	1	7,1	1	2,5	2	7,4	3	4,2	0	0,0
İnternet kullanmıyorum	27	54,0	10	71,4	17	42,5	17	63,0	31	43,1	11	64,7

7.5.12. İşletme sahiplerinin tarımla ilgili borç durumu ve miktarı

Denizli genelinde çalışma kapsamında ankete katılan işletme sahiplerinin %45,5'inin tarımla ilgili bir borcu olmadığı, %54,5'inin ise borcu olduğu tespit edilmiştir (Çizelge 7.48). Çalışma kapsamında borçlu olan işletmelerin toplam borç miktarı 4.575.700 TL olarak bulunmuştur.

Çizelge 7.48. Denizli İli genelinde işletme tarımla ilgili borç durumları (%)

Borç Durumu	Sayı	Oran (%)
Hayır, Yok	100	45,5
Evet, Var	120	54,5
Toplam	220	100,0

Çizelge 7.49'a göre borçsuz işletme oranı en fazla %67,5 ile Çal'da görülürken, Çameli'nde de borçsuz olanların oranı, borçlu olanların oranından daha fazladır. Borç oranı en fazla %88,2 ile Sarayköy'de görülmüştür. Borç durumuna kıyasla Çameli İlçesi en küçük ortalama arazi büyüklüğüne sahipken, Sarayköy İlçesi en büyük arazi ortalamasına sahiptir.

Çizelge 7.49. İlçelere göre tarımla ilgili borç durumu (%)

Borç Durumu	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%

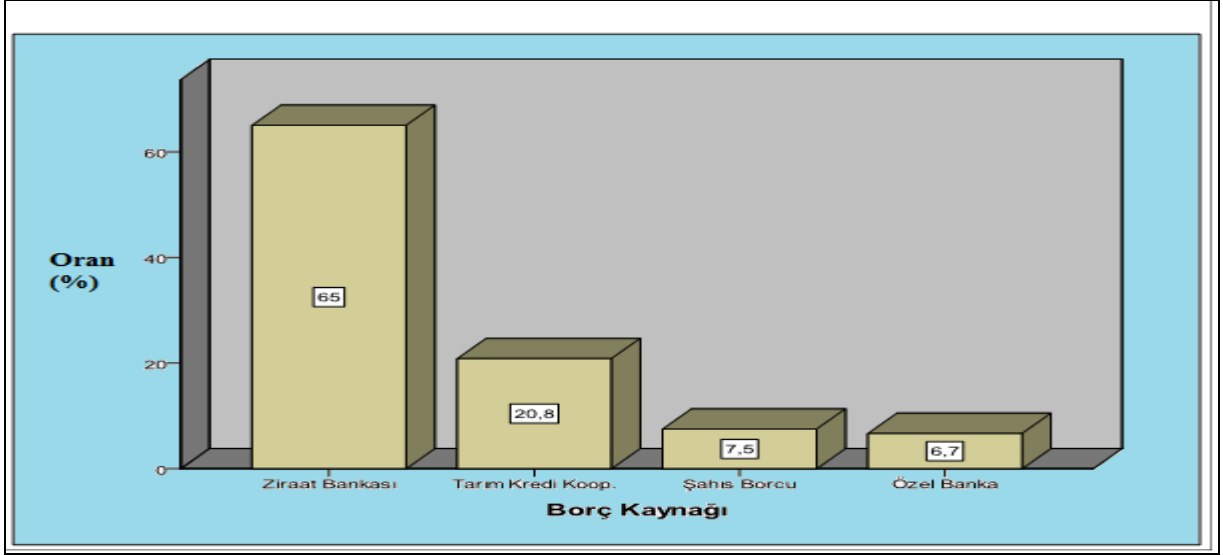
Hayır, Yok	21	42,0	4	28,6	27	67,5	15	55,6	31	43,1	2	11,8
Evet, Var	29	58,0	10	71,4	13	32,5	12	44,4	41	56,9	15	88,2
Toplam	50	100,0	14	100,0	40	100,0	27	100,0	72	100,0	27	100,0

İl genelinde %45,5 oranında borçlu işletme sahibinin varlığı ve borçlu olan işletmelerin ortalama borç miktarı da 38.130 TL olarak tespit edilmiştir. Borçlu olan 120 işletmeden, en az borcu olan işletmenin borç miktarı 1.200 TL iken, maksimum borç miktarı 400.000 TL olarak tespit edilmiştir. Borç miktarı 1.200 TL olan işletme sahibi Acıpayam İlçesi Dodurga Beldesinde özel bankaya borçlanmış iken, 400.000 TL borcu olan işletme sahibi Sarayköy İlçesi Köprübaşı Köyünde T.C. Ziraat Bankası'na borçlanmıştır.

Çizelge 7.50. İlçelere göre tarımla ilgili borç ortalaması (TL)

	İlçe Adı					
	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama
Borç Miktarı (TL)	29.990	31.750	23.769	31.417	37.159	78.600

Borç Kaynağı olarak işletmelerin %65'i Ziraat Bankasını, %20,8'i Tarım Kredi Kooperatifini, %7,5'i şahısları ve %6,7'si özel bankaları kullanmışlardır (Şekil 7.18). Tüm ilçelerde borç kaynağı olarak ilk sırada Ziraat Bankası çıkmaktadır. Bu durum kırsal alanda en yaygın finansman kaynağının hala Ziraat Bankası olduğunu göstermektedir. Özellikle Ziraat Bankasının son yıllarda verdiği sığır ve koyun alım kredisi, Türkiye genelinde birçok çiftçiyi Ziraat Bankasına borçlu kılmıştır. Çalışma kapsamında büyükbaş hayvancılığın yaygın olarak yapıldığı Bozkurt ilçesinde ankete katılan tüm işletme sahipleri Ziraat Bankasına borçlu bulunmaktadır.



Şekil 7.18. Denizli İl genelinde işletmelerin tarımla ilgili borç kaynağı (%)

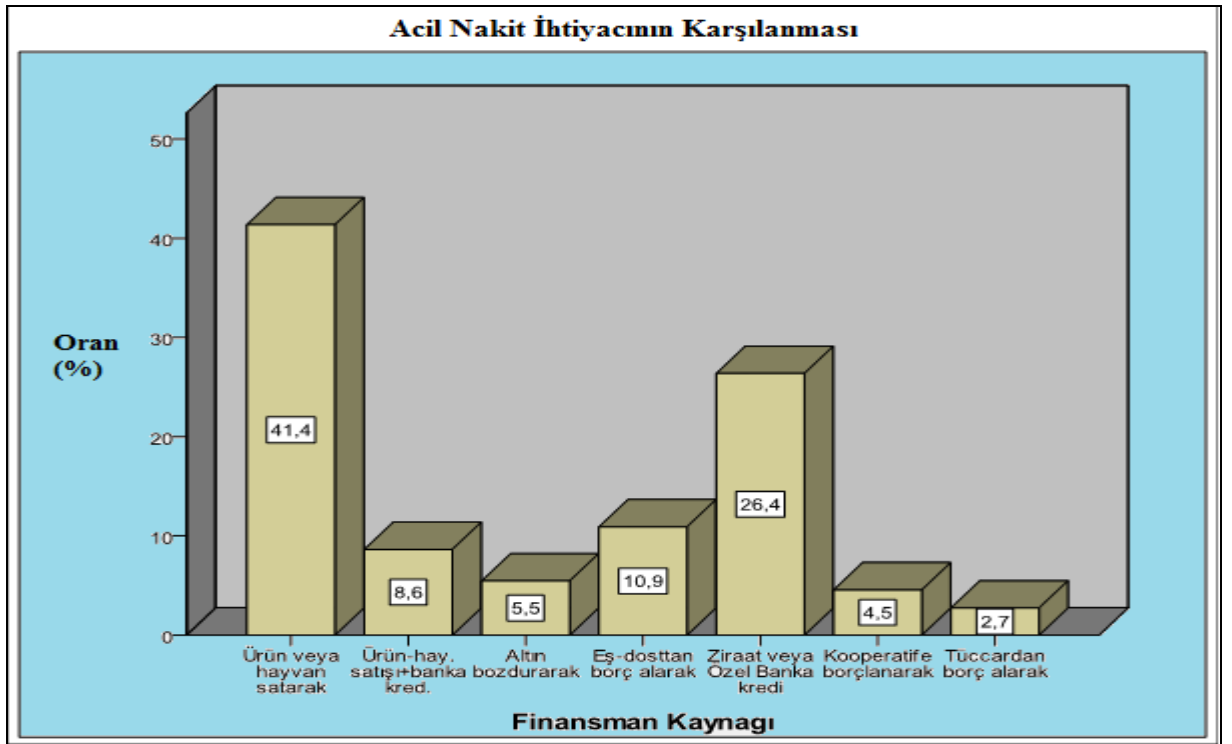
Tüm ilçelerde T.C. Ziraat Bankası borç kaynağı olarak ilk sırada yer almaktadır (Çizelge 7.51). Özellikle Bozkurt'ta tarımla alakalı borcu olan tüm işletme sahipleri T.C. Ziraat Bankasına borçlu olduklarını ifade etmişlerdir. Acıpayam'da ise T.C. Ziraat Bankasına olan borç oranı %50'nin altındadır. Tarım Kredi Kooperatifine yapılan borçlanmada Acıpayam ilçesi yaklaşık olarak %38 gibi bir oranla ilk sırada yer almaktadır. Şahıs borçlanması ise Acıpayam, Çal ve Çivril'de görülmektedir. Şahıs borcu esasında eş dost, akrabadan alınan nakit para veya altındır. Bu borçlanma türü ise çiftçinin yetiştirdiği ürünlerin alım satımını yapan tüccarlarla yapılan, hasattan evvel yapılan ve yasal bir zemine oturtulmamış borçlanma şeklidir. Genellikle şahıs borçlarında meyve, sebze, bostan ve üzüm gibi daha çok tüccarların bizzat arazide talip oldukları ürünler için yapılmaktadır. Şahıs borçlanmasının bu tür ürünlerin yetiştirildiği bölgelerde bulunması çalışmayı da anlamlı kılmaktadır. Özel banka borcu da Acıpayam ve Çivril ilçelerin de kendilerini göstermektedir.

Çizelge 7.51. İlçelere göre tarımla ilgili borç kaynağı

Borç Kaynağı	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
TC. Ziraat Bankası	13	44,8	10	100,0	8	61,5	11	91,7	22	53,7	14	93,3
Tar. Kredi Koop.	11	37,9	0	0,0	3	23,1	1	8,3	9	22,0	1	6,7
Şahıs	1	3,4	0	0,0	2	15,4	0	0,0	6	14,6	0	0,0
Özel Banka	4	13,8	0	0,0	0	0,0	0	0,0	4	9,8	0	0,0

7.5.13. İşletme sahiplerinin nakit ihtiyaçlarını karşılama durumu

Bu başlık altında işletme sahiplerinin kısa sürede ihtiyaç duydukları, acil nakit ihtiyaçları ölçülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda banka kredileri ve ürün satışı, acil nakit ihtiyacı borçlanmasında %76,4'lük bir paya sahiptir. Şahıslardan yapılan borçlanma da %13,6'lık bir oran söz konusudur. İşletme sahipleri %5,5 oranında, kendi tasarrufları olan altınlarını bozdurarak nakit ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Ayrıca işletme sahiplerinden sadece %4,5'lik kısmı kooperatif veya birliklere borçlanarak nakit ihtiyaçlarını gidermektedirler (Şekil 7.19).



Şekil 7.19. Denizli İli genelinde işletmelerin nakit karşılama durum (%)

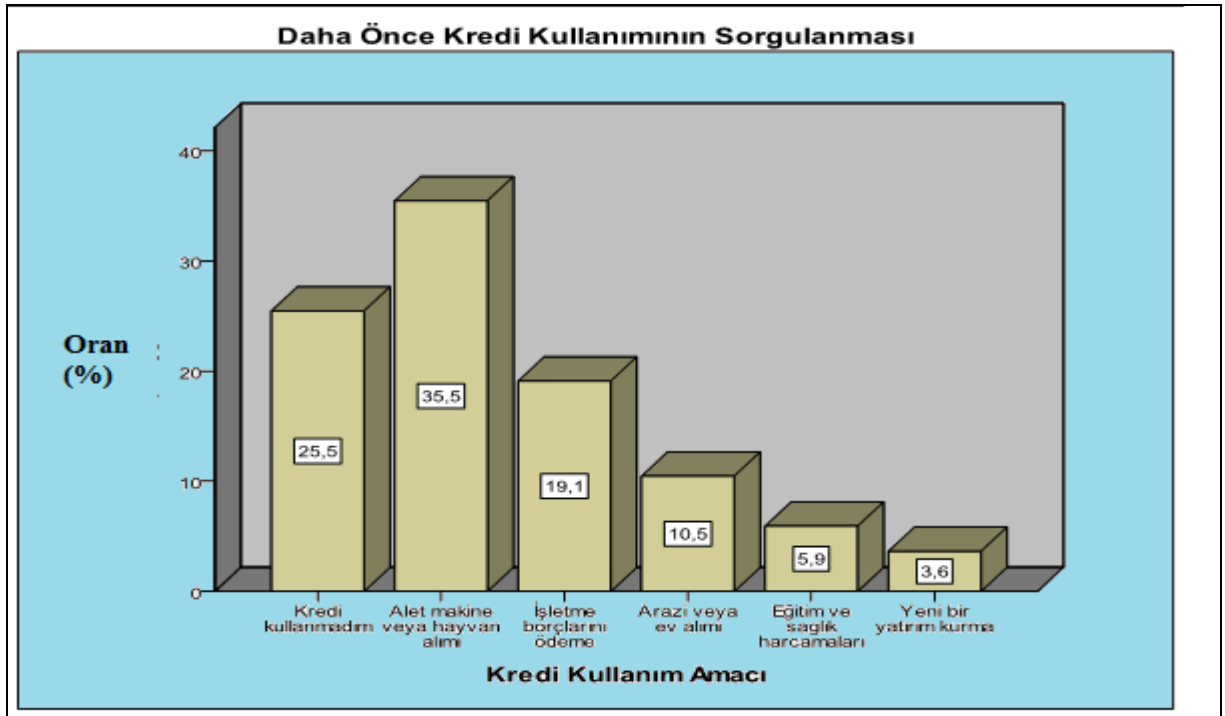
Çameli haricinde tüm ilçelerde ürün veya hayvan satışı, kısa vadede sağlanan nakit karşılama oranında en yüksek paya sahiptir. İşletmelerin kendi tasarrufu olan altın bozdurma ile nakit karşılama, Bozkurt ve Sarayköy'de karşımıza çıkmamaktadır. Eş dosttan sağlanan nakit ihtiyacı, Acıpayam, Çal ve Çivril'de karşımıza çıkmaktadır. Kooperatif yoluyla karşılanan nakit ihtiyacı ise karşımıza sadece Acıpayam ve Çivril'de karşımıza çıkmaktadır. Kooperatif yoluyla nakit ihtiyacının karşılandığı bu iki ilçede, tarımsal amaçlı kooperatiflerin etkin olarak kullanıldığını ve bu kapsamda ortaklarına kısa vadede finansman sağladığı anlaşılmaktadır (Çizelge 7.52). Hâlihazırda İl genelinde en etkin kooperatifler Acıpayam ve

Çivril İlçelerinde bulunmaktadır. Tüccar ile sağlanan nakit karşılama oranında Bozkurt ve Sarayköy ilçelerinde herhangi bir oran görülmezken bu oranın en yüksek olduğu iki ilçe Çal ve Çameli İlçeleridir. Bu tür nakit karşılama tüccarlar ile Çal'da üzüm, Çameli'nde meyve, sebze ve alabalık yetiştiren çiftçilere arasında sıklıkla görülmektedir.

Çizelge 7.52. İlçelere göre nakit karşılama durumu (%)

Nakit İhtiyacı Karşılama Kaynağı	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Ürün veya hayvan satarak	20	40,0	4	28,6	18	45,0	8	29,6	38	52,8	3	17,6
Ürün-hay. sat.+Ban. kred.	1	2,0	1	7,1	2	5,0	3	11,1	3	4,2	9	52,9
Altın bozdur.	3	6,0	0	0,0	3	7,5	1	3,7	5	6,9	0	0,0
Eş-dosttan borç alarak	11	22,0	0	0,0	3	7,5	0	0,0	10	13,9	0	0,0
Ziraat veya Özel Ban. kredi	8	16,0	9	64,3	12	30,0	13	48,1	11	15,3	5	29,4
Koop. borç.	6	12,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	4	5,6	0	0,0
Tüc. borç alarak	1	2,0	0	0,0	2	5,0	2	7,4	1	1,4	0	0,0

7.5.14. Kredi kullanan işletme sahiplerinin kredi kullanım amacı



Şekil 7.20. Denizli İli genelinde kredi kullanım durumu ve amacı (%)

Şekil 7.20'ye göre çalışma kapsamındaki işletme sahiplerinin %25,5'i, daha önce tarımsal amaçlı kredi kullanmadığını belirtmiş, ancak geri kalan %74,5'lik kısmının kredi kullanım amaçları sorgulanmıştır. Kredi kullanım amacı olarak en fazla işletmelerin %35,5'i, alet-makine ve hayvan alımı kredi kullanırken, %3,6'sı ise yeni bir yatırım kurmak amacıyla kredi kullanmaktadır. Bu duruma göre Türk çiftçisinin hala temel gereksinim duyduğu tarımsal mekanizasyonunu tamamlayamadığı ve kendi imkânları ile yüksek verimli kültür ırkı süt ineği ihtiyacını karşılayamadığını ortaya çıkmıştır. Hâlihazırda tarımsal faaliyet yapan birçok işletme, iş gücü bakımından daha büyük kapasitelerde üretim yapabilecekken, Türkiye'de hala mekanizasyon ve verimli hayvan azlığından üretim kapasitesi düşük kalmaktadır. Çizelge 7.53'e göre kırsal yoksulluğun belirgin olarak görüldüğü Çameli İlçesi'nde %63,0 oranında alet makine veya hayvan alımı için kredi kullanılmıştır. Ayrıca eğitim ve sağlık harcamalarının Bozkurt, Çameli ve Sarayköy'de bulunmaz iken, bu üç ilçede en yüksek oranda alet, makine ve hayvan alımı için kredi kullanımı söz konusudur. Hâlihazırda IPARD kapsamında mevcut işletmelerin üretimde kullanacakları her türlü alet makine desteği TKDK tarafından sağlanmaktadır. Özellikle 10. çağrıda Denizli'de 168 çiftimize traktör ve gerekli ekipman hibe desteği sağlanmıştır.

Çizelge 7.53. İlçelere göre kredi kullanım amacı (%)

Kredi Kullanım Amacı	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Kredi kullanmadım	13	26,0	4	28,6	16	40,0	5	18,5	17	23,6	1	5,9
Alet makine veya hayvan alımı	17	34,0	7	50,0	7	17,5	17	63,0	24	33,3	6	35,3
İşletme borçlarını ödeme	9	18,0	3	21,4	9	22,5	5	18,5	13	18,1	3	17,6
Arazi veya ev alımı	3	6,0	0	0,0	7	17,5	0	0,0	8	11,1	5	29,4
Eğitim ve sağlık harcamaları	5	10,0	0	0,0	1	2,5	0	0,0	7	9,7	0	0,0
Yeni bir yatırım kurma	3	6,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	3	4,2	2	11,8

Bu güne kadar kredi kullanan işletme oranında en yüksek pay %94,1 payla Çameli İlçesine ait iken, en düşük pay %60'la Çal İlçesine aittir. Arazi veya ev alımı Bozkurt ve Çameli'nde görülmez iken, Sarayköy'de en yüksek paya sahiptir. Eğitim ve sağlık harcamaları için kredi kullanımı Bozkurt, Çameli ve Sarayköy ilçelerinde tespit edilmemiştir. Eğitim ve sağlık için en yüksek oranda kredi kullanımı Acıpayam İlçesinde rastlanmaktadır. Yeni bir yatırım kurma ile alakalı kredi kullanımı Acıpayam, Çivril ve Sarayköy'de mevcuttur ve en yüksek oranda Sarayköy'de bu kapsamda kredi kullanılmıştır (Çizelge 7.53).

7.6.15. İşletme sahiplerinin kooperatif ortaklık durumu

Çalışma kapsamında Denizli İli genelinde ankete katılan işletme sahiplerinden %64,5'i herhangi bir birlik veya kooperatife ortak iken, %35,5'inin herhangi bir ortaklığının olmadığı tespit edilmiştir (Çizelge 7.54).

Çizelge 7.54. Denizli İlinde kooperatif ortaklığı veya birlik üyelik durumu

Kooperatif Üyeliği	Sayı	Oran (%)
Üye Değilim	78	35,5
Üyeyim	142	64,5
Toplam	220	100,0

Çizelge 7.55’de ilçeler bazında işletme sahiplerinin kooperatif ortaklığı ya da birlik üyeliği durumları sorgulanmıştır. Bu duruma göre en düşük ortaklı veya üyelik oranı Çal ilçesinde mevcut olup, geride kalan ilçelerin tamamında %50’den fazla üyelik söz konusudur. En yüksek oran %88,9 ile Çameli İlçesi’ne ve %88,2 ile Sarayköy İlçesine aittir. Çameli İlçesinde Süt Üreticileri Birliği ve Tarımsal Kalınma Kooperatifi ortaklığı, Sarayköy’de ise Tarımsal Kalınma Kooperatifi ortaklığı yaygındır. Çal İlçesinde daha çok sofralık üzüm üretilmesi ve üzüm üreticilerinin örgütlenememesi sonucunda bu ortaklık oranı durumu düşük çıkmıştır.

Çizelge 7.55. İlçelere göre kooperatif ortaklığı veya birlik üyelik durumu (%)

Kooperatif Üyelik Durumu	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Üye Değilim	13	26,0	2	14,3	27	67,5	3	11,1	31	43,1	2	11,8
Üyeyim	37	74,0	12	85,7	13	32,5	24	88,9	41	56,9	15	88,2
Toplam	50	100,0	14	100,0	40	100,0	27	100,0	72	100,0	17	100,0

Denizli genelinde ankete katılan işletme sahiplerinin ortak veya üye oldukları kooperatif ve birlik sayısı aşağıda detaylı bir şekilde verilmektedir. Bu duruma göre işletme sahiplerinin oransal olarak %23,1’i ilk sırada Tarım Kredi Kooperatifine, ikinci sırada %19,6 ile Tarımsal Kalkınma Kooperatifine ve üçüncü sırada ise Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliğine ortak veya üye olmuşlardır. Son sırada da %0,6 ile Üzüm Üreticileri Birliği gelmektedir (Çizelge 7.56).

Çizelge 7.56. Ortak veya üye olunan kooperatif ve birliklerin oransal dağılımı

Kooperatif Adı	Ortak veya üyelik Oranı (%)	Kooperatif Adı	Ortak veya üyelik Oranı (%)
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	19,6	Sulama Birliği	11,2
Tarım Kredi Kooperatifi	23,1	Tarım Satış Kooperatifi	3,2
Pancar Kooperatifi	8,0	Süt Üreticileri Birliği	9,6
Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği	12,5	Damızlık Koyun-keçi birliği	3,2
Sulama Kooperatifi	9,0	Üzüm Üreticileri Birliği	0,6

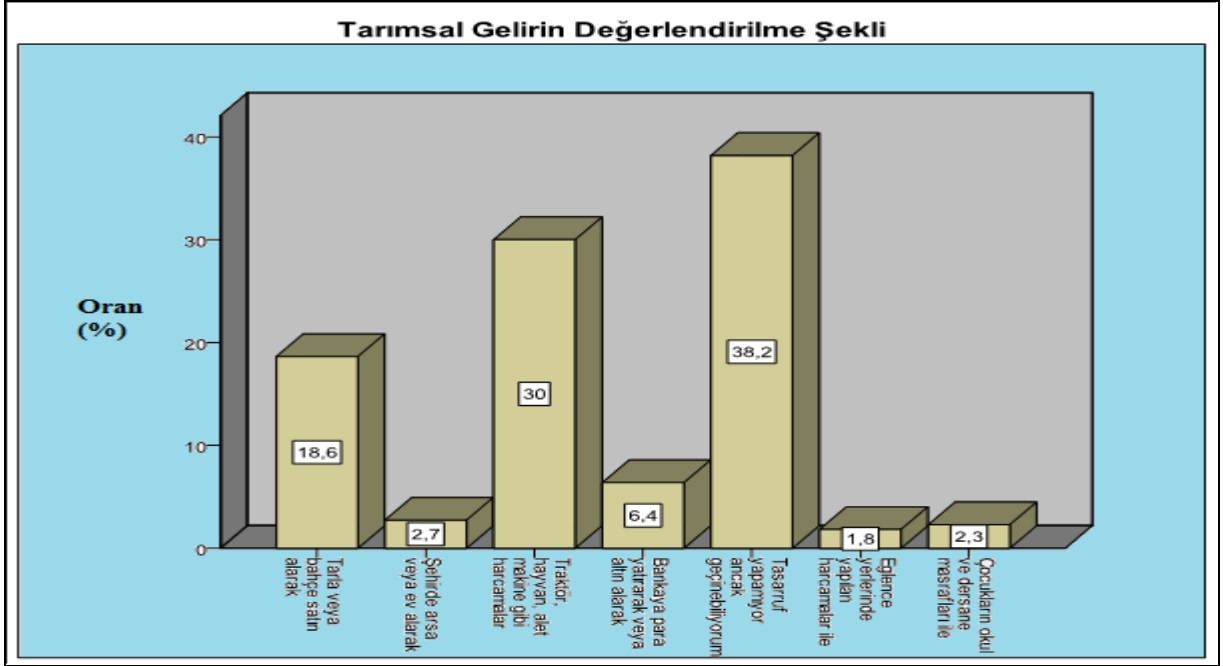
Çizelge 7.56'da 142 tane işletme sahibinin ortak yâda üye oldukları toplam 312 kooperatif veya birlik sayısı oranlanarak verilmiştir. Çizelge 7.57'de ise ilçelere göre üye yâda ortak olunan kooperatif sayısı oranlanarak verilmiştir.

En fazla kooperatif ortaklığı 6 adet kooperatif ortaklığı ile Bozkurt İlçesi İnceler Köyü ile Çivril İlçesi Tekke Köyünde ikamet eden işletme sahiplerine aittir. En az ortaklık veya üyelik sayısı, Çameli İlçesi Sarıkavak Köyü ile Çivril Yassihöyük Köyünde Üzüm Üreticileri Birliği üyelerinde bulunmaktadır. Üzümü ile meşhur olan Çal İlçesinde Üzüm Üreticiler Birliği'ne ait herhangi bir işletme sahibi ile anket yapılmamış ve Üzüm Üreticiler Birliği'ne üye olan bir işletme sahibine rastlanmamıştır. Lakin Denizli genelinde süt toplama merkezleri gelişmiş ve soğuk zincirin kırılmaması için aktif bir örgütlenme içine girilmiş olduğu açıkça görülmektedir. IPARD'da projelerinin seçimi ve değerlendirilmesi aşamasında ise faaliyet alanı ile ilgili kooperatif veya birliklere ortaklık ve üyeliği olan başvuru sahiplerine öncelik sağlanmaktadır. Ayrıca IPARD kapsamında ve süt toplama tesisi ve meyve sebze işleme tesisi gibi tesislerin kurulmasında hammaddesini sözleşme ile kooperatif ortaklarından alan ve alacak olan başvuru sahipleri yine öncelik kazanmaktadır. Denizli'de ise valilik talimatı ile TKDK Denizli İl Koordinatörlüğü'ne proje sunan kooperatifler için ruhsat işleri, elektrik bağlanması, yol açılması gibi kurum ve kuruluşlardaki iş ve işlemlerin de her türlü kolaylık sağlanmaktadır.

Çizelge 7.57. İlçelere göre kooperatif veya birliklere ortaklık sayısı ve oranı (%)

İlçe Adı	Ortak Olunan Koop. veya Birlik Sayısı	Oranı (%)
Acıpayam	78	25,0
Bozkurt	39	12,5
Çal	23	7,4
Çameli	61	19,6
Çivril	75	24,0
Sarayköy	36	11,5
TOPLAM	312	100,0

7.5.16. İşletme sahiplerinin tarımsal gelirlerini değerlendirme durumu



Şekil 7.21. Denizli genelinde işletmelerin tarımsal gelirlerini değerlendirme durumu (%)

Şekil 7.21'e göre ankete katılan işletme sahiplerinden %38,2'si tarımsal geliri ile tasarruf yapamadığını ve ancak geçinebildiğini ifade etmektedir. Buda Denizli'de tarımsal faaliyet uğraşan önemli bir kesimin ancak fiziki ihtiyaçlarını karşıladığını birikim yapamadığını göstermektedir. Yine karşımıza %30 oranında üretimde kullanmak için tarımsal alet-makine ve canlı hayvan alımı çıkmaktadır. Üreticilerin ancak %6,4'ü nakit veya altın şeklinde para biriktirmekte, Maalesef çiftinin ailesi ve çocuklarına eğitim masrafı olarak ayrılan kaynak oranı %2,3'de kalmaktadır. Yapılan görüşmelerde, çocukların okutulması bilincinin olduğu ve genelde okumak isteyen çocuklara imkân tanındığı gözlemlenmiştir. Çalışmanın diğer bir bulgusu da işletme sahiplerinin %1,8'inin tarımsal gelirlerini, kırsal alanlarda son yıllarda hızla çoğalmaya başlayan eğlence yerlerinde harcamalarıdır. Bu tür eğlence mekânlarında yapılan harcamaların tarım sosyologları tarafından tartışılması gerekmektedir.

Çizelge 7.58. İlçelere göre tarımsal gelirin değerlendirilmesi

	İlçe Adı					
		Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril

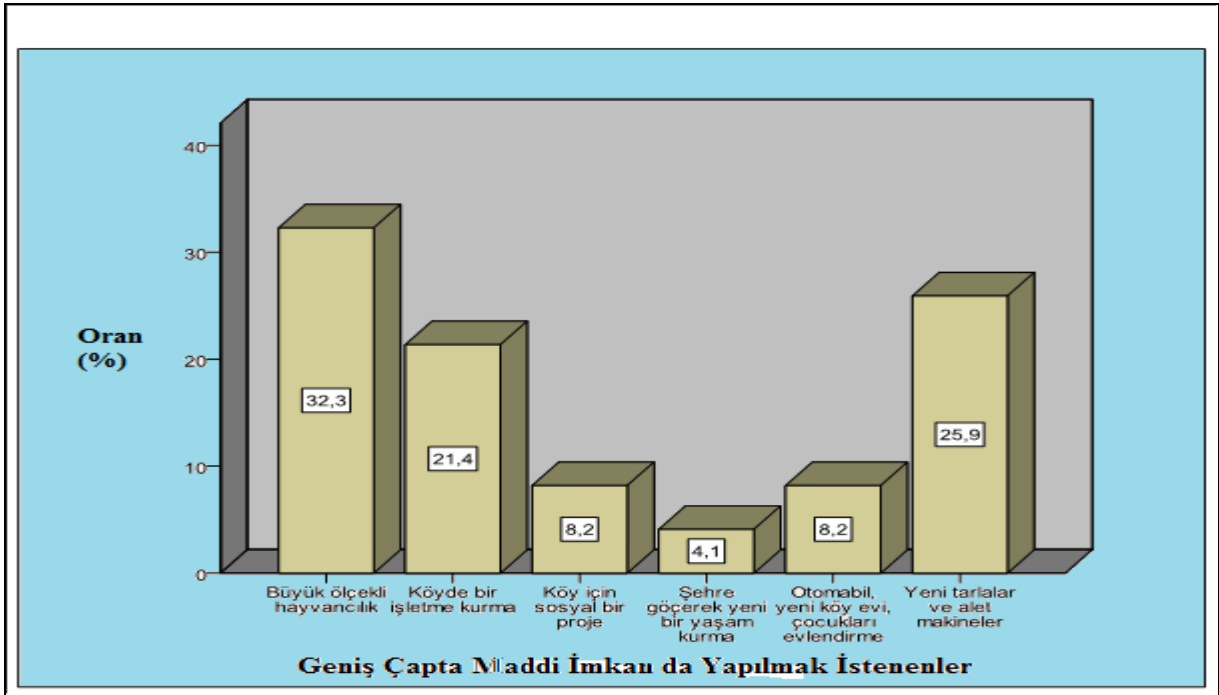
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Tarla veya bahçe satın alarak	6	12,0	3	21,4	16	40,0	1	3,7	8	11,1	7	41,2
Şehirde arsa veya ev alarak	2	4,0	1	7,1	1	2,5	0	0,0	2	2,8	0	0,0
Traktör, hayvan, alet makine gibi harc.	18	36,0	6	42,9	6	15,0	9	33,3	20	27,8	7	41,2
Bankaya para yatırarak veya altın	3	6,0	0	0,0	2	5,0	1	3,7	7	9,7	1	5,9
Tasarruf yapamıyor ancak geçinebiliyorum	18	36,0	4	28,6	15	37,5	14	51,9	31	43,1	2	11,8
Eğlence yerlerinde yapılan harcaması	1	2,0	0	0,0	0	0,0	2	7,4	1	1,4	0	0,0
Çocukların okul ve dersane masrafları	2	4,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	3	4,2	0	0,0

"Tasarruf yapamıyor ancak geçinebiliyorum" seçeneği, Çameli'nde %50'den fazla oranda tespit edilmişken, bu oranın en az olduğu ilçe Sarayköy İlçesidir. Esasında işletme başına düşen arazi ortalaması bakımından Çameli en küçük arazi büyüklüğüne sahip iken Sarayköy en büyük işletme arazisi ortalamasına sahiptir. Mekanizasyon ve hayvan alımında en yüksek oran Bozkurt İlçesinde iken, en düşük oran Çal ilçesinde çıkmaktadır. Tarla ve bahçe satın alımında en yüksek oranlar Sarayköy ve Çal'da çıkarken, en düşük oran Çameli'n de çıkmaktadır. Nakit veya altın olarak tasarruf yapılan en yüksek oran Çivril'de karşımıza çıkarken, Bozkurt'ta çıkmamaktadır. Eğlence yerlerine yapılan harcamaların Acıpayam, Çameli ve Çivril'de olduğu gözlemlenmektedir. Çocukların okul ve dersane masrafına yapılan harcamalar ise Acıpayam ve Çivril'de gözlemlenmiştir. Esasında kırsal kalkınmadan beklenen sonuçlardan bir tanesi de çiftçinin gelir seviyesini yükselterek ve bu gelirini daha modern ve daha sosyal olarak kullanmasını sağlamaktır (Şekil 7.58).

Maalesef Türkiye'de ki çiftçiler gelirleri ile ya traktör yâda tarım arazisi alma hayali kurmakta ve yıllarca bunu gerçekleştirmek için tasarruf yapmaktadır. Ayrıca çoğu çiftçi yıllardır yaşadığı ilin dışına çıkmamış, kısıtlı da olsa tatile çıkamamıştır. Bu kapsamda Avrupa Ülkelerinde ki gibi çiftçiler gibi üretimin yoğun olmadığı aylarda çiftçilerimiz farklı bölgelere veya ülkelere götürülerek hem tecrübe aktarımı hem de sosyalleşme ve bir nevi tatil yapma imkânı sağlanabilir.

7.5.17. Geniş çapta maddi imkânları olması durumunda işletme sahiplerinin yapmak istedikleri

Çalışmada işletme sahiplerinin %32,3'ünün geniş çapta maddi imkânı olması durumunda büyük ölçekli hayvancılık işletmesi kurmayı planladıkları %25,9'unun yeni tarlalar ve son teknoloji tarımsal mekanizasyonla çalışmayı planladıkları saptanmıştır. Köyde insanların çalışabileceği istihdama yönelik bir işletme kurmak isteyenler ise %21,4 oranındadır. Ayrıca %8,2'lik kısmı köyde insanlara yararlı olabilecek cami, sağlık ocağı, köy çeşmesi vb. sosyal bir proje planlarken, %4,1'i ise doğrudan şehre göç ederek yeni bir yaşam kurmayı planlamaktadırlar. Kırsal kalkınmanın amaçlarından olan otomobil, yeni köy evi, çocukları evlendirme gibi sosyal ağırlıklı ve daha kaliteli yaşamı hedefleyenler ancak %8,2 oranındadır (Şekil 7.22).



Şekil 7.22. Denizli İli genelinde geniş çapta maddi imkânda yapılmak istenenler (%)

Bozkurt'ta ankete katılanlardan yarısından fazlası geniş çapta maddi imkânları olduğunda, büyük ölçekli hayvancılık projesini yapmak isterken, Çal'da bu istek minimum seviyededir. Köyde insanların çalışabileceği bir işletme kurma, Çameli'nde %37,0 ile en fazla istenirken, Bozkurt'ta %7,1 ile minimum seviyededir. Köye okul, çeşme, yol yapımı gibi sosyal bir proje isteği %16 ile Acıpayam'da ilk sırada yer alırken, Çal'da %2,5 ile minimum seviyededir. Şehre göç ederek yeni bir yaşam kurma isteği Sarayköy'de istenmemektedir. Yeni otomobil,

köy evi ve çocukları evlendirme isteği Bozkurt ve Sarayköy'de ankete katılanlar tarafından istenmemiştir. Ayrıca yeni tarlalar ve tarımsal mekanizasyon isteği %34,7 ile Çivril'de en fazla oranda istenmektedir (Çizelge 7.59).

Çizelge 7.59. İlçelere göre geniş çapta maddi imkânda yapılmak istenenler

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Büyük ölçekli hayvancılık	17	34,0	8	57,1	11	27,5	8	29,6	20	27,8	7	41,2
Köyde bir işletme kurma	4	8,0	1	7,1	13	32,5	10	37,0	14	19,4	5	29,4
Köy için sosyal bir proje	8	16,0	1	7,1	1	2,5	2	7,4	4	5,6	2	11,8
Şehre geçerek yeni bir yaşam kurma	3	6,0	1	7,1	1	2,5	2	7,4	2	2,8	0	0,0
Otomobil, yeni köy evi, çocukları evlen.	6	12,0	0	0,0	1	2,5	4	14,8	7	9,7	0	0,0
Yeni tarlalar ve alet makineler	12	24,0	3	21,4	13	32,5	1	3,7	25	34,7	3	17,6

7.6.18. İşletme sahiplerinin şehre göç etme düşüncesi ve sebepleri

Anket kapsamında görüşülen işletme sahiplerinden %22,3'ü yaşadığı kırsal alandan şehir merkezine göç etmeyi düşünürken, %77,7'si asla böyle bir düşüncelerinin olmadığını belirtmişlerdir (Çizelge 7.60).

Çizelge 7.60. İşletme sahiplerinin şehre göç etme düşüncesi

Şehre Göç Etme Düşüncesi	Sayı	Oran (%)
Evet	49	22,3
Hayır	171	77,7
Total	220	100,0

Çizelge 7.61'e göre yaşadığı kırsal alandan şehir merkezine göç etme düşüncesinin en fazla olduğu ilçe Çameli İlçesi iken, Sarayköy en az göç etme düşüncesinin olduğu ilçe olarak tespit edilmiştir. Ortalama arazi büyüklüğü göz önüne alındığında, şehre göç etme düşüncesinin buna bağlı olduğu kanısına varılabilir. Çünkü Çameli İlçesi ortalama arazi büyüklüğünün en az olduğu ilçe iken, Sarayköy en fazla olduğu ilçe olarak tespit edilmiştir.

Çizelge 7.61. İlçelere göre şehre göç etme düşüncesi

Şehre Göç Etme Düşüncesi	İlçe Adı
--------------------------	----------

	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Evet	10	20,0	1	7,1	5	12,5	10	37,0	22	30,6	1	5,9
Hayır	40	80,0	13	92,9	35	87,5	17	63,0	50	69,4	16	94,1
Toplam	50	100,0	14	100,0	40	100,0	27	100,0	72	100,0	17	100,0

Denizli genelinde şehre göç etmede büyük etken %34,6 ile çocukların eğitimi olarak belirtilirken, %24,4 ile ikinci etken şehirdeki imkânlardan yararlanmak olarak belirtilmiştir. Şehirdeki imkânlar olarak hastane, diyaliz makinesi, kaloriferli daire, doğalgaz, büyük alışveriş merkezleri sayılabilir. Göç etme düşüncesi altında yatan en küçük etmen ise %5,1 ile ürünlerin para etmemesi olarak belirtilmiştir. Aslında ürünlerin para etmemesi problemi kooperatifçilik ile çözülebilecek bir problemdir (Çizelge 7.62).

Çizelge 7.62. Denizli İli genelinde şehre göç etme düşüncesinin sebepleri (%)

Şehre Göç Etmeyi Düşünme Sebebi	Oranı (%)
Çocukların eğitim problemi	34,6
İşsizlik, arazinin olmaması veya iflas	19,2
Sıkıcı köy hayatından kurtulmak	9,0
Şehirdeki imkânlardan yararlanmak için	24,4
Azalan tarımsal verimlilik veya miras yoluyla arazi parçalanması	7,7
Ürünlerin para etmemesi	5,1
TOPLAM	100,0

Çocukların eğitim problemi, Bozkurt haricinde tüm ilçeler için en büyük göç sebebidir. İşsizlik, arazinin olmaması veya iflas Bozkurt, Sarayköy ve Çal İlçeleri haricinde tüm ilçelerde göçü teşvik edici en büyük ikinci problem olarak görülmektedir. Şehirdeki imkânlardan yararlanmak tüm ilçelerde şehre göçü teşvik etmektedir. Özellikle Bozkurt İlçesinde tamamen göçün teşvik edici unsurudur denilebilir. Ulaşım imkanlarının artması ve kırsal alandaki desteklemeler köyleri daha cazip kılarken, kırsal alanlarda ki düşük eğitim kalitesi ve kısıtlı yaşam koşulları şehir yaşamını daha cazip kılmaktadır. Özellikle IPARD tarafından desteklenen projeler ile kırsal alanlara yönelik başlamış ve bunun yanında istihdam oluşmuştur (Çizelge 7.63).

Çizelge 7.63. İlçelerde şehre göç etme düşüncesinin nedenlerinin dağılımı (%)

Şehre Göç Etmeyi Düşünme Sebebi	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
---------------------------------	---------	-----	--------	--------	----------

	Acıpayam					
Çocukların eğitim problemi	43,7	---	28,6	31,8	32,3	50,0
İşsizlik, arazinin olmaması veya iflas	12,5	---	---	27,3	22,6	---
Sıkıcı köy hayatından kurtulmak	6,3	---	14,3	4,5	12,9	---
Şehirdeki imkânlardan yararlanmak için	18,7	100,0	28,6	18,2	25,8	50,0
Azalan tar. verimlilik veya miras yoluyla arazi parçalanması	12,5	---	14,3	13,6	3,2	---
Ürünlerin para etmemesi	6,3	---	14,3	4,6	3,2	
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

7.5.19. Bölgeye özgü varlıkların tespiti

Ankete katılan işletme sahiplerinin önem sıralamasında, Denizli İlinde ezici üstünlükle tarımsal yapı ve yöresel ürünler ön plana çıkarken, özellikle il genelinde bulunan su varlığı ikinci gelmektedir (Çizelge 7.64). Üçüncü sırada Orman varlığı gelirken Çal ve Buldan gibi belirli ilçelerle sınırlı bulunan bağ alanları son sırada yer almaktadır. Sekizinci sırada yer alan doğal alanlar ve doğal varlıklardan başlıcaları; Pamukkale, Kaklık Mağarası, Güney Şelalesi vb. yerler olup, Pamukkale Denizli'ye büyük oranda turist çekmesine rağmen çalışmada sekizinci sırada yer almaktadır. Bunun en büyük sebebi il genelinde kırsal alanda yaşayan bir çok kişi Pamukkale'ye gitmemiş, gidenler de 25 TL olan giriş ücretini çok bulduklarını ifade etmişlerdir. Tarihi doku olarak özellikle Laodikya Antik Kenti ve yapıları gibi il geneline dağılmış olan birçok antik kentten söz etmek mümkündür.

Çizelge 7.64. Denizli İli genelinde bölgeye özgü varlıkların önem sıralaması ve oranı

Bölgeye Özgü Varlıklar	Önem Sıralaması	Önem Oranı (%)
Tarımsal Yapı ve Yöresel Ürünler	1	37,6
Su Varlığı	2	25,5
Orman Varlığı	3	15,6

Tarihi Dokusu	4	5,5
Kültür Balıkçılığı	5	5,0
Geleneksel Mimarisi ile Kırsal Doku	6	4,2
Kaplıcalar	7	2,9
Doğal Alanlar ve Tabii Varlıklar	8	2,0
Bağcılık	9	1,7

İlçeler bazında bölgeye özgü varlıkları değerlendirecek olursak; Acıpayam İlçesi için tarımsal yapı ve yöresel ürünler ilk sırayı almaktadır, ayrıca bölgede su varlığı ve orman varlığı da yüksek oranda bölgeye özgü görülmüştür. Tarımsal üretimde buğday ve arpa yetiştiriciliği ile kavun, karpuz üretimi ve sebze üretimi en belirgin tarımsal ürünler arasındadır. Özellikle Serinhisar Leblebisi, Yatağan Bıçağı, Yeşilyuva Ayakkabısı ve çömlekçilik İl genelinde sıkça duyulan yöresel ürünler içinde yer almaktadır. Doğal alan olarak özellikle Keloğlan Mağarası ankete katılanlar tarafından belirtilmiştir. Bölgede bağcılık ve balıkçılık bölgeye özgü faaliyetler olarak değerlendirilmemiştir (Çizelge 7.65).

Bozkurt İlçesinde ilk sırada orman varlığı bölgeye özgü varlıklar içinde gösterilirken, su varlığı ve tarımsal yapı yüksek oranda bölgeye özgü olarak değerlendirilmiştir. Özellikle kırsal doku, bağcılık, balıkçılık ve doğal alanlar bölgeye özgü olarak görülmemiştir.

Çal İlçemizde çok yüksek bir oranda tarımsal yapı ve yöresel ürünler öne çıkarken, orman varlığı, su varlığı ve bağcılık da öne çıkmaktadır. İlçe genelinde kaplıcalar, balıkçılık, geleneksel mimarisi ile kırsal doku ve doğal alan varlığı ankete katılanlar arasında değerlendirmeye alınmamıştır. Özellikle Çal Karası Üzümü ismini bölgeden almış, yöresel ürün olarak sofralık ve şaraplık değerlendirilebilen kıymetli bir üzüm cinsidir (Çizelge 7.65).

Çameli İlçesi kendine has mikro klima özellik taşıyan, yayla denilebilecek bir yerleşim yeridir. İlçede su varlığı ve buna bağlı kültür balıkçılığı öne çıkmaktadır. Bu kapsamda ilçe genelinde birçok irili ufaklı Çameli alabalığı üretme çiftliği ile bir tanede balık işleme tesisi bulunmaktadır. İlçede bulunan tarımsal işletmeler genelde ortalama 30 dekar büyüklükte küçük aile işletmesi tipindedir. Bölgede evlerin önünde bulunan havuzlarda alabalık üretiminin değerlendirme kapsamında tutulduğu görülmektedir (Çizelge 7.65).

Çivril ilçesi çalışma kapsamında en yüksek tarımsal potansiyele (%54,6) sahip ilçedir. Tarımsal potansiyelden sonra, su varlığı öne çıkmaktadır. Özellikle ilçe genelinde tıbbi ve

aromatik bitkiler (kimyon, haşhaş, anason, susam vb.), elma yetiştiriciliği ve buna bağlı soğuk hava depoculuğu ile çerezlik ayçiçeği üretimi yaygın olarak yapılmaktadır. Ankete katılanlar arasında kaplıca varlığı değerlendirme dışı tutulmuştur. TKDK Denizli İl Koordinatörlüğüne bu güne kadar en fazla proje Çivril İlçesi'nden gelmiştir. Özellikle etlik tavuk (broyler) üretimi ilçede gittikçe yaygınlaşmıştır (Çizelge 7.65).

Sarayköy ilçesinde bölgeye mahsus varlıklar içinde tarımsal ürünler öne çıkarken kaplıca varlığı ve su varlığı ikinci sırada gelmektedir. Bölge Denizli İlinin jeotermal alanı olup, hem kaplıca turizmi hem de termal su ile ısıtılan seracılık yaygın olarak yapılan faaliyetlerdendir. Ayrıca bölgede pamuk üretimi, zeytincilik ve incir üretimi öne çıkmakta bölge Aydın İli Nazilli İlçesinin mikro klimatolojik özellikleri ile örtüşmektedir. Bölge genelinde bağcılık, balıkçılık ve doğal alanlar değerlendirme dışı tutulmuştur (Çizelge 7.65).

Çizelge 7.65. İlçelerde bölgeye özgü varlıkların dağılımı (%)

Bölgeye Özgü Varlıklar	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
Kaplıcalar	1,1	4,2	0,0	1,1	0,0	23,1
Su Varlığı	24,2	25,0	11,4	30,0	33,0	23,1
Tarımsal Yapı ve Yöresel Ürün.	26,4	20,8	40,5	27,6	54,6	34,6
Geleneksel Mim. ile Kır. Doku	5,5	0,0	7,6	5,7	0,8	0,7
Orman Varlığı	20,9	37,5	27,9	4,6	8,4	13,9
Tarihi Dokusu	12,0	12,5	2,5	5,7	1,6	4,6
Bağcılık	0,0	0,0	10,1	0,0	0,8	0,0
Kültür Balıkçılığı	0,0	0,0	0,0	25,3	0,8	0,0
Doğal Alanlar ve Tabii Varlıklar	9,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

(Not: İlçeler bazında en belirgin bölgeye varlıklar koyu renge gösterilmiştir.)

7.5.20. Kırsal alanda karşı karşıya kalınan en önemli problemler

Denizli İli genelinde ankete katılanların belirttikleri en yoğun üç problemde birincisi, parçalı arazi problemidir. İl genelinde tamamlanmış ve hâlihazırda sürdürülen toplulaştırma faaliyetleri olmasına rağmen, hala birinci sırada parçalı arazi problemi gösterilmektedir. İkinci sırada ise ürünlerin değerinde satılamaması problemi gelmektedir. Bu problemin temelinde çiftçilerin kooperatif ve birlikler yolu ile yeterince örgütlenip hareket edememeleri yatmaktadır. Üçüncü sırada ise sulama suyu problemi gelmektedir. Sulama suyu problemi ise

sulama suyunun kaynağından, arazilere taşınamamasından ibarettir. Ankete katılanların belirttiği en az önem derecesine sahip problem ise mera problemi olarak görülmektedir. Bu da Denizli İlinde meraların yaygın olarak bulunmayışı ve meraya dayalı hayvancılığın gelişmemesinin bir sonucudur. Ayrıca kalıcı teknik eleman, içme suyu ve sağlık problemleri de düşük önem derecesine sahip problemler olarak görülmektedir. Hâlihazırda Denizli kırsalı Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde alt yapı yatırımlarına ve tarımla alakalı teknik elemana sahiptir (Çizelge 7.66).

Çizelge 7.66. Denizli İli genelinde kırsal alanda karşılaşılan en önemli problemler

Problemin Adı	Önem Derecesi	Oranı (%)
Parçalı Arazi	1	10,6
Ürünlerin Değerinde Satılamaması	2	9,8
Sulama Suyu Eksikliği	3	9,7
Sermaye Eksikliği	4	9,0
Kırsal Yoksulluk	5	8,9
Düşük Verimli arazi	6	8,3
Güven Eksikliği	7	7,0
Eğitim Problemi	8	6,9
Köy Yolu Problemi	9	6,8
Kooperatifçilik Problemi	10	6,6
Sağlık Problemi	11	5,5
İçme Suyu Problemi	12	5,3
Kalıcı Teknik Eleman Eksikliği	13	5,0
Mera Problemi	14	0,8

Aşağıda Çizelge 7.67'de ilçelere göre problemlerin dağılımı detaylı olarak verilmiştir. Her ilçedeki birinci sıradaki problem koyu olarak renklendirilmiştir.

Çizelge 7.67. İlçelerde kırsal alanda karşılaşılan en önemli problemler (%)

Problemin Adı	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
Parçalı Arazi	10,6	11,3	10,4	4,6	9,8	12,0
Ürünlerin Değerinde Satılamaması	9,3	8,1	10,9	4,6	10,3	10,3

Sulama Suyu	11,4	8,1	13,7	7,6	5,3	7,7
Sermaye Eksikliği	9,3	6,5	9,0	4,6	9,8	9,4
Kırsal Yoksulluk	9,3	9,7	7,6	9,9	7,7	5,1
Düşük Verimli arazi	6,8	12,9	7,6	9,9	6,2	7,7
Güven Eksikliği	6,8	3,2	8,2	4,6	7,0	5,1
Eğitim Problemi	7,2	6,5	3,8	11,5	7,5	4,3
Köy Yolu Problemi	4,7	12,9	4,7	8,4	5,9	7,7
Kooperatifçilik Problemi	4,2	4,8	6,6	5,3	7,0	7,7
Sağlık Problemi	5,1	4,8	3,8	10,7	5,3	4,3
İçme Suyu Problemi	3,0	3,2	4,7	8,4	4,5	6,8
Kalıcı Teknik Eleman	3,0	3,2	5,7	3,8	6,2	3,4
Mera Problemi	9,3	4,8	3,3	6,1	7,5	8,5

Acıpayam İlçesinde karşılaşılan en önemli problemler; sulama suyu problemi (%11,4) ve parçalı arazi problemi (%10,6), iken en az önem derecesine sahip problemler ise içme suyu ve kalıcı teknik eleman problemleridir (%3,0).

Bozkurt İlçesinde karşılaşılan en önemli problemler; köy yolu ve düşük verimli problemi (%12,9), iken en az önem derecesine sahip problemler ise içme suyu, kalıcı teknik eleman ve güven eksikliği problemleridir (%3,2).

Çal İlçesinde karşılaşılan en önemli problem; sulama suyu problemi (%13,7), iken en az önem derecesine sahip problemler ise mera (%3,3) ve sağlık (%3,8) problemleridir.

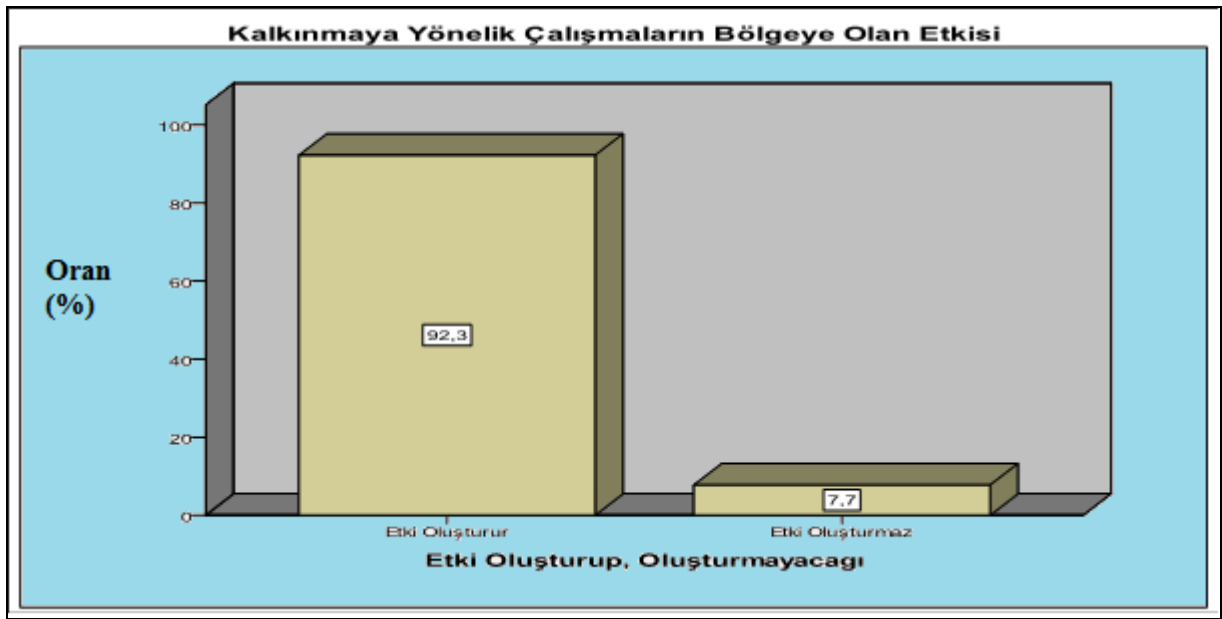
Çameli İlçesinde karşılaşılan en önemli problem; eğitim problemi (%11,5), iken en az önem derecesine sahip problemler ise ürünlerin değerinde satılamaması, sermaye eksikliği, parçalı arazi ve güven eksikliği problemi (%4,6) ve kalıcı teknik eleman eksikliği problemleridir (%3,8).

Çivril İlçesinde karşılaşılan en önemli problem ürünlerin değerinde satılamaması problemi (%10,3), iken en az önem derecesine sahip problem ise içme suyu problemidir (%4,5).

Sarayköy İlçesinde karşılaşılan en önemli problem; ürünlerin parçalı arazi problemi (%12,0), iken en az önem derecesine sahip problemler ise eēitim problemi ve saēlık problemi (%4,3) ve kalıcı teknik eleman eksikliēi problemleridir (%3,4), (izelge 7,67).

7.5.21. Bölgede kalkınmaya yönelik çalışmaların etkisi

Bölge genelinde ankete katılanların %92,3' yapılacak kalkınmaya yönelik çalışmaların etkili olacaēını savunurken, %7,7'si ise böyle çalışmaların herhangi bir etkisinin olmayacaēını savunmuşlardır (şekil 7.23).



şekil 7.23. Yapılacak kalkınmaya yönelik çalışmaların bölgeye olan etkisi (%)

Çizelge 7.68'e göre Acıpayam, Bozkurt ve ameli İlçelerinde Denizli ortalamasının üstünde iken al, ivrıl ve Sarayköy gibi batı ve kuzey ilçelerinde etki oluşturma beklentisi Denizli ortalamasının altındadır. Ayrıca Çameli İlçesinde ankete katılan tüm işletme sahiplerin tamamı etki oluşturur görüşünü belirtmişlerdir. Bunun en büyük sebebi ameli ilçesi, Denizli'ye en uzak ve sapa ilçe olduēu için bu güne kadar kalkınmaya yönelik bir çalışma yapılmamış olmasındır. Bundan dolayı İlçede yaşayanlar büyük umutlarla kalkınmaya yönelik çalışmaların beklentisi içindedirler.

Çizelge 7.68. İlçelerde yapılacak kalkınmaya yönelik çalışmaların etkisi

Kalkınma Etkisi	İlçe Adı
-----------------	----------

	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Etki Oluşturmaz	3	6,0	1	7,1	5	12,5	0	0,0	6	8,3	2	11,8
Etki Oluşturur	47	94,0	13	92,9	35	87,5	27	100,0	66	91,7	15	88,2
Toplam	50	100,0	14	100,0	40	100,0	27	100,0	72	100,0	17	100,0

Çalışma kapsamında, kalkınmaya yönelik herhangi bir çalışmanın ilçelerdeki oluşturacağı etkinin sıralaması aşağıda verilmiştir. Buna göre belirgin ürün grupları yetişen ve TKDK'ya genelde proje sunmuş çiftçileri içinde barındıran Acıpayam, Bozkurt, Çal ve Çivril gibi ilçelerde ilk sırada üretimin artacağı beklentisi hâkimdir. Çameli İlçesinde ise işsizlikten dolayı il merkezine ve Fethiye İlçesine göç verildiğinden dolayı, ilk sırada yeni iş alanları oluşturulması beklentisi etkin olmuştur. Sarayköy ilçesinde ise ilk sıradaki beklenti ilçenin kalkınacağı beklentisidir. Bu kapsamda da çalışmada elde edilen bulgular ilçe potansiyelleri ile örtüşmektedir. Ayrıca gün geçtikçe daha fazla sayıda potansiyel yatırımcı yatırım yapmak için TKDK'ya resmi yollarla başvurup yatırım kararı almakta bu da yeni iş imkânlarının artacağını ve kalkınmanın tüm sonuçlarının görüleceğini göstermektedir. Maalesef Türkiye'de etkin kaynak kullanım bilinci oluşmadığı için tüm ilçelerde etkin kaynak kullanım etkisi son sırada çıkmaktadır (Çizelge 7.69).

Çizelge 7.69. Kırsal kalkınmaya yönelik çalışmaların ilçelerde oluşturacağı etkiler

Etki	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
Üretimi artıracak	30,2	27,9	29,0	27,8	25,2	30,6
Yöreyi kalkındıracak	30,0	27,9	27,1	27,6	25,1	31,2
Yeni iş alanları yaratacak	30,0	25,6	29,0	28,1	25,0	30,0
Etkin kaynak kullanımını sağlayacaktır	9,8	16,6	14,9	16,5	24,7	8,2

(Not: İlçelerde öne çıkan kırsal kalkınma etkileri koyu renkte gösterilmiştir.)

7.5.22. Bölgede kırsal kalkınmaya yönelik geliştirilebilecek faaliyetler

Çalışma kapsamında Denizli İli genelinde kırsal alanda geliştirilebilecek faaliyetlerin analizinde %77,9'luk bir oranla tarımsal faaliyetler başı çekmektedir. Üçüncü olarak %9,2 ile kültür balıkçılığı gelmektedir. Özellikle Denizli'nin Çameli İlçesinde bulunan alabalık üretim tesisleri ilçe ekonomisinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Daha sonra ormancılık ve en sonunda ise turizm gelmektedir. Esasında Denizli İlinin kırsal turizm açısından çok elverişli bir doğası vardır. Bilinen bu güne kadar Pamukkale haricinde Tavas Boz Dağ Kayak Merkezi, Karahayıt, Sarayköy ve Buldan Kaplıcaları henüz öne çıkmamış merkezlerdir (Çizelge 7.70).

Çizelge 7.70. Denizli'de kırsal kalkınmaya yönelik geliştirilebilecek faaliyetler

Faaliyetler	Öncelik Sırası	Oranı (%)
Bitkisel Üretim	1	46,2
Hayvansal Üretim	2	31,7
Kültür Balıkçılığı	3	9,2
Ormancılık	4	6,5
Turizm	5	6,4

Çizelge 7.71'e göre kırsal kalkınma amaçlı yapılabilecek faaliyetlerin öncelik sırasına göre dizilimi aşağıda gösterilmiştir. Bulunan sonuçlar İl geneli potansiyeli de vermektedir. Acıpayam, Denizli'nin meyve ve sebze ihtiyacını karşılamaktadır. Bu kapsamda değerlendirilebilecek büyük bir potansiyeli mevcuttur. Bozkurt ilçesinde yapılan kuru buğday ve arpa tarımı büyükbaş hayvan beslemede kullanılmakta, bitkisel üretim hayvancılığın gerisinde kalmaktadır. Hayvancılığın Bozkurt'ta daha profesyonelce yapılması için çalışmalar yapılmalıdır. Çal ilçesi üzüm ağırlıklı bitkisel üretim yapsa da genelde emekli olmuş memurların yaşadığı bir ilçe olduğu için tam olarak potansiyelini ortaya koyamamaktadır. Çameli İlçesi çalışma kapsamında seçilen bölgelerden en düşük eğitim seviyesine sahip ilçe olup, alabalık yetiştiriciliği ve mikro ölçekli hayvancılıkla ayakta kalmaktadır. Lakin ilçede değerlendirilebilir oranda kırsal turizm potansiyeli mevcuttur. Özellikle yamaç paraşütçülüğü için ilçe çok elverişlidir. Çivril potansiyel olarak bitkisel üretimin en baskın olarak yapıldığı ilçedir. Kırsal kalkınma amaçlı faaliyetler olarak ilçe genelinde bitkisel üretime dayalı tarımsal faaliyetlerin olması kalkınma sürecini hızlandıracaktır. Sarayköy ise bitkisel ve

hayvansal üretim ve termal sağlık turizm açısından başarılı olabilecek potansiyele sahip bir ilçedir.

Çizelge 7.71. İlçelere göre kalkınma amaçlı geliştirilebilecek faaliyetler (%)

Faaliyetler	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
Bitkisel Üretim	36,9	28,9	48,7	11,1	55,5	43,5
Hayvansal Üretim	27,6	51,1	30,5	22,2	31,3	30,4
Turizm	12,9	5,0	7,9	3,7	1,2	11,7
Ormancılık	11,6	12,5	8,9	60,0	8,8	5,7
Kültür Balıkçılığı	11,0	2,5	4,0	3,0	3,2	8,7

Bu duruma göre bitkisel üretim potansiyeli oransal olarak en fazla Çivril İlçesinde, hayvansal üretim potansiyeli Bozkurt İlçesinde, turizm potansiyeli Acıpayam İlçesinde, ormancılık potansiyeli Bozkurt İlçesinde ve kültür balıkçılığı potansiyeli ise en fazla Çameli İlçesinde bulunmaktadır. Oransal olarak kalkınmaya yönelik en güçlü faaliyet Çameli İlçesinde yapılacak olan kültür balıkçılığı faaliyeti çıkmaktadır. Seçilen bölgelerin her birinin farklı bir faaliyet potansiyeli olduğunu da doğrulamaktadır (Çizelge 7.71).

7.5.23. Bölgede kırsal kalkınmaya yönelik faaliyetlerin analizi

7.5.23.1. Kırsal kalkınma faaliyetlerinden haberdarlık

Çalışmaya katılan işletme sahiplerinden %70,5'i Denizli'de sürdürülen kırsal kalkınma faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olduklarını, geride kalan %29,5'lik kesim ise bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmişlerdir. Kırsal kalkınma faaliyetlerinin bu kadar fazla bilinmesi il genelinde TKDK'nın yapmış olduğu tanıtım ve bilgilendirme faaliyetlerinin ve yapılan köy ziyaretlerinin bir sonucudur. Ayrıca çağrı dönemlerin önce asılan afişler, köylerde bulunan teknik personellerin çiftçilere bu konuda bilgi vermesi ve Denizli'de yapılan resmi alet ekipman teslim törenleri, birçok çiftçinin TKDK'nın ve GTHB'nin yapmış olduğu kırsal kalkınma desteklerinden haberdar olmasını sağlamıştır (Çizelge 7.72).

Çizelge 7.72. Denizli genelinde kırsal kalkınmaya yönelik faaliyetlerden haberdarlık

	Sayı	Oran (%)
Hayır	65	29,5

Evet	155	70,5
Toplam	220	100,0

Çizelge 7.73'e göre Denizli'de ki kırsal kalkınma faaliyetlerinden çalışma kapsamında seçilen tüm ilçelerde %50'nin üzerinde kırsal kalkınma faaliyetlerinden haberdarlık söz konusudur. Fakat oransal olarak en fazla haberdarlık %92,9 ile Bozkurt İlçesinde gerçekleşmiştir. Hayvancılık ağırlıklı olan bu ilçede Denizli'de TKDK destekli ilk büyükbaş hayvancılık projesi yapılmıştır.

Çizelge 7.73. İlçelere göre kırsal kalkınma faaliyetlerinden haberdarlık

Kırsal Kalkınma Faaliyetlerinden Haberdarlık	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Hayır	10	20,0	1	7,1	10	25,0	10	37,0	32	44,4	2	11,8
Evet	40	80,0	13	92,9	30	75,0	17	63,0	40	55,6	15	88,2
Toplam	50	100,0	14	100,0	40	100,0	27	100,0	72	100,0	17	100,0

7.5.23.2. Kırsal kalkınmaya yönelik eğitim alma durumu

Çizelge 7.74'e göre Denizli İli genelinde ankete katılanların %19,5'i kırsal kalkınma konusunda eğitim aldıklarını, %80,5'i ise bu kapsamda herhangi bir eğitim almadıklarını ifade etmişlerdir. Eğitim aldıklarını ifade eden işletme sahiplerinin çoğunluğu ise TKDK'nın %50 traktör hibe desteğinden faydalanmak için gittikleri tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği kursunu, kırsal kalkınma eğitimi olarak algıladıkları için kırsal kalkınma kursu aldıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle 10'uncu ve 11'inci çağrılarda IPARD kapsamında traktör almak isteyen birçok çiftçi tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği kursuna katılmış ve sertifika alınmıştır (3 Yıldan az ÇKS kaydı bulunan çiftçiler katılmıştır).

Çizelge 7.74. Denizli' de kırsal kalkınma yönelik alınan eğitim durumu (%)

	Sayı	Oran (%)
Hayır, almadım	177	80,5
Evet, aldım	43	19,5
Toplam	220	100,0

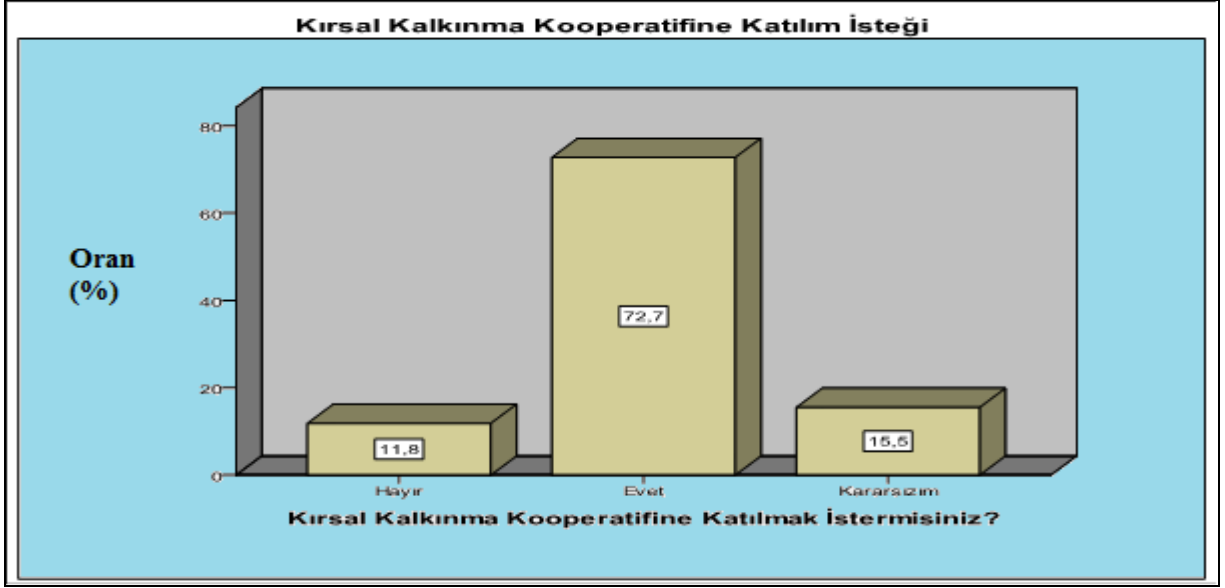
İlçeler bazında ankete katılanlar arasında en yüksek eğitim alınan ilçe Bozkurt İlçesi (%35,7) iken, en az hatta hiç eğitim alınmayan ilçe Çameli İlçesidir (%0). Özellikle Çizelge 7,74'e bakılacak olursa tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğinin yapıldığı bölgelerde alınan kırsal kalkınma eğitim oranı daha yüksektir. Tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğinin yaygın olduğu ilçelerde yapılan bilgilendirme toplantıları ve tanıtımlar, buralarda yaşayan çiftçilerimizin kırsal kalkınma faaliyetleri konusunda bilgilenmelerini sağlamıştır. Bu kapsamda Çameli İlçesinde tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği yapılmadığı için ankete katılan hiç bir işletme sahibi eğitim almadığını ifade etmiştir. Ayrıca Çameli'nde alabalık üreticileri ile görüşülmüş ve bilgilendirme toplantıları yapılmış olmasına rağmen son zamanlara kadar olumlu bir netice alınamamıştır.

Çizelge 7.75. İlçelere göre kırsal kalkınmaya yönelik eğitim alma durumu

Eğitimi Alma Durumu	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Hayır, almadım	41	82,0	9	64,3	27	67,5	27	100,0	60	83,3	13	76,5
Evet, aldım	9	18,0	5	35,7	13	32,5	0	0,0	12	16,7	4	23,5
Toplam	50	100,0	14	100,0	40	100,0	27	100,0	72	100,0	17	100,0

7.5.23.3. Kırsal kalkınmaya yönelik kooperatife ortak olma isteği

Çalışma kapsamında ankete katılanların %72,7'si doğrudan kırsal kalkınma alanında faaliyet gösteren bir kooperatif veya örgüt kurursa katılmak istediklerini ifade ederken, %15,5'lik bir kesim ise kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Geriye kalan %11,8'lik kesim ise hiç bir şekilde ortak olmak istemediklerini belirtmişlerdir (Şekil 7.24).



Şekil 7.24. Denizli genelinde kırsal kalkınma yönelik kooperatife ortak olma isteği

Çizelge 7.76'ya göre kırsal kalkınma alanında faaliyet gösteren bir örgüt veya kooperatif kurulursa en fazla ortak olma isteği %100 ile Bozkurt İlçesinde öne çıkarken, en az ortak olma isteği %40,7 ile Çameli İlçesinde ortaya çıkmaktadır. Kararsız kalan işletme sahiplerinin en yoğun bulunduğu ilçe %48,1 ile Çameli İlçesi iken, en az kararsız %0 ile Bozkurt İlçesini saymaz isek %7,5 ile Çal İlçesinde bulunmaktadır.

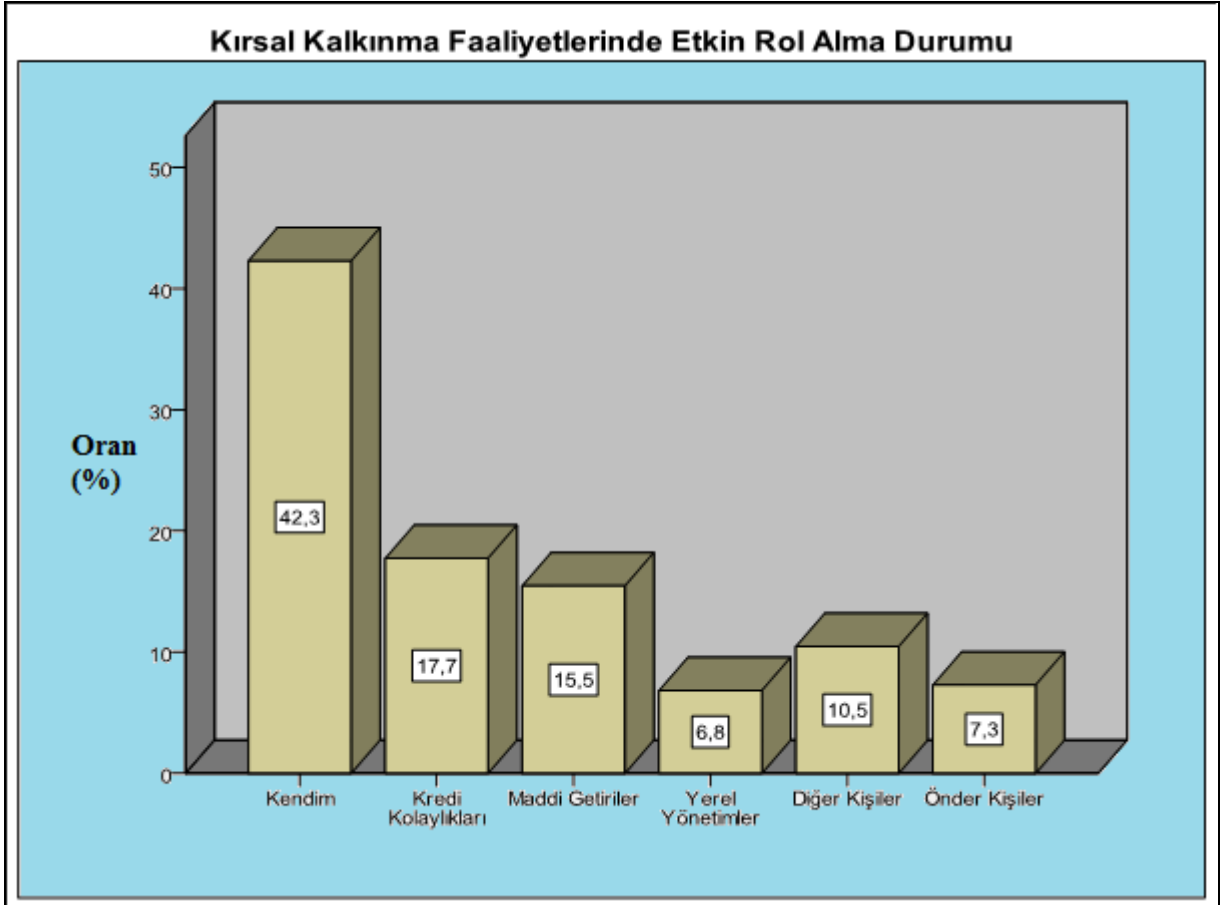
Çizelge 7.76. İlçelere göre kırsal kalkınma kooperatifine ortak olma isteği

Kırsal Kalkınma Kooperatifine Katılım İsteği	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Hayır	6	12,0	0	0,0	6	15,0	3	11,2	10	13,9	1	5,9
Evet	38	76,0	14	100,0	31	77,5	11	40,7	52	72,2	14	82,4
Kararsızım	6	12,0	0	0,0	3	7,5	13	48,1	10	13,9	2	11,8
Toplam	50	100,0	14	100,0	40	100,0	27	100,0	72	100,0	17	100,0

7.5.24. Kırsal kalkınmaya yönelik faaliyetlerde etkin olarak rol alma durumu

Şekil 7.25'e göre Denizli genelinde kırsal kalkınma faaliyetlerinde etkin olarak rol almada en önemli faktör %42,3 ile işletme sahibinin kendisi olarak bulunurken, bunu %17,7 ile kredi kolaylıkları izlemektedir. Kısacası kırsal kalkınma faaliyetlerinde etkin olarak rol almada işletme sahibinin kendisi, kredi kolaylıkları ve maddi getiriler toplamda %75,5 gibi büyük bir oran oluşturmaktadır. Bu kapsamda en az etkili faktör olarak %6,8 ile yerel

yönetimlerin olumlu yaklaşımı ve %7,3 ile önder kişilerin teşviki tespit edilmiştir. Yapılan çalışma ve bu kapsamda edinilen bilgiler doğrultusunda, kırsal kalkınmada etkin olarak rol almada en önemli faktör çiftçinin kendi özgür idaresi ve öz güvenidir. Kısacası çiftçinin sosyal olarak yenilikleri benimseme ve uygulama önceliğidir. Daha sonrasında ise kredi kolaylığı ve maddi getiriler gelmektedir. Denizli'de diğer kişiler, yerel yönetimler ve önder kişilerin oransal toplamı %25'in altındadır. Bu kapsamda Denizli ilindeki çiftçilerin bireysel hareket ettikleri ve önder kişi veya kanaat önderi kişilerin etkilerinin minimum düzeyde olduğu söylenebilir. Fakat Türkiye'de yerel eylem gruplarının oluşturulması (LEADER) tedbirinin henüz açılmamış olması, kırsal kalkınmayla ilgili alınacak kararlarda çiftçinin söz sahibi olmasının önünde engel teşkil etmektedir.



Şekil 7.25. Denizli de kırsal kalkınmada etkin olarak rol almada etkin faktörler

Çizelge 7.77. İlçelerde kırsal kalkınmada etkin olarak rol almada etkin faktörler (%)

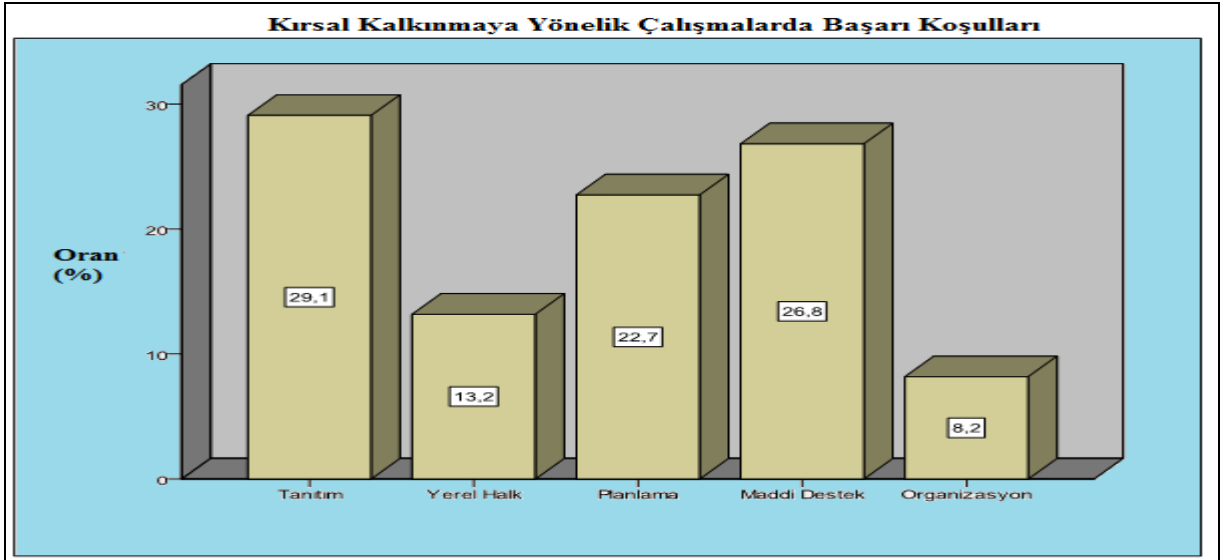
	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
Kendim	46,0	42,9	42,5	22,2	40,3	70,6
Kredi Kolaylıkları	14,0	35,7	25,0	7,4	16,7	17,6

Maddi Getiriler	16,0	7,1	25,0	7,4	15,3	11,8
Yerel Yön. Yaklaşımı	10,0	7,1	2,5	3,7	9,7	0,0
Diğer Kişiler	0,0	7,1	2,5	48,1	11,1	0,0
Önder Kişiler	14,0	0,0	2,5	11,2	6,9	0,0

Çizelge 7.77'ye göre Çameli haricinde tüm ilçelerde işletme sahiplerinin kendi karar verme güçleri en etkili faktör çıkarken, Çameli İlçesinde diğer kişilerin etkisi kırsal kalkınma faaliyetlerinde rol almada daha etkilidir. Bunun en önemli nedeni bölgenin küçük olması ve çiftçilerin birlikte hareket etmesidir. Acıpayam'da kırsal kalkınmada etkin rol almada diğer kişilerin, Bozkurt'ta önder kişilerin, Sarayköy'de yerel yönetimlerin olumlu yaklaşımının, diğer kişilerin ve önder çiftçilerin herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

7.5.25. Kırsal kalkınmaya yönelik çalışmaların başarılı olma koşullarının analizi

Çalışmada Denizli İli genelinde kırsal kalkınmaya yönelik yapılacak çalışmaların başarılı olma koşulları incelenirken ilk sırada %29,1 ile çok iyi bir tanıtım koşulu gelirken en son sırada ise %8,2 ile uygulama ve planlama aşamasını kapsayan iyi bir organizasyon bulunmaktadır (Şekil 7.26).



Şekil 7.26. Denizli de kırsal kalkınmaya yönelik çalışmalarda başarılı olma koşulları

Çalışma kapsamında ilçelerde, kırsal alanda kırsal kalkınmaya yönelik çalışmalarda başarılı olma koşulları Çizelge 7.78'de detaylı olarak verilmiştir. Acıpayam'da ankete katılan işletme sahipleri kırsal kalkınma çalışmalarının başarısı için ilk olarak tanıtım ve maddi

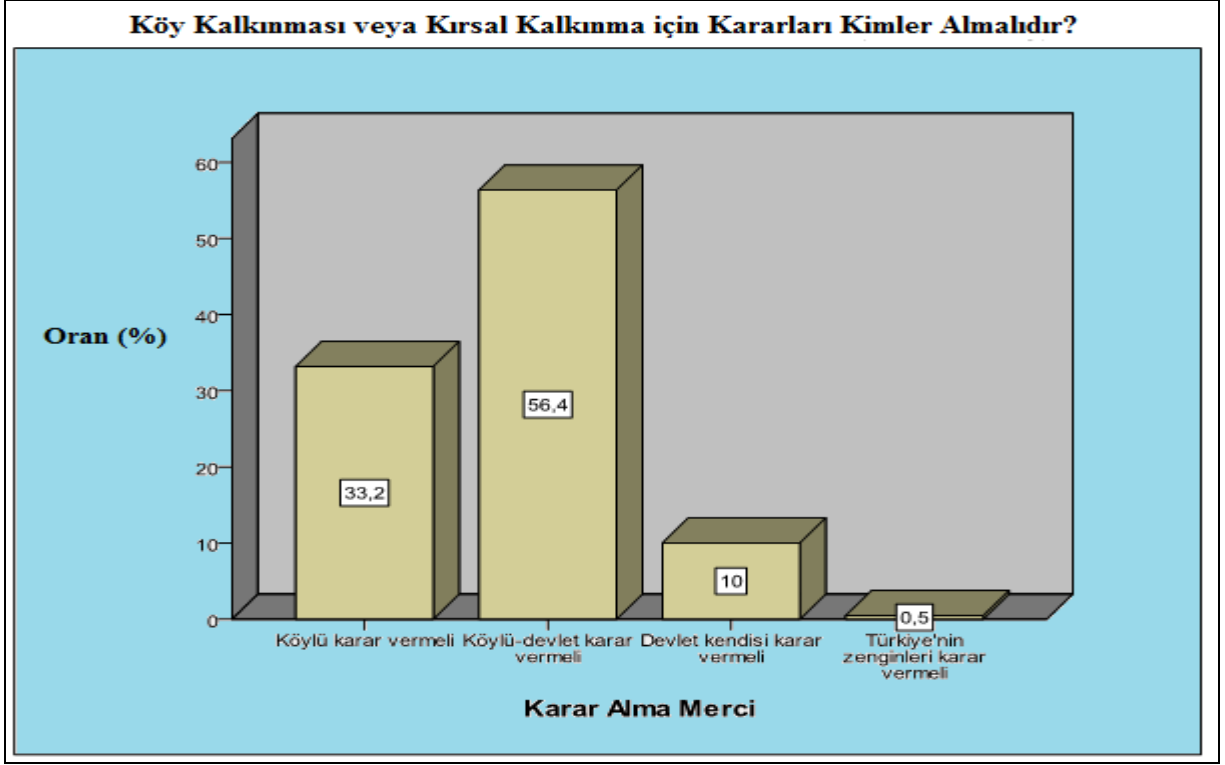
destek koşulunu belirtmişlerdir. Bozkurt'ta ise tanıtım koşulu yüksek bir oranla (%42,9) ilk sırada yer alırken, yerel halkın çalışma içerisinde yer alma koşulu hiç seçilmemiştir. Çal İlçesinde ilk sırada %35 ile maddi destek koşulu belirtilmiştir. Çameli İlçesinde ise çok iyi bir tanıtım, yerel halkın çalışma içerisinde yer alması ve iyi bir planlama koşulu eşit oranlarda ve ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca Çameli' de uygulama ve planlama aşamasını kapsayan iyi bir organizasyon seçeneği seçilmemiştir. Çivril İlçesinde ilk sıradaki koşul %31,9'la iyi bir planlama olarak seçilmiştir. Son ilçemiz olan Sarayköy İlçesinde %47,1 gibi yüksek bir oranla çok iyi bir tanıtım koşulu ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca Sarayköy'de uygulama ve planlama aşamasını kapsayan iyi bir organizasyon koşulu seçilmemiştir.

Çizelge 7.78. İlçelerde kırsal kalkınmaya yönelik çalışmalarda başarılı olma koşulları (%)

	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
Tanıtım	32,0	42,9	22,5	29,6	23,7	47,1
Yerel Halkın Katılımı	6,0	0,0	12,5	29,6	13,9	17,6
İyi bir Planlama	22,0	7,1	15,0	29,6	31,9	11,8
Maddi Destek	32,0	42,9	35,0	11,2	22,0	23,5
İyi bir Organizasyon	8,0	7,1	15,0	0,0	8,3	0,0

7.5.26. Köy kalkınması veya kırsal kalkınma için kimlerin karar alacağıının analizi

Yapılan çalışmada ankete katılan işletme sahiplerinin %56,4'ü kırsal alanda alınacak bu tip kararların köylü-devlet ortaklaşa verilmesi gerektiğini belirtirken, %33,2'si ise köylünün karar almasını savunmaktadır. Yüzde10'luk kesim ise kırsal alanda alınacak bu tip kırsal kalkınma ve köy kalkınması kararlarının sadece devletin kendisinin alması gerektiğini savunmuşlardır. Ayrıca çok az bir kesim (%0,5) ise bu türlü kararların yatırım yapabilme kapasitesine sahip Türkiye'nin büyük çaplı zenginleri tarafından alınmasını savunmuşlardır (Şekil 7.27).



Şekil 7.27. Denizli de köy kalkınması veya kırsal kalkınma için kimlerin karar almalıdır?

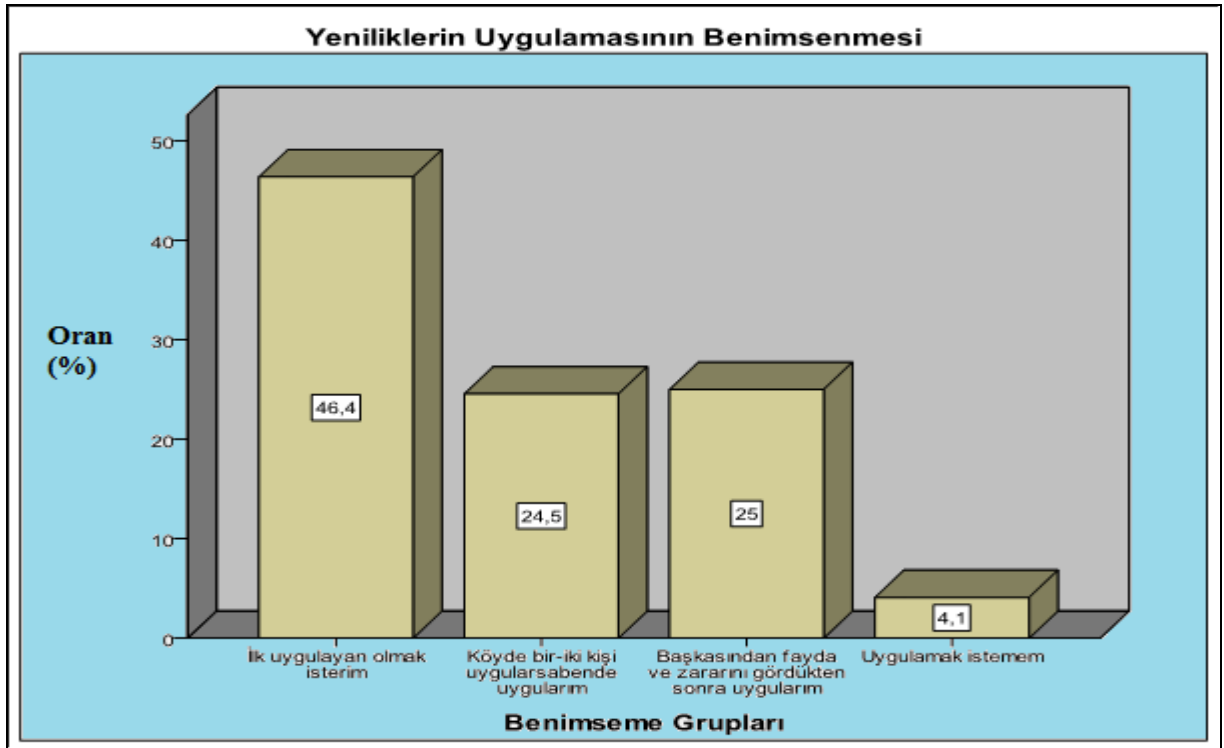
Köy kalkınması veya kırsal kalkınma için alınacak kararlarda, Çal harici tüm ilçelerde köylü ve devletin ortak şekilde karar alması ilk sırada savunulurken, bu karar Çal'da köylünün bu konuda karar alması şeklinde savunulmaktadır. Çal'da eğitim düzeyi lise ve yüksek okul düzeyinde olan çiftçiler çoğunlukta olduğu için köylünün, köy kalkınması açısından kararlarını kendisi almasının görüşü ağır basmaktadır. Ayrıca Çameli ilçesinde köylünün doğrudan kırsal kalkınma konusunda karar alması üçüncü sırada yer alması gelirken Devletin karar alması ikinci sırada gelmesi çiftçilerin çok düşük eğitim seviyesinde olmalarından ve öz güven eksikliğinden kaynaklanmış olabileceği tahmin edilmektedir (Çizelge 7.79).

Çizelge 7.79. İlçelerde köy kalkınması veya kırsal kalkınma için kimler karar almalıdır

	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
Köylü	30,0	28,6	52,5	11,1	36,1	23,5
Köylü-Devlet	60,0	71,4	47,5	44,5	55,6	76,5
Devlet kendisi	10,0	0,0	0,0	40,7	8,3	0,0
Türkiye'nin Zenginleri	0,0	0,0	0,0	3,7	0,0	0,0

7.5.27. Kırsal kalkınmada veya tarımsal üretimde yenilik ve yeni teknolojilerin uygulanmasında kişilik önceliği analizi

Şekil 7.28'e göre Denizli İlinde anket yapılan işletme sahiplerinin %46,4'ü kırsal alanda uygulanacak yenilik ve bir teknolojinin uygulanmasında ilk uygulayan olmak isterken, %25'lik kesimi başkasının fayda ve zararını gördükten sonra, uygulayan grup arasında yer almak istediklerini belirtmişlerdir. Üçüncü sırada ise %24,5 oranında, köyde bir-iki kişi uygularsa uygulamak istediğini beyan eden grup içerisinde bulunmaktadır. Hiç bir surette uygulamak istemediklerini belirtenler ise %4,1 oranındadır. Buradan da anlaşılacağı üzere kırsal kesimin %95'e yakını zaman içerisinde uygulanacak kırsal kalkınmaya yönelik faaliyetleri benimseyecek durumdadır.



Şekil 7.28. Denizli kırsalında yenilik ve teknolojilerin uygulanmasında kişilik önceliği analizi

Çizelge 7.80'ne göre ilçelerde yenilik ve teknolojilerin uygulanmasında kişilik önceliği analizinde ilk uygulamak isteyenlerden en yüksek orana sahip ilçe %71,4 ile Sarayköy, en az uygulamak isteyen ilçe %11,1 ile Çameli'dir. Köyde bir-iki kişi uygularsa uygulamak isterim diyenlerin içinde Çameli ilçesi en yüksek orana, bu kapsamda en düşük orana ise Sarayköy ilçesi sahiptir. Başkasından fayda ve zararını gördükten sonra uygulama yapmak isterim diyen ve uygulamak istemem diyen gruplar arasında yine Çameli ilçesi en yüksek orana sahiptir.

Analiz net bir şekilde Çameli ilçesindeki çiftçilerin kişilik özelliklerini yansıtmaktadır. IPARD kapsamında hiç küçük işletmelere yönelik tedbirin Çameli ilçesinden çıkmaması da bu analizi doğrulamaktadır.

Çizelge 7.80. İlçelerde yenilik ve teknolojilerin uygulanmasında kişilik önceliği analizi (%)

	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
İlk uygulayan	52,0	71,4	60,0	11,1	37,4	70,6
Köyde bir-iki kişi uygularsa	12,0	28,6	20,0	44,4	30,6	11,8
Başkasından fayda ve zararını gördükten sonra	30,0	0,0	17,5	29,7	30,6	17,6
Uygulamak istemem	6,0	0,0	2,5	14,8	1,4	0,0

7.5.28. Kırsal kalkınma kapsamında yatırım desteği alma isteği ve destek türü

7.5.28.1. Kırsal kalkınma kapsamında yatırım desteği alma isteği

Çizelge 7.81'e göre Denizli İlinde anket yapılan işletme sahiplerinden %11,8'i kırsal kalkınma yatırım desteği almak istemezken, %88,2'si kırsal alanda yapacakları yatırımları için yatırım desteği almak istemektedirler. Bu desteklerin başlıcaları IPARD desteği, Kırsal Kalkınma Yatırım Destek Programı (KKYDP) desteğidir. GEKA, Denizli'de doğrudan tarımsal üretime yönelik destek vermemektedir.

Çizelge 7.81. Denizli de kırsal kalkınma desteği alma isteği (%)

	Sayı	Oran (%)
Hayır, almak istemem	26	11,8
Evet, almak isterim	194	88,2
Total	220	100,0

İlçeler bazında ise en fazla kırsal kalkınma yatırım desteği alma isteği %100 ile Bozkurt İlçesinde görülürken, en az kırsal kalkınma yatırım destek isteği %66,7 ile Çameli İlçesinde tespit edilmiştir (Çizelge 7.82). Bu sonucun başlıca nedeni küçük işletmelerin bulunduğu bölge olan Çameli'nde işletme sahipleri doğrudan bir çok başvuru prosedürleri ile uğraşmak istememeleri ve mevcutlarında ki hayvan barınakları, işletme deposu vb. tarımsal yapıların ruhsatsız ve standartların altında olmasıdır.

Çizelge 7.82. İlçelerde kırsal kalkınma yatırım desteği alma isteği (%)

Destek Alma İsteği	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Evet, almak isterim	44	88,0	14	100,0	33	82,5	18	66,7	69	95,8	16	94,1
Hayır, almak istemem	6	12,0	0	0,0	7	17,5	9	33,3	3	4,2	1	5,9

7.5.28.2. Kırsal kalkınma kapsamında yapılmak istenen yatırım türleri

Çizelge 7.83'e göre Denizli de kırsal kalkınma kapsamında yapılmak istenen yatırım türleri oransal olarak aşağıda gösterilmiştir. Buna göre oransal olarak en fazla destek almak istenen yatırım türü süt inekçiliği olurken en az yatırım yapma isteği süs bitkileri yetiştiriciliği şeklinde tespit edilmiştir.

Çizelge 7.83. Denizli de kırsal kalkınma kapsamında yapılmak istenen yatırımlar

Yatırım Türü	Oranı (%)	Yatırım Türü	Oranı (%)
Süt İnekçiliği	14,1	Yerel Ürünler	6,4
B.Baş Et Besisi	13,3	Kırsal Turizm	2,5
Süt İşleme	6,0	Kültür Balıkçılığı	3,2
Et İşleme	5,4	Süt Top. Merkezi	3,5
Meyve İşleme	6,2	Et Tavukçuluğu	5,3
Su Ürünleri İşleme	2,1	Yumurta Tavuk.	3,2
Arıcılık	4,0	K. Baş Süt Hay.	5,3
Süs Bitkileri	1,8	K. Baş Et Hay.	6,9
Tıbbi Aromatik B.	10,8		

Kırsal kalkınma kapsamında yapılmak istenen yatırım türlerinden Çizelge 7.84'e göre Acıpayam, Bozkurt ve Çivril'de süt inekçiliği öne çıkarken, Çal'da süt inekçiliği ve tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği yapılabileceği Çameli'nde kültür balıkçılığı ve Sarayköy'de yerel ürünler öne çıkmaktadır (Çizelge 7.84)

Çizelge 7.84. İlçelerde kırsal kalkınma kapsamında yapılmak istenen yatırımlar (%)

Yatırım Türü	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
Süt İnekçiliği	28,0	64,3	17,6	25,9	29,0	23,5
B.Baş Et Besisi	26,0	14,4	14,7	14,8	15,9	11,8
Süt İşleme	2,0	0,0	3,0	0,0	1,5	0,0

Et İşleme	0,0	0,0	0,0	3,7	2,4	0,0
Meyve İşleme	4,0	14,4	14,7	0,0	1,0	17,6
Su Ürünleri İşl.	2,0	0,0	0,0	11,1	1,4	0,0
Arıcılık	2,0	0,0	8,8	3,7	0,0	0,0
Süs Bitkileri	2,0	0,0	0,0	0,0	2,4	0,0
Tıbbi Aromatik B.	6,0	0,0	17,6	0,0	14,5	0,0
Yerel Ürünler	12,0	0,0	8,8	0,0	5,8	29,4
Kırsal Turizm	2,0	0,0	0,0	7,4	0,0	0,0
Kültür Balıkçılığı	0,0	0,0	0,0	26,0	0,0	0,0
Süt Top. Merkezi	4,0	0,0	0,0	7,4	0,0	0,0
Et Tavukçuluğu	2,0	0,0	8,8	0,0	18,8	5,9
Yumurta Tavuk.	4,0	0,0	0,0	0,0	1,5	5,9
K. Baş Süt Hay.	0,0	7,1	3,0	0,0	1,5	0,0
K. Baş Et Hay.	4,0	0,0	3,0	0,0	4,3	5,9

7.5.29. Bu güne kadar kırsal kalkınma programlarından yararlanma durumunun analizi

7.5.29.1. Bu güne kadar kırsal kalkınma programlarına başvurma durumu

Denizli İlinde çalışma kapsamında ankete katılanların %75'i, bu güne kadar kırsal kalkınma programlarına, herhangi bir amaç doğrultusunda başvurmadıklarını belirtirken, geriye kalan %25'lik kesim ise başvuru yapmıştır (Çizelge 7.85).

Çizelge 7.85. Denizli de kırsal kalkınma programlarına başvuru durumu (%)

	Sayı	Oran (%)
Hayır	165	75,0
Evet	55	25,0
Toplam	220	100,0

Çizelge 7.86'ya göre geçmişten günümüze kırsal kalkınma programlarına en fazla başvuru Bozkurt İlçesinden yapılmış iken, en az başvuru Çal ilçesinden yapılmıştır. Bozkurt'ta ki başvuru sayısının yüksek olması ovada hububat tarımı yapılmasından kaynaklanırken, Çal ilçesinde ise başvurunun düşük olması daha çok üzüm bağlarından oluşan tarımsal üretim desenine dayanmaktadır. Ayrıca Bozkurt İlçesinde işletmeler daha büyük ölçekli ve işletme sahiplerinin birinci derece geçim kaynağı tarımsal faaliyettir. Ancak Çal'da ise işletmeler hem küçük ölçekli hem de işletme sahiplerinin çoğu tarımsal uğraşı

ikinci faaliyet olarak yapmaktadır. Özellikle Çal merkezde devlet memurluğundan emekli olmuş ve sonrasında vakit geçirmek için tarımla uğraşan bir kesim tespit edilmiştir.

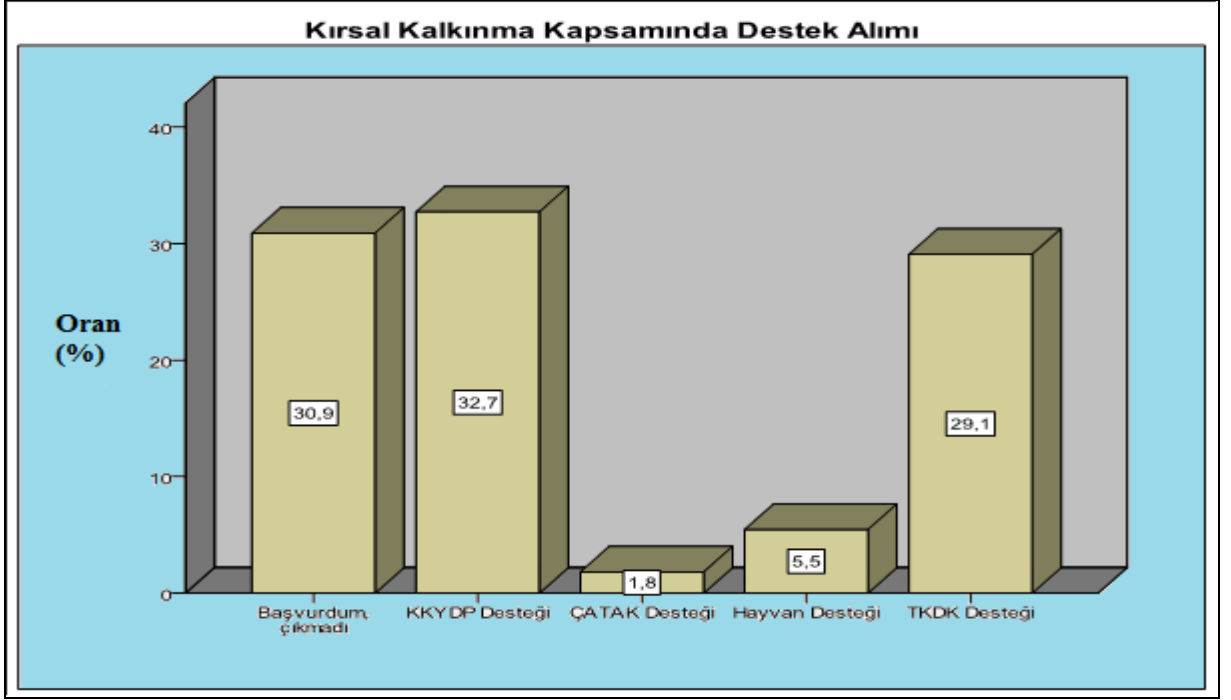
Çizelge 7.86. İlçelerde bu güne kadar kırsal kalkınma programlarına başvurma durumu (%)

Başvuru	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Hayır	41	82,0	8	57,1	34	85,0	20	74,1	51	70,8	11	64,7
Evet	9	18,0	6	42,9	6	15,0	7	25,9	21	29,2	6	35,3
Toplam	50	100,0	17	100,0	40	100,0	27	100,0	72	100,0	17	100,0

7.5.29.2. Kırsal kalkınma programlarından sağlanan destek türleri

Anket yapılan işletme sahiplerinden herhangi bir kırsal kalkınma programına başvuru yapan işletme sahiplerinin %30,9'u, başvurularının olumsuz olduğunu beyan etmişlerdir. Anketler esnasında edinilen bilgilere göre başvuru yaptıktan sonra çıkmayan desteklerin tamamı GTHB İl Müdürlükleri tarafından yürütülen KKYDP (kırsal kalkınma yatırım destek programı) kapsamında dağıtılan alet ve makine desteğidir.

Alınan kırsal kalkınma desteklerinden ilk sıradaki %32,7 ile KKYDP destekleri gelmektedir. İkinci sıra da %29,1 ile TKDK tarafından verilen alet makine ve inşaat destekleri yer almaktadır. Denizli İlinde ikinci faz il kapsamında açılan TKDK Denizli İl Koordinatörlüğü yeni kurulmasından ve tanınmasından dolayı, başvuru şartlarını ve finansman şartını taşıyabilen tüm başvuruları olumlu olarak sonuçlandırmıştır. Üçüncü sırada Ziraat Bankası tarafından sıfır faizle verilen hayvancılık kredisi desteği %5,5 ile gelmektedir. Son sırada ise %1,8 ile Çardak ve Bozkurt İlçelerinde yürütülen ÇATAK Projesi desteği gelmektedir. ÇATAK Projesi, erozyonla mücadele amacıyla Türkiye'nin değişik yerlerinde uygulanan bir proje olup Denizli İlinde Hambat Ovasında uygulanmıştır (Şekil 7.29).



Şekil 7.29. Kırsal kalkınma kapsamında destek başvuruları ve alınan destek türleri

Çizelge 7.87'ye göre kırsal kalkınma desteklerine en fazla başvuru Bozkurt İlçesinden, en az başvuru ise Çameli İlçesinden yapılmıştır. Başvurular içinde oransal olarak en fazla çıkmayan kesim Sarayköy İlçesinde bulunurken, çıkmama oranının en az olduğu ilçe Çivril İlçesidir. KKYDP kapsamında en fazla Bozkurt destek almışken, en az desteği Çameli İlçesi almış bulunmaktadır. Esasında Çameli İlçesinde ankete katılan işletme sahipleri bu güne kadar herhangi bir destek almadıklarını belirtmişlerdir. ÇATAK Desteği sadece Bozkurt İlçesini kapsadığı için sadece Bozkurt'ta bulunmaktadır. Hayvan desteğinden ise Çameli haricinde tüm ilçeler faydalanmıştır. TKDK desteğinden ise Acıpayam, Bozkurt, Çal ve Çivril İlçeleri yararlanmış iken, Çameli ve Sarayköy İlçeleri yararlanmamıştır.

Çizelge 7.87. İlçelerde kırsal kalkınma destek başvuruları ve alınan destek türleri

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Başvurmayan	37	74,0	6	43,0	34	82,5	20	74,1	51	70,8	11	64,7
Çıkmayan	2	4,0	1	7,1	3	7,5	7	25,9	2	2,8	2	11,8
KKYDP Desteği	7	14,0	4	28,6	2	5,0	0	0,0	2	2,8	3	17,6
ÇATAK Desteği	0	0,0	1	7,1	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Hayvan Desteği	2	4,0	1	7,1	1	2,5	0	0,0	1	1,4	1	5,9
TKDK Desteği	2	4,0	1	7,1	1	2,5	0	0,0	16	22,2	0	0,0

7.5.30. Türkiye'de kırsal kesimin kalkınması için yapılması gerekenler

Çalışma kapsamında her bir işletme sahibine Türkiye'de kırsal kesimin kalkınması için yapılması gerekenler sorulmuş ve çalışma sonrası da elde edilen veriler oransal olarak çizelge 7.88'de gösterilmiştir. Ancak işletme sahiplerinin %17,5'i her hangi bir fikir beyan etmemiştir.

Çizelge 7.88. Türkiye'de kırsal kesimin kalkınması için yapılması gerekenlerin dağılımı (%)

Yapılması İstenen Politikalar	Oranı (%)
Fikrim Yok	17,5
Ucuz tarımsal girdi sağlanmalı	23,6
Düşük faizli krediler verilmeli	4,3
Ürünlerin değerinde satılması sağlanmalı	12,5
Proje ve hibe desteği sağlanmalı	12,9
Kırsal kesime eğitim verilmeli	8,9
Tarımdaki bürokrasi azaltılmalı	2,1
Sulama suyu ve kırsal altyapı geliştirilmeli	0,7
Ürüne dayalı prim desteği verilmeli	4,6
Arazi toplulaştırılması geliştirilmeli	7,5
Tarımsal Kooperatifçilik geliştirilmeli	5,4
TOPLAM	100,0

Buna göre Denizli İli genelinde Türkiye'de ki kırsal kesimin kalkınması için yapılması gerekenler aşağıda öncelik sırasına göre sıralanmıştır. Ucuz tarımsal girdi sağlanması, hibeye dayalı destekler ve ürünlerin değerinde satılmasının sağlanması, Türkiye'de kırsal kesim için yapılması gereken ilk üç öncelik olarak sıralanmıştır. Tarım sektörüne yönelik ucuz akaryakıt tüm Türkiye'de ilk sırada istenen tarımsal destekleme türüdür. Ancak Denizli gibi IPARD

geçmiş 2-3 yıl olan iller de projeli hibe destekleri tarım sektörüne teknolojik uyum ve istihdam getirmiştir. Tüm bunların yanında siyasetten uzak, şeffaf seçme ve değerlendirme kriterleri ile çiftçilerin beğenisini kazanmıştır. Ürünlerin değerinde satılamaması problemi Türkiye'nin kronikleşmiş yıllardır çözüm bekleyen yapısal bir sorundur. Özellikle yapılması istenen politikalar ve Devlettten beklentiler tezin sonuç bölümünde detaylı olarak incelenecektir (Çizelge 7.88).

Çizelge 7.89. İlçelerde kırsal kesimin kalkınması için yapılması gerekenlerin dağılımı (%)

Yapılması Gerekenler	Acıpayam	Bozkurt	Çal	Çameli	Çivril	Sarayköy
Fikrim Yok	15,8	0,0	30,4	22,3	15,5	7,1
Ucuz tarımsal girdi sağlanmalı	19,7	28,6	17,4	40,7	20,6	39,3
Düşük faizli krediler verilmeli	1,3	28,6	0,0	0,0	6,2	3,6
Ürünlerin değerinde satıl. sağlanmalı	5,3	14,4	15,2	3,7	16,5	21,5
Proje ve hibe desteği sağlanmalı	11,8	7,1	6,6	25,9	16,5	7,1
Kırsal kesime eğitim verilmeli	14,5	7,1	15,2	0,0	7,2	0,0
Tarımdaki bürokrasi azaltılmalı	1,3	7,1	0,0	0,0	4,1	0,0
Sulama suyu ve kırsal alt. geliştirilmeli	0,0	7,1	0,0	0,0	1,0	0,0
Ürüne dayalı prim desteği verilmeli	8,0	0,0	4,3	0,0	3,1	10,7
Arazi toplulaştırılması geliştirilmeli	11,8	0,0	6,6	7,4	5,2	7,1
Tarımsal Kooperatifçilik geliştirilmeli	10,5	0,0	4,3	0,0	4,1	3,6
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Türkiye'de kırsal kesimin iyileştirilmesi için yapılması gerekenler ilçeler bazında ayrıntılı olarak Çizelge 7.89'da gösterilmiştir. Buna göre Bozkurt'ta fikir beyan etmeyen çiftçi bulunmamaktadır. Ayrıca ilçelere göre yapılması gerekenlerin öncelik sırasına göre dizilimi aşağıda verilmiş ve oransal olarak en fazla yapılması istenenler koyu renkli olarak işaretlenmiştir. Buna göre tüm ilçelerde en yüksek oranda ucuz tarımsal girdi sağlanmalı

şeklinde fikir beyanı öne çıkmaktadır. Fikir beyan etmeyenlerin en yüksek oranda bulunduğu ilçe Çal ilçesidir.

7.5.31. Kırsal alana yönelik yargıların Likert tipi ölçek ile değerlendirilmesi

Çizelge 7.90'da Likert ölçeğine Denizli ilinde verilen yanıtların puan ortalamasına göre çiftçilerin en fazla katıldıkları yargı 4,22 puan ile her çiftçinin en az bir kooperatif ortak veya birliğe üye olmalıdır yargısı ile 4,20 puan ile Türkiye'de kırsal kesim kalkınırsa, çoğu mesele çözülür yargısıdır. En az katıldıkları yargı ise Denizli ilinde kırsal kesim tekstil sanayisinde çalışarak kalkınır yargısı olmuştur. İl genelinde tekstil sanayinin kent merkezinde yoğunlaşmış olması, kırsal alanlarda etkin bir tekstil faaliyeti yapılmaması sonucu bu sonuç çıkmıştır. Ayrıca tekstil sanayinde çalışanların ancak temel ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde ücret almalarında yargı üzerinde olumsuz etki oluşturmuştur.

Çizelge 7.90. Denizli'de Likert ölçeğinde verilen yargı ortalama puanları

Likert Yargısı	Ortalama Puan
Türkiye'de kırsal kesim kalkınırsa, çoğu mesele çözülür	4,20
Tarım arazileri miras yoluyla bölünmesin	3,88
Kırsalda yaşayanlar iyi gelir elde ettiği için tarımla uğraşırlar	2,80
IPARD Programı ile kırsal kesim kalkınır	3,58
Kırsal kesim, tarımsal ürün üretimi yaparak kalkınır	3,92
Kırsal kesim, tarıma dayalı sanayi ile kalkınır	3,99
Devlet sadece alet-makine ve inşaat için yardım yapmalıdır	3,86
Devlet sadece doğrudan yetiştirilecek ürüne prim desteği yapmalıdır	2,91
Denizli İlinde kırsal kesim kırsal turizm yaparak kalkınır	2,77
Denizli İlinde kırsal kesim tekstil sanayisinde çalışarak kalkınır.	2,71
Devlet sahip olunan tarım arazisi büyüklüğüne göre destekleme yapmalı	2,99
Devlet çiftçilerden vergi almamalıdır	3,91
Devletin her köye bir ziraat mühendisi veya veteriner vermelidir	4,07
Tarımsal üretim yapacaklar alanları ile ilgili kurs almalıdır	4,15
Her çiftçi en az bir kooperatif veya birliğe üye olmalıdır	4,22

-Türkiye'de kırsal kesim kalkınırsa, kırsal alanda yaşayanlar iş bulur, rahat geçinirse Türkiye'de çoğu mesele çözülür

Kırsal kesimin kalkınması sonucu Türkiye'de ki çoğu meselenin çözüleceği yargısının en fazla benimsendiği ilçe Bozkurt İlçesi (%100), en az benimsendiği ilçe ise Çivril ilçesi (%79,1) olarak benimsenmiştir. Sonucun Bozkurt'ta çok yüksek çıkmasında, sadece hububat tarımı yapılması ve tarım dışı alternatif bir gelir faaliyetinin olmaması etkilidir (Çizelge 7.91).

Çizelge 7.91. İlçelerde, kırsal kesim kalkınırsa Türkiye'de çoğu mesele çözülür yargısı (%)

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Hiç Katılmıyorum	3	6,0	0	0,0	0	0,0	2	7,4	4	5,6	0	0,0
Katılmıyorum	2	4,0	0	0,0	0	0,0	1	3,7	8	11,1	0	0,0
Ne Katılıyorum-NeKatılmıyorum	1	2,0	0	0,0	1	2,5	0	0,0	3	4,2	1	5,9
Katılıyorum	16	32,0	6	42,9	17	42,5	16	59,3	33	45,8	8	47,1
Tamamen Katılıyorum	28	56,0	8	57,1	22	55,0	8	29,6	24	33,3	8	47,1

-Tarım arazileri miras yoluyla bölünmesin, köyde yaşamayan, çiftçilik yapmayan tarım arazilerine sahip olmasın.

Tarım arazileri miras yoluyla bölünmesin ve köyde yaşamayanlar bu arazilere sahip olmasın şeklinde belirtilen yargıya ilçelerdeki işletme sahiplerinin verdikleri cevaplar Çizelge 7.92'de gösterilmiştir. Buna göre yargıya en fazla katılan ilçe Sarayköy İlçesi olurken, en az katılan ilçe Çameli İlçesidir. Özellikle Çameli ilçesinde tarım arazilerin çok parçalı olması ve Çameli'nde ankete katılanların %26,6'sının yargı hakkında kararsız kalması çok manidardır. Katılmayan gruplar içinde en yüksek oran (%22,2) Çivril'de, en düşük oran (%7,4) ise Çameli İlçesinde tespit edilmiştir.

Çizelge 7.92. İlçelerde, tarım arazileri miras yoluyla bölünmesin (%)

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Hiç Katılmıyorum	2	4,0	0	0,0	2	5,0	1	3,7	6	8,3	0	0,0
Katılmıyorum	7	14,0	2	14,3	5	12,5	1	3,7	10	13,9	3	17,6
Ne Katılıyorum-Ne Katılmıyorum	6	12,0	2	14,3	0	0,0	8	29,6	5	6,9	1	5,9
Katılıyorum	13	26,0	2	14,3	11	27,5	15	55,6	27	37,5	7	41,2
Tamamen Katılıyorum	22	44,0	8	57,1	22	55,0	2	7,4	24	33,3	6	35,3

- Kırsalda yaşayanlar iyi gelir elde ettikleri için tarımla uğraşırılar

OECD kriterlerine göre ve IPARD-I kapsamında kullanılan kırsal alan tanımına göre kırsal alan olarak tanımladığımız yerler, nüfusun 20.000 kişiden az olan yerleşim yerleridir. Daha öncede ifade edildiği gibi Denizli ilinde, Merkez ilçe haricinde tüm ilçeler nüfus bakımından ve dayandığı sosyoekonomik yapı bakımından kırsal alan niteliği taşımaktadır. Denizli ili 31 Mart 2014 tarihinde Büyükşehir olmasına rağmen, Merkez ilçeler haricindeki tüm ilçeler OECD kırsal alan tanımına göre kırsal alan vasıfları taşımaktadır. Çizelge 7.93'e göre kırsal alanda yaşayanlar iyi gelir elde ettiği için kırsal alanda yaşar öngörüsüne en fazla katılan ilçe %59,3 ile Çameli İlçesi olurken, yargıya en az katılan ilçe %14,2 ile Bozkurt İlçesidir. Yargıya katılmayanların en fazla olduğu ilçe %71,4 ile Bozkurt İlçesidir (Çizelge 7.93).

Çizelge 7.93. İlçelerde kırsalda yaşayanlar iyi gelir elde ettikleri için tarımla uğraşırılar (%)

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
		%		%		%		%		%		%
Hiç Katılmıyorum	14	28,0	7	50,0	8	20,0	0	0,0	10	13,9	2	11,8
Katılmıyorum	17	34,0	3	21,4	6	15,0	6	22,2	29	40,3	10	58,8
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	5	10,0	2	14,3	3	7,5	5	18,5	14	19,4	1	5,9
Katılıyorum	8	16,0	1	7,1	8	20,0	16	59,3	11	15,3	4	23,5
Tamamen Katılıyorum	6	12,0	1	7,1	15	37,5	0	0,0	8	11,1	0	0,0

-TKDK Denizli İl Koordinatörlüğü (IPARD Programı) ile kırsal kesim kalkınır

Bilindiği üzere TKDK danışmanlık, görünürlük, inşaat ve alet makineler başlığı altında en az %50 hibe veren bir kurumdur. Özellikle kurumun, projenin tüm masraflarını faydalanıcı yaptıktan sonra faydalanıcıya hibesini vermesi en çok kurum aleyhinde tepki toplayan unsur olmaktadır. Genel olarak kurumun ilk başta herkese eşit gibi durduğu söylene

de, aslında zenginleri daha da çok zengin etmek için geliştirilmiş bir mekanizma olduğu konusu sık sık tartışılmaktadır.

Çizelge 7.94. İlçelerde kırsal kesim TKDK ile kalkınır (%)

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
		%		%		%		%		%		%
Hiç Katılmıyorum	8	16,0%	0	,0%	3	7,5%	0	,0%	5	6,9%	1	5,9%
Katılmıyorum	6	12,0%	2	14,3%	2	5,0%	2	7,4%	10	13,9%	6	35,3%
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	10	20,0%	2	14,3%	6	15,0%	4	14,8%	7	9,7%	4	23,5%
Katılıyorum	17	34,0%	6	42,9%	14	35,0%	21	77,8%	31	43,1%	5	29,4%
Tamamen Katılıyorum	9	18,0%	4	28,6%	15	37,5%	0	,0%	19	26,4%	1	5,9%

İlçelerde TKDK ile kırsal kesimin kalkınmasına yönelik bakış açısı olarak bu görüşü en fazla destekleyen ilçe %77,8 ile Çameli İlçesi olurken, en az destekleyen ilçe Sarayköy İlçesi olmaktadır. Katılmayanların (%41,2) ve kararsızların (%23,5) en fazla olduğu ilçe Sarayköy'dür (Çizelge 7,94).

-Denizli İlinde kırsalda yaşayanlar tarımsal ürün üretimi (meyve, sebze, hayvancılık vb.) yaparak kalkınır.

Kırsal kesimin tarımsal ürün üretimi ile kalkınacağı görüşüne en fazla katılan ilçe %96,3 ile Çameli İlçesi iken, en az katılan ilçe %75 ile Çal İlçesidir. Katılmayanlar içinde en fazla %23,5 ile Sarayköy İlçesinde bulunurken, Çameli İlçesinde görüşe katılmayan kimse bulunmamaktadır. Ayrıca görüşle alakalı Bozkurt ve Sarayköy İlçelerinde kararsız görüş bildiren kimse yoktur (Çizelge 7.95).

Çizelge 7.95. İlçelerde, kırsal kesim tarımsal ürün üretimi ile kalkınır (%)

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
		%		%		%		%		%		%
Hiç Katılmıyorum	4	8,0	0	0,0	2	5,0	0	0,0	2	2,8	1	5,9
Katılmıyorum	2	4,0	1	7,1	3	7,5	0	0,0	6	8,3	3	17,6
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	6	12,0	0	0,0	5	12,5	1	3,7	7	9,7	0	0,0

Katılıyorum	26	52,0	8	57,1	17	42,5	16	59,3	41	56,9	11	64,7
Tamamen Katılıyorum	12	24,0	5	35,7	13	32,5	10	37,0	16	22,2	2	11,8

-Denizli İlinde kırsal kesim tarıma dayalı sanayi (süt, meyve suyu, konserve, un fabrikası vb.) kurulması ile kalkınır

İlçelere göre kırsal kesimin tarıma dayalı sanayi ile kalkınacağı görüşüne en fazla katılan ilçe %100,0 ile Bozkurt İlçesi olurken, en az katılanların olduğu ilçe %76,4 ile Sarayköy İlçesidir. Görüşe en fazla kararsız kalan grup Çivril İlçesinde bulunmaktadır. Ayrıca en fazla katılmayanların bulunduğu grup %17,7 ile Sarayköy İlçesidir (Çizelge 7.96).

Çizelge 7.96. İlçeler göre kırsal kesim, tarıma dayalı sanayi ile kalkınır (%)

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
		%		%		%		%		%		%
Hiç Katılmıyorum	1	2,0	0	0,0	3	7,5	1	3,7	3	4,2	1	5,9
Katılmıyorum	3	6,0	0	0,0	2	5,0	0	0,0	8	11,1	2	11,8
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	3	6,0	0	0,0	3	7,5	3	11,1	13	18,1	1	5,9
Katılıyorum	17	34,0	4	28,6	16	40,0	14	51,9	34	47,2	10	58,8
Tamamen Katılıyorum	26	52,0	10	71,4	16	40,0	9	33,3	14	19,4	3	17,6

-Devlet tarım kesiminde sadece doğrudan yapılacak hayvan barınaklarına ve alınacak alet ve makineye maddi destek yapılmalıdır.

Çizelge 7.97'ye göre Devletin sadece yapılacak tarımsal inşaatlara ve tarımda kullanılacak alet makineye yönelik destek vermesi fikrine en fazla katılım %80,0'la Acıpayam İlçesinde görülürken, en az katılanların olduğu ilçe %41,1 ile Sarayköy İlçesidir. En fazla kararsızların bulunduğu ilçe yine %23,5 ile Sarayköy İlçesidir. Görüşe katılmayanların en fazla olduğu ilçe %35,3 ile Sarayköy İlçesi ve katılmayanların en az olduğu ilçe %6,0 ile Acıpayam İlçesi çıkmaktadır.

Çizelge 7.97. İlçelere göre, Devlet sadece alet-makine ve inşaat için yardım yapılmalıdır (%)

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
		%		%		%		%		%		%
Hiç Katılmıyorum	1	2,0	0	0,0	6	15,0	2	7,4	2	2,8	0	0,0
Katılmıyorum	2	4,0	1	7,1	6	15,0	2	7,4	4	5,6	6	35,3

Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	7	14,0	2	14,3	7	17,5	3	11,1	12	16,7	4	23,5
Katılıyorum	17	34,0	4	28,6	7	17,5	18	66,7	24	33,3	4	23,5
Tamamen Katılıyorum	23	46,0	7	50,0	14	35,0	2	7,4	30	41,7	3	17,6

-Devlet sadece, doğrudan yetiştirilecek ürüne (buğday, buzağı, süt, meyve vb.) prim desteği vermelidir.

Çalışma kapsamında ilçelere göre Devletin sadece yetiştirilecek ürünlere göre prim desteği verme fikrine en fazla katılan ilçe %88,9 ile Çameli İlçesi çıkarken, en düşük oranda yargıya katılan ilçe ise %70 oran ile Çal ilçesi çıkmaktadır. En fazla kararsızların olduğu ilçe %14,3 ile Bozkurt İlçesi çıkarken, Sarayköy'de kararsız işletme sahibi bulunmamaktadır. Fikre katılmayanların içinde en fazla orana sahip ilçe %17,6 ile Sarayköy İlçesi iken, en az katılmayan grup %0 ile Çameli'nde çıkmaktadır (Çizelge 7.98).

Çizelge 7.98. İlçelere göre, devlet sadece ürüne dayalı pirim desteği vermelidir (%).

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
		%		%		%		%		%		%
Hiç Katılmıyorum	0	0,0	0	0,0	2	5,0	0	0,0	4	5,6	0	0,0
Katılmıyorum	7	14,0	1	7,1	5	12,5	0	0,0	6	8,3	3	17,6
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	5	10,0	2	14,3	5	12,5	3	11,1	9	12,5	0	0,0
Katılıyorum	14	28,0	5	35,7	12	30,0	20	74,1	26	36,1	12	70,6
Tamamen Katılıyorum	24	48,0	6	42,9	16	40,0	4	14,8	27	37,5	2	11,8

-Denizli İlinde kırsal kesim kırsal turizm ve termal pansiyonculuk yaparak kalkınır.

Denizli İlinde kırsal kesimin termal pansiyonculuk ve termal turizm yaparak kalkınacağı fikrine en fazla katılan ilçe %55,6 ile Çameli ve %47,1 ile Sarayköy İlçeleri olurken, en az katılan ilçe %15,0 ile Çal İlçesidir. Kararsızların en fazla olduğu ilçe ise %32,0 ile Acıpayam İlçesidir. Fikre katılmayanların en fazla olduğu ilçe %50,0 ile Çal İlçesi iken,

katılmayanların oransal olarak en az olduğu ilçe %14,8 ile Çameli İlçesi çıkmaktadır (Çizelge 7.99).

Çizelge 7.99. İlçelere göre, Denizli İlinde kırsal kesim kırsal turizm yaparak kalkınır.

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
		%		%		%		%		%		%
Hiç Katılmıyorum	9	18,0	6	42,9	11	27,5	1	3,7	12	16,7	1	5,9
Katılmıyorum	13	26,0	0	0,0	9	22,5	3	11,1	19	26,4	5	29,4
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	16	32,0	3	21,4	14	35,0	8	29,6	20	27,8	3	17,6
Katılıyorum	9	18,0	3	21,4	5	12,5	14	51,9	17	23,6	8	47,1
Tamamen Katılıyorum	3	6,0	2	14,3	1	2,5	1	3,7	4	5,6	0	0,0

-Denizli İlinde kırsal kesim tekstil sanayisinde çalışarak kalkınır

Denizli İlinde kırsal kesimin tekstil sanayinde çalışarak kalkınacağı fikrine en fazla katılan ilçe %57,2 ile Bozkurt İlçesi, en az katılan ilçe ise %17,5 ile Çal İlçesidir. Ankete katılan işletme sahiplerinden en fazla kararsız kalanlar %22,5 ile yine Çal İlçesinde bulunmaktadır. Fikre katılmayanlar incelenecek olursa, en fazla katılmayan %60,0 ile Çal İlçesinde çıkarken, fikre katılmayanların en az olduğu ilçe %11,1 ile Çameli İlçesidir (Çizelge 7.100).

Çizelge 7.100. İlçelere göre, kırsal kesim tekstil sanayisinin de çalışarak kalkınır (%)

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
		%		%		%		%		%		%
Hiç Katılmıyorum	9	18,0	3	21,4	15	37,5	1	3,7	12	16,7	1	5,9
Katılmıyorum	16	32,0	1	7,1	9	22,5	2	7,4	30	41,7	4	23,5
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	9	18,0	2	14,3	9	22,5	13	48,1	13	18,1	3	17,6
Katılıyorum	14	28,0	6	42,9	4	10,0	11	40,7	11	15,3	9	52,9
Tamamen Katılıyorum	2	4,0	2	14,3	3	7,5	0	0,0	6	8,3	0	0,0

-Devlet, sadece doğrudan sahip olunan tarım arazisi büyüklüğüne göre destekleme yapmalıdır.

İlçelere göre Devletin sahip olunan tarım arazisine göre destek vermesi fikrine en fazla katılan ilçe, %78,6'lık oran ile Bozkurt İlçesi çıkarken, en az katılan ilçe %36,0 ile Acıpayam İlçesidir. Fikir hakkında %22,2'lik oran ile en fazla kararsız kalan iki ilçe Çameli

ve Çivril İlçeleridir. Fikre en fazla katılmayan ilçe %47,0 oran ile Sarayköy iken Bozkurt'ta bu fikre katılmayan işletme sahibi tespit edilmemiştir (Çizelge 101).

Çizelge 7.101. Devlet sahip olunan tarım arazisi büyüklüğüne göre destekleme yapar (%).

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
		%		%		%		%		%		%
Hiç Katılmıyorum	9	18,0	0	0,0	10	25,0	6	22,2	11	15,3	4	23,5
Katılmıyorum	13	26,0	0	0,0	7	17,5	4	14,8	19	26,4	4	23,5
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	5	10,0	3	21,4	7	17,5	6	22,2	16	22,2	1	5,9
Katılıyorum	17	34,0	6	42,9	7	17,5	9	33,3	20	27,8	7	41,2
Tamamen Katılıyorum	6	12,0	5	35,7	9	22,5	2	7,4	6	8,3	1	5,9

-Devlet çiftçilerden vergi almamalıdır

İlçelere göre Devletin çiftçilerden vergi almaması yönünde ki yargıya en çok katılan işletme sahibi % 88,2 ile Sarayköy İlçesinde bulunurken, fikre en az katılan ilçe %62,5 ile Çivril olmuştur. Ayrıca fikir hakkında en fazla kararsız olan kesim %29,6 ile Çameli İlçesinde bulunmaktadır. Devletin çiftçilerden vergi almamasına katılmayan en büyük grup %24,0 ile Acıpayam da bulunurken, en az katılmayan grup ise %3,7 ile Çameli İlçesinde bulunmaktadır (Çizelge 7.102).

Çizelge 7.102. İlçelere göre devlet çiftçilerden vergi almamalıdır (%).

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
		%		%		%		%		%		%
Hiç Katılmıyorum	2	4,0	2	14,3	1	2,5	0	0,0	5	6,9	0	0,0
Katılmıyorum	10	20,0	0	0,0	6	15,0	1	3,7	6	8,3	1	5,9
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	3	6,0	0	0,0	6	15,0	8	29,6	16	22,2	1	5,9
Katılıyorum	8	16,0	2	14,3	10	25,0	16	59,3	14	19,4	9	52,9
Tamamen Katılıyorum	27	54,0	10	71,4	17	42,5	2	7,4	31	43,1	6	35,3

-Devlet her köye bir ziraat mühendisi veya veteriner hekim vermelidir

Devletin her köye bir ziraat mühendisi veya bir veteriner hekim vermesi kararına en çok katılan ilçe %92,9 ile Bozkurt olurken, en az katılan ilçe %72,2 ile Çivril İlçesidir. Fikir hakkında en çok kararsız kalan işletme sahipleri %15,3 ile yine Çivril'de bulunmaktadır. Fikre katılmayan en fazla işletme sahibi %12,5 ile Çivril'de bulunurken, fikre en az katılmayan işletme sahibi oranı %5,9 ile Sarayköy İlçesinde bulunmaktadır (Çizelge 7.103).

Çizelge 7.103. Devletin her köye bir ziraat mühendisi veya veteriner vermelidir (%).

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
		%		%		%		%		%		%
Hiç Katılmıyorum	4	8,0	0	0,0	2	5,0	1	3,7	3	4,2	0	0,0
Katılmıyorum	2	4,0	1	7,1	1	2,5	0	0,0	6	8,3	1	5,9
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	5	10,0	0	0,0	4	10,0	3	11,1	11	15,3	1	5,9
Katılıyorum	16	32,0	2	14,3	15	37,5	22	81,5	20	27,8	8	47,1
Tamamen Katılıyorum	23	46,0	11	78,6	18	45,0	1	3,7	32	44,4	7	41,2

-Tarımsal üretim yapacaklar ilgili alanda ziraat mühendisi veya veteriner hekimden belli bir süre kurs almalıdır.

Çizelge 7.104'e tarımsal üretim yapacakların ürettikleri ürünlerle ilgili olarak bir ziraat mühendisi veya veteriner hekimden kurs almaları fikrine en çok katılan işletme sahibi, % 94,1 oranı ile Sarayköy İlçesinde bulunurken, en az katılan işletme sahibi %77,8'lik oranla, Çivril İlçesinde bulunmaktadır. Kararsız kesimin en çok bulunduğu ilçe %12,5 ile Çivril ilçesi çıkmaktadır. Fikre en fazla katılmayanların bulunduğu ilçe %10,0 ile Acıpayam olurken, fikre en az katılmayan işletme sahibinin bulunduğu ilçe %3,7 ile Çameli İlçesi çıkmaktadır.

Çizelge 7.104. İlçelere göre, tarımsal üretim yapacaklar alanları ile ilgili kurs almalıdır (%).

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
		%		%		%		%		%		%
Hiç Katılmıyorum	2	4,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	3	4,2	0	0,0
Katılmıyorum	3	6,0	1	7,1	1	2,5	1	3,7	4	5,6	1	5,9

Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	2	4,0	0	0,0	4	10,0	2	7,4	9	12,5	0	0,0
Katılıyorum	25	50,0	2	14,3	15	37,5	20	74,1	25	34,7	12	70,6
Tamamen Katılıyorum	18	36,0	11	78,6	20	50,0	4	14,8	31	43,1	4	23,5

-Her çiftçi faaliyet alanı ile ilgili en az bir kooperatif veya birliğe ortak veya üye olmalıdır

Her çiftçinin faaliyet alanı ile ilgili en az bir kooperatif veya birliğe ortak veya üye olması yönündeki görüşe en çok katılan işletme sahibi %100,0 ile Bozkurt'ta bulunurken, en az katılan işletme sahipleri %82,0 ile Acıpayam İlçesinde bulunmaktadır. Karasızların en çok bulunduğu ilçe ise %14,8 ile Çameli İlçesidir. Fikre katılmayanların oransal olarak en çok bulunduğu ilçe %10,0 ile Acıpayam ve Çal ilçeleri iken, fikre en az katılan ve hatta hiç bir şekilde katılmayan işletme sahipleri Bozkurt, Çameli ve Sarayköy İlçelerinde bulunmaktadır (Çizelge 7.105).

Çizelge 7.105. Her çiftçi en az bir kooperatif veya birliğe ortak veya üye olmalıdır.

	İlçe Adı											
	Acıpayam		Bozkurt		Çal		Çameli		Çivril		Sarayköy	
		%		%		%		%		%		%
Hiç Katılmıyorum	4	8,0	0	0,0	2	5,0	0	0,0	2	2,8	0	0,0
Katılmıyorum	1	2,0	0	0,0	2	5,0	0	0,0	2	2,8	0	0,0
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	4	8,0	0	0,0	1	2,5	4	14,8	8	11,1	1	5,9
Katılıyorum	16	32,0	4	28,6	19	47,5	21	77,8	23	31,9	8	47,1
Tamamen Katılıyorum	25	50,0	10	71,4	16	40,0	2	7,4	37	51,4	8	47,1

7.5.32. Alt bölgelere göre işletme sahiplerinin tarımsal kalkınma kooperatiflerine ortak olma analizi

Tanımlayıcı istatistiksel hesaplama yöntemiyle, çalışma kapsamında ki alt bölgelere göre çiftçilerin tarımsal kalkınma kooperatiflerine ortak olma durumları arasında paralel bir ilişki olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çizelge 7.106. Alt bölgelerdeki çiftçilerin dağılımının homojenlik testi

Levene Testi	Sd1	Sd2	Önem derecesi
--------------	-----	-----	---------------

35,357	5	214	,000
--------	---	-----	------

Çizelge 7.106'da alt bölgelere göre çiftçilerin tarımsal kalkınma kooperatiflerine ortak olma durumları analizinde, analize tabi tutulan alt bölgelerdeki işletme sahiplerinin varyanslarının homojen olmadığı Sig=0,000 ($P < 0,05$) görülmektedir. Varyanslar eşit olduğu durumda Tukey, LSD vb. varyanslar eşit olmadığına Games-Howell, Tamhane's vb. testlerden birer tanesi seçilir (Özdamar 2011). Bu durumda verilen değerlendirilmesi Tamhane Testine göre yapılacaktır.

Çizelge 7.107. İşletme sahiplerinin tarımsal kalkınma kooperatiflerine üye olma isteğinin analizi ANOVA testi

	Kareler Toplamı	df	Kareler Orta.	F	Sig.
Gruplar Arası	8,389	5	1,678	10,058	0,000
Gruplar İçi	35,698	214	0,167		
Toplam	44,086	219			

Alt bölgelerdeki çiftçilerin tarımsal kalkınma kooperatifine üye olma durumları arasında grup ortalamalarının birbirlerinden önemli düzeyde farklı olduğu ($F= 10,058$, $P<0.005$) tespit edilmiştir. İncelenen gruplar arasındaki değişimde ilişkinin var olduğundan bahsedebilmek için Sig. değerinin **,05** düzeyinde olması beklenmektedir (Özdamar 2011). Böylelikle alt bölgelerdeki işletme sahiplerinin tarımsal kalkınma kooperatifine üye olma durumunda farklılık tespit edildiği anlaşılmaktadır (Çizelge 7.107).

Çizelge 7.108'de gösterilen alt bölgelerden 1: Acıpayam, 2: Bozkurt, 3: Çal, 4:Çameli, 5: Çivril ve 6: Sarayköy İlçeleri şeklinde gösterilmektedir. Bu duruma göre;

Acıpayam'da Çal'dan daha fazla tarımsal kalkınma kooperatif ortağı, Bozkurt'ta Çal'dan daha fazla tarımsal kalkınma kooperatif ortağı, Çal'da, Çameli haricindeki tüm ilçelerden daha az tarımsal kalkınma kooperatif ortağı, Çameli'nde Acıpayam, Çal ve Çivril'den daha fazla tarımsal kalkınma kooperatif ortağı, Çivril'de Çal'dan daha fazla ve Çameli'nden daha az tarımsal kalkınma kooperatifine ortaklık söz konusudur (Çizelge 7.108).

Çizelge 7.108. Alt bölgelere göre tarımsal kalkınma kooperatiflerine üyelik durumu

İlçe Adı	İlçe Adı	Ortalama Fark	Standart Hata	Önem Derecesi	95% Güven Aralığı	
					Alt sınır	Üst sınır
1	2	-,28000	,15077	,712	-,7880	,2280
	3	,22000*	,05918	,008	,0379	,4021
	4	-,44667*	,10977	,003	-,7850	-,1083
	5	-,03000	,07838	1,000	-,2646	,2046
	6	-,19176	,13653	,942	-,6356	,2521
2	1	,28000	,15077	,712	-,2280	,7880
	3	,50000*	,13868	,047	,0047	,9953
	4	-,16667	,16667	,997	-,7065	,3731
	5	,25000	,14789	,824	-,2539	,7539
	6	,08824	,18539	1,000	-,5056	,6821
3	1	-,22000*	,05918	,008	-,4021	-,0379
	2	-,50000*	,13868	,047	-,9953	-,0047
	4	-,66667*	,09245	,000	-,9645	-,3688
	5	-,25000*	,05139	,000	-,4057	-,0943
	6	-,41176	,12304	,060	-,8342	,0106
4	1	,44667*	,10977	,003	,1083	,7850
	2	,16667	,16667	,997	-,3731	,7065
	3	,66667*	,09245	,000	,3688	,9645
	5	,41667*	,10577	,004	,0889	,7445
	6	,25490	,15390	,818	-,2310	,7408
5	1	,03000	,07838	1,000	-,2046	,2646
	2	-,25000	,14789	,824	-,7539	,2539
	3	,25000*	,05139	,000	,0943	,4057
	4	-,41667*	,10577	,004	-,7445	-,0889
	6	-,16176	,13334	,983	-,5994	,2759
6	1	,19176	,13653	,942	-,2521	,6356
	2	-,08824	,18539	1,000	-,6821	,5056
	3	,41176	,12304	,060	-,0106	,8342
	4	-,25490	,15390	,818	-,7408	,2310
	5	,16176	,13334	,983	-,2759	,5994

7.5.33. Gelir düzeyi gruplarına göre kırsal kalkınma desteği alma isteğinin analizi

Tanımlayıcı istatistiksel hesaplama yöntemiyle, çalışma kapsamında çiftçilerin aylık gelir düzeyleri ile kırsal kalkınma desteği alma istekleri arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çizelge 7.109. Aylık gelir gruplarının dağılımının homojenlik testi

Levene Testi	Serbestlik Derecesi1	Serbestlik Derecesi2	Önem derecesi
30,427	2	217	0,000

Çizelge 7.109'da aylık gelir gruplarının kırsal kalkınma desteği alma istekleri arasında farklılık olup olmadığının analizinde, analize tabi tutulan aylık gelir gruplarının varyanslarının homojen olmadığı Sig=0,000 ($P < 0,05$) görülmektedir. Bu durumda daha öncede bahsedildiği gibi verilen değerlendirilmesi Tamhane Testine göre yapılacaktır.

Çizelge 7.110. Gelir düzeyi gruplarına göre kırsal kalkınma desteği alma isteğinin analizi ANOVA testi

	Kareler Toplamı	df	Kareler Orta.	F	Önem Derecesi
Gruplar Arası	2,303	2	1,152	6,416	0,002
Gruplar İçi	38,947	217	0,179		
Toplam	41,250	219			

Aylık gelir düzeyi gruplarının kırsal kalkınma desteği alma istekleri arasında grup ortalamalarının birbirlerinden önemli düzeyde farklı olduğu ($F = 6,416$, $P < 0,005$) tespit edilmiştir. İncelenen gruplar arasındaki değişimde ilişkinin var olduğundan bahsedebilmek için Sig. değerinin **,05** düzeyinde olması beklenmektedir (Özdamar 2011). Böylelikle aylık gelir grupları arasında tarımsal kalkınma kooperatifine üye olma isteği bakımından farklılık tespit olduğu anlaşılmaktadır (Çizelge 7.110).

Çizelge 7.111'de gösterilen 1: 1000 TL ve altı, 2: 1001-3000 TL ve 3: 3001 TL ve üstü aylık gelir grubunu ifade etmektedir. Buna göre istatistiki manada aylık 1000 TL ve daha az gelire sahip olan grup, diğer iki üst gelire sahip olan gruplara (1001-3000 TL ve 3001- üzeri TL) göre daha az kırsal kalkınma desteği almak istemektedir.

Çizelge 7.111. Aylık gelir gruplarına göre kırsal kalkınma kooperatifine üye olma isteği

aylık gelir düzeyi	aylık gelir düzeyi	Ortalama Fark	Standart Hata	Önem Derecesi	95% Güven Aralığı	
					Alt sınır	Üst sınır
1	2	-,180*	,058	,007	-,32	-,04
	3	-,272*	,098	,025	-,52	-,03
2	1	,180*	,058	,007	,04	,32
	3	-,092	,102	,749	-,34	,16
3	1	,272*	,098	,025	,03	,52
	2	,092	,102	,749	-,16	,34

7.5.34. Eğitim düzeyi ile kırsal kalkınma kooperatifine katılma isteğinin analizi

Çizelge 7.112. Eğitim düzeyine göre kırsal kalkınma kooperatifine katılma isteği

		KK koop. katılım			Toplam	
		Hayır	Evet	Kararsızım		
Eğitim Düzeyi	1,00	Sayı	14	87	27	128
		Beklenen değer	15,1	93,1	19,8	128,0
		Oran (%)	10,9	68,0	21,1	100,0
	2,00	Sayı	12	73	7	92
		Beklenen değer	10,9	66,9	14,2	92,0
		Oran (%)	13,0	79,3	7,6	100,0
Toplam	Sayı	26	160	34	220	
	Beklenen değer	26,0	160,0	34,0	220,0	
	Oran (%)	11,8	72,7	15,5	100,0	

(NOT: 1: İlköğretim ve altı eğitim düzeyi, 2: lise ve üstü eğitim düzeyini temsil etmektedir.)

Araştırma kapsamında işletme sahiplerinin eğitim düzeylerine göre kırsal kalkınma kooperatiflerine katılma istekleri arasında istatistiksel bir ilişki olup olmadığı anlaşılabilir. İşletme sahiplerinin eğitim düzeyleri ve kırsal kalkınma kooperatifine üye olma isteğinin kategorik veri olmasından dolayı, bu iki değişken veri arasında ilişkinin olup olmadığının anlaşılması için Ki Kare Analizi (Chi Square Test) kullanılmaktadır. Çizelge 7.112'de Ki Kare analizine yönelik yoruma açık ilişki oranları aktarılmıştır. İstatistiksel manada Ki Kare Testi sonuçları Çizelge 7.113'de gösterilmiştir.

Çizelge 7.113. Ki-Kare Testi (Chi-Square Tests)

	Değer	df	Önem derecesi (2-sided)
Pearson Ki-kare	7,452 ^a	2	,024
Benzerlik Oranı	8,023	2	,018
Geçerli değer	220		

Çizelge 7.113'e göre işletme sahiplerinin eğitim düzeyleri ile kırsal kalkınma kooperatifine üye olma isteği arasında önemli bir ilişki olmadığı varsayımı reddedilmiştir (P=0,018, P<0.005). Buna göre işletme sahiplerinin eğitim düzeyleri ile kırsal kalkınma kooperatifine üye olma istekleri arasında ilişki bulunmaktadır.

Kırsal kalkınma kooperatifine katılmak istemeyenler içinde ilköğretim ve altı eğitim düzeyi için %15,1 olan oran, lise ve üstü eğitim düzeyi için %10,9'a düşmüştür. Eğitim düzeyi arttıkça kırsal kalkınma kooperatifine katılmak istemeyenler arasında azalma olmaktadır. Bunun tam tersine kırsal kalkınma kooperatifine katılmak isteyenler arasında ilköğretim ve altı eğitim düzeyi için %68,0 olan oran, lise ve üstü eğitim düzeyi için %79,3'e yükselmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere eğitim düzeyi arttıkça kırsal kalkınma kooperatifine katılım oranı artmaktadır. Kararsız kesim içinde ise %21,1 olan ilköğretim ve altı eğitim düzeyi, lise ve üstü eğitim düzeyinde %7,6'ya düşmektedir. Eğitim düzeyi arttıkça kırsal kalkınma kooperatifine katılımda kararsızlık düşmektedir (Çizelge 7.112). Açıkçası eğitim düzeyi arttıkça kırsal kalkınma kooperatifine katılım isteği artmaktadır.

8. SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüzde kırsal kalkınma sorunu AB'de öncelikli ve önemli bir konu haline gelmiştir. En son haliyle AB'nin yaklaşık %90'ı kırsal alan olup, nüfusun %56'sı kırsal alanda yaşamaktadır. Özellikle 5'inci, 6'ncı ve 7'nci genişlemeler sonrasında da AB'de kırsal alanlar ve kırsal nüfus oranında artış kaydedilmiştir. Bu sebeple AB hem kendi içinde hemde aday ülkeler için bazı kırsal kalkınma politikaları uygulamaktadır. Türkiye'de kendi içinde Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren kırsal kalkınma sorununa yönelik çok farklı yaklaşımlar, uygulamalar ve projeler ortaya koymuştur. Tarihsel süreç içinde topraksız çiftçilere arazi dağıtılması ile başlayan gelişmeler, köylere hizmet götürme, kırsal altyapı, üretimin artırılması gibi amaçlar doğrultusunda ilerlemiştir. Ancak uygulanan kırsal kalkınma projelerinden ve bölgesel gelişme projelerinden istenen oranda başarı sağlanamamış ve kırsal alanlardan, kentsel alanlara olan göç engellenememiştir. Bu başarısızlığın başlıca nedenleri olarak uygulanan projelerdeki merkezi yaklaşım, projelerin tarımsal üretimi artırmayı hedeflemesi ve üretimin pazarlanması konusunda çalışma yapılmaması, projelerde kooperatifleşmenin göz ardı edilmesi, kırsal alanlarda orta ve uzun vadede eğitilmiş çiftçilerin yetiştirilememesi ve siyasi istikrarsızlık gösterilebilir.

Günümüzde ise hala devam eden GAP ve benzeri bölgesel kalkınma projelerinin yanında kırsal alanlarda hibe destekli kırsal kalkınma yardımları yapılmaktadır. Bu kapsamda 42 ilde TKDK tarafından uygulanan IPARD, 81 ilde T.C. GTHB Tarım İl Müdürlüklerinde yürütülen KKYDP ve Kalkınma Bakanlığına bağlı Kalkınma Ajansları tarafından da sağlanan desteklemeler yapılmaktadır. Bunun yanında T.C. GTHB'nin doğrudan desteklemeleri ve ürünlere dayalı pirim destekleri ile tarımsal faaliyet desteklenmektedir. Ayrıca kırsal alanlarda yapılacak alt yapı çalışmaları, İçişleri Bakanlığı tarafından sürdürülen KÖYDES ve BELDES projeleriyle de yapılmaktadır. Bu kadar farklı kurum ve teşkilat birbirine benzer yöntemler ile

kırsal kalkınma faaliyetlerini sürdürmekte, bu da kullanılan kaynaklarının etkinliğini düşürmekte ve koordinasyon eksikliğine sebep olmaktadır. Bu sebeple Türkiye'de de, AB üyesi ülkelerde olduğu gibi kırsal kalkınma faaliyetleri tek elden yürütülmelidir.

Ülkemizde uygulanan kırsal kalkınma politikalarını AB kapsamında değerlendiren ve Denizli ili örneğinde yapılan bu araştırmada, incelenen işletmelerde işletme yöneticilerinin yaş ortalaması, 43,6 olarak tespit edilmiştir. Çalışmada yöneticilerinin %58,2'si ilköğretim ve altı düzeyinde, %34,1'i lise seviyesinde ve %7,7'si ise üniversite düzeyinde eğitim almışlardır. Çalışmada üniversite ve üstü eğitim düzeyi en yüksek oranda Çal İlçesinde çıkmıştır. Anket yapılan işletmelerde ortalama olarak 4,17 kişi yaşamaktadır. İşletme sahiplerinin ortalama çocuk sayıları ise 2,3 olarak tespit edilmiştir. Bu durumun bölgede yaşayan kadınların çoğunluğunun tekstil sanayi, soğuk hava depolarında bulunan meyve paketlenme tesisleri ve yöresel ürünlerin üretiminde çalışmasından ve çalışan kadınların fazlalığından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca en fazla çocuk sayısı işletme başına 3,8 ile Çameli İlçesinde tespit edilmiştir. Yapılan çalışma kapsamında işletme yöneticilerinin %60,9'u sadece çiftçilik yaparak yaşamlarını sürdürmektedir. 2014 Yılı fiyatlarına göre işletmelerin %47,3'ü 1001-3000 TL arası aylık gelire sahiptir. En düşük gelir grubu (1000 TL ve altı) oransal olarak Çameli'nde, en yüksek gelir grubu (3001 TL ve üstü) ise Sarayköy'de bulunmaktadır.

İşletmelerin toplam arazi varlığı bakımından ortalama arazi büyüklüğü 77,31 da olarak belirlenmişken, en küçük arazi ortalaması 28,2 da ile Çameli İlçesinde, en büyük arazi ortalaması ise 131,8 da ile Sarayköy İlçesinde tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen 77,31 da arazi miktarı, Denizli ortalaması olan 66,59 da ve Türkiye ortalaması olan 61,80 dekarın üzerindedir. Ancak bulunan ortalama arazi büyüklüğü, AB ortalaması olan 126 da altındadır. Bunun için Türkiye genelinde ve bölgede tarım arazilerinin miras yoluyla bölünmesinin önüne geçilmeli ve arazilerin daha az parçalı olması için arazi toplulaştırması yapılmalıdır.

Araştırma kapsamında ankete katılan işletmelerin %53,2'sinde sığır, %30'unda koyun ve %14,1'inde keçi yetiştiriciliği yapıldığı gözlemlenmiştir. Hayvancılık yapan işletmelerde işletme başına düşen ortalama sığır sayısı 16,4 iken, koyunculuk yapan işletmelerde işletme başına düşen sayı 30,9 koyun, işletme başına düşen keçi sayısı ise 41,8 keçidir.

Çalışmada işletme yöneticilerinin %48,6'sı sosyal güvenlik olarak Tarım Bağkur'una, sahip iken %13,6'lık bir kesim ise herhangi bir sosyal güvenliğinin bulunmadığını beyan etmiştir. Bu kapsamda tarımsal üretim yapan her çiftçinin sosyal güvenlik kapsamına alınması gerekmektedir. İşletme sahiplerinin %76,8'i başlıca geçim kaynağı olarak tarımsal üretim faaliyetini göstermektedir. Başlıca geçim kaynağı tarımsal faaliyet olan işletmeler oransal olarak en fazla Sarayköy'de, en az oranda ise Çal İlçesinde toplanmıştır.

İşletmelerde üretilen tarım ürünlerinin %53,6'sı işletme yöneticisinin kendi çabasıyla satılırken, ürünlerini kooperatif veya birlik vasıtasıyla satan kesim ise %11,4 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda kooperatif veya birliklerin ürün satış ve pazarlamasında daha etkin olması gerekmektedir. Hasat sonrası Denizli genelinde işletme sahiplerinin %45 oranında ürünlerinin tamamını sattığı, %13,2'lik kesimin ise satmayıp fiyatların yükselmesini beklediği belirlenmiştir. Satmayıp fiyatların yükselmesini bekleyenler, daha çok ikinci bir meslek olarak tarım yapan kesim ile emeklilerden oluşmaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi, geçim kaynağı sadece tarımsal faaliyet olan işletmeler, üretim döneminde yaşadıkları finansman sıkıntısı dolayısıyla borçlanmakta ve hasat sonrası borçlarını ödeyebilmek için ürünlerini hemen satmaktadırlar. Bu durum çiftçilerin istedikleri fiyata kadar ürünlerini stokta bekletme şansını yok etmektedir.

Denizli'de ki işletme yöneticilerin %41,8'i bu güne kadar tarımla alakalı en az bir veya daha fazla kurs veya eğitim almışlardır. Alınan kurs ortalamasında, en çok kurs alanların bulunduğu ilçe Bozkurt, ortalamada en az kurs alınan ilçe ise Çameli İlçesidir. Sırası ile en fazla alınan üç kurs; tıbbi ve aromatik bitkiler kursu, hayvancılık kursu ve üçüncü sırada ilaçlama ile arıcılık kursu gelmektedir. Denizli'de tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği kursunun en fazla alınmasının sebebi ise, TKDK'nın uygulamış olduğu traktör hibe programında, bu tür kursların mesleki yeterlilik unsuru olarak kullanılmasıdır.

İşletme sahiplerinden %92,8'i fırsat buldukça tarım ve doğal yaşamla ilgili kanalları ve programları izlediklerini, %48,6'sı ise internet kullandıklarını ifade etmişlerdir. Fakat internet kullanımı muhtelif amaçlarda olup, eğitim ve araştırma kapsamında internet kullanımı yok denecek kadar azdır.

Anket yapılan işletmelerin %54,5'inin tarımla alakalı bir borcunun olduğu ve borçlu işletmelerin ortalama borç miktarının ise 2014 yılı fiyatlarına göre 38.130 TL olduğu tespit edilmiştir. Borç miktarı Sarayköy, Çivril ve Bozkurt gibi ova köylerinde yüksek, diğer ilçelerde ise daha düşük çıkmaktadır. Borç finansmanı bakımından ise işletmelerin %65'i T.C.Ziraat Banka'sına borçlu durumdadır. Bu kapsamda kırsal alanda T.C.Ziraat bankası hala en etkin tarımsal finansman kaynağıdır.

Çalışma kapsamında işletmelerin %74,5'i daha önce kredi kullanmış durumdadır. Kredi kullananların en fazla alet- makine veya hayvan alımı (%35,5) için kredi kullandıkları tespit edilmiştir. Alet makine kapsamında kullanılan krediler, çiftçinin hala yeterli düzeyde ve modern anlamda tarımsal mekanizasyonunu sağlayamadığını ve etkin kullanmadığını göstermektedir.

Anket yapılan işletme sahiplerinin %64,5'inin en az bir tane birlik veya kooperatife üye oldukları belirlenmiştir. En fazla ortağı bulunan kooperatif Tarım Kredi Kooperatifi iken en az ortaklığı veya üyeliği bulunan kooperatif veya birlik ise Üzüm Üreticileri Birliği olarak bulunmuştur. Ancak değişik isimlerde ve amaçlar doğrultusunda faaliyet gösteren birçok kooperatif bulunması, hem kooperatiflerin gücünü azaltmakta, hem de ortakları üzerinde ki etkinliği azaltmaktadır.

İşletme sahiplerinin %38,2'si tarımsal gelirleri ile ancak geçinebildiklerini, birikim yapamadıklarını, %30'u ise traktör, alet-makine ve hayvan aldıklarını ifade etmişlerdir. Tasarruf yapamayıp ancak geçinebilen çiftçi sayısı oransal olarak en fazla Çameli İlçesinde, en az Sarayköy İlçesinde bulunmaktadır. Ortalama arazi büyüklüğü bakımından ise Sarayköy ile Çameli İlçeleri arasında ters orantılı bir ilişki çıkmaktadır.

İşletme sahiplerinin geniş çapta maddi imkânlarının olması halinde, yapmayı planladıkları %32,3 oran ile büyük çapta hayvancılık projesidir. Denizli'de insanlar yaşadıkları kırsal alanlarda mutludur ve maddi imkânları olsa dahi bu imkânları işletmelerini büyütmek üzerine kurmuşlardır. Ayrıca doğrudan sorulan şehre göç etme düşüncesi üzerine olan soruya verilen yanıt, %77,7 oranında "göç etmeyi düşünmüyorum" şeklinde olmuştur. En fazla göç etme düşüncesinde olan ilçe Çameli olurken, en az göç etme düşüncesinde olan ilçe Sarayköy'dür. Ortalama işletme büyüklüğü ile göç etme fikri bu iki ilçede ters orantılı olarak

kendini göstermiştir. Ayrıca göç etme fikrinde en önemli etmen çocukların eğitim problemi (%34,6) olarak kendini göstermektedir. Kırsal alanlardaki yetersiz eğitim imkanı yapılan bu çalışmada da kendini göstermiştir.

Çalışma kapsamında kırsal alanda tespit edilen en önemli 2 problem %10,6 ile parçalı arazi problemi ve %9,8 ile ürünlerin değerinde satılamaması problemi iken en son sırada %0,8 ile mera problemi tespit edilmiştir. Bu da Denizli'de meraya dayalı hayvancılığın yaygın olmadığını göstermektedir. Özellikle Çameli İlçesinde öncelikli ilk üç sırada eğitim, sağlık, kırsal yoksulluk problemi gelmektedir. Bu durum il içindeki kaynakların etkin dağıtılmadığını göstermektedir. Çivril ve Sarayköy İlçelerinde ise ürünlerin değerinde satılamaması problemi ilk sırada gelmektedir.

İşletme sahipleri, kırsal kalkınmaya yönelik çalışmaların %92,3 oranında bölgede etki oluşturacağı ve bölgeyi kalkındıracağı düşüncesindedirler. Bölgedeki kırsal kalkınma amaçlı projelerde yapılabilecek faaliyetler önem sırasına göre bitkisel üretim, hayvansal üretim, kültür balıkçılığı, ormancılık ve kırsal turizm olarak öne çıkmaktadır. Önem sırasına göre Bozkurt'ta hayvancılık, Çameli'nde kültür balıkçılığı ve diğer ilçelerde bitkisel üretim önde gelmektedir. Maalesef il genelinde kırsal turizme dayalı kalkınma faaliyetleri son sıralarda yer almakta ve bu da kırsal kesimde yaşayanlarda yeteri kadar kırsal turizm bilincinin oluşmadığını göstermektedir.

Ankete katılan işletme sahiplerinin %70,5 oranında, kırsal kalkınma faaliyetlerinden haberdar oldukları belirlenmiştir. Böyle bir oranın çıkmasının en önemli sebebi tüm ilçelerde ve hatta belli başlı tüm köylerde TKDK personelinin yapmış olduğu başarılı tanıtımlardır. Yine işletme sahiplerinin %72,7'si doğrudan kırsal kalkınma alanında faaliyet gösteren bir kooperatif kurulursa ortak olmak istediklerini belirtmişlerdir.

Kırsal kalkınma faaliyetlerinde etkin rol almada, ilk sırada işletme sahiplerinin bireysel kararları (%42,3) gelirken, en az tesiri olan etmenler ise yerel yönetimlerin olumlu yaklaşımı (%6,8) ve önder kişilerin etkisi (%7,3) olarak tespit edilmiştir. Kırsal kalkınmaya yönelik çalışmalarda başarılı olmak için ilk 3 sırada çok iyi bir tanıtım, maddi destek ve iyi bir planlama gelmektedir. Bu da Denizli'de çiftçilerin kararlarını ferdi olarak verdiklerini ve

maddi destek unsurunu göz önüne alarak kırsal kalkınma faaliyetlerinde yer aldıklarını göstermektedir.

Denizli kırsalında köy veya kırsal alan kalkınmasında, %56,4'lük kesim köylü ve devletin ortaklaşa karar vermesini savunmaktadır. Tüm ilçelerde köylü ve devletin ortaklaşa karar almasının savunulması gelecekte LEADER Yerel Eylem Gruplarının oluşturulmasını kolaylaştıracaktır. Ayrıca çalışmaya katılan işletme sahiplerinden %46,4'lük kesim, kırsal kalkınmada veya tarımsal üretimde yenilik ve yeni teknolojilerin uygulanmasında ilk uygulayan olmak istemektedirler. TKDK Denizli İl Koordinatörlüğünün, Türkiye'de en fazla hibe dağıtan iller arasında olmasının altında bu neden yatmaktadır. İşletme sahiplerinden %88,2'lik kesim ise kırsal alanda yapacakları yatırımlar için destek almak istemektedirler. Bu kapsamda yapılmak istenen ilk üç yatırım süt inekçiliği, büyükbaş et besisi ve tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği olarak tespit edilmiştir.

Bu güne kadar işletme sahiplerinin %25'inin, KKYDP veya TKDK veya sıfır faizli hayvancılık kredisi gibi destek türlerinden birine veya birkaçına başvurduğu belirlenmiştir. Çalışma kapsamında en çok %32,7 ile KKYDP'ye ve %29,1 ile TKDK desteğine başvuru yapıldığı tespit edilmiştir. Esasında TKDK'ya daha fazla başvuru olması gerekirken, birçok işletme yöneticisi prosedürlerinin fazla olmasından ve projeyi gerçekleştirecek ön finansman bulamamaktan dolayı başvuramadıklarını belirtmiştir.

" Türkiye'de kırsal kesimin kalkınması için yapılması gerekenler nelerdir?" şeklindeki soruya ilk 3 sırada ucuz tarımsal girdi sağlanmalı, proje ve hibe desteği sağlanmalı, ürünlerin değerinde satılması sağlanmalı şeklinde cevap vermişlerdir.

"Denizli İlinde kırsal kesim, kırsal turizm ve termal turizme yönelik pansiyonculuk yaparak kalkınır" fikrine ortalama 2,97 puan verilmiştir. Bu da hala köylünün tam olarak kırsal turizm olgusunu benimsememiş olduğunu ifade etmektedir. "Denizli İlinde kırsal kesim, tekstil sanayisinde çalışarak kalkınır" fikri de yine ortalamada en düşük puan alan yargılardan birisidir. Çünkü tekstil sanayi, Denizli'de büyük oranda Denizli merkeze çok yakın olan organize sanayi bölgesinde yapılmakta ve kırsaldan iş gücünü çekmektedir. Bunun yanında tekstil sektöründe verilen ücretlerde, çalışan kesimin ancak fiziki ihtiyaçlarına

yetmektedir. Bu kapsamda tekstil sanayi nüfusu 20 binin altında ki ilçelerde yapılması ve çalışan kesimin doğrudan kırsal kesimde ikamet etmesine özen gösterilmelidir.

Araştırma bulguları kapsamında Çal İlçesinde, anket yapılan tüm ilçelerden daha az tarımsal kalkınma kooperatifi ortaklığı söz konusudur. Bu ilçede tarımsal yayımla kooperatifçilik ve kırsal kalkınma bilinci oluşturulmalıdır.

Araştırma bulguları kapsamında tespit edilen diğer bir bulgu ise aylık 1000 TL ve daha az gelire sahip olan grup, diğer iki üst gelire sahip olan gruplara (1001-3000 TL ve 3001- üzeri TL) göre daha az kırsal kalkınma desteği almak istemektedir. Bunun en önemli nedeni olarak kırsal kalkınma alanında destek başvurusu için proje sunulmasıdır. Sunulacak projeler danışman firmalar tarafından, ücret karşılığı hazırlandığı için en alt gelir grubu, diğer üst gelir grubuna göre daha az kırsal kalkınma desteği almak istemektedir.

Üçüncü olarak eğitim düzeyi ile doğrudan kırsal kalkınma alanında faaliyet gösterecek kırsal kalkınma kooperatifine üye olma isteğinde yapılan Ki-Kare analizi sonucunda ilişki tespit edilmiştir. Bu kapsamda eğitim durumu yükseldikçe bölgede kurulacak kırsal kalkınma kooperatifine katılım isteği artmaktadır. Bu ilişki eğitimin kırsal kalkınma üzerindeki önemini açıkça göstermekte ve araştırmanın önemli bulgularındandır.

Araştırma kapsamında Çameli İlçesinin tam olarak potansiyelinin ortaya çıkarılmadığı ve doğal peyzaj özellikleri ile önemli kırsal turizm potansiyeli barındırdığı ortaya çıkmıştır. Ancak termal, tarihi ve doğal alanların en yaygın olarak bulunduğu Sarayköy Bölgesi kırsal turizm, birinci sınıf tarım arazileri, her geçen gün gelişen sanayisi ve Aydın-İzmir yolunda olmasından dolayı en avantajlı bölgedir. Tarımsal üretimin en baskın olduğu ilçe, Çivril ilçesidir. Çivril'in özellikle bitkisel üretim potansiyeli çok fazladır. Hayvansal üretim bakımından (büyükbaş süt) ise en avantajlı bölge Bozkurt ve ikinci sırada ise Acıpayam gelmektedir. Kırsal kalkınma konusunda ise Çal Bölgesinde sadece üzüm yetiştiriciliği ve buna bağlı üretim mevcuttur. Fakat son yıllarda et tavukçuluğu da gelişmeye başlamıştır. Ayrıca son aylarda Denizli'de yenilenebilir enerji yatırımları öne çıkmaya başlamıştır. Özellikle güneş tarlaları oluşturulması muhtemeldir. İlçelerin kalkınma potansiyelleri yazılırken güneş enerjisine yönelik potansiyeli olan ilçeler de belirlenmiştir. Muhtemel ki IPARD-II'de yenilenebilir enerji alt tedbiri kapsamında, güneş enerjisinden elektrik üreten

panellerin kurulması da desteklenebilecektir. Çalışma kapsamında seçilen ilçeler için kırsal kalkınma potansiyelleri ve kalkınma öncelikleri şu şekilde tespit edilmiştir.

Acıpayam Bölgesi: 1) Yerel ürünler ve mikro işletmeler kapsamında (leblebi, Yatağan bıçağı, Yeşilyuva ayakkabısı üretimi) yeni imalathaneler ve işletmeler 2) Büyükbaş süt hayvancılığı işletmeleri 3) Yenilenebilir güneş enerjisi kapsamında enerji tarlaları kurulması

Bozkurt Bölgesi: 1) Büyükbaş et-süt hayvancılığı ve bu kapsamda organize hayvancılık bölgesinin 2) Et ve süt işleme tesisleri 3) Yenilenebilir güneş enerjisi kapsamında enerji tarlaları kurulması,

Çal Bölgesi: 1) Çal üzümüne bağlı şarap, pekmez ve sirke üretim tesisleri 2) Etlik tavuk kümesleri 3) Başta üzüm olmak üzere üretilen meyvelere yönelik soğuk hava depolarının kurulması

Cameli Bölgesi: 1) Alabalık üretme ve işleme tesisleri 2) Kırsal turizm tesisleri ve faaliyetlerine (doğa yürüyüş alanları, rafting, yamaç paraşütü vb.) yönelik tesislerin kurulması 3) Ceviz yetiştiriciliği ve kiraz yetiştiriciliği (kiraz, sezon sonu hasat edildiği için özel bir kıymeti vardır) yapılması,

Çivril Bölgesi: 1) Soğuk hava depoculuğu ve meyve paketlenme (özellikle elma ve kiraz) 2) Tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği (yoğun olarak haşhaş) 3) Çerezlik çekirdek ile buna yönelik eleme ve paketlenme tesisleri 4) Etlik tavuk kümesleri 5) Küçükbaş hayvancılık (Sakız, Tahirova, İvesi cinsi) tesisleri yapılması,

Sarayköy Bölgesi: 1) Termal sağlık turizm ve kırsal turizm 2) Yerel ürünler ve mikro işletmeler kapsamında (dokuma, konfeksiyon ve mermer işleme) 3) Büyükbaş süt hayvancılığı 4) Nar suyu işleme, salça fabrikası vb. tarıma dayalı sanayi tesislerinin kurulması,

Çalışma kapsamında seçilen ilçelerde kırsal kalkınmaya yönelik tespit edilen eksiklikler ve yapılması gerekenler;

- Bölgelerde ortalama olarak ürünlerin kooperatif yolu ile satışı %11,4 iken, bu oran Çal'da %0 ve Çivril'de %5,6'dır. İl genelinde kooperatif yoluyla ürünlerin satış ve pazarlanması

daha fazla olmalıdır. Böylece yetiştirilen ürünler daha karlı bir şekilde satılması mümkün olacaktır.

- Bölgelerde bu güne kadar tarımla alakalı kurs veya eğitim almayan %58,2 oranında çiftçi bulunmaktadır. Bu üretim desenine uygun şekilde eğitim almaları ve eğitim alanlarında üç veya beş yılda bir konusunda uzman personel tarafından tekrar eğitime tabi tutulması gerekmektedir.
- Tüm İlçeler genelinde %92,8 oranında tarımla alakalı TV izleme oranı tespit edilmiştir. Fakat bölgeye özgü ürünlerle alakalı özel çekimler yapıp yerel TV kanallarında gösterilmesi bu konuda daha etkinlik oluşturacaktır.
- İşletme sahiplerinin %54,5'i borçlu durumda olup ortalama borç miktarı 38.100 TL'dir. Özellikle Sarayköy ve Bozkurt'ta borç oranı daha da fazladır. Yapılan borçlanmanın büyük oranda alet makine alımında kullanıldığı (Çal İlçesi hariç) göz önüne alındığında, özel olarak tarımsal mekanizasyon kredisi geliştirilmeli veya %50 hibeli mekanizasyon uygulamalarına destek verilmelidir.
- Denizli İlinde T.C. Ziraat Bankası, kırsal alanda kullanılan kredide %65 oranında ilk sırada yer almaktadır. Maalesef kırsal kesimde Tarım Kredi Kooperatifi finansman konusunda T.C. Ziraat Bankası kadar etkinlik sağlayamamıştır. Özellikle tarımsal mekanizasyon finansmanında Tarım Kredi Kooperatifi daha etkin olmalıdır.
- İlçelerde ortalama %64,5 oranında kooperatif ve birliklere ortaklık ve üyelik söz konusu iken Çal ilçesi %32,5 ve Çivril İlçesi %56,9 ile ortalamanın altında kalmaktadır. Bu ilçelerde kooperatifleşmeye daha fazla özen gösterilmelidir.
- Bölgelerde ortalama olarak %38,2 oranında işletme sahipleri tasarruf yapamamaktadır. Özellikle bu oran %51,9 ile Çameli İlçesinde en yüksek oranda çıkmaktadır. Kırsal alanda tarımsal faaliyet yapan her işletmenin az da olsa tasarruf yapacak kadar birikim yapabilmesi, Çameli gibi dezavantajlı bölgelerde özel destekleme mekanizmalarının oluşturulması gerekmektedir.
- İl genelinde kırsal alanda karşılaşılan en önemli problemler; parçalı arazi, ürünlerin değerinde satılamaması ve sulama suyu problemi olarak karşımıza çıkarken, Bozkurt'ta

köy yolu ve düşük verimli arazi problemi, Çameli'nde eğitim, sağlık, kırsal yoksulluk ve köy yolu problemi başlıca problemler olarak kendini göstermektedir.

- Denizli İlinde, kırsal kalkınmaya yönelik çalışmalarda ilk sırada %42,9 ile tanıtım faaliyeti öne çıkmaktadır. Bundan dolayı Denizli'de kırsal kalkınma potansiyeli, kamu kurumları ve sivil toplum örgütleri tarafından tanıtılarak, kırsal kesime yatırım yapmak isteyenler Denizli'ye çekilmelidir.

Denizli İlinde kırsal kesiminde görülen sürdürülebilir kırsal kalkınmanın devam ettirilmesi için yapılması gerekenler şu şekilde sıralanabilir;

- Denizli İlinde Bozkurt, Tavas gibi ilçelerde hâlihazırda devam eden arazi toplulaştırma çalışmaları bitirilmeli ve Çameli haricinde tez kapsamında seçilen tüm ilçelerde arazi toplulaştırması ve sonucunda kırsal kalkınmayı destekleyici çalışmalar yapılmalıdır.
- Denizli İli genelinde, TKDK ile sayısı 2015 yılında 64 taneye ulaşan, etlik tavuk işletmelerinin kesimhanesi bulunmamakta ve bundan dolayı tavuklar İzmir de bulunan kesimhanelerde kesilmektedir. İlde bir adet kanatlı kesimhanesi kurulması işletmelerin kar marjlarını daha da yükseltecektir. Ayrıca İl içinde yapılan etlik tavuk kümeslerinin, İzmir'e yakın ilçelerde toplanmasının da önüne geçilmiş olacaktır.
- İl genelinde mevcut olan hayvancılık tesislerin üretilen gübre, değerlendirilememekte, olgunlaşma süresi ve şartları oluşmadan kontrolsüz olarak tarım arazilerinde kullanılmakta ve çevre kirliliğine neden olmaktadır. Bundan dolayı hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı Bozkurt ve Acıpayam İlçelerinde, Denizli Büyükşehir Belediyesi tarafından gübre işleme tesisi kurulabilir. Böylece hayvancılıkta yan ürün olan gübre ekonomiyeye kazandırılmış olacak ve çevre kirliliğinin önüne geçilmiş olacaktır.
- Yeni kurulacak hayvancılık işletmeleri için ruhsat alma zorluğu, araziye elektrik çekme ve su getirme masrafları dikkate alındığında, Bozkurt ve Acıpayam İlçelerinde kümeleme hayvancılık bölgelerinin kurulması uygun olacaktır. bu kapsamda yerel belediyeler öncü olmalıdır.

- Bölgedeki tıbbi ve aromatik bitki potansiyeli dikkate alınarak faaliyet alanı tıbbi ve aromatik satış ve pazarlaması olan etkin çalışacak bir kooperatif kurulmalıdır. Böylece tıbbi ve aromatik bitki üreten işletmelerin ürünleri değerinde satılmış olacaktır.
- Çivril ve Çal bölgelerinde yaygın olarak başta üzüm, kiraz ve elma için kurulan soğuk hava depolarının potansiyeli gün geçtikçe artmaktadır. Bu kapsamda Çivril İlçesinde elma ve üzüm başta olmak üzere, soğuk hava kapsamında saklanan meyveler için ticaret borsası kurulmalıdır. Böylece bölge üreticileri ürünlerini daha karlı satabilecektir.
- Denizli İli genelinde bulunan tarihi sit alanları (Hierapolis, Colossae ve Tripolis Antik Kentleri gibi) ve doğal alanlar (Pamukkale Travertenleri, Honaz Dağı Milli Parkı, Ağlayan Kaya Şelalesi, Güney Şelalesi, Keloğlan Mağarası gibi) için tanıtım yapılarak kırsal kesime yönelik ek istihdam alanları açılmalıdır. Bu kapsamda GEKA tarafında Güney Ege Bölgesi Turizm Strateji Belgesi hazırlanmıştır.
- Merkezde Karahayıt ve Sarayköy'de bulunan jeotermal alanlar için termal sağlık turizmi ve seracılık projeleri geliştirilmelidir. Buna yönelik olarak IPARD kapsamında sera kurulması ve kırsal alanlarda 25 odalı otel yapılması desteklenmektedir. Bu kapsamda GEKA tarafında Güney Ege Bölgesi Turizm Strateji Belgesi hazırlanmıştır.

IPARD kapsamında GTHB ve TKDK'nın tarafından yapılması gerekenler;

- IPARD kapsamında proje yaptıracak yatırımcılar için değişik tedbir ve alt tedbirlere yönelik olarak AB standartlarına uygun TİP projeler hazırlanmalıdır. Bu sayede daha tutarlı ve az hatalı projeler desteklenebilecektir.
- Başta Ziraat Bankası olmak üzere tüm banka ve kredi kuruluşları, yerelde TKDK'dan sözleşme imzalanan projeler için uygun kredi imkanları sağlamalı ve başvuru öncesi kredi niyet mektubu vermeleri konusunda bilgilendirilmelidir. Ayrıca kredi teminatı olarak IPARD hibesi kabul edilmelidir.
- IPARD kapsamında yeni kurulan büyükbaş ve küçükbaş işletmeleri kaliteli anaç hayvan bulamamakta ve il genelindeki orta kalitede ki hayvanlar ile faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu kapsamda sertifikalı, kaliteli anaç hayvan tedariki konusunda

Tarım Bakanlığı çalışma yapmalıdır. Aksi takdirde kurulan işletmelerden yeterli düzeyde verim alınamayacaktır.

- Proje hazırlayan danışmanlara yönelik eğitimler verilmeli ve proje hazırlayacak danışmanlar tescillenerek daha düzgün, kaliteli proje hazırlanmasının önü açılmalıdır.

Ancak bölgenin ve potansiyelinin tam manada tanıtımı ulusal ve uluslararası olarak yapılmamaktadır. Bir an evvel bölge Ege dışına da tanıtılmalı ve bölge potansiyeli öne çıkarılmalıdır. Bu kapsamda Denizli Valiliğine, Büyükşehir Belediye Başkanlığına, GEKA'ya ve sivil toplum örgütlerine büyük görev düşmektedir. Ayrıca Denizli'nin yatırım yapmak için ne kadar uygun olduğu aktarılmalıdır.

Çalışma bundan sonra Denizli'de yapılacak yatırımlar konusunda yatırımcılara yol gösterecek, tespit edilen eksiklikler ve çözüm önerileri ile alt bölgelerin kalkınma sürecini hızlandıracak, sürdürülebilir kırsal kalkınmanın konusunda getirdiği öneriler ile mevcutta var olan kırsal yatırımlara ve bölgeye katma değer sağlayacaktır. GTHB ve TKDK'ya yapmış olduğu öneriler ile de IPARD fonlarının daha etkin kullanımını sağlayacaktır. Ayrıca Denizli hakkında yapılacak çalışmalara ve bundan sonra hazırlanacak kırsal kalkınma tezlerine kaynak teşkil edecektir. Şüphesiz olarak önümüzde ki süreçte Denizli İlinin süt üretimi, termal sağlık turizmi, et tavukçuluğu, leblebi üretimi, kekik üretimi başta olmak üzere çok alanda kendini gösterecektir.

9. KAYNAKLAR

- Acar M (2005). Sihirli Anahtar Terminatöre Karşı: Avrupa Birliği Nedir, Ne Değildir?, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1.
- Akdağ K (2007). IPARD Planının Uygulanması için Gereken İdari Yapılar ve Plan Uygulamasının İzlenmesi, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Akın S (2008). Avrupa Birliği'nde Kırsal Kalkınmaya Yönelik Mali Yardımlar, Değişimler ve Türkiye'nin Uyum Çalışmaları. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Alkan S, Toksoy D (2008). Orman Köylerinde Sosyo-Ekonomik Yapı: Trabzon İli Örneği Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 2008, 8 (1): 37-46, Ankara.
- Altundağ H (2008). AB Kırsal Kalkınma Politikalarında LEADER yaklaşımlarının Yeri ve Türkiye'de Uygulamaya Yönelik Yapılan Çalışmalar. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Anonim (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. DPT, Ankara.
- Anonim (1974). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT, Ankara.
- Anonim (1984). Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi Faaliyet Raporu. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara
- Anonim (1989). Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi Faaliyet Raporu. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- Anonim (1990). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT, Ankara
- Anonim (1997). Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi Faaliyet Raporu. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- Anonim (1998). European Commission Directorate-General for Agriculture, 1998, Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development (SAPARD), Booklet, Belgium.
- Anonim (2000a). İktisadi Kalkınma Vakfı, Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'nin Uyum, İKV Yayınları, İstanbul.
- Anonim (2000b). DPT, Türkiye-AT Komisyonu Türk Üyeleri İçin Hazırlanan Not, Ankara, DPT Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Kasım 2000, s. 23, Ankara.
- Anonim (2000c). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu. DPT, Ankara.

- Anonim (2000d). Doğu Anadolu Projesi Ana Planı, DPT, Ankara.
- Anonim (2000e). Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (Dokap) Nihai Rapor, Nippon Koei Co., Ltd. S S F Recs International Inc., DPT, Ankara.
- Anonim (2000f) Kırsal Kalkınma ve Kırsal Alanda Örgütlenme, T.C. İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etüt Merkezi-AREM, Ankara.
- Anonim (2001a). Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi Faaliyet Raporu. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- Anonim (2002a). Avrupa Birliği ve Türkiye Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 5. bs., Ankara, Doğuşum Matbaacılık, Kasım 2002, s. 446.
- Anonim (2002b). TÜSİAD Avrupa Birliği Temsilciliği, Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği, Projeler için Pratik Bilgiler, Mayıs 2002, s. 3, Brüksel
- Anonim (2002c). Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi Faaliyet Raporu. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- Anonim (2002d). Erzurum Tarım Master Planı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü, Erzurum.
- Anonim (2004a). EC, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the Instruments for External Assistance under the Future Financial Perspective 2007-2013, 29 September 2004
- Anonim (2004b). *II. Tarım Şurası Raporu*. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- Anonymous (2005). European Commission Directorate-General for Agriculture, The Common Agricultural Policy -2003 Review-, Booklet, Luxembourg.
- Anonim (2006a). İktisadi Kalkınma Vakfı, 2006, Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Reformları, İstanbul, İKV Yayınları No: 193.
- Anonim (2006b). Türkiye Ziraat Odaları Birliği, AB Müzakere Sürecinde OTP' ye Uyum ve Tarımda Acil Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Çalışma Raporu.
- Anonim (2006c).T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, Ankara.
- Anonim (2007a). 29/06/2007 tarihli ve L170 sayılı AB Resmi Gazetesi'nde yayımlanmıştır (s.1-66). Ankara.
- Anonim (2007b). Kırsal Kalkınma Planı. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- Anonim (2008), Kırsal Kalkınma Çalıştayı. Çalıştay Raporu, 27-28 Kasım 2008, Ankara.

- Anonim (2009). “Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları ve Değişim Eğilimleri”, <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/abgst03/10.pdf>, Erişim Tarihi: 22,09,2013.
- Anonim (2010a). Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, “AB Mali Desteği Öncelikleri Nelerdir?”, http://www.avrupa.info.tr/AB_Mali_Destegi/Oncelikleri_Nelerdir.html, Erişim Tarihi: 10/01/2010.
- Anonim (2010b). Katılım Öncesi Mali Yardımlar. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Yayınları No:8.Ankara
- Anonim (2010c). EC, “Enlargement”, (Çevrimiçi) <http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/> ve [Http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidates/index_en.htm](http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidates/index_en.htm) adreslerinde yer alan aday ve potansiyel aday ülkelerle ilişkin mali yardım bilgilerinden tarafımızca oluşturulmuştur (Erişim Tarihi 18/01/2013).
- Anonim (2010d). Hazine Kontrolörleri Derneği, “IPA Kurumsal Yapılanma”, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.org.tr/ab/ipayapilanma.php>, (Erişim Tarihi 27 Ocak 2013).
- Anonim (2011a). Leader Yaklaşımı Üzerine Uygulamalı Rehber. Kırsal Kalkınma Destek Ekibi Lefkoşa, KKTC. <http://www.tccruraldevelopment.eu>. Lefkoşa.
- Anonim (2011b). Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kırsal Kalkınma (İpard) Programı 2007-2013, 22 Haziran 2011 Onaylanan Program, Ankara.
- Anonim (2012a). Denizli Belediyesi 2012-2016 Stratejik Planı, Denizli Belediyesi Yayınları, Denizli.
- Anonim (2012b). Ekonomik Yönüyle Denizli, Denizli Ticaret Odası Yayınları-39, Denizli.
- Anonim (2013a). Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı. DPT, Ankara.
- Anonim (2013b). T.C. Kalkınma Bakanlığı Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Konya Ovası Projesi, www.kop.gov.tr, Konya (Erişim Tarihi: 04/04/2013).
- Anonim (2013c). Sivas ve Erzincan Kalkınma Projesi, www.tarim.gov.tr, (Erişim Tarihi: 07/06/2013), Ankara.
- Anonim (2013d). T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Eylem Planı Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesel Kalkınma İdaresi Başkanlığı, www.gap.gov.tr, (Erişim Tarihi 06/05/2013), Şanlıurfa.
- Anonim (2013e). Diyarbakır-Siirt-Batman Kalkınma Projesi, www.dbskp.org (Erişim Tarihi: 07/06/2013), Diyarbakır, Siirt, Batman.
- Anonim (2013f). Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi, [www.ormansu.gov.tr/su/Files/Projeler/ Ulusal/ASHRP](http://www.ormansu.gov.tr/su/Files/Projeler/Ulusal/ASHRP), (Erişim Tarihi: 10/06/2013), Diyarbakır, Siirt, Batman.

- Anonim (2013g). Denizli Meteoroloji İl Müdürlüğü, Denizli (Erişim Tarihi: 11/09/2013)
- Anonim (2013h). Denizli İli Nüfus İdaresi Kayıtları, Denizli (Erişim Tarihi: 12/09/2013)
- Anonim (2013ı). Tarım İl Müdürlüğü Faaliyet Slaydı, Denizli.
- Anonim (2014a) AB'nin Ekonomik Yapısıyla İlgili Temel Bilgiler, [http:// akademik.adu.edu.tr/fakulte/iktisat/webfolders/5_ders3.pdf](http://akademik.adu.edu.tr/fakulte/iktisat/webfolders/5_ders3.pdf). Erişim Tarihi 06/08/2014
- Anonim (2014b). European demography, 173/2013 - 20 November 2013 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-20112013-AP/EN/3-20112013-AP-EN.PDF. Erişim Tarihi: 05/ 08/2014
- Anonim (2014c). Türkiye demografisi, [http:// tr.wikipedia. org / wiki / T%C3 %BCrkiye _demografisi](http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye_demografisi). Erişim Tarihi 06, 08, 2014
- Anonim (2014d). AB'nin Ekonomik Yapısıyla İlgili Temel Bilgiler. Ankara. [http:// akademik.adu.edu.tr/fakulte/iktisat/webfolders/File/AB_nin_Ekonomik_Yapisi_2.pdf](http://akademik.adu.edu.tr/fakulte/iktisat/webfolders/File/AB_nin_Ekonomik_Yapisi_2.pdf). Erişim Tarihi: 18/08/2014
- Anonim (2014e). Avrupa Birliğinin Tarihçesi ve Diğer Bilgiler, [http:// www.abgs.gov.tr /index. php?p=3](http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=3). Ankara. Erişim Tarihi: 19, 08, 2014
- Anonim (2014f). Past and future population of Europe, Europe 1950-2050, [http://www.geohive .com/earth/his_proj_europe.aspx](http://www.geohive.com/earth/his_proj_europe.aspx). Erişim Tarihi 04/08/2014
- Anonim (2014g). Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı Onikinci Başvuru Çağrı İlanı, www.tkd.gov.tr, Erişim Tarihi: 20,08,2014
- Anonim (2014j). İstatistiki Bilgiler,Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), [http://www.tuik.gov.tr /PreTablo.do?alt_id](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id). Ankara. Erişim Tarihi: 30, 08, 2014
- Aşçı Z, Demiryürek K (2008). Kırsal Yoksullukla Mücadelede Yeni Adım: Mikrokredi, Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 12, 4, Sayfa : 73 - 79, 0 / 2008, Şanlıurfa.
- Atakişi A (2007). Avrupa Birliği Bölgesel ve Kırsal Kalkınma Politikasının Finansmanı Çerçevesinde Trakya Bölgesinin Analizi: Edirne İli Örneği. Doktora Tezi, T.C. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Atsan (1998). “Erzurum Kırsal Kalkınma Projesinin Tarımsal Yayımda Program Planlama İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi”, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt 29, Sayı 1 (1998), Erzurum.
- Ayanoğlu İ (2008). Kırsal Kalkınma ve Türkiye için Bir Kırsal Kalkınma Modeli. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Aydın O (2012). AB’de Kırsal Turizmde İlk 5 Ülke ve Türkiye’de Kırsal Turizm. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 14 (23): 39-46, 2012, Kahramanmaraş.
- Başbüyük A (2004). Coğrafi Açından Türkiye’de Kırsal Kalkınma Sorunu. Doğu Coğrafya Dergisi 12. Cilt 9 Sayı 12 sayfa 43-66, Erzurum.
- Bilici İ (2010). Türkiye’de Kırsal Kalkınmanın Gelişimi ve İpard Süreci, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Bryden J.M (2002). Rural Development Indicators and Diversity in the European Union, Conference proceeding: ‘Measuring Rural Diversity’ November 21-22, 2002 Economic Research Service, Washington, DC, srdc.msstate.edu/measuring/bryden.pdf, Erişim Tarihi:17.02.13.
- Can M (2007). Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye’nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği, T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Çalışkan Ö (2012). 2013 Sonrası Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası: Avrupa Komisyonu’nun Reform Önerileri Üzeri Ne BİR Değerlendirme. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı : 38, Haziran-Aralık 2011 ss. 137-164.
- Çelik Z (2006). Türkiye’de Kırsal Planlama Politikalarının Geliştirilmesi. D. Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Çelikleş İ (2006). 2007–2013 Mali Perspektifi İçin Öngörülen Avrupa Birliği Katılım Öncesi Fonlarının Yapısı”, Sayıştay Dergisi, T.C. Sayıştay Başkanlığı, Sayı:63, Ekim-Aralık 2006, s. 46, Ankara.
- Çelikleş İ (2009). “Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı’nın Merkezi Olmayan Yapılanmada Meydana Getirdiği Değişiklikler ve Yardımların Planlanması”, Sayıştay Dergisi, Sayı: 74-75, s. 75. Ankara
- Cesur Ö (2004). Avrupa Birliği’nde Tarıma Yönelik Mali Yardımlar ve Türkiye ile Bir Karşılaştırma, Ankara, ATAUM Araştırma Dizisi No:21.
- Çetiner A (1980). Kırsal Yerleşmeler ve Fiziki Düzenleme İlkeleri, İTÜ, İstanbul.
- Çiçek A, ve Erkan O, (1996). Tarım Ekonomisinde Araştırma Örnek ve Örneklem Yöntemleri. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 12, 118 s, Tokat.
- Dağlıoğlu E (2008). IPARD Programı Kapsamında Türkiye’ye Verilecek Desteklere İlişkin Ödeme Süreci ve Bu Sürecin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. TKB, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Dedeoğlu B (1996). Adım Adım Avrupa Birliği, İstanbul, Çınar Yayınları.

- Dernek Z (2006). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler, Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 1(1):1-12, 2006, Isparta.
- Dıraor B. M (2008). "Katılım Öncesi AB Fonları ve Kırsal Kalkınma". Fırsatlar, Sorunlar ve Türkiye İçin Öneriler. DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No:2764, Ankara.
- Doğan C (2003). Dünya Bankası Kredileriyle Destekli Tarım Projelerinin Türk Tarımına Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ellis F, Biggs S (2001). Evolving Themes in Rural Development 1950s-2000s., Development Policy Review, 19 (4), 437-448.
- Eraktan G (2005). Ortak Tarım Politikasında Zaman İçindeki Gelişmeler ve Reformlar, Ankara, Ortak Tarım Politikası Uzmanlık Kursu Ders Notu, ATAUM.
- Erbay E. R (1996). Tekirdağ İli Merkez İlçesi Dağ Köylerinin Kırsal Kalkınma Potansiyeli ve Değerlendirme Olanakları, Trakya Üniversitesi, Tekirdağ.
- Ercan M (2010). Avrupa Birliğinin Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'deki Gelişmeler. Akademik Bakış, Sayı,22,1-13 pp.
- Fidan F, Nam D (2012). Kırsal Turizmde Yeni Dinamikler: Kadın Girişimciler Taraklı Örneği. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 14 (23): 51-60, 2012, Kahramanmaraş.
- Gaytancıoğlu O (2009). Türkiye ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası, İTO Yayınları, İstanbul.
- Geray C (1974). Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar. TODAİE Yayınları, Ankara.
- Geray C (1989). Toplum Kalkınması Açısından Yerel Yönetimler. Toplum Kalkınması Sempozyumu, DPT, Ankara.
- Gençkol M (2003). "Avrupa Birliği Mali İşbirliği Politikaları ve Türkiye", DPT Yayın No: 2679, Ankara.
- Giray F. H, Akın A, Gün S (2003), Kırsal Kalkınmada Yeni Perspektifler, http://www.agri.ankara.edu.tr/economy/1189_1205572781.pdf, Erişim Tarihi 19,04,2013.
- Gösterici H, Ormanoğlu B (2007). "Avrupa Birliği IPA Mali Sistemi 2007-2013 Dönemi Uygulaması", Bütçe Dünyası, Cilt 2, Sayı 25, Bahar 2007, İstanbul.
- Göymen K (2004). Yerel Kalkınma Önderi ve Paydaşı Olarak Belediyeler, Yerel Kalkınmada Belediyelerin Rolü Uluslararası Sempozyum içinde. Pendik Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gülçubuk B (1997). Kırsal Kalkınma Çalışmalarında Türkiye Kalkınma Vakfı'nın Yeri ve İşlevi (Bu Kuruluşun Uzunyayla Uygulaması), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

- Gülçubuk B (2001). Kırsal Kalkınmada Katılımcılık ve Katılımcı Değerlendirme Yaklaşımı. Eğriova Yaylasında Ekoturizm. Arazi Gezisi ve Halk Katılımı Toplantısı, Ankara.
- Gülçubuk B (2006). “Avrupa Birliği ve Dünya’da Kırsal Kalkınmada Ortaya Çıkan Yeni Yönelimler ve Türkiye’nin Uyum Sürecindeki Yaklaşımları”, Tekgıda-İş Dergisi, Tekgıda-İş Sendikası Yayın Organı, Sayı:96, Nisan 2006, s. 9-24, İstanbul.
- Gülçubuk B, Yıldırak N, Kızılaslan N, Özer D, Kan M, Kepoğlu A (2010). Kırsal Kalkınma Yaklaşımları ve Politika Değişimleri. [http:// www.zmo.org.tr/ resimler/ ekler/ e443d6819ae22b2 _ek.pdf.](http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/e443d6819ae22b2_ek.pdf))
- Gürlük S (2001) “Dünyada ve Türkiye’de Kırsal ve Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma”, Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 19/4, Bursa.
- Hausner K. H (2007). “The European Budget in the Years 2007 to 2013 and the Common Agricultural Policy”, Intereconomics, January/February 2007. (54-60)
- Işık N, Baysal D (2011). Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları: Genel Bir Değerlendirme. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, Sivas.
- İnan İ. H (2001). Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, Avcı Ofset, 319 s, Tekirdağ.
- Janvry A, Sadoulet E (2004). Toward a Territorial Approach to Rural Development: International Experiences and Implications for Mexico’s Microregions Strategy. Photocopy, University of California at Berkeley, Berkeley, CA (2004).
- Kalaycı Ş (2008). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri.Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- Kara A (2000). Erzurum ve Kars İllerindeki Tarım İşletmelerinin Sermaye Yapısı ve Tarımsal Faaliyet Sonuçları Bakımından Karşılaştırılması. Y. Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Kara A (2009). Meraya Dayalı İşletmecilik Yapan İşletmelerin Sosyoekonomik Analizi ve Mera Kalitesinin İşletme Başarısına Etkisi: Erzurum İli Örneği. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum
- Karabacak H (2004). Türkiye-Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali İşbirliği ve Proje Yönetimi Yaklaşımı, Maliye Bakanlığı Uzmanlık Tezi, T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, 2004, s. 18. Ankara,
- Karabacak H (2008). “Katılım Öncesi Mali Yardımların Ön Koşulu-Merkezi Olmayan Yapılanma”, T.C. Maliye Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı Bülteni, Sayı: 1-10 (Sayı:1), T.C. Maliye Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, 2008, s. 4. Ankara

- Karagölge C (1996). Tarımsal İşletmecilik. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 427, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 326, Ders Kitapları Serisi No: 107, 127 s, Erzurum.
- Karataş H (2010). Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımları, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:2010/409, 208 sayfa, Ankara
- Karluk R, Tonus Ö (2004). Avrupa Birliği'nin Genişleme Perspektifinde Türkiye'nin Yeri. 05-09 Mayıs 2004 Türkiye İktisat Kongresi.
- Keleş R (1992). Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınları, İstanbul.
- Keleş R (2002). Kentleşme Politikası, İmge Yayınları, Ankara.
- Kıymaz T (2008). Dünya Tarım Piyasalarında Serbestleşmenin Türk Tarımına Fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın No: 2754, Ankara.
- Kiper T, Özdemir G (2012). Tourism Planning in Rural Areas and Organization Possibilities, Landscape Planning, ISBN: 978-953-51-0654-8, InTech, DOI: 10.5772/39072. Available
- Koç B (2005). Türkiye'de Kırsal Kalkınma Modeli Olarak Köykentler ve Köykentlerde Tarımsal İşletmelerin Sosyal ve Ekonomik Analizi. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Kolukırık C (2010). Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları, ve Yararlanma Olanakları. Namık Kemal Üniversitesi Y. Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Tekirdağ.
- Kongar (1971). Kalkınma ve Gelişme Stratejilerinde Kültür Politikalarının Yeri: Türkiye Örneği, Amme İdaresi Dergisi, Ankara.
- Koroğlu S (2002). "Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar-Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", ATAUM, 7. Dönem OTP Ödevi, 2002, Ankara, s.12.
- Laan P (2009). "Hollanda'dan LEADER Dersleri". WWF Kırsal Kalkınma Çalıştayı II, 26-27 Mart 2009, Ankara
- Maxwell S (2003). Six Characters in Search of An Author: How to Rescue Rural Development Before It's too Late. International of Conference of Agricultural Economist (IAAE), held in Durban, 18-22 August, South Africa.
- Michel F and France A (2013). Bütçe sorunları ve Ortak Tarım Politikası Reformu (OTP) 2014-2020 Pazar Destek Önlemleri. [www.tmo.gov.tr/ Upload/ Documen t/ab/.../OTP Reformu.ppt](http://www.tmo.gov.tr/Upload/Documen%20t/ab/.../OTP%20Reformu.ppt), Erişim Tarihi 09.10.2013
- Mikos P (2001). "The European Commission Perspective on Rural Development: Integrating New Trends into Multi-sectoral Approaches", Development Policy Review (545-552).
- Ntilek I (2006). AB Bütçesi ve 2007–2013 Mali Perspektif, Journal of Turkish Weekly.

- Odabaşı A (2004). Türkiye'ye Yönelik Avrupa Birliği Fonları ve Kullanım Koşulları, İstanbul, İKV Yayınları No: 180.
- Oktay E, Çukur T (2004). AB'ne Aday Ülkelerin Tarım Sektörünün Birliğe Uyumunda Uygulanan SAPARD Projesi ve Konunun Türkiye Açısından Genel Bir Değerlendirmesi. Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, 16–18 Eylül, Tokat.
- Örnek A (2007). Kırsal Kalkınma El Kitabı, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul.
- Özçelik A (1998). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Tarım (1923-1963), Karınca Dergisi Sayı: 751, Ankara.
- Özçelik A (2005). Tarım Tarihi ve Deontoloji, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fak. Yayın No:8, Ankara.
- Özdamar K, (2011). Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi: SPSS-MINITAB, 4.Bsk., Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- Özdemir G, Mülâyim Z. G, İnan İ. H (1992). Türk Tarımında Girdi Kullanımında Kooperatiflerin Payı. Tarım Ekonomisi Dergisi. Cilt:1 Sayı:1 Mart 1992. S.1-12, İzmir.
- Özdemir G (2010).Yoksullukla Mücadelede Kadın Kooperatifleri Deneyimi. Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler Sempozyumu, 13-15 Ekim 2010, Cilt 2 sf.363-370, İstanbul.
- Reeves T (2006). AB ve Türkiye'de Bölgesel Kalkınma. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim, Avrupa Perspektifi 7-8 Eylül 2006 Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Sarı O. A (2006). Avrupa Birliği Uyum Politikası, Katılım Öncesi Mali Araçları ve Türkiye, İstanbul, İKV Yayınları No: 196.
- Seguiti M. L (2003). "The Role of the European Union Budget in View of EU Enlargement", Public Budgeting & Finance, Summer (96–117), Londra.
- Sönmeztürk M, Karaislı D, Çınar N, Yapar D, Tekeş S, Aykol İ H, (2004). Denizli İli Tarım Master Planı. Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Denizli Tarım İl Müdürlüğü.
- Süngü S. (2004). "Avrupa Birliği Mali Yardımlarının Topluluğa Yeni Katılmış ve Katılacak Olan Ülkelerle Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 54, Sayıştay Başkanlığı, s. 77-111, Ankara,
- Şahin R (1998). Avrupa Birliği Bütçesi-Fonları ve Türkiye'nin Tam Üyeliği, Ankara, T.C. Başbakanlık DPT Yayını.
- Tekelioğlu Y, Demirer R. (2008). Demokratikleşme ve Türkiye; Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı. Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F., Gazi Kitabevi, Ankara.

- Tolunay A, Akyol A (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar. S. D. Ü. Orman Fakültesi Dergisi Seri: A, Sayı:2, Yıl: 2006, Sayfa:116-127, Isparta.
- Tunç H (2009). “Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) ve Türkiye Uygulaması”, Yayımlanmamış Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Mayıs 2009, s.42, Ankara.
- Turhan M. S (2005). Avrupa Birliği Üyeliği Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Tedbirleri Uygulama Süreci, Uzmanlık Tezi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Ankara.
- Turhan M. S, Akdağ K (2006). “AB Üyeliği Yolunda Kırsal Kalkınma Planı ve Bu Plan Kapsamında Alınacak Tedbirler”, Türktarım Dergisi, 167, Ankara.
- Ulucan B (2007). IPA Kırsal Kalkınma Ajansının Akreditasyonu, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Uzunpınar A (2008). Katılım Öncesi Kırsal Kalkınma Politikası ve Türkiye’de Uygulanacak IPARD Programı Kapsamında Proje Hazırlama, Değerlendirme ve Seçim Süreci. TKB AB Uzmanlığı Tezi, Ankara.
- Varol S (2003). Düünden Bugüne Ortak Tarım Politikası ve AB TarımınınYönetim Yapısı, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası “AB Genişleme Sürecinde Türkiye-Tarımsal ve Kırsal Politikalar” Konulu Sempozyum, 8 Ocak 2003.
- Yalçınkaya N, Yalçınkaya H. M, Çılbant Ç (2006). Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi, Yönetim ve Ekonomi Yıl:2006 Cilt:13 Sayı:2, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Manisa.
- Yavuz F, Keleş R, Geray C (1973). Şehircilik Sorunları-Uygulamaları ve Politikaları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara.
- Yıldırak N (1991). Kırsal Kalkınma, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Ders Notları, Ankara
- Yıldız H, Yardımcıoğlu, F (2005). “Türkiye’ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Aday Ülkelerle Karşılaştırılması”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 2.Sivas.
- Yıldız F (2005). Avrupa Birliği Üyeliği Yolunda Türkiye’de Ödeme Kuruluşlarının Yapılanması, TKB Dış İlişkiler ve Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, AB Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Yıldız F. F, Akdağ K, (2006). “Avrupa Birliği Yapısal Fonları Kapsamında Bölgesel Kalkınma ile Kırsal Kalkınma Fonlarının Karşılaştırılması”, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Türktarım Dergisi, Sayı: 167, Ankara, ss.1-17

10. ÖZGEÇMİŞ

1978 Yılında Çorum'da doğdu. İlk ve ortaokulu Çorum Merkezde okudu. 1993 Yılında girdiği Anadolu Meteoroloji Meslek Lisesinden 1997 yılında Meteoroloji Teknisyeni olarak mezun oldu. 1997-1998 yılında Sivas Gemerek Meteoroloji Müdürlüğünde, 1998-2005 yılları arasında Erzurum Meydan Meteoroloji İstasyon Müdürlüğünde teknik personel olarak görev yaptı. 2002 Yılında Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümünden mezun oldu. Aynı yıl girdiği Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım İşletmeciliği Anabilim Dalındaki yüksek lisans çalışmasını 2005 yılında tamamladı. 2005-2012 Yılları arasında Atatürk Hava Alanı Meydan Meteoroloji İstasyon Müdürlüğü emrinde görev yaptı. Doktora eğitimine Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalında 2008 yılında başladı. 2012 Yılında Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Denizli İl Koordinatörlüğünde uzman olarak göreve başladı. Halen Denizli de, İl Koordinatörlüğünde Kıdemli Yerinde Kontrol Uzmanı olarak görev yapmaktadır. Yasemin AKIN ile evli olan araştırmacının Erkan Murat adında bir oğlu bulunmaktadır.

EK 1

Anket Soruları

Anket Tarihi:

Anketör:

İl:

İlçe:

I.KİŞİSEL BİLGİLER

1. Köyü			
2. Yaş			
3. Öğrenim Durumu	<input type="checkbox"/> İlköğretim ve altı	<input type="checkbox"/> Lise	<input type="checkbox"/> Üniversite üstü
4. Medeni Durumu	<input type="checkbox"/> Evli	<input type="checkbox"/> Bekar	<input type="checkbox"/> Boşanmış ya da dul
5. Ailedeki kişi sayısı			
6. Meslek			
7. Aylık Gelir Düzeyi (TL)	<input type="checkbox"/> 1000'den az	<input type="checkbox"/> 1001-3000	<input type="checkbox"/> 3001 ve üstü
8. Çocuk sayısı			
9. Köyde sürekli yaşayıp yaşamadığı	<input type="checkbox"/> Evet	<input type="checkbox"/> Hayır	
10. Bulduğunuz yerleşim biriminin merkeze uzaklığı			

11. İşletmenin toplam arazi varlığı(da):

Ürünler	(Sulu/Kuru)	Ekim alanı (da)	Verim (kg/da)

12. İşletmenin toplam hayvan varlığı:

Büyükbaş	Koyun	Keçi	Kümes hayvanı

13. Kırsal alanda dışında kaç yıl buldunuz veya çalıştınız?

14. Hangi sosyal güvenlik kapsamındasınız?

- a) Herhangi bir sosyal güvencem yok c) SSK
b) Bağ-kur d) Emekli Sandığı

15. Başlıca geçim kaynağınız nedir?

- a) Bitkisel üretim
- b) Hayvansal üretim
- c) Esnaf-ticaret
- d) Kamu çalışanı
- e) İşçi
- f) Diğer

16. Ürünlerinizi nasıl satarsınız?

- a)Kendim
- b)Kooperatif veya birlik vasıtası ile
- c)Tüccar gelip kendi alıyor
- d)Sözleşmeli tarım yapıyorum
- e)Diğer.....

17. Hasattan sonra ürünlerinizi ne kadarını satar, ne kadarını bekletirsiniz?

- a)Tamamını satarım
- b)Borçlarımı ödeyebileceğim kadarını satarım
- c)Satmam fiyatların yükselmesini beklerim
- d)Diğer.....

18. Tarımla ilgili herhangi bir kursa veya eğitime katıldınız mı?

- a)Evet (..... adet)
- b)Oldu fakat ben katılmadım
- c) Katılmadım

19. Sorunu cevabı evet ise, katılmış olduğunuz kurs veya eğitimler nelerdir?

.....

20. Tarım veya doğal yaşamla ilgili hangi programları izliyorsunuz?

- a)Bereket TV
- b)Tarım Türk TV
- c)Yaban TV
- d)Köy TV
- e)TRT Programları
- f)İzlemiyorum
- g)Diğer.....

21. İnternet kullanıyor musunuz? Kullanıyor iseniz ne sıklıkla okuyorsunuz?

- a)Her gün
- b)Haftada birkaç kez
- c)Ayda birkaç kez
- d)Şehre gittiğimde
- e) internet kullanmıyorum
- Kullanım Amacı:.....

22. Ödemekte olduğunuz borcunuz var mı, varsa nereye ve ne kadar?

- a)Evet var (.....)
- b) Yok

23. Lazım olan nakit ihtiyacınızı nasıl karşılıyorsunuz?

- a)Ürün veya hayvan satarak
- b)Altın bozdurarak
- c)Eş-dosttan veya akrabadan borç alarak
- d)Ziraat Bankasından veya özel bankadan
- e)Kooperatiften
- f)Tüccardan
- g)Diğer.....

24. Kredi kullanmışsanız, bu krediyi hangi amaçlar için kullandınız?

- a) Alet makine veya hayvan alımı için
- b) Biriken işletme borçlarını ödemek için
- c) Tarla, arazi, ev alımı, av tadilatı veya arazi ıslahı amaçlı vb.
- d) Çocukların okul masrafı, sağlık sorunları vb. işlerde
- e) Yeni bir yarımıla alakalı iş kurmak veya mevcut işletmeyi modernize etmek için
- f) Diğer.....

25. Herhangi bir kooperatif veya birlik üyesi misiniz?

- | | |
|-----------------------------------|--|
| a)Evet | b) Hayır |
| Tarımsal Kalkınma Kooperatifi () | Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği () |
| Tarım Kredi Kooperatifi () | Sulama Birliği () |
| Pancar Kooperatifi () | Süt Üreticileri Birliği () |
| Sulama Kooperatifi () | Damızlık Koyun-keçi Birliği () |
| Tarım Satış Kooperatifi () | Üzüm Üreticileri Birliği () |
| Diğer..... | |

26. Gelirinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?

- a) Tarla veya bahçe satın alarak
- b) Şehir de arsa veya ev alarak
- c)Traktör, hayvan, alet makine gibi tarımsal harcamalar ile
- d)Bankaya para yatırarak veya altın alarak
- e)Tasarruf yapamıyor ancak geçinebiliyorum.
- f) Eğlence yerlerinde yapılan harcamalar ile
- g) Diğer.....

27. Geniş çapta maddi imkânınız olsa ne yapmak isterdiniz?

- a) Büyük ölçekli hayvancılık
- b) Köyde insanların çalışabileceği bir işletme kurma
- c) Köy yolu, içme suyu, köy okulu gibi sosyal bir proje
- d) Şehre göçerek yeni bir yaşam kurma
- e) Otomobil, yeni bir köy evi, yeni eşyalar, çocukları evlendirme vb.
- f) Yeni tarlalar veya büyük ölçekli çiftlik kurma g)Diğer.....

28. Şehre göç etmeyi düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız nedenleri nelerdir?

- | | |
|--|---------|
| a)Evet | b)Hayır |
| Çocukların eğitim problemleri () | |
| İşsizlik, arazinin olmaması veya iflas () | |
| Sıkıcı köy hayatından kurtulmak () | |

- Şehirde ki imkanlar dan yararlanmak için (hastane, doğal gaz v.b.) ()
Azalan tarımsal verimlilik veya arazinin miras yoluyla parçalanması ()
Diğer..... ()

29. Sizce bulunduğunuz bölgede neler buraya özgüdür? Öncelik sırasına göre belirtiniz.

- ()Kaplıcalar ()Su varlığı
()Orman varlığı ()Tarımsal yapı ve yöresel ürünler
()Tarihi dokusu ()Geleneksel mimarisiyle kırsal doku (evler, sokaklar)
()Diğer.....

30. İşletmenizin veya köyünüzün karşı karşıya bulunduğu en önemli problemler nelerdir?

- Mera problemi ()
Köy yolu ve kanalizasyon ()
İçme suyu problemi ()
Sulama suyu veya sulama sistemi problemi ()
Eğitim problemi ()
Sağlık problemi ()
Kooperatifçilik problemi ()
Düşük verimli arazi problemi ()
Arazilerin parçalı olması problemi ()
Tarımsal sermaye eksikliği ()
Ürünlerin değerinde satılmaması problemi ()
Köyde kalıcı teknik eleman eksikliği problemi ()
Kırsal yoksulluk ()
Dayanışma ve güven eksikliği ()
Diğer (Hangisi) ()

31. Sizce bulunduğunuz bölge ve yakın çevresinde geliştirilecek kalkınmaya yönelik bir çalışma herhangi bir değişiklik yaratır mı?

- () Sanmıyorum, yaratmayacaktır
() Yöreyi kalkındırarak-modernleştirecektir
() Tarımsal üretimi arttıracak alternatif bir gelir kaynağı olacak ve gelir düzeyini yükseltecektir
() Yeni iş alanları yaratacaktır
() Doğal-kültürel kaynakların etkin kullanımı sağlanmış olacaktır
() Diğer (Lütfen belirtiniz)

32. Sizce Yörenizde ve yakın çevresinde kırsal kalkınmaya yönelik olarak hangi faaliyetler geliştirilebilir?

- Bitkisel Üretim Hayvancılık Turizm
 Su ürünleri yetiştiriciliği Ormanlık Diğer

33. Kırsal kalkınmaya yönelik faaliyetlerden haberdar mısınız? Evet Hayır

34. Kırsal kalkınmaya yönelik eğitim aldınız mı? Evet Hayır

35. Kırsal kalkınmaya yönelik herhangi bir örgüt-kooperatif kurulsa katılmak ister misin?

- Evet Kararsız Hayır

36. Sizin kırsal kalkınmaya yönelik faaliyetlerde etkin olarak rol almanızda neler etkilidir?

- Kendim Yerel yönetimin olumlu yaklaşımı
 Kredi kolaylıkları Diğer kişilerin ilgisi
 Maddi getiriler Bölgedeki önder kişilerin teşviki
 Diğer(Lütfen belirtiniz)

37. Sizce bulunduğunuz yörede geliştirilebilecek kırsal kalkınmaya yönelik bir çalışma hangi koşullarda başarılı olabilir?

- Çok iyi bir tanıtım
 Yerel halkın çalışma içerisinde aktif şekilde yer alması
 İyi bir planlama
 Uygulama ve planlama aşamasını kapsayan iyi bir organizasyon
 Maddi destek
 Diğer (Lütfen belirtiniz)

38. Köy kalkınması veya kırsal kalkınma için alınan kararları kimler almalıdır?

- a) Köylü karar vermelidir
b) Köylü-devlet ortaklaşa karar vermelidir
c) Devlet kendisi karar vermelidir
d) Türkiye'nin büyük çaplı zenginleri karar vermelidir

39. Kırsal kalkınma veya tarımsal üretimde yararlı olabilecek yenilik ve teknolojilerin (yeni tohum, ilaç, yeni alet-makine veya üretim modeli vb.) uygulanması konusunda aşağıdaki şıklardan sizce hangisi sizin için en uygundur?

- a) İlk uygulayan ben olmak isterim
b) Köyde bir- iki kişi uygularsa ben de uygulayım
c) Başkalarında faydasını zararını gördükten sonra uygulamak isterim
d) Uygulamak istemem

40. Kırsal kalkınma destekleri kapsamında destek almak istemisiniz? Almak isterseniz hangi alanında destek almak istersiniz?

a)Evet	b)Hayır	
Süt üreten tarımsal işletme desteği		()
Besi sığırcılığı için destek		()
Süt ve süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması için destek		()
Et ve et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması için destek		()
Meyve ve sebzelerin işlenmesi ve pazarlanması için destek		()
Su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması için destek		()
Arıcılık faaliyetleri desteği		()
Süs bitkileri yetiştiriciliği ve pazarlaması desteği		()
Tıbbi ve aromatik bitkilerin yetiştirilmesi ve pazarlanması desteği		()
Bölgeye mahsus yerel ürünlerin üretimi desteği		()
Kırsal turizm desteği		()
Kültür balıkçılığı desteği		()
Süt toplama merkezi kuruluşu desteği		()
Et tavukçuluğu veya hindi yetiştiriciliği desteği		()
Yumurta tavukçuluğu desteği		()
Küçükbaş süt üreten işletme desteği		()
Küçükbaş et üreten işletme desteği		()

41. Bu güne kadar kırsal kalkınma destekleri kapsamında veya yatırım destek teşvik programı kapsamında herhangi bir başvuruda bulundunuz veya yatırım desteği aldınız mı?

a)Evet	b)Hayır
Evet ise;.....	

42. Sizce Türkiye’de köylünün kalkınması için neler yapılmalıdır? (1-2 cümle ile düşünceniz varsa açıklayınız)

43. Aşağıdaki yargularla ilgili ne düşünüyorsunuz?

	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne katılıyorum ne katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
Türkiye de kırsal kesim kalkınırsa, kırsal alanda yaşayanlar iş bulur, rahat geçinir büyük şehirlere göç etmezlerse Türkiye da çoğu mesele çözülür.					
Tarım arazileri miras yoluyla bölünmesin, köyde yaşamayan, çiftçilik yapmayan tarım arazilerine sahip olmasın.					
Kırsal da yaşayanlar iyi gelir elde ettikleri için tarımla uğraşırlar.					
TKDK Denizli İl Koordinatörlüğü (IPARD Programı) ile kırsal kesim kalkınır.					
Denizli İlinde kırsal da yaşayanlar tarımsal ürün üretimi (meyve, sebze, hayvancılık, süt üretimi, tahıl vb.) yaparak kalkınır.					
Denizli İlinde kırsal kesim, tarıma dayalı sanayi (süt fab., meyve suyu fab., konserve fab., un fab.vb.) kurulması ile kalkınır.					
Devlet tarım kesimine, sadece doğrudan yapılacak ahır-ahıl, alınacak traktör ve alet-makine ve maddi yardım yapmalıdır.					
Devlet sadece, doğrudan yetiştirilecek ürüne (buğday, buzağı, süt, meyve vb.) prim desteği yapmalıdır.					
Denizli İlinde kırsal kesim kırsal turizm ve termal pansiyonculuk yaparak kalkınır.					
Denizli İlinde kırsal kesim tekstil sanayisinin de çalışarak kalkınır.					
Devlet, sadece doğrudan sahip olunan tarım arazisi büyüklüğüne göre dekar başına para verir.					
Devlet çiftçilerden vergi almamalıdır.					
Devletin her köye bir ziraat müh. veya veteriner vermelidir.					
Tarımsal üretim yapacaklar ilgili alanda ziraat müh. veya veteriner den belli bir süre kurs almalıdır.					
Her çiftçi faaliyet alanı ile ilgili en az bir kooperatif veya birliğe üye olmalıdır.					